

SOSIAALITIEIDEIDEN LAITOKSEN
JULKAISUJA 2011:9

KANSALAISUUS TYÖYHTEISÖN ARJESSA Maahanmuuttajien kertomuksia työelämästä

MARJA KATISKO

Sosiaalitieteiden laitos
Helsingin yliopisto

KANSALAIUUUS TYÖYHTEISÖN ARJESSA

Maahanmuuttajien kertomuksia työelämästä

Marja Katisko

VÄITÖSKIRJA

Esitetään Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan
suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi Yliopiston
päärakennuksen auditoriossa XII
perjantaina 25.11.2011 klo 12.

Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 2011:9
Sosiaalityö

© Marja Katisko

Kansi: Jere Kasanen
Kannen kuva: Antti Johansson

Painettua julkaisua myy ja välittää:

Unigrafian kirjamyynti
<http://kirjakauppa.unigrafia.fi/>
books@unigrafia.fi
PL 4 (Vuorikatu 3 A) 00014 Helsingin yliopisto

ISSN-L 1798-9124
ISSN 1798-9051 (verkkojulkaisu)
ISSN 1798-9124 (painettu)
ISBN 978-952-10-6700-6 (nid.)
ISBN 978-952-10-6701-6 (pdf)

Unigrafia, Helsinki 2011

Sisältö

Johdanto	10
1 Kansalaisuusmääritelmät muutoksessa	16
1.1 Kansalaisuus kansallisvaltiossa	16
1.2 Kansalaisuus oikeuksina ja velvollisuuksina erilaisten ideologioiden näkökulmasta	18
1.3 Kansalaisuus osallisuutena, jäsenyytenä ja mahdollisuutena	21
2 Kansalaisuus ja kotoutuminen monikulttuurisessa Suomessa	27
2.1 Suomi Euroopan Unionin jäsenmaana	27
2.2 Suomen kansalaisuus- ja kotouttamislainsäädäntö	29
2.3 Työn kautta aktiiviseksi kansalaiseksi	31
3 Työelämäkertomuksista rakentuva kansalaisuus	36
3.1 Sosiaalisesti konstruoitu työelämä	36
3.2 Kulttuuriset merkitykset työelämäkertomuksissa	40
3.3 Kertomuksen muoto ja määritelmä työelämäkertomuksissa	43
3.3.1 Kertomus tiedon tuottajana	43
3.3.2 Kerrotun ja eletyn elämän suhde	45
3.3.3 Kulttuuriset skriptit ja kertomuksen ”kerrottavuus”	48
4 Tutkimusaineisto	52
4.1 Tutkimusaineiston kerääminen ja haastatteluprosessi	52
4.2 Kerronnallinen haastattelu tutkimusaineiston keräämisessä	54
4.3 Haastattelijan ja haastateltavan välisestä suhteesta kertojan ja kuuntelijan väliseen vuorovaikutukseen	56
4.4 Kulttuuriset skriptit kohtaavat haastattelutilanteessa	58
5 Analyysin kulku ja välineet	63
5.1 Teemojen hahmottaminen alkuluennan avulla	64
5.2 Odotusanalyysillä kertomuksen keskeisiin jaksoihin	65
5.2.1 Odotusten osoittimet	69
5.3 Kertomusten aikakehykset ja osallistujaroolit	76
5.4 Kansalaisuuden rakentuminen työyhteisön arjessa: lukuohje empiriaosaan	81
6 Työyhteisön vuorovaikutus: tasavertaisena vai ulkopuolisena kansalaisena	82
6.1 Myönteinen palaute tuo rohkeuden puhua	82
6.2 Pärjäämisen pakko murtuu	88
6.3 Luottamusta ei synny	93
6.4 Osallistujaroolien muutos ja pysyvyys työyhteisön vuorovaikutuksessa	101
7 Työyhteisön hierarkiasuhteet: kenen johdolla aktiivinen kansalainen toimii ”tiimi-yhteiskunnassa”?	104
7.1 Esimiestä pitää teititellä	104

7.2 Kenelle työntekijä on viimekädessä vastuussa työn teostaan?	108
7.3 Skriptit ohjaavat työyhteisön sosiaalisia suhteita ja rooleja	115
8 Eettismoraaliset työnteon periaatteet: kanssakansalaisena oleminen	119
8.1 Maallikkoauttajasta ammattilaiseksi	124
8.2 ”Vanhuksia ei kukaan käy katsomassa”	125
8.3 Skriptit muotoutuvat voimavaraksi tai kriittiseksi perspektiiviksi	131
9 Yksilön omat selviytymisstrategiat: maassa maan tavalla(ko)?	134
9.1 Kumpi on ”kuningas”: asiakas vai työntekijä	134
9.2 ”Koska lautaset saa kerätä pois?”	138
9.3 Sopeutuminen ”vallitseviin skripteihin”	145
10 Yhteisön ja yhteiskunnan suhteen sääntely	147
10.1 Tieto omista oikeuksista työntekijänä	147
10.2 Suomalaiset ovat lainkuuliaisia	151
10.3 Kulttuurinen skripti ja työtä koskeva lainsäädäntö ja ohjeet	152
Yhteenvetoa ja johtopäätöksiä	155
Lähdeluettelo	165

Tiivistelmä

Globalisaation ja työvoiman liikkuvuuden myötä kansalaisuus on saanut uusia muotoja, eikä pelkkä juridinen kansalaisuuden määritelmä anna kokonaiskuvaa yksilön kansalaisuudesta. Kansalaisuuskäsitteeseen liittyy myös sen sosiaaliset, kulttuuriset sekä taloudelliset ulottuvuudet. Suomessa kotouttamislain ja sosiaaliturvajärjestelmän mukaisesti ”täyttä kansalaisuutta” pyritään edesauttamaan sillä, että maahanmuuttajan on pääsääntöisesti hankittava toimeentulonsa työn avulla.

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää millaiseksi Suomessa asuvien ja työskentelevien maahanmuuttajien kansalaisuus rakentuu työyhteisön arjessa. Tutkimuksen keskeisin käsite on kulttuurinen skripti, joka perustuu vallalla oleviin tietämisen muotoihin, ja jotka rakentuvat eri tavoin eri aikoina ja eri kulttuureissa. Tutkimuksen keskiössä ovat työelämän skriptien yhteentörmäykset sekä vaikeudet niiden ymmärtämisessä ja soveltamisessa.

Tutkimuksessa maahanmuuttajien työelämäkokemuksia lähestytään kertomuksen tutkimuksen kautta. Tutkimusaineisto koostuu yhdeksän Suomessa vakituisesti asuvan ja työskentelevän maahanmuuttajan työelämäkertomuksista. Kutakin haastateltavaa on haastateltu 2—4 kertaa joten tutkimusaineisto koostuu 26 haastattelusta. Tutkimusaineistoa on analysoitu havaitsemisen, tuntemisen ja toiminnan lähtökohdista käsin. Tutkimusaineiston järjestelemiseksi on hyödynnetty Deborah Tannenin ja William Labovin sekä Matti Hyvärisen odotusanalyysin menetelmää kulttuuristen skriptien paikantamiseksi. Lisäksi aineiston analyysiin on käytetty David Hermanin käsitteitä kertomuksissa muodostuvista osallistujaroleista ja tapahtumalajeista. Lähtökohtana analyysissä on että maailma, tapahtumat ja kokemukset eivät määrää käytettävissä olevia prosesseja, vaan ne ovat aina puhujan ja kertojan omia kulttuurisesti ja yksilöllisesti ankkuroituneita valintoja.

Tutkimuksen keskeisimmät tulokset liittyvät globalisaation ja arkielämän väliseen kuiluun. Suomessa on jo vuosia keskusteltu tulevasta työvoiman tarpeesta väestörakenteen muutoksen myötä sekä kansainvälistymisen myötä saatavasta kansantaloudellisesta hyödystä. Tutkimusta varten haastateltujen maahanmuuttajien työelämäkertomukset kuitenkin osoittavat, etteivät makrotason edut esimerkiksi työvoiman liikkuvuuden suhteen kohtaa välittömästi tavallista kansalaista ja työyhteisön jäsentä. Useimmissa työelämäkertomuksissa esiintyi puhumisen ja sanomisen kohta, jossa maahanmuuttajatyöntekijä joko uskaltaa puhua tai vaikenee. Joskus puhumisen rohkeus liittyi kielitaitoon, mutta enemmän rohkeuteen tulla nähdyksi ja olla osa suomalaista työyhteisöä. Tärkeän roolin suomalaisessa työyhteisössä saavat muut työntekijät, jotka joko puhuvat maahanmuuttajataustaisen kollegansa osaksi työyhteisöä tai vaikenevat hänet marginaaliin. Monessa työelämäkertomuksessa maahanmuuttajalle avattiin suomalaisen työelämän ja työyhteisön käsikirjoitus, tapa tehdä työtä, eikä niin kutsuttua skriptien vaihtoa tapahtunut.

Tutkimus osoittaa että työelämän kokemuksilla ja työelämään rakentuvalla inklusiolla ja eksklusiolla on tärkeä rooli aktiivisen kansalaisuuden rakentumisessa. Työelämän kokemuskertomusten tarkka analyysi antaa uutta, relevanttia tutkimustietoa kansalaisuudesta osallisuutena.

Avainsanat: *kansalaisuus, työelämä, kertomus, skripti, kertomuksen tutkimus, maahanmuuttajat*

Abstract

Citizenship in the everyday of a work community – Immigrant’s narratives of working life

Through globalisation and the mobility of workforce, citizenship has gained new forms, and the mere legal definition of citizenship no longer gives a comprehensive view of the citizenship of an individual. Also the social, cultural and financial dimensions of it are related to the concept of citizenship. In Finland, “full citizenship” is promoted, according to the Integration Act and social security system, by the requirement that immigrants should mainly get their livelihood through work.

The objective of the study is to examine how the citizenship of immigrants who live and work in Finland is constructed in the everyday life of a work community. The most central concept of the study is cultural script, which is based on prevailing forms of knowing, and which are constructed in different ways in different times and cultures. Conflicts of scripts in the working life and difficulties in understanding and applying them are in the centre of the study.

In the study, the working life experiences of immigrants are approached through narrative research. The research material consists of the working life narratives of nine immigrants who live and work in Finland permanently. Each interviewee has been interviewed 2–4 times so the research material consists of 26 interviews. The material has been analysed from the points of view of perception, feeling and action. Deborah Tannen’s and William Labov’s as well as Matti Hyvärinen’s method of expectancy analysis to locate cultural scripts has been utilised to organise the research material. In addition, David Herman’s concepts of participatory roles and event types formed in narratives have been used in the analysis of the material. The basis in the analysis is that the world, events and experiences do not define the available processes; they are always culturally and individually anchored choices of the speaker and narrator.

The most important results of the study are related to the gap between globalisation and everyday life. The discussion about the future need for workforce due to the changing population structure as well as about the benefits for national economy brought by internationalisation has continued in Finland for years. However, the working life narratives of the immigrants interviewed for the study show that an average citizen and member of a work community does not immediately encounter the macro level benefits in, for example, the mobility of workforce. In most of the working life narratives there was a point in speaking and saying, in which the immigrant worker either dares to speak or falls silent. Sometimes the courage to speak was related to language skills but more to the courage to be seen and to be part of a Finnish work community. Other workers that either speak their colleague with an immigrant background into a part of their work community or marginalise the colleague with their silence have an important role in a Finnish work community. In several working life narratives, the script of the Finnish working life and work community, the way to work, was opened to the immigrant and the so-called script exchange did not take place.

The study shows that working life experiences and inclusion and exclusion built on the working life have an important role in the construction of active citizenship. The detailed analysis of the working life experience narratives gives new, relevant research data about citizenship as inclusion.

Keywords: *citizenship, working life, narrative, script, narrative research, immigration*

Lukijalle

Olen saanut tutkimusaineistoksi kaksitoista mielenkiintoista työelämäkertomusta. Ilman niitä nyt käsillä olevaa tutkimusta ei olisi olemassa. Kiitos kaikille tutkimusta varten haastattemilleni henkilöille.

Dosentti Anni Vilkkoa kiitän ohjauksesta, ammattitaidosta, kärsivällisyydestä, asian-tuntijuudesta. Kiitos Anni että uskoit minuun, kiitos siitä että ”kertomus on sinulle vakava laji.” Jokainen tapaamisemme antoi minulle uutta näkökulmaa ja voimia jatkaa.

Kiitos esitarkastajana toimineelle Professori Matti Hyväriselle, jonka tutkimustyö on avannut minulle oleellisia näkökulmia kertomuksen tutkimukseen. Kiitän häntä myös vastaväittäjäkseni lupautumisesta. Kiitos toiselle esitarkastajalleni Dosentti Kathleen Valtoselle, jonka asiantuntemus sekä uranuurtava tutkimustyö siirtolaisuuden ja pakolaisuuden saralla toi tutkimukseeni merkittävän lisän. Kiitos kustokselleni Professori Maritta Törröselle, joka on toiminut myös työni ohjaajana. Kiitos Maritta että jaksoit lukea keskeneräisiä tekstejäni ja ohjata minua kohti tieteellistä ajattelua, perusteltua kirjoitustyötä, tinkimätöntä uurastusta.

Olen saanut olla mukana Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimushankkeessa ”Spatial Citizenship in European Labour Markets”. Tutkimusryhmän jäsenet ovat sekä oikeustieteellisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kansainvälisiä osajia, että ihmisiä joiden tapaamista olen aina ilolla odottanut. Kiitos tutkimushankkeen johtaja, Professori Asko Suikkanen sekä Professori Seppo Koskinen, Tutkimusprofessori Olli Kangas, M.Soc.Sc. Nicol Foulkes, YTM Saara Koikkalainen, OTM Hannu Mikkola ja OTM Timo Tammilehto.

Väitöskirjani käsikirjoitukseen VTT Elina Virokannas teki nerokkaita huomioita ja tiivistä tekstiäni. Kiitos Elina rohkaisusta ja tuesta. Sosiaalitieteiden laitoksen työhuoneissa, käytävillä ja takapihoilla olen kohdannut ihmisiä, jotka ovat kannustaneet jatkamaan silloin kun kertomus ei ole edennyt. Kiitos erityisesti Professori Synnöve Karvinen-Niinikoski sekä sosiaalityön oppiaineen henkilökunta. Professori Mirja Satkaa kiitän tohtorikoulutukseni alkuajan ohjauksesta. Kiitos myös Valtiotieteellisen tiedekunnan Sosiaalitieteiden laitoksen johtaja, Dosentti Keijo Rahkonen ja koko laitoksen henkilökunta tuesta ja avusta tohtorikoulutukseni aikana. Kiitän myös työtilasta laitoksella.

Olen ollut jäsenenä Diakonia-Ammattikorkeakoulun Hyvinvointipalveluiden muutos-tutkijaryhmässä. Kiitän VTT, Tutkimuspäällikkö Terhi Lainetta ja koko tutkijaryhmää innostavista keskusteluista. Kiitos Diakonia-Ammattikorkeakoulun tutkimus- ja kehittämispalvelujen henkilökunta, joiden kanssa työni monikulttuuristen asioiden parissa on jatkunut. Kiitos VTT, Tutkija-kehittäjä Elina Ekholm inspiroivista keskusteluista koskien monimuotoista työelämää.

Tohtorikoulutukseni aikana minulla oli mahdollisuus työskennellä Kanadassa, Winnipe-gissä. Thank you Dean, Professor Harvy Frankel and Professor Tuula Heinonen and The University of Manitoba, Faculty of Social Work.

Osan tohtorikoulutuksestani olen ollut Työverkko—Labour Net tutkijakoulun jäsenenä. Kiitos Professori Pertti Koistinen ja muut tutkijakoulussa olevat. Työsuojelurahaston tutkijastipendin sekä Helsingin yliopiston viimeistelyapurahan turvin sain väitöskirjani vietyä loppuun saakka. Kiitos taloudellisesta tuesta.

Käsikirjoitustani on lukenut FM Esko Eloranta, jota kiitän tuesta ja luonnontieteilijän kriittisestä perspektiivistä sekä kansainvälisen työelämän tuntemuksesta. VTT Sonja Mietisen kertomuksen tutkimukseen liittyvät kommentit vauhdittivat tutkimustyötäni huomattavasti. YTT Suvi Krokia kiitän kiinnostavista keskusteluista ja sosiaalityön asiantuntemuksesta.

Väitöskirjan kielenhuollon on tehnyt Runolintu -käännöspalvelun Sari Kumpulainen. Taiton on suorittanut kuvataiteen opettaja Tanja Holmberg. Kannen kuvan graafinen toteutus on Antti Johanssonin. Englanninkielisen tiivistelmän on laatinut Vee's Little Translation Shop -käännöspalvelun Veera Julkunen. Kiitos.

Suuri kiitos kuuluu pojalleni Robertille, tänä vuonna täysi-ikäisyyden saavuttaneelle kahden maan kansalaiselle. Hänen kanssaan olen kulkenut pitkin maailmaa ja elänyt monienlaisten kulttuuristen käsikirjoitusten kentässä sekä Suomessa että Kanadassa.

Kiitokset myös ystäville ja sukulaisille. Kiitos sisarelleni Kaisa Kulmalalle ja hänen perheelleen, joiden kotiin Sodankylään minulla on ollut voimassa jatkuva kutsu. Kiitos ikiystävälleni Liisa Uusitalolle, jonka kanssa minulla on ollut mahdollisuus keskustella yhteiskuntaan liittyvistä asioista jo vuosikymmenten ajan. Kiitos äidilleni Rauni Katiskolle, joka on jo ehtinyt kysellä työni valmistumisen perään. Tässä tämä nyt on.

Omistan kirjan sisarelleni Helena Hakalalle, suomalaiselle maastamuuttajalle Ruotsissa.

Espoon Olarissa 1.11.2011

Marja Katisko

Johdanto

Maapallo jakaantuu valtioihin, joilla on tarkat kartografiset rajat. Passit kertovat, mihin valtioon yksilö kuuluu, ja määrittelevät useimpien meistä kansallisen identiteetin (Löytty 2008, 114—115). Muistamme vielä ajan, kun Suomen sinivalkoinen passi vaihdettiin Euroopan Unionin punakantaiseen passiin. Jotkut meistä hankkivat siniset irtokannet passiin, jotta suomalaisuus näkyisi edelleen. Jos karttoja katsoo ihmisten elämismaailman näkökulmasta, rajat alkavat liikkua, hävitä kokonaan. Pakolaisuus, siirtolaisuus ja työvoiman liikkuvuus rikkovat asioiden kansallisen järjestyksen. Löytty (mt.) kirjoittaa ”kansallisesta epäjärjestyksestä”, jota voi ymmärtää ylijärjestyksen käsitteen avulla. *Ylirajainen* on käännösehdotus englanninkielisestä termistä *transnational*, jolla viitataan maailmanlaajuisen muuttoliikkeen, viestintävälineiden kehityksen ja yleensä globalisaation kiihdyttämään prosessiin. Tällä prosessilla on erilaisia sosiaalisia, poliittisia, kulttuurisia ja taloudellisia vaikutuksia kaikkialla maailmassa. Kansalaisuuden ja nationalismin perusteet ovat muuttaneet muotoaan kansallisvaltioiden rajat ylittävän liikkeen myötä. Valtioiksi paloiteltu maailma ei enää ole mielekäs kehys maailmanlaajuisessa tilanteessa, jossa työvoima liikkuu ja yksilöiden siteet useampaan kuin yhteen maahan ovat arkipäivää. Myös käsite *kulttuuri* saa uudenlaisia muotoja.

Kansalaisuutta tarkastellaan yleensä lainsäädännön, hallinnon, juridiikan ja politiikan kysymyksenä. Perinteisesti määriteltynä kansalaisuudessa on kyse valtion ja kunnan jäsenyydestä, sen ehdoista, oikeuksista ja velvollisuuksista, siis jäsenyydestä poliittiseen yhteisöön. (Lister 1990, 2; Harinen 2000, 27; Valokivi 2008, 50). Marshallin (1964) sosiaaliliberalismiin perustuva kansalaisuusteoria on klassikko, jonka on katsottu perustuvan kansallisvaltion ihanteeseen. Tässä kansalaisuusteoriassa kansalaisuus perustuu laillisiin kansalaisoikeuksiin sekä poliittisiin ja sosiaalisiin oikeuksiin. Turnerin (2001) mukaan marshallilainen jaottelu on kohdannut haasteita modernin ajan muutoksen ja globalisaation myötä, mikä kyseenalaistaa perinteisen kansalaisuuden ja nationalismin perusteet. Yksilöllinen määritelmä kansalaisuudesta ei enää riitä. Pelkkä juridinen asema suhteessa siihen valtioon, jossa yksilö elää, ei anna kokonaisvaltaista kuvaa yksilön kansalaisuudesta.

Lähestyn kansalaisuutta neljällä eri tasolla: globaalilla, kansallisella, työyhteisöllisellä sekä yksilöllisellä tasolla. Globaali ja niin kutsuttu transnationaalinen kansalaisuus tarkoittaa tutkimuksessani sitä, että maahanmuuttajien identifioitumisen prosessit uuteen kotimaahansa sekä konkreettiset käytännöt yltyvät monin tavoin kansallisten rajojen yli (ks. Hutunen 2002, 44).

Kansalaisuuden tarkastelu oikeuksien ja velvollisuuksien näkökulmasta ei huomioi kansalaisuuden käsitteellistämistä niitä jaotteluja, joita esimerkiksi kulttuuriset ja etniset kysymykset synnyttävät. Turner (2001) esittää, että oikeuden lisäksi moderni kansalaisuus on ymmärrettävä oikeutuksena sekä aktiivisena prosessina. Prosessuaalinen näkökulma auttaa myös ymmärtämään kansalaisuutta *osallisuutena ja ulkopuolisuutena yhteiskunnassa*. Kansalaisuus on laajentunut julkisen areenan määrittelystä yksityisen, yksilöllisen ja jokapäiväisen elämän areenoille, ja samalla yksityisen ja julkisen elämän väliset rajat ovat sekoittuneet (Ahponen 1999, 2, 5—6; Lister 1997, 4).

Tutkimukseen haastatelluilla 12 maahanmuuttajalla on viittä lukuun ottamatta Suomen kansalaisuus. Myös he, joilla Suomen kansalaisuutta ei ole, asuvat pysyvästi Suomessa, eli heillä on juridinen oikeus oleskella maassa ja tietyt poliittiset oikeudet. Haastateltavat eivät kuitenkaan puhu kansalaisuuteen liittyvistä oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan, vaan siitä, millaisia kokemuksia heillä on suomalaisessa työelämässä toimimisesta. He eivät myöskään puhu lähtömaansa kansalaisuudesta tai siitä, miltä tuntui, kun lähtömaan kansalaisuus vaihtui Suomen kansalaisuuteen. He kertovat kokemuksistaan toimia lähtömaansa työelämässä.

Työelämässä toimiminen muodostaa tutkimuksessani lähtökohdan siihen, millaiseksi kansalaisuus muodostuu jäsenyytenä, osallisuutena sekä mahdollisuutena. Kansalaisuus siis rakentuu työelämässä toimimisesta, josta työelämäkertomukset tuottavat tietoa.

Kansalaisuuden sosiaalinen ja kulttuurinen ulottuvuus (ks. Velthuis 2002) ovat tärkeitä elementtejä kansalaisuutta määriteltäessä. Työyhteisö muodostaa yhteisön, jossa kansalainen toimii toisten kansalaisten kanssa. Vaikka kansalaisuus on hyvin monimuotoinen käsite, sillä on kuitenkin selkeä ydin: siinä on kyse kuulumisesta johonkin yhteisöön, tässä tapauksessa työyhteisöön. Siten kansalainen on aina ”kanssakansalainen”, joku joka elää muiden kanssa (esim. Stenius 2003; Korskaard 2001). Kansalaisuudesta on tullut prosessi, joka muuttuu ja syntyy koko ajan vuorovaikutussuhteissa sosiaalisissa yhteisöissä.

Suomalaisessa maahanmuuttoa ja maahanmuuttajia koskevassa lainsäädännössä määritellään monikulttuurisen Suomen ideaali, jossa maahanmuuttajien oman kulttuurin ja kielen säilyttämistä tuetaan. Samalla maahanmuuttajille asetetaan vaatimus kotoutua suomalaiseen yhteiskuntaan erityisesti työn kautta. Työn merkitys yksilön hyvinvoinnin lähteenä on kasvanut sekä Suomessa että muissa Pohjoismaissa myös sosiaaliturvajärjestelmän rakenteellisten muutosten myötä. Viimeksi mainittuun kehitykseen on liitetty oikeuksiin perustuvan hyvinvointikansalaisuuden kritiikki. Kritiikki perustuu siihen, että oikeusnäkökulman sijasta olisi korostettava vastikkeellista ja velvollisuuksiin perustuvaa kansalaiskäsitystä. (Esim. Saastamoinen 2006; 2010; Johansson & Hvinden 2007.)

Maahanmuuttajien yhteiskuntaan kiinnittymisessä on kyse sekä yhteiskunnallisesta asemasta ja muodollisista oikeuksista (ks. Marshall 1964) että arjen vuorovaikutuksesta. Listerin (1997, luku 1) mukaan *täysivaltainen kansalaisuus* tarkoittaa *kansalaisuutta oikeuksina ja kansalaisuutta käytäntönä*. Kansalaisuus oikeuksina -traditio painottaa yksilöä, hänen vapauttaan ja sosiaalisia oikeuksiaan kansalaisena, jolloin kansalaisuus on ennen muuta lainsäädännöllisesti määritelty asema. Kansalaisuus käytäntönä -suunta puolestaan korostaa ihmisten aktiivista, kollektiivista toimintaa.

Kansalaisuuteen käytäntönä liittyvä käsite *toimia kansalaisena* (Lister 1997, luku 2), joka viittaa kansalaisen koko potentiaalın käyttämiseen. Tutkimuksessani työyhteisö muodostaa vuorovaikutuksellisen areenan, jossa maahanmuuttaja kertoo kansalaisuudestaan. *Tarkoituksena on selvittää, millaiseksi maahanmuuttajien kansalaisuus rakentuu työyhteisön arjessa.*

Maahanmuuttajien osallistuminen työelämään ei ole ollut Suomessa ongelmatonta. Yleisesti ottaen maahanmuuttajien työllistyminen on ollut vaikeampaa kuin kantaväestöön kuuluvien. Toisin kuin muissa teollisuusmaissa, Suomessa maahanmuutto on perustunut taloudellisten syiden sijaan muihin syihin, kuten perhesiteisiin, turvan tarpeeseen tai etniseen paluumuuttoon (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000, 162).

Maahanmuuttajia ja työtä on Suomessa tutkittu pääasiassa työllistymiseen ja syrjintään liittyvien kysymysten näkökulmasta. Erityisesti on keskitytty siihen, millä ehdoilla maahanmuuttajat työllistyvät eli mitkä tekijät estävät tai edistävät heidän työllistymistään ja millainen asema heillä on työmarkkinoilla (esim. Paananen 1999; Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; Jaakkola 2000; Forsander 2002). Väestöliiton Väestöntutkimuslaitoksella on tutkittu laajassa MONIKKO-hankkeessa muun muassa maahanmuuttajanaisten asemaa Suomessa ja erityisesti työelämässä sekä työllistymisen esteitä (Kauppinen & Evans 2007; Martikainen & Tiilikainen 2007). Wreden & Nordbergin (2010) toimittamassa teoksessa tarkastellaan työelämän etnistyvää eriarvoisuutta.

Tutkimuksissa on saatu selville muun muassa, että maahanmuuttajien työllistymiseen ja työmarkkina-asemaan vaikuttavat monet yksilölliset ja rakenteelliset tekijät. Yhtenä tärkeänä tekijänä ovat yksilön omat resurssit, kuten koulutus ja työkokemus sekä niiden hankintamaa, maassaoloaika, kielitaito, persoonallisuus, lähtömaa sekä sosiaaliset resurssit. Merkittäväksi tekijäksi on katsottu myös yksilön sosiaaliset kyvyt (Forsander & Ekholm 2001, 68). Forsanderin (2002) mukaan edellä kuvattu inhimillinen pääoma ei välttämättä yksin ratkaise maahanmuuttajan työllistymistä, vaan keskeistä on maahanmuuttajan kulttuurinen pääoma, jolla viitataan työpaikkojen kulttuurisen koodin tuntemiseen ja oikeanlaiseen asenteeseen. Forsander ja Ekholm (2001, 64) toteavat, että (työ)kulttuuri toteutuu lukematomina sääntöinä ja oletuksina, joita ei ilmaista sanallisesti. Jotta ihmisestä voisi tulla työyhteisön osa ja hän voisi edetä työssään, hänen on näytettävä ja kuulostettava ryhmän jäseneltä. Tutkijoiden (mt.) mukaan monissa ammateissa tehdään Suomessa tiimityötä, joka vaatii sellaista tietoa kyseisen ammattialan ja työyhteisön kulttuurista, joka ylittää tietyn tehtävän edellyttämät tavanomaiset kieli- ja ammattitaitovaatimukset. Tiimityöhön liittyviin erityisvaatimuksiin viittaavat myös ne tutkijat, joiden mielestä 1990-luvulla Suomessa toteutetut teknologiset ja organisatoriset uudelleenjärjestelyt suosivat tiimityökeskeistä työskentelytapaa. Ahmad (2010, 76—77) nimittää edellä kuvattua tiimityön kaltaista osaamista *Suomispesifiksi kulttuuriseksi osaamiseksi*. (ks. myös Paananen 1999). Suomalaisten työnantajien on katsottu tällaisissa yhteyksissä olevan kiinnostuneempia maahanmuuttajien asenteesta työpaikan kulttuuria kohtaan kuin varsinaisista työssä vaadittavista taidoista (Forsander & Alitolppa-Niitamo 2000; ks. myös Koistinen 1997; Jaakkola 2000).

Tullessaan Suomeen maahanmuuttaja ei tuo mukanaan pelkkää työvoimaansa vaan myös kulttuurinsa, kotinsa ja alkuperänsä. Toisaalta suomalaiset työmarkkinat eivät myöskään ole tyhjä tila, jonka maahanmuuttaja kohtaa, vaan työmarkkinat ovat kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti muotoutuneet. Kysymys ei ole vain siitä, että maahanmuuttajan tulisi tunnistaa suomalaisten työpaikkojen kulttuurinen koodi tai oppia oikea asenne, vaan kyseessä on vuorovaikutuksellinen suhde suomalaisissa työyhteisöissä työskentelevien ihmisten kanssa.

Käsite *kulttuuri* tai *työkulttuuri* ei kuitenkaan saa tutkimuksessani staattista kulttuuri-piirteiden kokoelman määritelmää, jolla pyrittäisiin ikään kuin avaamaan ”erilaisia työkulttuureja”. Tarkoitan kulttuurilla merkityksien verkostoa, jota ihminen toiminnallaan tuottaa ja jossa hän elää. Työyhteisöjen kaltaiset pienyhteisöt ja niissä toimivat yksilöt ovat tärkeitä tiedon tuottajia, joiden kautta kulkee tärkeää informaatiota erilaisista kulttuurisesti muotoutuneista tavoista tehdä työtä ja nähdä työyhteisön rakenteet. Kyse on myös ammatillisesta

jäsenyydestä, joka tarkoittaa sekä ammatillista asemaa että osallisuutta arjen kanssakäymiseen ja työyhteisöön kuulumisen tunnetta. Laajemmin käsitettynä ammatillinen jäsenyys on kiinteästi sidoksissa kansalaisuuteen koko yhteiskunnassa, johon kiinnittymistä työ ja ammatti vahvasti jäsentävät. (Nieminen 2010, 149; Nordberg 2010, 254.)

Sitoudun tutkimuksessani sosiaaliseen konstruktionismiin, joka lähtee liikkeelle olettamuksesta, että kulttuuri käsitteellistyy tiedoksi (ks. Heiskala 2000, 104). Perustan näkemyseni Bergerin ja Luckmannin (1966/1994) teoriaan merkityksiä tulkitsevasta yksilöllisestä tajunnasta, joka on sosiaalisesti määräytynyt. Tieto on aina ihmisten välisessä toiminnassa tuotettua, ja siinä korostuu siten puheen merkitys. Keskustelun avulla ylläpidetään, muunnetaan ja rekonstruoidaan yksilön subjektiivista todellisuutta. Keskustelemalla voidaan käydä läpi kokemusten eri ulottuvuuksia ja antaa niille paikka jokapäiväisen elämän todellisuudessa. Kertomuksen tutkimus antaa maahanmuuttajalle mahdollisuuden kuvata puheen avulla omaa kokemustaan lähtömaansa työyhteisöissä ja suomalaisissa työyhteisöissä.

Kertomuksen tutkimuksen avulla on mahdollista liittää yhteen samanaikaisesti yksilölliset elämäntilanteet ja olosuhteet sekä jaetut odotukset ja käsitykset, jotka on opittu osallistumalla johonkin kulttuuriin. Kerronnallisuus ja kulttuurinen lähestymistapa yhdistävät ajatuksen siitä, että toisaalta todellisuus on olemassa yksilölle merkitysvälitteisesti ja toisaalta sosiaalinen konteksti muovaa yksilön merkityksenantoa. *Tutkin sitä, millaisista erilaisista merkityksenantoprosesseista käsin eri kulttuureista tulevat ihmiset kertovat työstä ja työyhteisöstä Suomessa.* Merkityksien maailmassa kieli on keskeinen tekijä, sillä ”käytännön tietoisuutena kieli jäsentää sitä, kuinka havaitsemme todellisuutta ja asetumme suhteisiin toisten ihmisten kanssa” (Lehtonen 1996; Berger & Luckmann 1994, 32).

Kertomus ja skripti muodostavat tutkimukseni käsitteellisen pohjan. Skripti on tietoa, jota meillä on toistuvista arkielämän tilanteista (Schank & Abelson 1977, 41). Käsittelem skriptejä kulttuurisina tietorakenteina, jotka kuvaavat tilannekohtaisia ja stereotyyppisiä tapahtumasarjoja (Quinn & Holland 1987, 67). Kognitiivisen skriptin avulla yksilö jäsentää kokemuksiaan. Kulttuurinen skripti puolestaan tarkoittaa sitä, että skriptin muodot perustuvat vallalla oleviin tietämisen muotoihin ja ne rakentuvat eri tavalla eri aikoina ja eri kulttuureissa. Työelämä on sosiaalisten ja kulttuuristen skriptien jäsentämä alue siten, että maahanmuuttajien työelämäkertomukset pohjautuvat yhtäältä tuttuihin skripteihin ja toisaalta poikkeavat niistä (ks. Herman 2002). *Millaisten kulttuuristen skriptien avulla maahanmuuttajat kertovat työelämästä, millaisiin skripteihin maahanmuuttajat tukeutuvat kertomuksissaan, ja miten skriptit toimivat työelämän arjessa?*

Kulttuurista mallia on määritelty siten, että se sisältää oletettuja ja itsestään selvänä pidettyjä, maailmaa koskevia malleja, jotka ovat yhteisiä jonkin saman yhteisön jäsenille. Mallit suuntaavat yksilöiden ymmärrystä maailmasta ja heidän käyttäytymistään siinä. Tutkimuksessani skriptit eroavat mainitunlaisen kulttuurisen mallin muodoista siinä, että ne ovat tarinallisia: ne jäsentävät tiettyjä tapahtumia ja niiden etenemistä ajassa, mukaan lukien tapahtumissa mukana olevia toimijoita ja heidän toimintaansa (Herman 2002, 85; Miettinen 2006, 36).

Olen analysoinut tutkimusaineistona olevia maahanmuuttajien työelämäkertomuksia kertomusten yksityiskohdista käsin käyttäen hyväksi odotusanalyysia. Odotusanalyysi

perustuu Labovin (1972) ja Tannenin (1979) näkemyksiin siitä, että kertojan odotukset, niiden täyttyminen ja täyttymättä jääminen ovat havaittavissa myös kertojan käyttämästä kielestä. Suomessa odotusanalyysin menetelmää ovat käyttäneet Hyvärinen (1994), Komulainen (1998) sekä Löyttyniemi (2004). Maahanmuuttajien työelämäkertomuksissa odotusanalyysiin liittyy evaluaation käsite, jolloin kertomista ei mielletä vain menneiden tapahtumien kertaamisena, vaan kertoja pyrkii samanaikaisesti arvioimaan tapahtumia omasta näkökulmastaan käsin. Odotusanalyysin lisäksi olen aineiston analyysissä käyttänyt Hermanin (2002) käsitteitä kertomuksista muodostuvista osallistujarooleista ja tapahtumalajeista. Lähtökohtana analyysissä on että maailma, tapahtumat ja kokemukset eivät määrää käytettävissä olevia prosesseja, vaan ne ovat aina puhujan ja kertojan omia kulttuurisesti ja yksilöllisesti ankkuroituneita valintoja.

Tutkimukseni etenee seuraavasti: Luvussa 1 määrittelen kansalaisuuskäsitettä aluksi kansallisvaltion näkökulmasta. Näissä määritelmässä korostuvat kansalaisen juridinen asema sekä oikeudet ja velvollisuudet kansalaisina. Oma näkökulmani kansalaisuuskäsitteeseen on se, että korostan kansalaisuutta toimintana ja käytäntönä, joka toteutuu työyhteisöjen kaltaisissa pienyhteisöissä.

Luvussa 2 siirryn tarkastelemaan Suomea monikulttuurisena maana lähinnä Suomen kansalaisuus- ja kotouttamispolitiikan sekä lainsäädännön näkökulmista. Kotouttamispolitiikan ja suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän lähtökohtana on niin sanottu aktiivisen kansalaisuuden idea, jonka mukaan kansalaisten on hankittava toimeentulonsa pääsääntöisesti työn avulla. Aktiivisuuden vaatimus on lisääntynyt maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa, ja kansalaisuudessa on alettu korostaa oikeuksiin perustuvan hyvinvointipalvelujen saamisen sijaan kansalaisten velvollisuuksia. Tämä on tarkoittanut sitä, että viimesijaisen sosiaaliturvan ehdoiksi on asetettu erilaisia aktivointi- ja kotouttamistoimenpiteitä. Nämä toimenpiteet eivät kuitenkaan ole taanneet maahanmuuttajille yhdenvertaista asemaa ja kohtelua suomalaisilla työmarkkinoilla. Yhtenä näkyvänä merkinä tästä ovat maahanmuuttajien korkeana pysyvät työttömyysluvut suomalaisilla työmarkkinoilla. Aktiivisuus ja osallisuus ovat siis jääneet usein ylhäältä alaspäin annetuiksi.

Luvussa 3 esittelen tutkimukseni metateoreettisen taustan. Oleellista on se, mitä sosiaaliseen konstruktionismiin sitoutuminen merkitsee tutkimukseni tiedonmuodostukselle, sekä oma tapani määritellä kertomuksen tutkimus. Käsitteelen aluksi kertomuksen tutkimusta yleisellä tasolla. Sen jälkeen määrittelen tutkimukseni kannalta kertomustutkimuksen tärkeät näkökulmat *esikerronnallisuudesta, juonentamisesta, uudelleenymmärtämisestä* sekä *toiminnasta* kertomuksen tutkimuksessa. Esittelen tutkimusaineistoni ja sen muodostumisen luvussa 4. Kertomuksen tutkimuksessa on tärkeää selvittää kerronnallisen haastattelun kulku ja siihen vaikuttaneet tekijät. Kutsun näitä tekijöitä kertomuksen ympäristöiksi. Luvussa 5 tarkastelen niitä metodisia ratkaisuja, joilla olen työelämäkertomuksia analysoinut.

Luvuissa 6—10 analysoin tutkimusta varten kerättyä aineistoa ja sitä, miten ”arjen kansalaisuus” rakentuu työelämäkertomuksista. Kukin näistä luvuista käsittelee yhtä työelämäkertomusten temaattista ulottuvuutta.

Kuudennessa luvussa tarkastellaan sitä, miten kansalaisuus rakentuu työpaikan vuoro-vaikutuksellisissa suhteissa. Vaikka kuudennessa luvussa tarkastelemiini työelämäkertomusten tematiikka on sama, kerronnan tavat sekä kertomuksien taustalla olevat tilanteet vaihtelevat suhteessa kerrottuihin asioihin ja tapahtumiin. Seitsemännessä luvussa käsitellään työyhteisön hierarkiasuhteita ja yksilön vastuuta kansalaisena sekä sitä, miten esimiehen ja työntekijän välinen autoritääriäinen tai demokraattinen suhde vaikuttaa yksilön omaan vastuunottoon työyhteisön päätöksenteossa. Kahdeksannessa ja yhdeksännessä luvussa huomion kohteena ovat yksilön eettismoraaliset työnteon periaatteet ja yksilön omat sopeutumisasiirgatiat työyhteisön arjessa. Yhteistä seitsemännessä, kahdeksannessa ja yhdeksännessä luvun työelämäkertomuksille ovat skriptit, jotka kuvaavat tietynlaista ”hyvän esimiehen” ja ”hyvän työntekijän” tai ”toisen ihmisen kunnioittamisen” stereotypiaa. Näissä kertomuksissa kertojat kuvaavat omaa toimintaansa moraalisisessa valossa liittyen esimerkiksi siihen, miten esimiehen olisi suhtauduttava työntekijäään tai työntekijän olisi suhtauduttava asiakkaaseen. Yhdeksännessä luvun työelämäkertomukset käsittelevät ”suomalaisuuteen tottumista”, joka ilmenee kertojien neuvotteluna oman kulttuurisen skriptin kaltaisen tiedon soveltumattomuudesta suomalaisen työyhteisön arkisissa tilanteissa. Kymmenennessä luvussa näkökulma siirtyy yksilöstä yhteiskunnan ja yhteisön tasolle, jolloin tarkastelun kohteena on se, miten kolmessa työelämäkertomuksessa kerrotaan suomalaisesta työeläin-säädännöstä ja työtä koskevista säädöksistä.

1 Kansalaisuusmääritelmät muutoksessa

1.1 Kansalaisuus kansallisvaltiossa

Kansalaisuuden käsite periytyy kreikankielisestä ilmauksesta *civitas* tai *civilitas*. Se viittaa poliittisen yhteisön jäsenyyteen (Hindess 1993; Kuusela & Saastamoinen 2006, 9). Ensimmäinen yhteisö, johon kansalaisuus on tunnetusti liitetty, on antiikin Kreikan kaupunkivaltio. Erityisesti kansalaisuuden juurten katsotaan löytyvän Ateenasta, jossa kulttuurin kukoistuskaudella hallitusmuotona oli välitön demokratia. Kaikilla kansalaisilla oli oikeus osallistua henkilökohtaisesti päätöksentekoon yhteisistä asioista, jolloin kansalaiset olivat tasavertaisia sekä lakien kohteina että niiden laatijoina. Kansalaisten yhteisön tosin muodosti hyvin rajoitettu osa kaupunkivaltion asukkaista: naisten, lasten, muukalaisten ja orjien ei katsottu kuuluvan kansalaisten yhteisöön. Voikin kysyä, onko edellä mainitun kaltaisen merkittävän väestönsosan sulkeminen kansalaisuuden ulkopuolelle ollut kansalaisuuden tunnuspiirteenä kautta aikojen. Kuitenkin kansalaisuuden luontaisena piirteenä pidettiin antiikin Kreikassa tasa-arvoisuutta, ja kansalaisuus on siitä lähtien tarkoittanut yhteisön jäseniksi katsottujen keskinäistä tasa-arvoa, joka ylittää kaikki sosiaalisen eriarvoisuuden rakenteet. (Kurki & Nivala 2006, 15—16.)

Kansalaisuus käsitteeseen kytkeytyy kansallisvaltion käsite. Kansallisvaltion on sanottu syntyvän tietoisien ja vallanhakuisen toiminnan tuloksena, väestön valtioon samaistamisena ja sitä kautta yhteiskunnan jäsenyyteen integroitumisena. Baumanin (1996) mukaan kansallisvaltio syntyy hallintovallan yhtenäistyttyä tietyllä alueella ja siihen tarvitaan riittävän homogeeninen kulttuurinen pohja. Valtion nähdään kansallistuneen modernin yhteiskunnallisen kehityksen myötä, ja yhtenä tämän kehityksen tietoisena tavoitteena on yhdistää valtion alueella asuva väestö kielellisesti, kulttuurisesti ja ideologisesti.

Moderni kansalaisuus, joka vakiintui 1900-luvulla länsimaissa, tarkoitti kaikkien kansalliseen yhteisöön kuuluvien muodollista asemaa. Se takasi yhteisön jäsenille tasavertaiset juridiset, poliittiset ja vähitellen myös sosiaaliset oikeudet ja satoi heidät tiettyihin velvollisuuksiin. Kansalaisuus määriteltiin lähtökohtaisesti passiiviseksi jäsenyydeksi kansallisessa yhteisössä, jolloin kansalainen sitoutuu noudattamaan valtion lakeja ja vastineeksi nauttii valtion suojelua (Keinänen & Mäkeläinen 2009, 185). Verrattuna antiikin Kreikkaan yhteisöstä oli tullut suuri ja abstrakti, mutta samalla lakiensa ja järjestelmänsä kautta kansalaisen käytännön elämässä näkyvä ja tuntuva valtioyhteisö, jonka jäsenyys oli ennen kaikkea muodollista. Kansallisen yhteisön jäseniä yhdistivät kuitenkin kansalliset symbolit, kuten lippu ja kansallislaulu, joilla korostettiin eroa muiden valtioiden kansalaisiin. Kansalaisuus määriteltiin siis yksilön ja valtion väliseksi suhteeksi ilman niiden välissä olevia yhteisöllisiä tasoja. Näin ollen kansalaisuus määriteltiin yksilöllisesti ja se kadotti yhteisöllisen luonteensa, sillä valtioyhteisö oli liian suuri muodostuakseen kansalaisten yhteisöllisen osallistumisen perustaksi. Jako aktiiviseen kansalaistoimintaan ja passiiviseen muodolliseen kansalaisuuteen korostui, ja yhteisöllisen osallistumisen sijaan kansalaisuuden tarkastelussa vahvistui sen määrittely oikeuksia ja velvollisuuksia sisältävänä asemana. (Turner 1993, 2—3; Kurki & Nivala 2006, 18—19.)

Länsimaisen demokratian periaatteina käytetyt kansalaisuuden määritelmät kytkeytyvät yleiseen inhimilliseen emansipaatioon ja vaikutusvaltaiseen yksilöön. Nämä periaatteet sulautuvat yhteen modernissa valtiossa ja ovat tärkeitä elementtejä useiden valtioiden perustuslaeissa (Harinen 2000, 28). Kansalaisuuden merkinä voidaan pitää passia, joka kertoo, minkä maan kansalainen yksilö on. Hallinnollisesti määriteltynä kansalaisuus siis merkitsee valtion jäsenyyttä. Suomen ulkomaalaisviraston mukaan ”kansalaisuus tarkoittaa valtion ja yksityisen henkilön suhdetta, joka sisältää oikeuksia ja velvollisuuksia” (Ulkomaalaisvirasto 2006). Kukin valtio säätää itsenäisesti siitä, miten kansalaisuus saadaan, miten siitä voi luopua ja miten sen menettää.

Muodolliseen kansalaisuuteen valtion jäsenenä liittyy sekä sosiaalisia (oikeus tiettyihin sosiaalipoliittisiin etuisuuksiin) ja poliittisia oikeuksia (muun muassa äänestysoikeus ja sananvapaus) että näihin kytköksissä olevia velvollisuuksia, jotka eivät katoa kansalaisen siirtyessä valtionsa alueellisten rajojen yli, mikäli hän ei luovu asemastaan kansalaisena. Kaikki kansalaiset tietyn valtion alueella eivät ole kansalaisinakaan samoissa asemissa: usein puhutaan niin sanotuista ”syntyperäisistä kansalaisista” erotukseksi niistä, jotka ovat saapuneet maahan myöhemmin (Harinen 2000, 27). Ahposen (2008, 127) mukaan demokraattisen maan kansalainen saa oikeutensa ja vapautensa synnyinlahjakseen, mutta maahantulijan on osoitettava ansainneensa ne.

Kansallisvaltiossa kansa etniskulttuurisessa merkityksessä (*ethnos*) ja kansa poliittisessa merkityksessä (*demos*) on liitetty kiinteästi toisiinsa (Arendt 1986; Lepola 2000; Pyykkönen 2007, 18). Tämän määritelmän mukaisesti tietyn maan kansalaiset käsitetään kulttuurisesti homogeeniseksi ryhmäksi, ja monen valtion kansalaisuuskäsityksessä yksilön kulttuurinen samanlaisuus suhteessa enemmistöön nähdään poliittisen subjektin ja toimijuuden edellytyksenä (Lepola 2000, 279—282). Edellä olevan voi ymmärtää tarkoittavan sitä, että ainoastaan syntyperäisille, samantavaisille, samat arvot jakaville, samalla tavalla käyttäytyville, samaa uskontoa harjoittaville ja samaa kieltä puhuville kansalaisille poliittiset oikeudet avautuvat ”luonnollisina” (Pyykkönen 2007, 18).

Steniuksen (2003, 309—321) mukaan historiallinen käsitteanalyysi Suomessa osoittaa, että suomen sana *kansalainen* ei liity eurooppalaiseen kaupunkihistoriaan samassa mielessä kuin esimerkiksi ruotsin sana *medborgare* tai englannin sana *citizen*. Sana *kansalainen* kehitettiin pikemminkin strategisessa tarkoituksessa suomalaisen poliittisen kulttuurin tarpeita varten. Talonpoikaisiin arvoihin vahvasti ankkuroituneena kansalaisuus viittasi osallisuuteen kansan (*ethnos*) kokonaisuudessa ja siihen liittyvään solidaarisuuden ja yhteiselämän ajatukseen. Suomen kielellisestä ja osin myös kulttuurisesta heterogeenisyydestä huolimatta kansakunnan rakentamisen projektin nationalistiset piirteet ovat luoneet vaikutelman kaikille yhtenäisistä arvoista (Nordberg 2010, 255).

Nordberg (2004) viittaa Anttosen (ks. Anttonen 1998, 358) tutkimuksiin, joiden mukaan Venäjän vallan alaisessa Suomessa demokraattisen kansalaisuuden ideaa ei ilmaistu vain kansalaisoikeuksina ja poliittisina oikeuksina vaan myös ”vahvana moraalisenä sitoutumisena koko kansakunnan hyvinvointiin”. Toinen suomalaisen kansallisen kulttuurin keskeinen normi yhteisen arvomaailman lisäksi on ollut näkemys työstä yhtenä niistä moraalista perusnormeista, jotka pitävät yhteiskuntaa koossa. Nordbergin mukaan edellä kuvatun kaltainen nationalistinen retoriikka on edelleen hyväksyttyä suomalaisessa julkisuudessa.

Kansalaisuuskäsitteen määrittelyssä voidaan myös puhua erilaisista luokittelutaisteluisista tai hallinnasta (esim. Rose 1999). Niissä yhteiskunnalliset ryhmät määrittelevät suhteensa, ja enemmistö määrittää vähemmistön asemaa. Kansalaisuuden historiallisen muotoutumisen tutkimuksessa on esitetty erilaisia näkemyksiä siitä, millaisissa ajallisissa sarjoissa kansalaisuus on muuttunut ja miten antiikin Kreikan tai Rooman kansalaisuuskäsitykset poikkeavat nykyisestä. Modernin kansalaisuuden ainesten ymmärtämiseksi onkin hahmotettava ensin kansalaisuuden muodostumisen historiallisia tasoja ja erilaisia perinteitä. (Kuusela & Saastamoinen 2006, 16.) Kansalaisuuden historiallisilla perinteillä tarkoitetaan pitkän ajanjakson kuluessa kiteytyneitä ajattelutapoja. Ne kuvaavat kansalaisuutta tiettyjen peruspiirteiden valossa. Käsitellen seuraavassa erilaisia perinteitä, jotka muodostavat nykyisen kansalaisuuden perustan.

1.2 Kansalaisuus oikeuksina ja velvollisuuksina erilaisten ideologioiden näkökulmasta

Kansalaisuuden käsitettä tutkinut Turner (1993; 2001, 192—193) esittää, että moderni kansalaisuus toteutuu normatiivisina oikeuksina ja velvollisuuksina. Erilaisissa yhteiskuntaideologioissa yksilön oikeudet ja velvollisuudet suhteessa yhteiskuntaan ja yhteisöön muodostuvat erilaisiksi. Esittelen seuraavassa klassisia kansalaisuusajattelun muotoja, jotka ovat yleisiä perinteitä. Käytännössä on vaikea löytää kansallisvaltiota, jonka kansalaisuusajattelu olisi liberalismiin, republikanismiin tai kommunitarismiin puhdas muoto. Näiden käsitysten alkuperän voi pelkistää yhteiskuntateoreettisesti erilaisiin näkemyksiin siitä, mitä *yhteiskunta on ja millaisessa sosiaalisessa maailmassa yksilö elää*. Liberalistisen kansalaisuuskäsityksen juuret ovat markkinayhteiskuntajärjestelmässä, joka perustuu vapaisiin ja autonomisiin markkinatoimijoihin. Sen puitteissa markkinat huolehtivat yksilöiden kansalaisoikeuksien toteutumisesta. Tasavaltainen kansalaisuusajattelu puolestaan näkee yksilön kehittyväksi olennoiksi: julkinen hyvä ei ole vain yksilöllisten etujen ajamista, vaan kansalaisuus edellyttää yhteisen edun ymmärtämistä. Yhteiskunta on valtiosta, markkinoista ja kansalaisyhteiskunnasta koostuva järjestelmä, jossa kansalaisyhteiskunnan tehtävä on kasvattaa hyveellisiä kansalaisia. Kommunitaristisessa kansalaisuusajattelussa voidaan nähdä merkkejä yhteiskunnan palauttamisesta kansalaisyhteiskuntaan ja yhteisöihin, joiden tehtävä on tukea yksilön moraalien ja identiteetin muodostumista. Yhteisön ulkopuolella ovat markkinat ja valtio. (Kuusela & Saastamoinen 2006, 23.)

Klassisen liberalismiin mukainen kansalaisuuden määritelmä korostaa yksilön etua ja määrittelee kansalaisuuden yksilöä suojeleviksi oikeuksiksi ja vapauksiksi. Määritelmässä ei hahmoteta kansalaisia kollektiivina eikä kansalaisuuden rooliin liitetä juuri lainkaan velvollisuuksia. (Keinänen & Mäkeläinen 2009, 185.) Vaikka kansalaisuus-oikeuksien turvaaminen on ideologian mukaan tärkeää, ne eivät saa ohittaa yksilön oikeuksia ja autonomiaa. Liberalistisen ideologian mukainen kansalaisuusmääritelmä erottaa selvästi yksityisen ja julkisen sfäärin yhteiskunnassa. Vaikka poliittiset oikeudet ovat tärkeitä, tärkeämpänä nähdään kuitenkin yksilön vapaus osallistua. (Johansson & Hvinden 2007, 31—34.) Liberalismin lähtökohdana on siis päätöksiä tekevä yksilö, johon kaikki yhteiskunnassa palautuu. Laa-

jemmat yhteiskunnalliset aggregaattitasot, kuten sosiaaliset ryhmät, instituutiot ja ylikansalliset organisaatiot, palautuvat yksilön toimintaan (Kuusela & Saastamoinen 2006, 20).

Yhteiseen ideologiaan nojaavan yhteiskunnan liberalistista mallia on arvosteltu utopiaksi. Koska liberalismiin kuuluvat olennaisesti yksilönvapauden ja suvaitsevaisuuden periaatteet, se näyttäisi sopivan hyvin esimerkiksi monikulttuurisen yhteiskunnan ideologiseksi perustaksi. Liberalismia kohtaan ilmaistussa kritiikissä kuitenkin todetaan, että yhteiskunnissa, joissa yksipuolisesti korostetaan yksilölle kuuluvia oikeuksia, laiminlyödään ihmiselämän kollektiivisia ulottuvuuksia. Kriitikkojen mukaan liberalismi pyrkii laatimaan poliittisen toiminnan pelisäännöt sisällyksettömästi ja rakentamaan neutraalin valtion, joka jättää esimerkiksi maailmankatsomukselliset kysymykset kansalaiskeskusteluissa käsiteltäviksi. Kun valtio ei sitoudu mihinkään yhteiskunnalliseen ohjelmaan eikä puutu peruskysymyksiä koskevaan keskusteluun, taloudellisesti voimakkailla tahoilla on otolliset mahdollisuudet levittää näkemyksiään. (Roth 1996.)

Sosiaaliliberalismi ottaa klassista liberalismia enemmän huomioon julkisen vallan osuuden muun muassa mahdollisuuksien tasa-arvon takaamisessa. Marshallin (1964) kansalaisteoriaa pidetään sosiaaliliberalismin kansalaisuusmääritelmän perustana. Marshallin kansalaisuusteorian on katsottu perustuvan kansallisvaltion ihanteeseen, jossa yhteisten fundamentaalisten arvojen ja normien omaksumisella yhteiskunnassa on merkittävä osuus. Marshallin teorian mukaan kansalaisuus koostuu kolmesta eri osasta, jotka ovat muotoutuneet tietyssä järjestyksessä ja joita hän nimittää kansalaiselementeiksi (*civil*), poliittisiksi elementeiksi (*political*) ja sosiaalisiksi elementeiksi (*social*) (Marshall 1964, 72). Yksilön oikeudet rakentuvat suhteessa valtioon, ja ne voivat olla joko muodollisia ja pakollisia (oppivelvollisuus ja oikeus koulutukseen, velvollisuus maksaa veroja ja osallistua maanpuolustukseen sekä oikeus saada sosiaaliturvaa tietyissä tilanteissa) tai legitiimejä sosiaalisia odotuksia (kansalaisella on oikeus paitsi tehdä töitä myös työskennellä niin hyvin kuin mahdollista sekä velvollisuus olla kiinnostunut yhteiskunnassa harjoitettavasta politiikasta). (Johansson & Hvinden 2007, 35–36.) *Hyvinvointivaltiollisen kansalaisuuden* voi katsoa olevan sosiaaliliberalistisen perinteen mukaista kansalaisuutta, koska siinä kansalaisille on turvattu perusoikeuksien muodossa laajat sosiaaliset oikeudet. Ne määrittelevät kansalaisille minimitoimeentulon, työttömyysturvan, ilmaisen terveydenhuollon, ilmaisen koulutuksen, sairausvakuutuksen sekä erilaiset sosiaalisen tuen muodot. Hyvinvointivaltiolliseen kansalaisuuteen kuuluu siis ajatus siitä, että julkisen vallan tehtävänä ei ole vain turvata poliittisia oikeuksia vaan myös kansalaisten sosiaalinen hyvinvointi. (Kuusela & Saastamoinen 2006, 21.) Hyvinvointivaltiollisessa kansalaisuuden yhteiskuntateoreettisessa ajattelussa markkinoiden, yksilöiden ja valtion suhde jäsentyy siten, että valtiolla on tietty markkinariippuvuutta vähentävä tehtävä.

Uusliberalismi on talouspoliittinen suuntaus, jonka mukaan yksityisomistajuus, vapaat markkinat ja vapaakauppa edistävät parhaiten ihmisten hyvinvointia. Uusliberalistinen talouspolitiikka pyrkii taloudellisten normien vähentämiseen, verojen alentamiseen, kilpailuun, poliittisen toiminnan korvaamiseen markkinaohjauksella sekä tulonsiirroilla rahoitetun hyvinvointivaltion ja kaupan esteiden purkamiseen. (Ks. esim. Clarke 2005; Delanty 2000.) Uusliberalistisen ideologian on katsottu muuttaneen kansalaisuuden käsitteellistämistä kohti velvollisuuspainotusta, jolloin yksilön on otettava vastuu omasta elämästään (Saastamoinen 2010, 233). Uusliberalismi on merkinnyt markkinaohjautuvuuden tuomista julkiselle

sektorille (*new public management*) sekä kansalaisten itsensä vastuuttamista. Saastamoisen mukaan uusliberalismin erottaa klassisesta liberalismista pyrkimys yhteiskunnan ja kansalaisten tietoiseen hallintaan markkinamekanismien kautta, mikä tapahtuu sääntelyllä. Vapaus yhteiskunnallisena periaatteena ei ole uusliberalismissa Saastamoisen mukaan klassisen liberalismien mukainen ”luonnollinen” vapaus vaan harkittu artefakti. Uusliberalismissa yrittäjyyden kulttuuria pyritään ulottamaan myös sellaisille alueille, joilla se ei ole aiemmin vallinnut, ja käsitettä ”sisäinen yrittäjyys” käytetään tavoitteellisena terminä koulutusorganisaatioissa ja esimerkiksi työttömien aktivoinnissa.

Liberaalidemokraattisuudelle vastakkaisena näkökulmana voidaan pitää *republikanismia*, jossa yksilöllistä identiteettiä ei voida ajatella irrallaan yhteisöllisesti jaetusta ymmärryksestä. Republikanismi voidaan suomentaa *tasavaltaisuudeksi*, ja sen juuret ovat antiikin Roomassa, jossa sen latinankielinen nimitys *res publica* merkitsi *julkista asiaa* ja viittasi siten hallintotapaan, jonka mukaan kaikkia kansalaisia koskevien asioiden päätöksistä täytyisi ensin keskustella vapaasti julkisessa tilassa ja myöhemmin päättää kaikkien kansalaisten kesken (ks. esim. Kylmäkoski 2003, 3). Klassisessa merkityksessä republikanismi korostaa kansalaishyveiden (*civic virtue*) ja velvollisuuksien merkitystä sekä tasavaltaista valtiomuotoa, edellyttää kansalaisten aktiivista osallistumista valtiolliseen elämään ja pitää yhteisön yhteisen hyvän tavoittelua yksilön intressejä tärkeämpänä tavoitteena. Aristoteles tiivistä republikanismin sisältönä pidetyt periaatteet teorian muotoon korostaen, että julkinen puhe ja osallistuminen ovat välttämätön osa onnellista elämää (Aristoteles 1991, 186—188). Aristoteleen hahmottelema republikanismi korosti yhtäältä kansalaisuutta osallistumisena ja aktiivisuutena ja toisaalta kiinnitti huomiota yhteisöön ja sen etuun yksilön oikeuksien sijasta.

Yksilön identiteetti kehitty republikanismin mukaan jatkuvassa vuorovaikutuksessa toisten kanssa ja jäsenyys eri yhteisöissä (perhe, naapurusto, työpaikka, kansakunta) tekee yksilöstä sen, mitä hän on (Sandel 1982, 62—64). Yhteisö ei republikanismissa tarkoita ensisijaisesti yksilöllisten tavoitteiden välinettä. Sen sijaan yhteisö on arvo sinänsä. Sen jäsenet ovat kiinnostuneita kokonaisuudesta ja näkevät yhteisön toiminnot oman identiteettinsä ilmauksina. Osallistuminen ja poliittinen sosialisatio ovat avainkysymyksiä. Republikanismissa kansalaisuutta ei saada syntymälahjaksi, vaan se ansaitaan. (Johansson & Hvinden 2007, 37.)

Omana aikanamme republikanismi on määritelty edelleen muun muassa tietynlaisiksi hallintotavoiksi, kansalaisten rooliksi ja vapauskäsitteeksi. Erityisesti liberalismien kritiikistä noussut niin kutsuttu uusrepublikanismi korostaa republikanismin yhteisökeskeistä luonnetta vastauksena liberalismien individualismille ja tuo esiin kansalaisen myös velvollisuuksia omaavana, aktiivisena toimijana vastavetona liberalismien passiiviselle kansalaiselle. (ks. esim. Isin & Wood 1999, 9—12; Beiner 1995, 14—16.)

Uusissa republikanismin määritelmässä käsitellään republikanismia usein myös tietynlaisena vapauskäsitteenä. Esimerkiksi Pettitin (1997) mukaan republikanismin ydin on vapauskäsitteessä, jossa vapaus määritellään ei-dominoinniksi (*non-domination*). Tällöin republikanistinen vapauskäsitteitys muodostaa vastaparin liberalistiselle vapauskäsitteykselle, jossa vapaus mielletään ei-häirinnäksi (*non-interference*). Pettitin mukaan juuri vapaus ei-dominointina muodostaa republikanismin pohjimmaisesta sisällön ja sen aiemmat sisällön-

määrittelyt, kuten aktiivinen kansalaisuus ja julkinen päätöksenteko, olisivatkin ainoastaan tämän vapauskäsitteiden ilmentymiä ja edellytyksiä. (Pettit 1997, 21—41.) Uusrepublikanismi uudenlaisine korostuksineen osoittaa mainiosti, kuinka republikanismin käsite on hyvin tiukasti sidoksissa aikaan ja määrittelijänsä pyrkimykseen. Republikanismille elimellisiä ja määritelmässä aina läsnä olevia piirteitä ovat kuitenkin tasavaltalaisen valtiomuodon, julkisen päätöksenteon ja osallistuvan kansalaisuuden periaatteet.

Republikanismin ja aktiivisen kansalaisuuden käsitteiden yhteen nivomisella tarkoitetaan usein kansalaisen aktiivista roolia yhteiskunnassa, joka toteutuu esimerkiksi äänestämällä tai osallistumalla kansalaisyhteiskunnan toimintaan. Kansalaisuuden nähdään rakentuvan yhteiskunnallisen toiminnan ja osallistumisen kautta, eikä se ole sidoksissa kulttuuriseen tai kansalliseen yhteisöön, jolloin se eroaa esimerkiksi kansallisvaltioon sitoutuvasta kansalaisuudesta. (Keinänen & Mäkeläinen 2010, 186.) Republikanismista ideologiaa edustaa Stoutin (2005) yhteisöjä korostava yhteiskuntafilosofinen perinne, joka näkee tärkeäksi eri ryhmiin kuuluvien ihmisten yhteistoiminnan. Yhteistoiminta edellyttää joitakin yhteisiä arvoja, joiden ohjaamina voidaan valita yhteisen toiminnan alueet.

Myös *kommunitarismissa* korostetaan yhteisöjen merkitystä yhteiskunnalle ja yksilöille. Yhteisöillä on kommunitarismien perinteen näkökulmasta ratkaiseva merkitys yksilön kehitykselle, koska ne muodostavat pohjan moraalille ja sosiaaliselle kehitykselle. Olennaista on, että kommunitaristisen ajattelun erilaisissa versioissa korostetaan liberalistiseen perinteeseen verrattuna enemmän joko yksilön kulttuurista sidosta yhteisön kulttuuriin tai sitten yhteisön merkitystä yksilön moraalien muodostumiselle. (Kuusela & Saastamoinen 2006, 22.)

1.3 Kansalaisuus osallisuutena, jäsenyytenä ja mahdollisuutena

”Am I Canadian when I feel like Canadian – or when others say I am Canadian?”

haitilaismaahanmuuttaja Kanadassa

Yllä oleva lause on peräisin keskustelusta, jonka kävin Kanadan Winnipegissä Haitista Kanadaan muuttaneen maahanmuuttajan kanssa. Hänen subjektiivinen toteamuksensa kuulumisesta kanadalaiseen yhteiskuntaan liittyy mielestäni Harisen (2000, 41) määrittelemään kansalaisuuden käsitteeseen: ”Kansalaisuus voidaan määritellä julkisena ja poliittisena roolina ja juridisena positiona, mutta aina se on myös henkilökohtaista subjektiivisesti koettua kuulumista johonkin.”

Olen tarkastellut edellä kansalaisuuden käsitettä kansallisvaltion näkökulmasta sekä kansalaisen oikeuksien ja velvollisuuksien muodostumista erilaisten yhteiskuntaideologioiden näkökulmista katsottuna. Tässä alaluvussa käsittelen muutosta, joka on johtanut kansalaisuuden käsitteen laajenemiseen kohti kansalaisen osallisuutta, jäsenyyttä ja mahdollisuutta yhteiskunnassa. Nämä kansalaisuuden muodot ovat käsitteellisiä lähtökohtia sille, miten tarkastelen maahanmuuttajien työelämäkertomuksista rakentuvaa kansalaisuutta.

Turnerin (2001) mukaan modernin ajan muutos ja globalisaatio liittyvät kansallisvaltioiden rajat ylittävään liikkeeseen, joka kyseenalaistaa perinteisen kansalaisuuden ja nationalismien perusteet. Löytty (2008, 116) kirjoittaa ”kansallisesta epäjärjestyksestä”, jota voi

ymmärtää *ylirajaisuuden* käsitteen avulla. Ylirajainen on suomenkielinen käännösehdotus termille *transnational*, jolla viitataan maailmanlaajuisen muuttoliikkeen, viestintävälineiden kehityksen ja yleensä globalisaation kiihdyttämään prosessiin, jolla on erilaisia sosiaalisia, poliittisia, kulttuurisia ja taloudellisia vaikutuksia kaikkialla maailmassa. Etniskulttuurisen erilaisuuden lisääntyminen yhteiskunnissa muuttoliikkeen, siirtolaisuuden, pakolaisuuden ja työvoiman liikkuvuuden myötä sekä vähemmistöjen kulttuurisia ryhmäoikeuksia koskevat vaatimukset ovat haastaneet yksietnisen kansalaisuuskäsitteen.

Globalisoituvassa maailmassa kansalaisuus toisaalta pilkkoutuu kansallisvaltioita pienempien yhteisöjen tarkasteluun ja toisaalta laajenee yli kansallisvaltioiden rajojen tarkasteltaessa esimerkiksi kansainvälisten organisaatioiden ja koko globaalien toimintakentän jäsenyyttä kansalaisuuden käsitteen avulla. Näihin fragmentoituvan ja globalisoituvan kansalaisuuden tarkasteluihin on yksilön muodollisen aseman ja oikeuksien määrittelyn lisäksi otettu mukaan myös muun muassa osallistumiseen ja kulttuuriin liittyviä kysymyksiä. Kurjen ja Nivalan (2006, 20) mukaan oleellista on kysyä esimerkiksi sitä, miten kansalaisille voi kehittyä tunne kuulumisesta yhteisöön, jos toiminnan alueena on koko maailma, yhteisön jäsenet ovat yhteydessä toisiinsa korkeintaan tietoverkkojen välityksellä ja heidän yhteinen kulttuurinsa on virtuaalista.

Mitä on olla kansalainen globaalissa maailmassa, jossa esimerkiksi internetin ja tietoverkkojen merkitys on kasvanut ja jossa ihmiset siirtyvät kansallisvaltioiden rajojen yli laillisesti ja laittomasti ympäri maailmaa? Kuusela (2006, 41) kysyy artikkelissaan, pitäisikö kansallisvaltioon perustuvasta kansalaisuuskäsitteestä siirtyä kohti universaalia käsitystä ihmisyydestä. Koska esimerkiksi EU:n sisällä kansalaisuuteen perustuvat oikeudet ovat sosiaaliturvan osalta paremmat kuin Venäjän alueella ja Afrikan valtioissa, ihmiset lähtevät liikkeelle paremman toimeentulon toivossa. Toisaalta Euroopasta on lähdetty Pohjois-Amerikkaan samasta syystä. Globalisaation aiheuttamien muutosten johdosta Urry (2000) on kehittänyt käsitteen ”virtauksien kansalaisuus”. Sillä hän viittaa tilanteeseen, jossa oikeuksia ja velvollisuuksia määrittelee enemmänkin ”pääsy virtoihin” kuin omaisuus tai sijainti.

Ihmisten liikkuvuuteen ja ”virtauksiin pääsemiseen” liittyvä erottelu *kansalaiseksi tulemisen* ja *kansalaisena olemisen* välillä. Kuuselan (2006, 36) mukaan tässä suhteessa kansalaisuuden rajat ovat hämärät. Kansalaisuuslait perustuvat yleisesti kahteen periaatteeseen. Ensimmäinen näistä on periytymisperiaate (*ius sanguinis*, ‘veren laki’), jonka mukaan kansalaisuus periytyy etnisestä tai kansallisesta yhteydestä kansallisvaltioon. Toinen periaate on syntymäpaikkaperiaate (*ius soli*, ‘maan laki’), jonka mukaan kansalaisuus myönnetään kaikille, jotka ovat syntyneet kansallisvaltion alueella. Periytymisperiaatetta ei enää noudateta kansalaisuuspolitiikassa siten, että muualla syntyminen estäisi mahdollisuuden saavuttaa poliittisen yhteisön täysjäsenyys. Lapsi perii edelleen vanhempiensa kansalaisuuden, mutta tämän lisäksi kansalaisuutta voi hakea. Myös kaksois- ja monikansalaisuus hyväksytään yhä useammin. (Joppke 2010, 43–47; Kärkkäinen 2010, 8.)

Globaalissa maailmassa kansalaisuuden muutos näkyy konkreettisesti kansalaisuuden uusina muotoina ja monietnisten valtioiden syntyä. Joppken (2010, 37–46) mukaan lähes kaikki liberalistisiin arvoihin nojautuvat valtiot ovat luopuneet kansalaisuuden myöntämisen politiikassaan etnis- ja kansalaisuusperustaisesta segregoinnista. Siinä missä vielä

1950-luvulla Japanin kansalaisen oli mahdotonta saada Yhdysvaltain kansalaisuus, nykyisin periaatteessa kuka tahansa voi saada Yhdysvaltain kansalaisuuden; hakijalta kuitenkin vaaditaan ”moitteetonta käytöstä” ja uskollisuusvalaa. Lisäksi viimeistään 1980-luvun puolivälissä kaikki Euroopan maat olivat luopuneet vielä toisen maailmasodan jälkeen vallinneesta käytännöstä, jonka mukaan naisen kansalaisuus määräytyi hänen aviomiehensä kansalaisuuden mukaan. (ks. Joppke 2010, 37—46; Kerkkäinen 2010, 8.)

Uusina kansalaisuuden tyypeinä puhutaan ”kvasikansalaisuudesta” tai ”puolikansalaisuudesta” ja ”reunakansalaisuudesta”. Kvasi- ja puolikansalaisuus viittaavat tilanteeseen, jossa yksilölle on myönnetty oleskelun perusteella osittaiset kansalaisoikeudet mutta hänellä ei ole siitä huolimatta täysiä kansalaisoikeuksia. On myös ihmisiä, joilla ei ole edes osittaisia kansalaisuusoikeuksia eikä turvattua oleskeluasemaa (esimerkiksi laittomat työläiset ja turvapaikanhakijat). (Kuusela 2006, 42—43.)

Kansalaisuuskäsitteen määrittelyssä on siis edetty kauas Marshallin (1964) esittämästä klassisesta kansalaisuuskäsityksestä, joka perustuu laillisiin kansalaisoikeuksiin sekä poliittisiin ja sosiaalisiin oikeuksiin. Moderni kansalaisuustutkimus onkin suurelta osin ollut Marshallin ajattelun kommentointia, sen ongelmien kuvaamista ja sen edelleen kehittämistä (Kuusela 2006, 48). Muun muassa Turnerin (2001) mukaan marshallilainen jaottelu on kohdannut haasteita modernin ajan muutoksen ja globalisaation myötä. Länsimaisten yhteiskuntien sosiaalipoliittisissa ja sosiologisissa analyyseissä on viime vuosikymmeninä kuvattu varsin kattavasti sitä kehityskulkua, joka on johtanut oikeuksiin perustuvan kansalaisuusteorian riittämättömyyteen. Samalla ihmisen ryhmäjäsenyyksillä, kuten sukupuolella, syntyaustalla, etnisyydellä ja uskonnolla, pitäisi periaatteessa olla vähemmän vaikutusta siihen, pääseekö hän valtion jäseneksi ja tunnustetuksi poliittiseksi toimijaksi. Enemmän on merkitystä sillä, kuinka *yksilö* pystyy osoittamaan hallitsevansa riittävät tiedot, taidot ja asenteet, joiden avulla voi pärjätä ”liberalismin poliittisen kulttuurin” sävyttämässä yhteiskunnassa (Perry 1995; Kerkkäinen 2010, 9). Saastamoisen (2010, 231) mukaan on siirrytty kansalaisuuskäsitteen post-marshallilaisiin tulkintoihin, joihin liittyy uusliberalistinen käsitys aktiivisesta kansalaisuudesta. Tämän käsityksen mukaisesti yksilön on pääsääntöisesti hankittava toimeentulonsa työllä.

Turner (2001, 192—193) esittää, että moderni kansalaisuus sisältää myös prosessuaalista *osallisuutta* pääosin kolmella eri alueella. Nämä ovat lisääntyminen, työnteko ja valmistautuminen äärimmäiseen kriisiin eli perinteisessä tulkinnassa sotaan. Näihin alueisiin jokainen joutuu ottamaan jollakin tavalla kantaa eli ilmaisemaan kansallista identiteettiään. Tutkimukseni kannalta osallisuus työntekoon ja työyhteisön jäsenyys sekä sitä kautta yhteiskunnan jäsenyys ovat tärkeitä kulmakiviä.

Toimeentulon hankkiminen työn avulla ei aina ole ollut maahanmuuttajille ongelmattonta Suomessa (ks. alaluku 2.2). Listerin (1997, 44—45) mukaan maahanmuuttajat ovat kansalaisuuden tarjoaminen mahdollisuuksien osalta monesti eriarvoisessa asemassa työmarkkinoille pääsyn suhteen. Hänen mukaansa kansalaisuutta tarkasteltaessa on puhuttava sekä inkluusivista että eksklusivista jännitteistä ja mekanismeista, jotka luovat ei-kansalaisia (*non-citizen*) tai osittaisia kansalaisia (*partial-citizen*). Jakoa voidaan vielä tarkentaa ulospäin ja sisältäpäin syrjäytettyihin. Inklusio ja eksklusio toimivat sekä oikeudellisella tasolla (*legal*) että substantiaalisella tasolla (*substantive*). Ensimmäinen taso osoittaa valtion

jäsenyyden laillisen aseman, jota symbolisoi passi. Muodollista kansalaisuutta ei kuitenkaan automaattisesti seuraa substantiaallinen kansalaisuus, joka takaisi kansalaiselle täydet ja yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet. Inklusiota ja eksklusiota kuvaa enemmän jatkumo kuin täysi vastakkaisuus. Eri ryhmät nauttivat kansallisvaltion sisällä eriasteisesta substantiaalisesta kansalaisuudesta, sillä sosiaaliset erot ja köyhyys nakertavat täyttä kansalaisuutta. (Ks. Johansson 2010, 92).

Johanssonin (2010, 95) mukaan yksilötasolla kansalaisten inklusiota ja eksklusiota voi tarkastella läpi elämän kestävinä inklusion ja eksklusion prosesseina. Maahanmuuttajan kohdalla tämä prosessi voi ilmetä esimerkiksi siten, että hän saa kansalaisuuden tai oleskeluluvan perusteella tietyt oikeudet valtion jäsenyyteen (inklusiio). Maahanmuuttajan on kuitenkin vaikea saavuttaa kansalaisuuden substantiaalista elementtiä esimerkiksi työmarkkinoille pääsyn mahdollisuutena (eksklusiio). Vaikka työmarkkinoille pääsy onnistuisikin (inklusiio), voi työpaikka kuitenkin muodostua maahanmuuttajalle paikaksi, jossa hän tuntee olevansa työyhteisön ulkopuolella esimerkiksi kielitaitonsa takia (eksklusiio). Myös maahanmuuttajille tyypilliset pätkätyöt ja määräaikaiset työsuhteet voivat rajoittaa substantiaalisen kansalaisuuden saavuttamista ja täyttä kansalaisuutta.

Työelämässä ja yhteiskunnassa on Wreden (2010, 8) mukaan kulttuurista ja aikakaudesta riippumatta aina ollut ihmisiä, jotka ovat jääneet marginaaleihin. Työelämän symbolisia keskuksia ovat arvostetut ammatit ja ammattiryhmät sekä niihin kuuluva tunnustus ammattitaidosta ja asemasta. Erilaiset poissulkemiset työelämän arvostetuista asemista perustuvat paitsi koulutukseen ja ammatilliseen pätevyyteen myös sosiaalikulktuuriin jakoihin, kuten etnisyyteen, luokkaan, sukupuoleen, seksuaalisuuteen, uskontoon ja ikään. Esimerkki moderniin työelämään liittyvästä kerrostuneesta sosiokulttuurisesta jaosta on ihmisten jako kaupunkilaisiin ja maalaisiin, joista jälkimmäisten asema työvoimana oli pitkään heikompi. Myös naiset ovat Wreden (2010, 8) mukaan olleet työelämän ”vieraita”. Wrede kutsuu yllä mainittuja työelämän sosiokulttuurisia eroja ”vanhoiksi”, lähes luonnollisiksi käsitetyiksi ja sementoituneiksi eriarvoisuuden oletuksiksi, jotka uudessa tilanteessa eivät enää päde, sillä pinnalle nousee tällä hetkellä ”etninen vieraus”.

Eksklusion ja inklusion käsitteet liitetään sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksessa monesti syrjäytymiseen yhteiskunnasta. Juhila (2006, 50—54) käyttää englanninkielisistä käsitteistä *exclusion ja inclusion* käännöksiä *syrjäytyminen ja liittäminen*. Juhila viittaa Suomen Euroopan unionin jäsenmaana tekemään kansalliseen köyhyyden ja syrjäytymisen vastaiseen toimintasuunnitelmaan, jonka tavoitteena on ”normaali osallistuminen ja yhteiskuntaan kuuluminen”. Juhilan mukaan tavoitteen saavuttamisen välineet asettuvat hierarkkisesti ryhmiin. Ensin tulevat välineet, jotka eivät sisällä yhteiskunnan tukea tai puuttumista: normaaliutta tukeva työ, elinympäristö, asuminen, lähipalvelut ja sosiaalinen verkosto. Sen jälkeen mainitaan ”näitä arjen rakenteita ja käytäntöjä tukevat universaalit julkiset palvelut ja tulonsiirrot”. Kolmannet välineet eli ”erityistoimet ja ohjelmat” on sen sijaan tarkasti kohdennettu erityisen vaikeassa syrjäytymiskiarteessä oleville kansalaisille. Sosiaalisen osallisuuden toteutumattomuus merkitsee siis työttömyyttä, harrastamattomuutta, kouluttamattomuutta, kulttuurielämän ulkopuolisuutta ja niin edelleen. (Juhila, mts.)

Juhilan (2006, 50—54) mainitsema EU:n toimintasuunnitelman mukainen ”normaaliutta tukeva työ” saa maahanmuuttajien kohdalla erityisen merkityksen. Vaikka maahanmuuttajalla olisikin työpaikka, joka liittää hänet yhteiskuntaan, on tärkeää nähdä, millaiseksi hänen osallisuutensa ja jäsenyytensä työyhteisössä muodostuu. Tähän liittyy käsite *kansalaisuus käytäntönä* (Lister 1997, 26—28).

Helnen (2003, 65) mukaan integraatiossa ja inklusiiossa on pyrkimyksenä saada yhteiskunnan yhteisyydestä ulkopuolelle joutuneet ihmiset integroiduksi tai inklusoiduksi takaisin yhteiskuntaan ja työelämään. Helne vertailee integraation ja inklusion eroja ja näkee ongelmallisena köyhien työttömien ja eri tavoin ongelmallisten vetämisen takaisin yhteiskuntaan. Heitä ei kuitenkaan oteta mukaan kansalaisina, vaan heidän osanaan ovat velvollisuudet, aktiivointi ja kontrolli. Ei myöskään kysytä, mitkä ovat sen yhteiskunnan arvot ja normit, johon heitä yritetään saada takaisin. Helsen mukaan integraatiossa ei ole enää nykyisin kyse entisen kaltaisesta kokonaisuuden tekemisestä. Eroa selventää hänen mukaansa latinan kielestä johdettu *integer*-käsite, joka merkitsee kokonaista, eheää, sekoittumatonta ja koskemattonta. *Includo*-verbi puolestaan tarkoittaa sekä liittämistä että sulkemista ja telkeämistä.

Maahanmuuttajien yhteiskuntaan kiinnittymisessä on kyse yhtäältä yhteiskunnallisesta asemasta, muodollisista oikeuksista ja velvollisuuksista ja toisaalta arjen vuorovaikutuksesta työyhteisöissä. Tutkimuksessani työpaikka ja työyhteisö muodostavat areenan, jossa maahanmuuttaja puhuu kansalaisuudestaan ja jäsenyydestään yhteiskunnassa. Työelämäkertomuksissa he eivät puhu niinkään saavutetuista tai saavuttamatta jääneistä asemista työyhteisöissä tai oikeuksistaan eivätkä velvollisuuksistaan kansalaisina. Harinen ja Suurpää (2003, 7) kirjoittavat teoksessaan ”jäsenyysskamppailuista”, joita he nimittävät toiminnaksi, keskusteluiksi, myöntymisiksi, vastustamiseksi, kohtaamisiksi, hetkiksi ja välähdyksiksi. Tämän tyyppisistä jäsenyysskamppailuista on kyse myös minun tutkimuksessani, jossa Suomessa asuvat maahanmuuttajat hahmottelevat kokemuksiaan, osallisuuttaan ja jäsenyyttään suomalaisilla työpaikoilla. Jäsenyyksien hakemisessa on Harisen ja Suurpään (mt.) mukaan kysymys jatkuvasta muutoksesta, jolloin yhteiskunta ja sen kulttuurit eivät ole muuttumattomia tiloja, joissa olisi osoitettavissa selkeästi pysyviä ”meidän” tai ”muiden” ryhmiä, vaan kaikki sosiaalinen ja kulttuurinen toiminta on erilaisten ryhmien ”venymistä, sukkulointia ja sovittelua”.

Vaikka kansalaisuus on siis hyvin monimuotoinen käsite, sillä on kuitenkin selkeä ydin: siinä on kyse kuulumisesta johonkin yhteisöön. Siten kansalainen on aina ”kanssakansalainen”, joku joka elää muiden kanssa (Korskaard 2001). Stenius (2003, 309—313) analysoi eri sanoja, joiden pohjalta kansalaisen käsitteelle on annettu suomenkielinen ilmiasu ruotsinkielisestä sanasta *medborgare* ja toteaa, että suomalaisen tapauksen käsitehistoriallinen analyysi on samalla asymmetristen suhteiden analyysia: suhteiden, joissa antaminen ja ottaminen eivät tapahdu tasavertaisten osapuolten välillä ja jotka eivät näin ollen ole myöskään vastavuoroisia. Stenius kysyy, mitä johtopäätöksiä pitäisi tehdä siitä, että ”kans(s)a” kirjoitettiin joskus yhdellä ja joskus kahdella s-kirjaimella. Molempien muotojen voi ajatella olevan johdannaisia *kansa*-sanasta (henkilö, joka on osa kansaa) tai prepositiosta *kanssa* (henkilö, joka on meidän kanssa). On myös mahdollista, että suomen kansalainen-sana liittyi kumpaankin sanaan samanaikaisesti (henkilö, joka on kansan kanssa, kansan puolella). Steniuksen (mt.) mukaan tulkinta ”henkilö, joka on meidän kanssa” voidaan nähdä

epätäydellisenä sanasta sanaan käännöksenä ruotsin sanasta *medborgare*. Siinä tapauksessa kaupunkihistoriallinen termi *borgare* on korvattu yleisemmällä yhteenkuuluvuuden ajatuksella.

Kansalaisuuden sosiaalinen ja kulttuurinen ulottuvuus (ks. Velthuis 2002) ovat nousseet tärkeiksi ulottuvuuksiksi kansalaisuutta tarkasteltaessa, ja ihmisten toiminta yhteiskunnassa on keskeisin elementti kansalaisuutta määriteltäessä. Toimiessaan yhteiskunnassa ja muiden ihmisten kanssa yksilö joutuu koko ajan neuvottelemaan asemastaan, kuten jäsenyydestään työmarkkinoilla, muiden kansalaisten kanssa erilaisten sosiokulttuuristen ja yhteiskunnallisten toimintojen osana (ks. Pyykkönen 2007, 19). Työmarkkinoiden jäsenyyteen liittyy käsite *kansalaisuus mahdollisuutena*.

2 Kansalaisuus ja kotoutuminen monikulttuurisessa Suomessa

2.1 Suomi Euroopan unionin jäsenmaana

Kun puhutaan kansalaisuudesta ja kotoutumisesta, on syytä aluksi määritellä, mitä kotoutumisella käsitteellisesti tarkoitetaan. Suomessa kotoutumisen käsite tuli tutkimus- ja hallinnolliseen kielenkäyttöön 1990-luvulla laadittaessa maahanmuuttopolitiikkaa koskevaa lainsäädäntöä. Aikaisemmin käytössä olleen *integraatio*-termin suomenkieliset vastineet ‘sopeuttaa’, ‘mukauttaa’ ja ‘yhtenäistää’ eivät tuntuneet sopivilta niiden normatiivisten sisältöjen vuoksi. Tuolloin otettiin hallinnolliseen kielenkäyttöön uudissanapari *kotoutua/kotouttaa*. (Linnanmäki-Koskela 2010, 15). Kotoutua merkitsee ”maahanmuuttajan yksilöllistä kehitystä tavoitteena osallistua työelämään ja yhteiskunnan toimintaan samalla omaa kieltään ja kulttuuria säilyttäen: kotoutumisella tarkoitetaan viranomaisten järjestämiä kotoutumista edistäviä toimenpiteitä ja voimavaroja” (Paananen 2005, 177—178).

Kun suomalaista kotouttamispolitiikkaa tarkastelee eurooppalaisessa kehyksessä, sen voi sanoa olevan hengeltään monikulttuurisuuspainotteista. Lisäksi suomalainen kotouttamispolitiikka on varsin nuorta verrattuna muihin Euroopan valtioihin. Saukkonen (2007; 2010) on tutkinut eurooppalaisia maahanmuutto- ja kotouttamispoliittisia malleja ja toteaa niiden tärkeimmäksi yksittäiseksi piirteeksi ajallisen viivästymisen. Tällä Saukkonen (2010, 29) viittaa siihen, että esimerkiksi toisen maailmansodan jälkeen Saksaan, Ranskaan, Isoon-Britanniaan, Benelux-maihin ja Skandinaviaan muuttaneista henkilöistä suurta osaa pidettiin niin sanottuina vierastyöläisinä. Käsitteen sisällön mukaisesti heidän ei odotettu jäävän maahan pysyvästi, vaan palaavan takaisin kotimaahansa sitten, kun ulkoista työvoimaa ei enää tarvittaisi. Jos vierastyöläisten oman kielen ja kulttuurin ylläpitoa suosittiin, se tehtiin nimenomaan paluun helpottamiseksi. Paluumuuttoa tapahtuikin jonkin verran, mutta suurin osa niin kutsutuista vierastyöläisistä jäi asumaan pysyvästi uusiin kotimaihinsa.

Sitä mukaa, kun muuttoliike ja sen seuraukset tunnustettiin, nousivat esille myös Euroopan eri maiden maahanmuuttoliittiset perusstrategiat, jotka kytkeytyivät usein elimellisesti kunkin maan omaan historiaan ja siten käsitykseen maan luonteesta valtion, yhteiskunnan ja kansallisen kulttuurin yhdistävänä kansallisvaltiona. (Saukkonen 2007, 13.) Esimerkiksi Ranskassa rakentui historiallisen republikanismin varaan maahanmuuttajiin kohdistuva assimilaatiopolitiikka. Ranskan valtio ei virallisesti tunnusta etnisten ja kulttuuristen vähemmistöjen olemassaoloa maan rajojen sisällä, vaan kaikkien yhteiskunnan yksilöjäsenten oletetaan olevan keskenään tasa-arvoisia tasavallan kansalaisia. Tämä sulautumisodotus kohdistuu myös maahanmuuttajiin, ja sen vastapainoksi Ranskan valtion jäsenyys eli poliittinen kansalaisuus on ollut suhteellisen helposti saatavilla. Saksalainen eritetty malli muodostaa toisenlaisen eurooppalaisen maahanmuuttoliittisen tradition. Siinä maahanmuuttaja hyväksytään varsin nopeasti saksalaisen hyvinvointivaltion jäseneksi sosiaalisine ja taloudellisine oikeuksineen, mutta Saksan valtion poliittinen jäsenyys eli kansalaisuus on ollut tiukasti rajattu syntyperäisille saksalaisille. Tässä mallissa yhdistyvät sekä romanttiseen kansakuntakäsitykseen nojaava saksalainen kansalaisuus käsitys että sosioekonomista tasa-arvoa korostava pohjoiseurooppalainen hyvinvointivaltiomalli. (Saukkonen 2010, 29—30.)

Kaikkia Euroopassa toteutettuja maahanmuuttopoliittisia malleja alettiin tarkastella kriittisesti 1990-luvulla. Myös niin sanottua monikulturalistista politiikkaa harjoittaneissa maissa alettiin huolestua maahanmuuttajaväestön sosioekonomista syrjäytymisestä, joka liitettiin monesti puutteelliseen kielitaitoon, alhaiseen koulutukseen sekä yhteiskunnan pelisääntöjen heikkoon tuntemukseen. Lisäksi nähtiin ongelmalliseksi joidenkin väestöryhmien eristäytyminen muusta yhteiskunnasta omille asuinalueille ja omiin yhteisöihin rajoittuviin sosiaalisiin suhteisiin. Maahanmuuttopoliittisten mallien kritiikkiin on sisällytetty vuosituhatien vaihteesta lähtien voimakkaasti myös käsitys islamin ja länsimaiden arvo-maailmojen välisestä jännitteestä tai jopa yhteensovittamattomuudesta. Saukkosen (2010, 31) mukaan eurooppalaiset maahanmuuttajien integroitumiseen tähtäävät politiikat ovat lähestymässä toisiaan. Siirtolaisuuden myötä syntynyt monimuotoisuus on eurooppalaisissa yhteiskunnissa yleisesti ottaen hyväksytty, mutta samanaikaisesti suhtaudutaan entistä kriittisemmin uusien väestöryhmien kulttuuristen oikeuksien täysimittaiseen toteutumiseen. Sen sijaan eurooppalaisissa maissa on alettu korostaa yhteiskunnan kaikkien jäsenten yksilöllistä vastuuta pitää huolta oman paikkansa löytymisestä ja oman asemansa parantamisesta.

Nykyään länsimaiden maahanmuuttopoliittikkaan liittyy voimakkaasti työvoiman rekrytointi ja keskustelu työvoimaperäisen maahanmuuton edistämisestä muun muassa väestörakenteellisista syistä. Suomessa on viime vuonna keskusteltu siitä, miten valtio suhtautuu toisaalta työvoimaperäiseen maahanmuuttoon ja toisaalta esimerkiksi pakolaisten vastaanottamiseen. Käsitteet *pakolaisuus*, *siirtolaisuus* ja *työvoimaperäinen maahanmuutto* sekoitetaan joskus toisiinsa julkisessa keskustelussa. Suomeen saapuvien pakolaisten vastaanottoa säätelevät muun muassa kansainväliset Suomea velvoittavat sopimukset. Työvoimaperäiseen maahanmuuttoon valtio voi suhtautua kansallisen intressin mukaisesti, mikä voi tarkoittaa sitä, että valtio hyväksyy työvoimaksi sellaisen lähtö- ja saapumismaan välillä pendelöivän vierastyövoiman, jolla ei ole todellisia oikeuksia työskentelymaassa (Tanner 2003, 32). Suomessa muun muassa virolaisten rakennustyöläisten suuri määrä edustaa tämänkaltaista vierastyövoimaa.

Merkittävä Euroopan maiden kansalaisuutta koskeva sopimus solmittiin Maastrichtissa vuonna 1992. Tällöin syntyi sopimus Euroopan unionin kansalaisuudesta, jonka mukaan jokainen jonkin EU-maan kansalainen on samalla myös unionin kansalainen. EU-kansalaisten keskeiset oikeudet on koottu yhteen Euroopan unionin perusoikeuskirjaan. Suomen liittyttyä Euroopan unionin jäsenvaltioksi vuonna 1995 on Suomi ollut unionin jäsenmaana sidoksissa unionin tasolla tehtäviin päätöksiin ja lakeihin.

Sekä Euroopan unionissa että muissa kansainvälisissä yhteyksissä on noussut esille kansalaistamis- ja kotouttamispolitiikan yhteys toisiinsa sekä valtioiden harjoittamaan maahanmuuttopoliittikkaan kokonaisuutena. Kotoutumisen ja kansalaistamisen välistä suhdetta tarkasteltaessa on kansainvälisissä yhteyksissä ollut esillä kaksi eri näkökulmaa. Ensimmäisen näkemyksen mukaan kansalaistamisella voidaan tukea henkilön kotouttamista ja yhteenkuuluvuuden tunnetta vastaanottavassa yhteiskunnassa. Tätä lähestymistapaa noudattavissa valtioissa kansalaistamisen edellytyksenä ei ole ollut kovin pitkä asumisaika. Esimerkiksi Ruotsi ja Euroopan unionin ulkopuolinen Kanada noudattavat tätä lähtökohtaa lainsäädännössään. Toisen lähestymistavan mukaan kansalaistamista ei lähtökohtaisesti

pidetä kotoutumista tukevana vaan pikemminkin kotoutumisen tuloksena, eräänlaisena kotoutumispolun päätepisteenä ja osoituksena sen onnistumisesta. Monet Euroopan unionin jäsenmaat yhdistävät edellä mainitut lähestymistavat. Euroopan unionissa on eri yhteyksissä korostettu yhtäältä kansalaisuuden saamisen tärkeää merkitystä kotoutumisprosessin kannalta. Toisaalta on nähty, ettei kansalaisuuden saamisen tarvitse olla kotoutumisprosessin lopullinen päämäärä eikä se itsessään auta välttämään sosiaalisesta syrjinnästä ja syrjäytymisestä aiheutuvia ongelmia. Euroopan unionissa kuitenkin painotetaan kansalaisuuden mukanaan tuomien täysien kansalaisuus oikeuksien merkitystä sekä mahdollisuutta osallistua täysipainoisesti jäsenvaltioiden poliittiseen, yhteiskunnalliseen, sosiaaliseen, taloudelliseen ja kulttuurielämään. (HE 80/2010, 15.)

Viime vuosina Euroopan unionin alueella on voimakkaasti pyritty yhdenmukaistamaan jäsenmaiden kotouttamista koskevaa lainsäädäntöä. Amsterdamin sopimuksen voimaantulo vuonna 1999 ja Tampereella pidetty Eurooppa-neuvoston erityiskokous olivat käännekohtia Euroopan unionin sitoumuksessa työskennellä yhdessä oikeus- ja sisäasioiden saralla etenkin maahanmuutto- ja turvapaikkapolitiikan osalta. Tampereen Eurooppa-neuvosto vaati erityisesti tehokkaampaa kotouttamispolitiikkaa, jonka avulla olisi pyrittävä takaamaan EU:n alueella laillisesti oleskeleville kolmansien maiden kansalaisille EU:n kansalaisten oikeuksiin ja velvollisuuksiin verrattavissa olevat oikeudet ja velvollisuudet. Vuonna 2004 kokoontuneen Eurooppa-neuvoston hyväksymässä Haagin ohjelmassa korostettiin tarvetta sovittaa yhteen kansalliset kotouttamispolitiikat ja asiaan liittyvät EU:n aloitteet. Ohjelman mukaan olisi laadittava yhteiset peruseriaa- ja arvot, jotka toimisivat kotouttamisen yhdenmukaisina puitteina Euroopassa. Lissabonin sopimuksella, joka tuli voimaan vuonna 2009, pyritään osaltaan helpottamaan jäsenmaiden yhteistyötä kotouttamislainsäädäntöjen yhdenmukaistamiseksi. (HE 185/2010.)

2.2 Suomen kansalaisuus- ja kotouttamislainsäädäntö

Suomen kansalaisuudesta määrää juridisesti kansalaisuuslaki (359/2003), jossa määritellään yksilön ja valtion lainsäädännöllistä sidettä. Siinä määritellään yksilön asema valtiossa sekä yksilön ja valtion välisiä keskeisiä oikeuksia ja velvollisuuksia. Tätä kirjoitettaessa kansalaisuuslakiin ehdotetaan muutoksia, ja uudistetun lain on tarkoitus tulla voimaan syksyllä 2011. Keskeisimpänä tavoitteena lain uudistamisessa on se, että sillä edistettäisiin pysyvästi Suomessa asuvien ulkomaalaisten yhteiskunnallista yhteenkuuluvuutta mahdollistamalla kansalaisuuden saaminen nykyistä joustavammin. Esitystä perustellaan muun muassa myönteisillä kansantaloudellisilla vaikutuksilla. Esityksessä viitataan työvoiman ikääntymiseen ja yritysten toimimiseen globaalitaloudessa, mitkä seikat lisäävät työvoiman tarvetta Suomessa. Kansalaisuuden nykyistä nopeampi ja joustavampi saaminen voi esityksen mukaan osaltaan edistää Suomessa pitkään asuneiden työllistymistä. (HE 80/2010.)

Kuten kansalaisuuslakia myös kotouttamislakia ollaan tätä kirjoitettaessa uudistamassa siten, että laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanottamisesta (1999/493) on voimassa 31.8.2011 saakka. Tämä laki on kumottu lailla kotoutumisen

edistämisestä (2010/1386), joka tulee pääosin voimaan 1.9.2011. Ensiksi mainittua lakia säädettäessä Suomen maahanmuuton painopiste oli humanitaarisessa maahanmuutossa ja työperustaisen maahanmuuton merkitys oli pieni. Maahanmuutto on Suomessa kuitenkin 2000-luvulla sekä lisääntynyt että muuttanut muotoaan. Pakolaisten ja muista humanitaarisista syistä maahan muuttavien määrä on suhteessa vähentynyt, kun taas perhesiteen perusteella tapahtuva ja työperustainen maahanmuutto ovat yleistyneet. Kotouttamislain muutoksen taustalla on pääministeri Matti Vanhasen I hallituksen valmisteleva hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma, jonka valtioneuvosto hyväksyi periaatepäätöksensä vuonna 2006. Maahanmuuttoa tarkastellaan ohjelmassa kokonaisvaltaisesti, ja ohjelman keskeiset teemat ovat näköpiirissä oleviin työvoiman saatavuusongelmiin varautuminen työperusteista maahanmuuttoa kehittämällä, koulutusjärjestelmän ohjauksen tehostaminen ja väestöryhmien välisten etnisten suhteiden parantaminen. Valtioneuvoston selonteossa (VNS 4/2008 vp) todetaan, että uudessa toimintaympäristössä ja maahanmuuton edelleen lisääntyessä kotoutumisen lähtökohtia ja haasteita on tarkasteltava uudestaan ja maahanmuuttajien erilaiset ja yksilölliset tarpeet tulisi huomioida. Selonteossa painotetaan lisäksi maahanmuuttajien työttömyyden alentamista tavoitteellisesti. (HE 185/2010.)

Hallituksen esityksessä eduskunnalle laiksi kotoutumisen edistämiseksi (HE 185/2010) pääasiallisesti sisällöksi esitetty, että laki koskisi kaikkia Suomessa asuvia maahanmuuttajia. Esityksessä korostetaan lisäksi sitä, että kotoutumisen ja työllistämisen nopeuttamiseksi laissa säädettäisiin kotoutumisen alkuvaiheen palveluista, jotka sisältäisivät perustiedon suomalaisesta yhteiskunnasta, viranomaisten velvollisuuden ohjaukseen ja neuvontaan sekä alkukartoituksen. Maahanmuuttajille annettaisiin tietoa heidän oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan suomalaisessa työelämässä sekä laajemmin suomalaisessa yhteiskunnassa. (HE 185/2010.)

Monikulttuuriseen Suomeen liitetään tasa-arvoisen Suomen ideaali. Käytännössä tämä ideaali turvataan perustuslaissa (1999/731), joka takaa kaikille kansalaisille kuuluviin perusoikeuksiin luettavat ihmisten yhdenvertaisuuden ja tasa-arvoisen kohtelun. Suomessa tuli vuonna 2004 voimaan yhdenvertaisuuslaki (2004/21), joka on valmisteltu Euroopan unionin rasismi- ja työsuojeludirektiivien (NDir 2000/43/EY) pohjalta. Laki kieltää syrjinnän muodot ja velvoittaa viranomaiset suunnitelmalliseen yhdenvertaisuuden edistämiseen. Erityisesti tulee muuttaa olosuhteita ja toimintatapoja, jotka estävät yhdenvertaisuuden toteutumisen. Yhdenvertaisuuslakia sovelletaan erityisesti koulutuksessa ja työelämässä.

Maahanmuuttajien kotouttamisessa suomalaiseen yhteiskuntaan puhutaan monesti integraatiosta, josta on muotoutunut suomalaisen monikulttuurisuuspolitiikan idea (ks. Lepola 2000, 266—267). *Integraatio*-termi tarkoittaa ‘eheää’, eli integroituminen merkitsee eheyttämistä, kokonaistumista ja yhdentymistä. Poliittisena ideana integraatiossa on kyse yhteiskuntakokonaisuuden eheyttämisestä. Monikulttuurisissa yhteiskunnissa yhdentämismerkitys on saanut eheyttämistä vähäisemmän arvon. Integraatiolla ja kotoutumisella tarkoitetaan maahanmuutto- ja vähemmistöpoliittisissa keskusteluissa yleensä tilaa ja prosessia (Forsander 2002, 79; Pyykkönen 2007, 37—38), joissa vähemmistöryhmien jäsenet ovat ”kiinteässä vuorovaikutuksessa enemmistökulttuurin kanssa säilyttäen kuitenkin oman kulttuurisen identiteettinsä” (Lepola 2002, 11).

Suomalaisen monikulttuurisuusideaalin tavoitteena voi nähdä sen, että maahanmuuttajat voivat ylläpitää omaa kulttuuriaan ja uskontoaan, kunhan se ei johda Suomen lainsäädännöstä tai suomalaisessa yhteiskunnassa hyväksyttävistä perinteistä ja normeista poikkeamiseen (Anis 2008, 24). Tulkitsen samantyyppisen monikulttuurisen yhteiskunnan määrittelyn sisältyvän myös Rexin (1996) esittämään monikulttuurisen yhteiskunnan ideaaliin: ”Yhteiskunnan julkisen sfäärin on oltava arvojen aluetta ja kulttuurivähemmistöille annetaan vapaus perheissä, suvuissa ja alueellisissa etnisissä yhteisöissä.” Lepolan (2000, 210) mukaan maahanmuuttajien omasta kulttuurista puhuttaessa kulttuuri esitetään monesti yksioikoisesti yhteiskunnasta irrallisena seikkana, joka on mahdollista ikään kuin ottaa mukaan muutettaessa kotimaasta uuteen maahan. Oma kulttuuri ei kuitenkaan voi sellaisenaan säilyä uudessa asuinmaassa, joka on historiallisesti, kulttuurisesti ja rakenteellisesti erilainen. Oman kulttuurin ja kielen käyttökelpoisuus supistuu, kun ympäröivä yhteiskunta toimii toisella kielellä ja tavalla. Maahanmuuttaja ei tuo Suomeen tullessaan mukanaan pelkkää työvoimaansa, vaan oman kulttuurisen tapansa tehdä työtä, nähdä työyhteisön rakenteet ja osallistua vuorovaikutukseen työpaikalla.

Suomalaisessa integraatiopolitiikassa on korostettu maahanmuuttajien tasa-arvoista asemaa yhteiskunnan jäsenenä ja palvelujen saajina ja integraatiopolitiikka on nähty osana yleistä syrjäytymistä ja huono-osaisuutta ehkäisevää politiikkaa. Tämän rinnalla on kuitenkin korostettu maahanmuuttajien oman aktiivisuuden ja sopeutumishalun merkitystä, millä on viitattu haluun opiskella suomen kieltä, perehtyä yhteiskuntaan sekä täydentää opintoja ja kehittää ammattitaitoa työmarkkinoille pääsemiseksi. (Anis 2008, 23; Lepola 2000, 207.)

2.3 Työn kautta aktiiviseksi kansalaiseksi

Edellä olen hahmotellut suomalaisen monikulttuurisuus- ja kotouttamispolitiikan sisältöä, jonka keskeisin elementti on se, että maahanmuuttajia tuetaan integroitumaan suomalaiseen yhteiskuntaan työn avulla. Monesti puhutaan myös maahanmuuttajien *työmarkkinaosallisuudesta* (esim. Linnanmäki-Koskela 2010, 15). Työmarkkinoiden korkea painoarvo ei kuitenkaan ole integraatiopolitiikassa vain suomalainen piirre, vaan se on ollut esillä myös monissa kansainvälisissä yhteyksissä. Paananen (2005, 178—179) toteaa, että Pohjoismaissa maahanmuuttajat on alusta lähtien haluttu integroida yhteiskuntaan työmarkkinoiden kautta ideologisten ja yhteiskuntamoraalisten syiden vuoksi. Lisäksi työmarkkinaintegraation avulla pyritään ehkäisemään kantaväestön kielteisiä asenteita ennalta. Valtosen (1999, 29) haastattelemat pakolaiset toteavat puheen kotouttamisesta olevan turhaa, ellei todellisia työllistymismahdollisuuksia ole olemassa.

Työn merkitys yksilön hyvinvoinnin lähteenä on kasvanut sekä Suomessa että muissa Pohjoismaissa myös sosiaaliturvan rakenteellisten muutosten myötä. Viimeksi mainittuun kehitykseen on yhdistetty niin sanottu post-marshallilainen kansalaisuuden tulkinta, johon liittyy oikeuksiin perustuvan hyvinvointikansalaisuuden kritisointi. Kritiikin kärki kohdistuu siihen, että oikeusnäkökulman sijasta olisi korostettava vastikkeellista ja velvollisuuksiin perustuvaa kansalaiskäsitystä. Tätä kehitystä on nimetty siirtymäksi *aktiivisen kansalaisuuden ihanteeseen*. (Ks. Clarke 2005; Dahrendorf 1996; Delanty 2000; Dwyer 2000;

Esping-Andersen 1996; 2003; Saastamoinen 2006; 2010). Liitän aktiivisen kansalaisuuden tutkimuksessani nimenomaan palkkatyöhön osallistumisen ihanteeseen, en esimerkiksi kansalaisyhteisöissä toimimiseen, johon aktiivinen kansalaisuus myös monesti yhdistetään (esim. Keinänen & Mäkeläinen 2006). Aktiivisen kansalaisuuden liittäminen kansalaisyhteisöissä toimimiseen on yhteydessä siihen, että kansalaisuus on jaettu muodolliseen kansallisvaltion kansalaisuuteen ja toisaalta aktiiviseen kansalaistoiminnassa toimimiseen.

Seuraavassa tarkastelen sitä, mitä ongelmia aktiivisen kansalaisen tematiikkaan liittyy maahanmuuttajaväestön kannalta katsottuna 2010-luvun Suomessa sekä sitä, miten kotouttamislain ”henki” on sidoksissa kansallisvaltion kansalaisuuskäsitteeseen. Työelämään osallistumisen velvoite kotouttamispolitiikan ja -lain hengen ja tavoitteiden mukaisesti ei vielä riitä takaamaan, että maahanmuuttaja kokisi itsensä tasavertaiseksi kansalaiseksi.

Universalistinen sosiaaliturvajärjestelmä, joka vahvimmissaan tarkoittaa kaikkien kuumista järjestelmän piiriin, antaa kaikille yhtäläiset etuudet. Järjestelmä toimii edelleenkin suomalaisen sosiaalipalvelujärjestelmän ja perustoimeentulotuen osalta kohtalaisen hyvin. Universaalisuus näiden sosiaalipolitiikan osa-alueiden osalta tarkoittaa siis sitä, että oikeus etuuteen ja palveluun liittyy sosiaal kansalaisuuteen ja kansalaisuuteen, siis maassa asumiseen, eivätkä etuudet ole riippuvaisia asemasta työelämässä eivätkä tarpeen arvioinnista. (Johansson & Hvinden 2007; Julkunen 2006, 43.) Samoin Suomen kansalaiset ja Suomesta oleskeluluvan saaneet ovat edelleenkin suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän mukaisesti oikeutettuja taloudelliseen tukeen erilaisten sosiaalisten riskien varalta (työttömyys, työkyvyttömyys, vanhuus, omaisen kuolema ja raskaus).

Suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän ongelmana on Kettusen (2009) mukaan se, että sen mukaista hyvinvointivaltiomallia rakennettiin toisen maailmansodan jälkeen aina 1980-luvulle saakka palkkayhteiskunnan periaatteen pohjalle. Sosiaalista kansalaisuutta ja palkkatyön normaaliutta vahvistettiin yksillä ja samoilla toimilla. Täystyöllisyyteen latautui tuolloin, ja latautuu vieläkin, ajatus työstä oikeutena. Ansiosidonnaiseksi painottunut sosiaaliturva, etenkin eläkejärjestelmä, rakentui tukemaan palkkatyöllä elämisen mallia ja työmarkkinaliikkuvuutta. Suomalainen sosiaaliturvajärjestelmä ei ”tunnista” niin kutsuttuja yksilöön kohdistuvia uusia riskejä, kuten yksinäisyyttä, maahanmuuttajuutta tai siirtolaisuutta (Koikkalainen ymt. 2010, 146). Itse universaalisuuteen kohdistuvassa kritiikissä todetaan, että universalismin oletus ihmisten samanlaisuudesta on ongelmallinen siinä mielessä, ettei se ota huomioon eroja ihmisten tarpeissa ja elämäntilanteissa (Sipilä & Anttonen 2000, 184–186).

Aktiivisen kansalaisuuden käsite on 1990-luvun puolenvälin jälkeen liitetty Suomessa ja muissa Pohjoismaissa hyvinvointivaltion rakenteellisiin muutoksiin sekä universalistisen sosiaaliturvajärjestelmän puutteisiin ja yksilöä passivoiviin elementteihin. Esimerkiksi työelämään osallistumisen aktivoimistoimenpiteet ovat merkinneet ajattelutavan muutosta, jonka myötä sosiaaliturvan passiivisesta vastaanottamisesta pyritään siirtymään omaaloitteiseen toimeliaisuuteen. Palkkatyöhön osallistumisen nähdään olevan kansalaisuuden tärkein väylä, ja sosiaaliturvan päätehtävänä on tukea ihmisen aktiivista siirtymää ja valmistautumista työhön. (Dwyer 2000; Saastamoinen 2010, 247; Johansson & Hvinden 2007.) Aktiivisen kansalaisuuden käsitteen taustalla ovat myös Euroopan yhdentymisen tuomat vaatimukset sekä työvoiman liikkuvuuden lisääntyminen. Pohjoismaiseen keskusteluun on

nostettu sidokset ansiosidonnaisesta työttömyysturvasta ja työttömyyden ehkäisystä sekä julkisen ja yksityisen sektorin vastuusta sosiaalisten riskien torjunnassa. Saatujen oikeuksien ja osallistumisen velvollisuuksien suhde ja tasavertaisuus yhteiskunnan eri sektoreilla on ollut tärkeä näkökulma aktiivisen kansalaisuuden pohdintoissa Pohjoismaissa. (Esim. Esping-Andersen 1996; 2003; Johansson & Hvinden 2007.)

Keskitalo (2008) tarkastelee tutkimuksessaan kriittisesti aktivointikäytäntöjä ja toteaa niiden edustavan niin sanottua uutta paternalismia (holhoavuutta). Hän käsittelee tutkimuksessaan sitä, miten edellä kuvattu hyvinvointiparadigman muutos ja Yhdysvalloista 1980-luvulla levinneet aktivointi-ideat ovat näkyneet suomalaisen sosiaalipolitiikan kehityksessä 1990-luvun puolivälistä alkaen. Keskitalon mukaan toimeentuloturvaan on säännönmukaisesti liitetty työhön velvoittavia ehtoja, joiden toteutumista seurataan ja valvotaan sopimusten ja aktivointisuunnitelmien avulla.

Monissa pohjoismaisissa sosiaaliturvajärjestelmään liittyvissä tutkimuksissa kysytään, miksi erityisesti pohjoismaisissa universalistisissa hyvinvointivaltioissa maahanmuuttajien työmarkkina-asema on heikko (ks. Ketscer 2007; Johansson & Hvinden 2007; Melby ym. 2008; Forsander 2002). Myös OECD-maiden vertailututkimuksista ilmenee, että maiden välillä on suuria eroja maahanmuuttajien työmarkkina-asemaa kuvaavissa luvuissa. Vahvoissa hyvinvointivaltioissa, kuten Hollannissa, Ruotsissa, Tanskassa ja Suomessa, maahanmuuttajien työttömyysaste on pysytellyt noin kolme kertaa muuta väestöä korkeampana (Forsander 2002, 80).

Tilastokeskuksen työssäkäyntitilaston mukaan ulkomaalaisten työllisyysaste oli vuoden 2008 lopussa 52 prosenttia ja työttömyysaste 19 prosenttia. Naisten työttömyysaste oli 23 prosenttia ja miesten 19 prosenttia (Tilastokeskus 2008). Helmikuun lopussa 2010 työ- ja elinkeinoministeriön arvion mukaan ulkomaisten kansalaisten työttömyysprosentti oli 24 prosenttia. Työttömyysasteessa on suuria eroja kansalaisuusryhmien välillä. Erityisen korkea työttömyysaste on Somalian, Irakin, Iranin, Afganistanin ja Marokon kansalaisilla. Työttömistä työnhakijoista oli elokuun 2010 lopussa ulkomaisten kansalaisia 18 900, mikä on 1 500 enemmän kuin edellisen vuoden kesäkuussa. Maahanmuuttajien työttömyydessä alueelliset erot ovat suuria. Korkeimmat työttömyysluvut ovat Lapissa, Kainuussa, Pohjois-Karjalassa ja Keski-Suomessa.

Työn saaminen on Suomessa asuvien maahanmuuttajien todellinen ongelma. Rätty (2002, 179) kirjoittaa turhautuneesta maahanmuuttajasta, joka toteaa: ”Jos minulla ei ole töitä, olen sosiaalipummi, jos minulla on työpaikka, vien sen suomalaiselta.” Tämä subjektiivinen toteamus maahanmuuttajan asemasta suomalaisilla työmarkkinoilla on kytköksissä siihen, että suomalaisessa kulttuurissa työnteko on liittynyt vahvasti paitsi toimeentuloon, myös ihmisen identiteettiin. Suomalaista työkulttuuria tutkinut Kortteinen (1992) on tutkinut työtä suomalaisena kulttuurisena muotona, jossa keskeisiä seikkoja ovat pärjääminen, selviäminen ja itsellisyys. Vaikka suomalaiset työmarkkinat ovat 1990-luvulta lähtien rajusti muuttuneet, ovat pärjääminen ja selviäminen edelleenkin suomalaisten työmarkkinoiden avainkysymyksiä (Saastamoinen 2010, 241; Siltala 2004). Pärjääminen ja selviytyminen 2000-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla liittyvät 1990-luvun lamaan, joka synnytti määräärikaisten työsuhteiden markkinat. Myös 2000-luvun globaalit rakenteelliset muutokset työelämässä, kuten teollisuuden siirtäminen halvemman tuotannon maihin ja julkisen

sektorin voimakkaat uudelleenjärjestelyt ja tehostamisaineet, ovat antaneet ”selviyty- miselle” ja ”pärjäämiselle” työmarkkinoilla uudenlaisia merkityksiä. Nykyään pärjäämistä ja selviämistä on pikemminkin työhön pääseminen ja siellä pysytteleminen (Saastamoinen 2010, 241).

Edellä kuvatut pärjäämisen, selviämisen ja itseellisuuden määreet liitettyinä työmark- kinoihin voi yhdistää aktiivisen kansalaisuuden määritelmään. Aktiivisuuden ihanteeseen kuuluu kiinnittyminen palkkatyöhön, ja palkkatyön menettäminen nähdään suurena riskinä syrjäytyä yhteiskunnasta ja aktiivisen kansalaisen roolista (Kershaw 2005; Saastamoinen 2010, 240). Tutkimukseni alaluvussa 2.1 olen tarkastellut suomalaista kotouttamispolitiikkaa, jossa korostetaan maahanmuuttajien tasavertaista asemaa yhteiskunnan jäseninä. Toisaalta kotouttamispolitiikassa korostetaan maahanmuuttajien omaa aktiivisuutta ja sopeutumis- halua (Anis 2008, 23; Lepola 2000, 207).

Aktiivinen kansalaisuus ja kotouttaminen voidaan nähdä vuorovaikutuksellisenä prosessina siten, että kotoutuminen on sekä kansalaisuuden ehto että päämäärä. Kotout- tamisprosessin päämääränä ja tavoitteena on se, että maahanmuuttaja työllistyy. Aktii- visuus työelämässä nähdään siis tavoitteellisena tilana, jossa maahanmuuttaja osallistuu ympäröivän yhteiskunnan toimintaan ”säilyttäen ja kunnioittaen samalla omaa kulttuurista identiteettiään”. Kotouttamiseksi kutsutaan siis niitä toimenpiteitä, joilla pyritään tukemaan tätä prosessia (Lepola 2000).

Kulttuureihin liittyvä tasa-arvoisuus kotouttamispolitiikassa luo työelämän kannalta mielenkiintoisen asetelman sen vuoksi, että toisaalta kiinnitetään huomiota etnisiin ja kult- tuuriin eroihin, vaikka päämääränä on niiden unohtaminen. Esimerkiksi Kanadan harjoit- tamaa monikulttuurisuuspolitiikkaa kohtaan viime vuosina osoitetussa kritiikissä viitataan siihen, että tekemällä ei-eurooppalaisesta henkilöstä ”etnisen ryhmänsä jäsen” hänet samal- la määritellään taustansa kautta (Galabuzi 2006, xi). Ristiriita syntyy silloin, kun etnisyyttä pidetään samanaikaisesti oikeutena ja yksilöllisenä valintana muiden vaihtoehtojen rinnal- la. Ylängön (2000, 57) mukaan näin menetellen monikulttuurisuuden nimissä ikään kuin ”pimitetään työelämän ja muun yhteiskunnan oikeita kortteja”. Keskityttäessä monikult- tuurisen yhteiskunnan ihanteisiin jätetään kertomatta, että valtaa pitävän väestönsan yhte- näisyyskulttuuri on todellinen valtti (ks. Galabuzi 2006, xi).

Mitä kotouttaminen työelämään tarkoittaa kansalaisen näkökulmasta, mihin kotou- tetaan, ja mikä on kotouttamisen ”henki”? Keinänen ja Mäkeläinen (2009, 188—189) esit- tävät mielenkiintoisen näkökulman kotouttamispolitiikan ja kansalaisuuden suhteeseen toteamalla, että suomalainen kotouttamispolitiikka on sidoksissa kansallisvaltiolliseen kansalaisuuskäsitykseen. Keinänen ja Mäkeläinen käsittelevät maahanmuuttajanuorten osallistumista kansalaistoimintaan. Vaikka omassa tutkimuksessani yhdistän aktiivisen kansalaisuuden työelämässä toimimiseen, löytyy Keinäsen ja Mäkeläisen tavasta hahmottaa aktiivinen kansalaisuus yhtymäkohtia omaan tutkimukseeni. Tutkijat katsovat, että yksilön kotoutuminen uuteen yhteiskuntaan eli Suomeen nähdään välttämättömänä edellytyksenä kansalaisuudelle. Tämän näkökulman mukaisesti kansalaisuus nähdään yksilön jäsenyytenä kansallisessa yhteisössä ja kansalaisen statuksen saaminen edellyttää yksilön kotoutumista tuohon yhteisöön.

Kansallisvaltioon sidoksissa oleva kansalaisuuskäsitys muokkaa edellä esitetyssä näkökulmassa kansalaisuudesta kotoutumisen passiivisen päämäärän eikä mahdollista kansalaisuuden näkemistä aktiivisena toimintana (Keinänen & Mäkeläinen 2009, 188). Kansalaisuutta ja maahanmuuttajuutta ei pitäisi nähdä vastakkainasetteluna vaan kansalaisuuden tulisi olla väline ja toimintatapa. Tästä näkökulmasta kansalaisuus suo maahanmuuttajalle mahdollisuuksia, toimintatapoja ja osallistumista uuden yhteiskuntansa toimintaan. Kun kansalaisuutta tarkastellaan mahdollisuutena, toimintatapana ja osallistumisena työelämään, työntekijöiden erilaisuus tunnustetaan, tunnustetaan ja hyödynnetään, jolloin yhdenvertaisuuden tiellä olevia esteitä pyritään vähentämään (ks. Ekholm 2009, 32). Työelämässä toimimiseen yhdistettynä edellä kuvattu kansalaisuus tarkoittaa työelämän yhteisöllisen ulottuvuuden ottamista keskeiseksi kansalaisuuden perustaksi. Käytännön tasolla tämä tarkoittaa kansalaisuuden toteutumista työyhteisöjen kaltaisissa yhteisöissä. Aktiivinen käsitys kansalaisuudesta tekee siten kansasta kansalaisten yhteisön, joka ei sitoudu yksittäisiin kulttuurisiin arvoihin (Keinänen & Mäkeläinen 2009, 189).

3 Työelämäkertomuksista rakentuva kansalaisuus

3.1 Sosiaalisesti konstruoitu työelämä

Tutkimukseni kiinnittyy sosiaalisen konstruktionismin käsitykseen tiedosta, todellisuudesta ja tiedon *yhteiskunnallisesta sidonnaisuudesta*. Berger ja Luckmann (1966/1994, 11–13) määrittelevät todellisuuden tahdostamme riippumattomaksi ilmiöiden maailmaksi, jonka olemusta toiveemme eivät kykene muuttamaan. Tieto käsitteellistyy Bergerille ja Luckmannille varmuudeksi siitä, että ilmiöt kaikkine ominaisuuksineen ovat todellisia. Tietoa yhteiskunnallisesta sidoksesta he tulkitsevat seuraavalla tavalla: ”Se, mikä on todellista tiibetiläiselle munkille, ei kenties ole todellista amerikkalaiselle liikemiehelle.” Toisin sanoen tietynlaiset ”todellisuuden” ja ”tiedon” kerrostumat kytkeytyvät yhteiskunnallisiin asetelmiin, ja näiden kytkemien selvittäminen on tiedonsosiologian tehtävä (mt.).

Sosiaalinen konstruktionismi ei muodosta yhtenäistä koulukuntaa (ks. Burr 1995, 2–5). Siitä on pikemminkin tullut väljä termi, jolla on viitattu erilaisista lähtökohdista kirjoitavien tutkijoiden töihin (ks. Heiskala 1994; 2000, 97). Tutkimuksessani nojaan Bergerin ja Luckmannin (1966/1994) käsitykseen sosiaalisesta konstruktionismista, joka rakentuu Alfred Schutzin fenomenologiselle sosiologialle. Bergerin ja Luckmannin teorian lähtökohdista on fenomenologisen sosiologian mukaisesti merkityksiä tulkitseva yksilöllinen tajunta, joka on sosiaalisesti määräytynyt.

Berger ja Luckmann (1966/1994, 68–75) tarkastelevat yhteiskunnan instituutioita ja niiden legitimaatiota lähtien liikkeelle toiminnan totunnaistumisesta ja arkitiedon tyypittymisestä. He kuvailevat teoksessaan yksinäisellä saarella asuvaa Robinson Crusoea¹, joka toistaa päivittäin monimutkaista liikesarjaa rakentaessaan kanoottia. Toistaessaan liikesarjaansa Crusoe voi työnsä uudelleen aloittaessaan todeta ”Tässä sitä taas mennään”, jolloin hänelle muodostuu *tapa (habit)* tehdä työtä. Tavan kerran muodostuttua Crusoen ei enää tarvitse tietoisesti ajatella jokaista liikesarjansa vaihetta, koska vaiheet ovat totunnaistuneet hänen toimintaansa.

Totunnaistumista tapahtuu yksilötoiminnan lisäksi myös vuorovaikutuksessa. Berger ja Luckmann (1966/1994, 68–75) jatkavat Robinson Crusoen tarinaa lisäämällä kertomukseen toisen henkilön, Perjantain, joka ilmestyy autiolla saarelle Crusoen rakentaessa kanoottiaan. Sosiaalisen konstruktionismin mukainen instituutioitumisprosessi käynnistyy, kun kaksi toisilleen täysin vierasta yksilöä ryhtyy vuorovaikutukseen. Oletuksena on, että kaksi erilaisista sosiaalisista maailmoista lähtöisin olevaa henkilöä alkaa toimia yhdessä ja että vuorovaikutus tapahtuu tilanteessa, jota ei ole institutionaalisesti määritelty kummallekaan osapuolelle. Kohdatessaan Perjantain, jonka kanssa tietyt vuorovaikutussarjat toistuvat, Robinson voi ajatella: ”Tässä sitä taas mennään.” Silloin ollaan tekemisissä *vuorovaikutuksen tavan* kanssa. Sitä mukaa, kun vuorovaikutuksen toiminnat ja toimijat tyypittyvät, vuorovaikutuksen tavat alkavat muodostua instituutioiksi.

¹ Bergerin ja Luckmannin kommentaarit koskevat Daniel Defoen teosta Robinson Crusoe. Myöhemmin Mihael Tournier kirjoitti teoksensa Perjantai, jonka alkuperäinen ranskankielinen versio ilmestyi vuonna 1967.

Berger ja Luckmann (1966/1994, 69—70) siirtyvät kutsumaan henkilöitä Crusoe ja Perjantai henkilöiksi A ja B ja toteavat, että niin kauan kuin instituution muodostava toiminta on toimijoiden A ja B välistä, toimintaa ohjaa osapuolten tieto instituution syntyhistoriasta. A ja B siis rakentavat taustamaailman, joka vakiinnuttaa sekä heidän erilliset toimensa että heidän vuorovaikutuksensa. Tällaisen rutiinitaustan muodostuminen puolestaan mahdollistaa työnjaon ja uudistusten kehittämisen, toiminnan, joka vaatii korkeaa tarkkaavaisuustasoa. Työnjako ja uudistukset johtavat uusiin totunnaistumisprosesseihin, jotka edelleen laajentavat kummallekin yksilölle yhteistä taustamaailmaa. On syntymässä sosiaalinen maailma, joka sisältää laajentuvan instituutiojärjestelmän idut.

Kun mukaan tulee kolmas henkilö C, joka ei ole osallistunut vuorovaikutukseen alusta asti, toimijoille A ja B syntyhistoriansa vuoksi läpinäkyvä ”tässä sitä mennään” muuntuu muotoon ”asiat täytyy tehdä näin”. Näin instituutiot irtoavat syntyhistoriastaan ja yhteiskunta objektiivisena todellisuutena syntyy. Tilanne ei ole enää toimijoille A ja B läpinäkyvä, ja yhteiskunnan instituutiot voivat asettua heidän toimiaan vasten ulkoisena pakkolakiina. Instituutioiden maailman kokeminen objektiivisena todellisuutena tarkoittaa sitä, että instituutiot ovat yksilön ulkopuolista todellisuutta. Siten ne kohdistavat yksilöön pakottavaa voimaa. Institutionaalisen todellisuuden objektiivisuutta ei vähennä se, ettei yksilö kenties ymmärrä instituutioiden tarkoitusta tai toimintaperiaatteita. Hän saattaa kokea suuren osan sosiaalisesta maailmasta käsittämättömäksi, mutta koska instituutiot ovat osa ulkoista todellisuutta, yksilö ei voi ymmärtää niitä tutkimalla sisäistä maailmaansa. Hänen täytyy ”mennä” hankkimaan tietoa niistä samalla tavalla kuin hänen täytyy hankkia tietoa luonnosta. (Berger & Luckmann 1966/1994, 71—73.)

Berger ja Luckmann (1966/1994, 73—74) korostavat, että instituutioiden maailman objektiivisuus on voimallisuudestaan huolimatta ihmisten tuottama ja rakentama. Prosessia, jossa ihmisen toiminnan ulkoistetut tuotokset saavuttavat objektiivisuuden luonteen, voidaan siis kutsua objektivoitumiseksi. Ihmisten maailma on objektivoitunutta inhimillistä toimintaa, samoin kuin jokainen yksittäinen instituutio. Sosiaalista maailmaa luonnehtivalla objektiivisuudella ei siis ole muuta ontologista statusta kuin se inhimillinen toiminta, joka sen on tuottanut. Bergerin ja Luckmannin mukaan on tärkeää korostaa, että ihmisen (tuottajan) ja sosiaalisen maailman (hänen tuotoksensa) välinen suhde on ja pysyy dialektisena. Tämä merkitsee sitä, että ihminen (kollektiivin jäsenenä) ja hänen sosiaalinen maailmansa ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Sisäistämisen kautta objektivoitunut maailma juurtuu yksilön tietoisuuteen.

Edellä esitetyt ulkoistamisen, objektivoitumisen ja sisäistämisen prosessit eivät kuitenkaan ole peräkkäisiä tapahtumia, vaan jatkuva, kehämäinen prosessi. Ihmisten jokapäiväistä elämää ohjaava tieto on keskeistä sosiaalisen elämän dialektiikkaa. Tieto objektivoi maailmaa kielellisesti ja kielelle rakentuvan kognitiivisen rakenteen avulla. Näin kieli siis jäsentää maailmaa esineiksi ja asioiksi, jotka koetaan todellisuudeksi. Tämä tieto sisäistetään sosialisatioksi kutsutussa yksilökehityksen prosessissa, jota voi määritellä yksilön kokonaisvaltaiseksi perehdyttämiseksi yhteiskunnan objektiiviseen maailmaan. Sosialisatio jakaantuu kahteen tasoon, primaarisosialisatioon ja sekundaarisosialisatioon, jolloin se näyttäytyy läpi koko yksilön elämän kestävässä prosessina. Näin yksilö voi jatkuvasti sisäistää uusia yhteiskunnallisia ilmiöitä. (Berger & Luckmann 1966/1994.)

Oleennaista sosialisatioprosessissa on se, että maailman kokeminen mielekkääksi sosiaaliseksi todellisuudeksi ei ole seurausta yksilöiden tulkintaprosesseista, vaan se saa alkunsa silloin, kun yksilö alkaa ymmärtää maailman. Yksilö voi ideaalitapauksessa luovasti muunnella maailmaa tai muuttaa sen kokonaan. Sisäistämisen monimutkaisemmassa muodossa yksilö ei pelkästään ymmärrä toisen hetkittäisiä subjektiivisia tiloja, vaan hahmottaa ympärillä olevan maailman intersubjektiivisesti. Tämä edellyttää toimimista yhteisessä sosiaalisessa kehyksessä, mikä liittyy kummankin eri tilanteissa hankkimat kokemukset yhteen. (Berger & Luckmann 1966/1994, 142.)

Bergerin ja Luckmannin lisäksi Burr (1995, 2—5) määrittelee sosiaalisen konstruktionismin siten, että siinä kyseenalaistetaan ”puhtaan”, objektiivisen tiedon mahdollisuus, sillä *tieto on aina ihmisten välisessä toiminnassa tuotettua*. Jokapäiväinen vuorovaikutus ihmisten kesken rakentaa tietoa ja tekee siitä käytäntöön sopivaa. Instituutiot ovat ylyksilöllisiä historiallisessa merkityksessä, ja jokainen uusi sukupolvi sosiaalistuu edellisten sukupolvien välityksellä olemassa oleviin käytänteisiin. Siten yhteisöissä muodostuu kollektiivista merkityksenantoa ja ymmärrystä todellisuuksista. Instituutiot rakentuvat ajallisesti ihmisten vuorovaikutuksessa ja ovat siis alttiita ajallisille muutoksille. Näin ajateltuna esimerkiksi kansalaisuuskäsitteen ideologia on instituutioitunut yhteiskunnallisesti. Se on juridinen asema yhteiskunnassa, mutta samalla käsite kansalaisuus ja sen merkitys on tullut osaksi ihmisten arkiajattelua, merkityksenantoa.

Anis (2008) tulkitsee edellä olevaa sosiaalisen konstruktionismin perusolettamusta tiedon tuottamisesta ihmisten välillä siten, että esimerkiksi ihmisten luokittelu erilaisiin ryhmiin etnisen taustan, rodun, sukupuolen tai muun ominaisuuden takia perustuu sosiaalisesti tuotettuihin määritelmiin eroista ja luokittelukriteereistä. Puhutaan tummaihoisista ja valkoisista, ulkomaalaisista ja suomalaisista. Aniksen (mt.) mukaan kieleen vakiintuneet, esimerkiksi ihonväriä tai etnistä alkuperää kuvaavat termit ovat yleisimmin tunnustettuja yhteiskunnissa, joissa eri maista muuttaneita ihmisiä on asunut kauan. Omassa tutkimuksessa esimerkiksi käsite *maahanmuuttajatyöntekijä* on muotoutunut Suomessa viime vuosikymmenien aikana käsitteeksi, johon on sisällytetty tietynlaista (usein negatiivista) kollektiivista merkityksenantoa ja joka perustuu sosiaalisesti tuotettuihin eroihin ja luokitteluperiaatteisiin. Käsite *maahanmuuttajatyöntekijä* ei ole sidoksissa yksilön lähtömaahan tai kulttuuriin, vaan kaikki ei-suomalaiset luokitellaan usein tähän kategoriaan.

Edellä kuvailtuun sosiaalisen konstruktionismin olettamukseen, jonka mukaan tieto on aina ihmisten välisessä toiminnassa tuotettua, liittyy ihmisten välisen puheen korostaminen. Vaikka Berger ja Luckmann (1966/1994) eivät kiellä monimuotoisen ei-kielellisen vuorovaikutuksen tärkeyttä, he asettavat keskustelun tärkeimmäksi todellisuutta ylläpitäväksi menetelmäksi. Keskustelun avulla ylläpidetään, muunnetaan ja rekonstruoidaan yksilön subjektiivista todellisuutta. Keskustelemalla voidaan käydä läpi kokemuksen eri ulottuvuuksia ja antaa niille paikka jokapäiväisen elämän todellisuudessa. (Berger & Luckmann 1966/1994, 172—173.) Tässä sosiaalisen konstruktionismin lähtökohdassa on oman tutkimukseni lähtökohta: kerronnallinen tutkimus antaa maahanmuuttajalle mahdollisuuden kuvata puheen avulla omia kokemuksiaan suomalaisessa työyhteisössä. Tästä puheesta muodostuu samalla puhe kansalaisuudesta siinä merkityksessä kuin sen tässä tutkimuksessa ymmärrän: kansalaisuus ei ole pelkkä juridinen asema vaan siinä on kyse osallisuudesta, jäsenyydestä ja toimimisesta toisten kansalaisten kanssa.

Sosiaalisen konstruktionismin yksi tärkeimmistä perusoletuksista on, että *tieto on aina historiallisesti ja kulttuurisesti määrittynyttä*. Asioiden ymmärtäminen on yhteydessä siihen, missä ja milloin eletään ja minkälaisia kokemuksia ihmisillä on kussakin yhteiskunnassa (Burr 1995). Bergerin ja Luckmannin mukaan erityisesti arkielämän tieto eli se tieto, jota ihmiset jokapäiväisessä elämässään pitävät totena, tulee asettaa sosiologisen tutkimuksen kohteeksi. Arkielämän tiedosta muodostuu ”merkityskudos, joka on kaikkien yhteiskuntien olemassaolon edellytys” (Berger & Luckmann 1966/1994, 25). Tämä perusolettamus sisältää tutkimukseni kannalta tärkeän kulmakiven ja liittyy myös jo tämän luvun alussa lainaamaani Bergerin & Luckmannin toteamukseen: ”Se, mikä on todellista tiibetiläiselle munkille, ei ole todellisuutta amerikkalaiselle liikemiehelle.” Työelämä on muotoutunut yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti erilaiseksi eri yhteiskunnissa. Työskennellessään suomalaisella työpaikalla maahanmuuttajatyöntekijä tuo tullessaan oman käsityksensä ja tietonsa työn tekemisen tavasta, työmenetelmistä, vuorovaikutuksesta ja työpaikan rooleista. Toisaalta lisääntynyt maahanmuutto 1990-luvulta lähtien on tuonut suomalaisille kokemuksia ja samalla myös lisännyt tiedon tarvetta erilaisuudesta ja sen kohtaamisesta (Anis 2008, 69—70). Asioiden ymmärrys tuotetaan tietynlaisissa aikaa ja paikkaan kiinnittyvissä olosuhteissa. Myös samana historiallisena ajankohtana on monia erilaisia kulttuurisia tapoja ymmärtää todellisuutta ja sen ilmiöitä, kuten ihmisten välisiä eroja ja työelämää. (Burr 1995.)

Tiedon ollessa historiallisesti ja kulttuurisesti määrittynyttä se on samalla *yhteiskunnallisesti jakaantunutta*. Ihmisillä ja ihmisryhmillä on hallussaan erilaista tietoa. Tämän jakaantumisen taustalla on roolijako, joka syntyy yhteiskunnan instituutiojärjestelmän muodostumisen myötä (institutionalisoituminen, ks. Berger & Luckmann 1966/1994, 65—81). Roolit toimivat yhteisen tietovarannon eri osa-alueiden välittäjinä. Näin ollen esimerkiksi naisen ja miehen tieto ja se, mitä he pitävät oleellisena, voi erota toisistaan. Samoin esimerkiksi maallikon ja asiantuntijan tieto on erilaista. Kyse ei kuitenkaan ole tiedosta kapeassa kognitiivisessa merkityksessä, vaan myös normeista, arvoista ja jopa tunteista. Tiettyyn rooliin kuuluvat myös siihen sopivat arvot, asenteet ja tunteet (Berger & Luckmann 1966/1994, 87—90). Suomessa asuvilla maahanmuuttajilla, joilla on työkokemusta lähtömaistaan, on runsaasti erilaista tietoa työelämässä toimimisesta. Tähän tietoon liittyy arvoja ja normeja esimerkiksi suhtautumisesta esimieheen tai asiakkaaseen. Yhteiskunnallisessa roolijaossa tämä tieto voidaan joko sivuuttaa ja hyödyntää. Käytännön tasolla on kyse siitä, millaista tietoa työyhteisössä pidetään arvokkaana ja toimitaanko ”niin kuin ennenkin on tehty” eli suomalaisen työkulttuuriin totunnaistuneella tavalla (tapa ja totunnaistuminen sosiaalisessa elämässä, ks. Berger & Luckmann 1966/1994, 68—75). Toisaalta on myös mahdollista, että maahanmuuttajan omaksuma kulttuurinen tieto oman maansa tavasta tehdä työtä ei aina ”toimi” suomalaisessa työkulttuurissa. Muun muassa suhtautuminen asiakkaaseen voi olla erilaista (asiakaslähtöisyys vs. työntekijälähtöisyys), jolloin maahanmuuttajan on muutettava omaa näkemystään.

Sosiaalisessa konstruktionismissa oletetaan, että *tieto ja sosiaalinen toiminta ovat keskenään vuorovaikutuksessa*. Tieto ohjaa ihmisiä toimimaan tietyllä tavalla, mutta ihmisillä on myös lukuisia erilaisia vaihtoehtoja ymmärtää maailma. Valintojen tuloksena tukeudutaan tietynlaiseen tietoon käytännön toiminnassa. (Burr 1995.) Yhdistän tiedon ja sosiaalisen toiminnan vuorovaikutuksen tutkimuksessani Bergerin ja Luckmannin (1966/1994)

käsitteeseen ”sosiaalinen tietovaranto”, joka tarkoittaa yhteiskunnassa vallitsevan tiedon kokonaisuutta. Tietovaranto syntyy, kasvaa, karttuu ja välittyy sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Koska jokapäiväistä elämää hallitsevat käytännölliset motiivit, on sosiaalisella tietovarannolla keskeinen merkitys. Berger ja Luckmann kutsuvat tätä tietovarantoa ”reseptitiedoksi”, joka koskee tiettyjä käytännön elämän tilanteita ja niistä suoriutumista. Reseptitieto muodostuu tapahtumien, toimijoiden ja vuorovaikutuksen tyypittelystä ja sisältää myös tietoa näiden tilanteiden tyypillisistä ongelmista ja niiden rutiiniluontoisista ratkaisuista.

Reseptitieto toimii instituutioituneen käyttäytymisen motivointiperustana. Se määrittelee instituutioituneet käyttäytymisalueet ja osoittaa, mitkä tilanteet kuuluvat niiden vaikutuspiiriin. Se määrittelee ja muotoilee roolit, joita esitetään näillä institutionaalisilla alueilla. Bergerin ja Luckmannin (1966/1994, 79) reseptitieto jo itsessään kontrolloi käyttäytymistä ja tekee siitä ennustettavaa. Koska tämä tieto on sosiaalisesti objektivoinut tiedoksi, kokoelmaksi yleispäteviä todellisuutta kuvaavia väittämiä, jokainen radikaali poikkeama instituutiojärjestelmästä ilmenee irtaantumisenä todellisuudesta. Tällainen poikkeavuus voidaan Bergerin ja Luckmannin (mt.) mukaan lukea jopa ”moraalisen turmeltuneisuuden, mielisairauden tai yksinkertaisesti tietämättömyyden tiliin”. Aniksen (2008, 70) mukaan esimerkiksi maahanmuuttajien valtaväestön tavoista poikkeavat kasvatustavat saatetaan pelkän erilaisuutensa perusteella määritellä ongelmallisiksi, jos tieto erilaisista kulttuurisista tavoista on vähäistä. Miettinen (2006, 26) nimittää tutkimuksessaan reseptitietoa kulttuurisiksi skripteiksi (käsittelen kulttuurisia skriptejä alaluvussa 3.4).

Kun reseptitiedon käytön yhdistää työyhteisöön, jossa työskentelee eri kulttuureista tulevia ihmisiä, sen voi ajatella sisältävän stereotyyppistä suhtautumista eri maasta tulleeseen kollegaan. Lisääntyvän vuorovaikutuksen voi ajatella muuttavan negatiivisia stereotypioita, mutta toisaalta stereotypioita voidaan jopa tietoisesti pitää yllä. Tietyt toiminnot ovat muuttuneet toistuviksi ja valikoiduiksi tiettyihin tilanteisiin.

Heiskalan (2000, 102) mukaan Bergerin ja Luckmannin sosiaalisen konstruktionismin teoriassa on vahvuutena se, että siinä lähdetään liikkeelle sosiaalisesta prosessista eristetystä yksittäisestä toimijasta ja tämän tietoisista pohdinnoista (esimerkkinä Robinson Crusoe) ja edetään sitten koko yhteiskunnallisen todellisuuden rakentamiseen pala palalta. Sosiaalinen konstruktionismi antaa mahdollisuuden vuorovaikutuksen refleksiivisen elementin tarkasteluun, jolloin maahanmuuttajatyöntekijän toimintamahdollisuudet ja roolit työyhteisössä voidaan tehdä näkyviksi (ks. Anis 2008, 71). Toimintamahdollisuuksien, jäsenyyksien ja osallisuuden näkyväksi tekemisestä syntyy uudenlaista tietoa kansalaisuudesta. Samoin sosiaalisen konstruktionismin tapa kytkeä kulttuuri ja yhteiskunnalliset instituutiot toisiinsa siten, etteivät ne ole kaksi toisistaan erillistä sfääriä, sopii tutkimukseeni.

3.2 Kulttuuriset merkitykset työelämäkertomuksissa

Tässä alaluvussa tarkastelen sitä, mitä kulttuuri ja kulttuurinen merkitys tarkoittavat sosiaaliseen konstruktionismiin sitoutuneessa tutkimuksessani. En tuo analyysissä esiin, mistä maista haastateltavat ovat muuttaneet Suomeen. Syynä tähän on haastateltavien anonymiteetin varmistaminen. Tarkoitukseni ei ole myöskään tuottaa tietoa minkään

maan ”kulttuurista” tai ”työkulttuurista”. Hall (2003, 85) määrittelee *kulttuurin* yhteisten merkitysten järjestelmäksi, jota samaan yhteisöön, ryhmään tai kansakuntaan kuuluvat ihmiset käyttävät maailmansa hahmottamiseen. Nämä merkitykset eivät ole Hallin mukaan ”vapaasti leijuvia” ideoita, vaan osa materiaalista ja sosiaalista maailmaa. Termi *kulttuuri* sisältää merkityksiä tuottavat käytännöt sekä myös ne käytännöt, joita yhteiset merkitykset ohjaavat ja organisoivat. Yhteinen *merkityskartta* antaa yhteisöön kuuluville tunteen kuulumisesta johonkin kulttuuriin. Se luo yhdistävän siteen, tunteen yhteisestä identiteetistä ja kuulumisesta yhteisöön.

Huolimatta siitä, että Hall määrittelee kulttuurin yhteisöön kuuluvien yhteiseksi merkityskartaksi, hän myös esittää, etteivät kansakunnat ole paikallistettuja, selkeärajaisia tai sisäisesti yhtenäisiä (Hall 2003, 95). Tällä hän viittaa toisenlaiseen kulttuurikäsitteeseen, jossa kulttuuri ei ole koskaan yhtenäinen, yksinkertainen kokonaisuus. Se on aina koostunut eroista ja yhtäläisyyksistä, jatkuvuuksista ja uusista osasista; sitä leimaavat katkokset ja ennen kaikkea ero. Kulttuurin merkitykset ovat tulosta jatkuvasta kulttuurisesta neuvotteluprosessista, joka muuttaa alituisen muotoaan.

Hall (2003, 85—86) kysyy, miten *kulttuurinen kartta* pitäisi hahmottaa globalisoituvasa maailmassa, jossa esimerkiksi muuttoliikkeet siirtävät eri taustoista ja perinteistä kotoisin olevia ihmisiä samaan paikkaan ja yhteiseen aikakehykseen. Hall erottaa kaksi vastakkaista mallia, joilla on erilainen suhde niin todelliseen kuin kuvitteelliseenkin ”paikkaan”. Kulttuurin voi toisaalta määritellä suhteellisen lukkoon lyötynä merkitysten joukkona, joka vakauttaa kulttuuriset identiteetit ja takaa, että merkitykset jakavien ihmisten elämäntapa pysyy yhtenäisenä. Tämä malli liittyy kiinteästi ajatukseen ”kotipaikasta”, johon olemme yhteydessä esimerkiksi erilaisten traditioiden välityksellä. Toisenlaisena kulttuurisen mallin esimerkkinä Hall kirjoittaa kriketin peluusta, jossa merkityksiä ei ole lyöty lukkoon, vaan ne ovat jatkuvan ”kähminnän, kiistelyn ja muuntelun kohteena”. Kulttuuriset muodot ja käytännöt eivät ole ”puhtaita”, vaan niissä on elementtejä myös muista kulttuureista. Identiteetit eivät ole alkuperänsä ansiosta vakaita ja vakiintuneita, vaan ne tuotetaan jatkuvasti uusissa muodoissa ja uusissa paikoissa uusien elementtien ja merkitysten yhdistelmänä. Hallin ajatuksena on, että hyvin laajassa historiallisessa perspektiivissä tarkasteltuna globalisoituminen on vähitellen johtamassa edellä kuvatusta ensimmäisestä kulttuurimallista toiseksi kuvattuun.

Modernien muuttoliikkeiden kuljettaessa ihmisvirtoja kulttuurit eivät enää koostu yhdestä vaan monista erilaisista kulttuureista ja malleista. Globalisoituminen aiemmissa koloniaalisen laajentumisen vaiheissa merkitsi keskusten kulttuuristen arvojen ja normien tunkeutumista periferioihin. Nykyään prosessi on monimutkaisempi ja myös vastakkaiseen suuntaan kulkeva eli köyhistä ”marginaaleista” keskuksiin kulkeva. (Hall 2003, 112.)

Perinteiseen kulttuurikäsitteeseen perustuva tutkimus, joka nojaa esimerkiksi erilaisten kulttuuripiirteiden luokitteluun ja etnisten ryhmien erotteluun, ei enää ole riittävä. Vastakohtana tutkimukselle, jossa kulttuuri nähdään staattisena kulttuuripiirteiden kokoelmana tai rakenteena, kulttuuri voidaan nähdä merkityksien verkostona, jota ihminen toiminnallaan tuottaa ja jossa hän elää. Ero perinteiseen kulttuurikäsitteeseen syntyy siitä, että kulttuurissa ei ole kyse objektiivisten piirteiden tunnistamisesta ja luokittelusta, vaan alati vaihtelevista merkitysneuvotteluista. (Geertz 1973, 5; Sintonen 2008, 47.) Ahponen (2010, 19—20)

kirjoittaa yhteisöjen erilaistumisesta yhteiskunnassa tapahtuvan liikkuvuuden myötä, jolloin paikallisyhteisöt koostuvat entistä heterogeenisemmasta jäsenkunnasta. Kulttuuriyhdistykset muodostuvat yhä enemmän paikalliset rajat ylittävän yhteenkuuluvuuden perusteiden. Kosmopoliittinen kulttuurinen kansalaisuus toteutuu Ahposen (mts.) mukaan vapaiden yksilöiden ja muiden liikkeellä olevien toimijoiden muuttuvissa identiteeteissä globaalissa ulottuvuudessa. Yhteisöt muodostavat itseään ja rajojaan liittymällä tilanteittain yhteen ja neuvottelemalla kulttuurisesta identiteetistään ja erilaisuuden hyväksynnän rajoista (Delanty 2000, 59).

Kulttuurin käsitteellistyessä merkitysjärjestelmäksi korostuu kieli mallina kulttuurisen järjestelmän toiminnalle. Asioilla, esineillä, tapahtumilla tai ihmisillä ei ole lukkoon lyötyä merkitystä, joka olisi kaikkien nähtävissä ja jota kielemme yksinkertaisesti heijastelisi. Hallin (2003, 88) mukaan ihmiset pikemminkin antavat maailmalle merkityksen kielen avulla. ”Lumi ei tiedä olevansa lumi”, kirjoittaa Hall ja jatkaa, että me itse sovimme kielikoodimme mukaisesti, että tuota ”pehmeää, kylmää, taivaalta satavaa valkoista jäätynyttä vettä” kutsutaan lumeksi. Annamme sille siten merkityksen erottamalla sen kahdesta muusta läheisestä ilmiöstä, sateesta ja rakeista. Kulttuurit muodostuvat tämän näkemyksen mukaisesti erilaisista merkityksen tuottamisen järjestelmistä, jotka luokittelevat maailman mielekkääksi.

Merkitysjärjestelmät tai kulttuurit eivät kuitenkaan ole sillä tavalla pysyviä, että esimerkiksi tapahtumat, käytännöt, rituaalit tai suhteet merkitsisivät vain yhtä tiettyä asiaa ja että ne eivät joskus toiste tai toisissa yhteyksissä voisi saada uusia merkityksiä. Kulttuurissa, samoin kuin kielessä, jokainen käyttö muuttaa tai suuntaa merkitystä uusilla tavoilla, ja ajan kuluessa uudet merkitykset ja merkitysvivahteet vakiintuvat yleiseen kielenkäyttöön. (Hall 2003, 89.) Alaluvussa 3.1 tarkasteleman Bergerin ja Luckmannin (1966/1994) instituutiotumisen prosessi sosiaalisen konstruktionismin teoriassa yhdistyy tähän merkitysjärjestelmien muuttumiseen. Sintosen (2008, 29) mukaan instituutiotumisessa jokin toimintatapa erkaantuu ja yleistyy sen alkuperäisestä tilanteesta ja muuttuu toistuvaksi sosiaalisesti käytännöksi. Samoin merkityksellinen toiminta luo merkityksiä, jotka voivat aktivoitua muissakin tilanteissa kuin alkuperäisessä ja alkuperäisten yksilötoimijoiden tuottamina.

Toiminnan kontekstilla on tärkeä osuus toiminnan merkityksellisyyttä tarkasteltaessa, joten ilmiasultaan samanlaiset toiminnot voivat saada hyvinkin erilaisia merkityksiä erilaisissa konteksteissa. Sama ele, esimerkiksi oikean käden nostaminen, voi tarkoittaa tervehtimistä, taksin kutsumista tai äänestämistä riippuen tilanteesta, jossa se esitetään (Ricoeur 1991, 29). Yhtä lailla eri aikoina ja eri paikoissa suoritettavat toiminnot voidaan ymmärtää samoiksi silloin, kun niiden merkitys on sama. Esimerkiksi käden nostaminen koulu- luokassa merkitsee viittaamista riippumatta siitä, missä koulussa tai milloin se tapahtuu. Viittaaminen on siten instituutioitunutta toimintaa. (Sintonen 2008, 30.)

Työyhteisöjen kaltaisissa pieniyhteisöissä tuotetaan erilaista merkitystodellisuutta liittyen sekä arkisiin työtehtäviin ja työpaikan vuorovaikutussuhteisiin että kansallisuuteen, etnisyyteen, ikään ja sukupuoleen. Työyhteisöjä voi siis luonnehtia paikoiksi, jotka ovat tärkeitä sekä yksilön että yhteiskunnan kannalta, koska niissä luodaan identiteettejä, yhteiskunnallisia asemia ja valtasuhteita. Maahanmuuttajuuteen ja monimuotoiseen työelämään liittyvä tieto on luonteeltaan arkitietoa, jota tuotetaan työorganisaatioissa. Käsitteet ja

mielikuvat roduista tai etnisyydestä ilmenevät arkitietona, koska niitä käytetään ja sovelletaan tavallisten arjen asioiden ymmärtämiseen (Sintonen 2008, 22). Kielen kautta tapahtuva ja toteutuva merkitysvälitteinen todellisuuden konstruointi mahdollistaa sekä monimuotoisten työyhteisöjen arkitodellisuuden tutkimisen että työelämässä toimivien maahanmuuttajien osallisuuden ja jäsenyyden tukemisen työyhteisötasolla.

Maahanmuuttajien työelämäkertomuksista on mahdollista tavoittaa merkitysten muodostumisen prosessi, joka muotoutuu kulttuurisesti ja historiallisesti. Yksilö tarkastelee kokemuksiaan suhteessa aiemmin omaksumaansa tietoon, siis tarkastelee kokemusta merkityskontekstissaan. Suomalaisessa työelämässä toimiessaan maahanmuuttajat eivät ole omasta kulttuurisesta merkityksenantoprosessistaan irrallisia. Suomalainen työelämä, johon he ovat tulleet, ei ole ”tyhjä tila”, vaan kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti muotoutunut merkitysjärjestelmä.

Sosiologisen tutkimuksen piirissä on kritisoitu kulttuurista lähestymistapaa siitä, että sen puitteissa tutkitaan pelkästään kokemuksia ja niille annettuja merkityksiä. Kritiikin mukaan kulttuurisessa lähestymistavassa jätetään huomiotta sosiaalinen toiminta ja se, miten ihmiset todellisuudessa toimivat. Vaikka työelämään liittyvät kulttuuriset merkitykset saavatkin tutkimuksessani painoarvoa, se ei kuitenkaan tarkoita sosiaalisen toiminnan ja toimijoiden unohtamista. Oleellisia ovat maahanmuuttajien tulkitsemat tapahtumat, jolloin on mahdollista paikantaa ”toiminnan mieli”. Sosiaalisen toiminnan ymmärtäminen edellyttää niiden jaettujen merkitysrakenteiden selvittämistä, joiden puitteissa yksilöt jäsentävät elämäänsä (Miettinen 2006, 10).

3.3 Kertomuksen muoto ja määritelmä työelämäkertomuksissa

3.3.1 Kertomus tiedon tuottajana

Tapoja ymmärtää ja tehdä kerronnallista tutkimusta on useita. Tutkijan haasteellisena tehtävänä on valita sellaiset määritelmät ja analyysivälineet, jotka sopivat hänen tutkimustavoitteisiinsa ja metodologisiin lähtökohtiinsa. Sitoutuminen kertomuksen tutkimukseen on merkinnyt nimenomaan kertomuksen käsitteen selkiyttämistä itselleni tutkijana. Määritelmän selkeyttäminen on johtanut tapaan analysoida työelämäkertomuksia.

Tutkimusaineistoni muodostuu suullisista työelämäkertomuksista, jotka käsittelevät *maahanmuuttajien työhistoriaa*. Haastatteluin kerätty kertomus ei ole sellaisenaan yksi, kokonainen kertomus. Sen sijaan siihen sisältyy useampia pienempiä kertomuksia ja erilaisia tekstityyppejä (esimerkiksi kertomuksia, selityksiä tai kuvauksia). En ole kertomuksen määrittelyssäni lähtenyt siitä, mitä kertomus sanoo ulkopuolisesta maailmasta, vaan pikemminkin näen kertomuksen siihen sisältyvien erilaisten kertomisen tapojen kautta. Tarkastellessani yksittäistä työelämäkertomusta olen osoittanut kysymyksen itselleni: miksi elävä ja vaikuttava kertomus kerrotaan juuri tässä kohtaa, ja mikä on sen funktio? (ks. Hyvärinen 2010, 91).

Herman (2009, 9—22) korostaa, ettei ole olennaista tehdä jakoa sen välillä, mikä on kertomusta ja mikä ei, vaan pitää pikemminkin kysyä, kuinka *paljon tai ohuesti kerronnallinen jokin aineisto on*. Hermanin ehdottamassa kertomuksen *prototyypissä* on neljä peruselementtiä. Ensimmäisen elementin mukaan tyypilliset kertomukset ovat *tilanteisia* esityksiä. Tyypillisessä kertomuksessa ovat olennaisia vuorovaikutus, kertomuksen konteksti ja subjektiasemien rakentuminen. Toisen elementin mukaan kertovat esitykset rohkaisevat vastaanottajaa tekemään päätelmiä erillisten tapahtumien *ajallisesti järjestyneestä kulusta*. Käsittelen kertomuksen ajallisuutta lähemmin alaluvussa 3.3.2. Kolmas Hermanin (2009) korostama elementti on kertomusten kyky *luoda maailmoja ja epäjärjestyistä ja häiriötiloja niiden sisälle*. Käsittelen kertomuksen ”kerrottavuutta” alaluvussa 3.3.3. Viimeinen peruselementti on *kokemuksellisuus*. Tyypillinen kertova esitys välittää jonkun tietoisuuden kokemana sen, millaista oli elää kuvatun epäjärjestyksen läpi.

Hermanin (2007, 3) määrittelemänä kertomukseen tarvitaan muutos, transformaatio ja prosessi. Kertomuksessa ei ole vain se ”mitä tapahtui”, vaan myös ympäröivä tilanne, tilanteisuus. Herman kirjoittaa kertomuksesta, kokemuksesta ja muutoksesta seuraavasti:

Kertomukset kuvaavat sitä, mitä (tietyille) ihmisille tapahtui – ja miltä heistä tuntui kokea tapahtumat, tietyissä olosuhteissa ja tietyin seurauksin. Kertomus on toisin sanoen inhimillinen strategia ”sanoittaa” aika, prosessi ja muutos – strategia, joka kontrastoi olematta kuitenkaan vähempiarvoinen kuin tieteelliset mallit, jotka selittävät tapahtumaa tai ilmiöitä yleisten lainalaisuuksien pohjalta. Näiden (lainalaisuuksien) pohjalta voidaan esimerkiksi selittää, että vesi jäätyy (muiden olosuhteiden pysyessä vakioina), kun sen lämpötila saavuttaa nolla astetta. Tarvitaan kuitenkin kertomusta ilmaisemaan, miltä tuntui liukastua jäällä myöhään iltapäivällä eräänä joulukuisena päivänä vuonna 2004 teräksenharmaan taivaan alla... (suom. Marja Katisko)

Kertomuksen tilanteisuus, jonka Herman (2009, 9—22) määrittelee yhdeksi kertomuksen prototyypin elementiksi, kiinnittyy tutkimuksessani voimakkaasti kertojan kulttuuriin ja kulttuuriseen merkityksenantoprosessiin. Kertomus käsitteellistyy näin kulttuurisidonnaiseksi, jolloin kertomisen tapojen ja temaattisten aiheiden varanto on ominainen kertojan kulttuurille. Kulttuurisidonnaisuuden liittäminen ihmisen elämästään (tässä tapauksessa työhistoriastaan) kertomiin tarinoihin on tutkimukseni kannalta tärkeää, sillä ”elämä kerrataan kullekin kulttuurille sopivilla tavoilla, elämän kuvat ovat tietyn yhteiskunnan kuvia” (Vilkko 1997, 92). Kertomus elämän tapahtumista koostuvana konstruktiona, joka ei niinkään heijasta yhteiskunnallista todellisuutta sellaisenaan, vaan on pikemminkin kussakin yhteiskunnassa vallitsevista teorioista ”mahdollisista elämisistä”, liittyy Brunerin (1987, 13) konstruktionismiin perustuvaan käsitykseen elämän, kokemuksen ja kertomuksen suhteesta. Brunerin mukaan kulttuurisesti muodostuneet kognitiiviset ja lingvistiset prosessit ohjaavat ihmisen kerrontaa elämästään ja konstruoivat havaintoja ja kokemusta. Kertominen on kulttuurisesti jäsentynyttä, ja se on tapa jäsentää kokemuksia työelämästä. Käytän käsitettä *kulttuurinen skripti* (ks. alaluku 3.3.3) kertomuksen lähtökohtana.

3.3.2 Kerrotun ja eletyn elämän suhde

Olen esitellyt alaluvuissa 3.1 ja 3.2 tutkimukseni metateoreettiset taustat, jotka liittyvät sosiaaliseen konstruktionismiin sekä kielen asemaan todellisuuden ja maailman merkitysten tuottamisen välineenä. Kun lähdetään oletuksesta, että todellisuus on kielellisesti välittyntä, on syytä olla tietoinen kyseisen välittävän tekijän luonteen ja ominaisuuksien lisäksi myös siitä, miten nämä ominaisuudet vaikuttavat tarkasteltavaan aineistoon. Kuten Sintonen (1999, 43) toteaa, kun kyseessä on haastatteluaineisto, joka on siis alun perin ollut puhuttua kieltä, ei näkökulma kieleen voi olla merkityksetön suhteessa aineistoon otettavaan näkökulmaan.

Ennen kuin lähdän tarkastelemaan kerrotun ja eletyn elämän suhdetta, on tarpeen määritellä tarinan ja kertomuksen välinen ero. Noudatan kirjallisuuden tutkijoiden tekemää eroa siten, että kun puhun tekstissäni *tarinasta*, tarkoitan kertomuksen ilmaisemaa tapahtumakulkua. Samasta tarinasta voi olla monta toisistaan poikkeavaa versiota (esimerkkinä tarina Punahilkasta). *Kertomuksella* sitä vastoin on aina jokin media (esimerkiksi suullinen, kirjallinen tai elokuva) (ks. Hyvärinen 2006, 2).

Ihminen elää maailmassa, jonka hän merkityksellistää kielellisesti tuottamalla siitä erilaisia kertomuksia. Kertomuksen muodostaminen toiminnoista ja tapahtumista on yhdenlainen kognitiivinen operaatio, jonka avulla ihmiset luovat koherenssia ja järjestystä kokemukseensa (Miettinen 2006, 30). Kertomuksen tutkimuksen piirissä on tarkasteltu, mikä on elämisen ja kertomisen välinen suhde. Kysymykseen on pyritty vastaamaan kahdella tavalla. Ensimmäisen näkökulman mukaan kertomuksen ja elämän nähdään sulautuvan toisiinsa, eli kokemus ja toiminta pitävät sisällään valmiin kertomuksen rakenteen (esim. Carr 1986). Toisen näkökulman mukaan kertomus ja elämä eroavat jyrkästi toisistaan, eli kertomus edustaa pelkkää alkuperäisen kokemuksen vääristelyä (esim. White 1987).

Pohtiessaan elämisen ja kertomuksen välistä suhdetta Ricoeur (1991, 20—21) lähtee liikkeelle toteamuksesta ”Stories are recounted and not lived; life is lived and not recounted” eli ”Kertomuksia kerrotaan, ei eletä; elämää eletään, ei kerrota”. Suoraviivaisesti Ricoeurin ajatuksia tulkiten voitaisiin todeta, että ihmisen eläminen biologisena olentona maailmassa olisi siis jotakin perusteellisesti ja palauttamattomasti toista kuin ne kertomukset, jotka tästä elämästä kerrotaan – ikään kuin ihmisten elämästään kertomilla tarinoilla, joista myös oma tutkimusaineistoni koostuu, ei olisikaan mitään suhdetta heidän elämäänsä elämään (ks. myös Sintonen 1999, 45—46). Mikä on siis jälkikäteisesti tuotetun kertomuksen ja niissä kuvattujen kokemusten suhde? (Ricoeur 1991, 27—28.) Polkinghorne (1996, 77—99) kirjoittaa esikerronnallisesta ymmärtämisestä erotuksena kerronnallisesta ymmärtämisestä. Edellinen ilmenee koettaessa tapahtumia, jälkimmäinen vasta tapahtumien jälkeen, kun niitä reflektoidaan ja kun niistä kerrotaan muille. Polkinghornen näkökulmaan sisältyy ajatus, että eletty kokemus on jo itsessään jäsennetty ja ajallisesti järjestynyt. Tapahtumat ja toiminnot näyttäytyvät jo valmiiksi rajattuina ja toisiinsa kytkeytyvinä jaksoina, joissa se, mitä tapahtuu aiemmin, vaikuttaa siihen, mitä tapahtuu nyt (ks. Miettinen 2006, 31).

Ricoeurin (1991) tutkimusintressit kohdistuvat pitkiin ja mutkikkaisiin kertomuksiin (esimerkiksi romaaneihin ja historiankirjoitukseen) sekä persoonallisen identiteetin rakentumiseen. En ole omassa työelämää koskevien *pienten kertomusten* tutkimuksessani hyödyntänyt hänen ajatteluaan kokonaisuudessaan. Olen kuitenkin saanut vaikutteita Ricoeurin

kertomuksen teoriasta, jota esittelen seuraavaksi. Kertomuksen teoria on erityistapaus yleisemmästä hermeneuttisesta tekstiteoriasta, jota Ricoeur on kehittänyt kirjoituksissaan (esim. Ricoeur 1991). Ricourille kertomus on tekstuaalinen käsite, jossa ratkaisevaa on elämisen ja tekstin välinen suhde. Teoriassa ei painoteta kertomuksellisuutta mielen sisäisenä reflektiona, vaan subjektin maailman kohtaaminen on kertomuksen teorian ydin. Kertomusta ei ole olemassa ilman kertojaa eikä lukijaa, mutta ollessaan olemassa se on lisäksi kertojan ja lukijan välissä tekstinä. Tästä seuraa, että kertomus ei ole pelkästään *tapahtumien jäljentämistä*, esimerkiksi kirjoittajan kokemusten dokumentaatiota tai tapahtumien kirjausta siinä järjestyksessä ja niissä merkityksissä, joissa ne tapahtuvat. Toisaalta Ricoeurin esittämä kertomuksen teoria ei tarkastele kertomusta pelkästään tekstinä. (Ricoeur 1991; ks. myös Kaunismaa & Laitinen 1998, 179.)

Ricoeur (1991, 21—22) kirjoittaa *juonentamisesta (emplotment)*, jolla hän pyrkii purkamaan edellä mainittua elämisen ja kertomisen välistä suhdetta ja jännitettä. Vaikka Ricoeur liittää käsitteet *juonentaminen* ja *ajallisuus* toisiinsa, ei juonentaminen kuitenkaan tarkoita esimerkiksi juonitiivistelmää. Sen sijaan juonentamisen voi sanoa olevan eräänlainen kertomusta *integroiva ja tulkitseva prosessi* (ks. Hyvärinen 2006, 11).

Kysymys kertomuksen sisältämien tapahtumien peräkkäisyydestä ja kausaalisuudesta liittyy kysymykseen synn ja seurauksen suhteesta. Aristoteles kuvasi hyvää tragediää niin, että sillä on alku, keskikohta ja loppu. Draama sisältää siis monta tapahtumaa ja esimerkiksi onnen ja henkilöiden muutoksen (Aristoteles 2009). Kertomuksen tutkijat ovat sittemmin useasti todenneet, että tämä ei sellaisenaan ole riittävä kertomuksen määritelmä (esim. Abbot 2002, 12—24; Rimmon-Kenan 2002, 2—3; Hyvärinen 2006, 3). Alun, keskikohdan ja lopun ketju sopii kuvaamaan pelkästään rutiininomaista, perinteistä ja vakuutteluun tähtäävää kertomusta. Ricoeurin (1991, 22) mukaan kertomuksissa on *kahdenlaista aikaa*. Aika voi olla edellä mainitun kaltaista kronologista aikaa, tapahtumien peräkkäisyyttä, jossa kysymyksenä voisi olla ”mitä sitten tapahtui tai mitä sen jälkeen tapahtui?” Toinen ajan etene- misen mahdollisuus on ajan eteneminen kehämäisesti, loikkien ja taaksepäin palaten. Yksi muisto, yksi kerrottu kohta elämästä, tuo mieleen toisia tapahtumia. Ajallisuuden kokemukseen voi liittyä tulevaisuuden odotuksia, menneisyyteen palaamista ja tapahtumien kertomista nykyhetkessä. Hyvärinen (2006) tulkitsee Ricoeuria mukaillen ristiriitaa menneen, nykyhetken ja tulevaisuuden välillä: ”Kertomus tavoittelee nykyhetkessä jotain menneessä olevaa, aavistellen tulevaa.” Työelämäkertomukset sisältävät samanaikaisesti kerrontaa maahanmuuttajien lähtömaan työkokemuksista ja Suomessa saaduista työkokemuksista. Niissä puhutaan esimiehistä lähtömaassa ja Suomessa, konflikteista ihmisten välillä sekä monentyppisistä tapahtumista eri maiden työyhteisöissä mukaan lukien työpalaverit ja kahvitauot. Tyypillistä ei siis ole tapahtumien peräkkäisyys vaan kertoja saattaa olla epävarma siitä, mitä tapahtui tai mitä hän haluaa kertomuksellaan sanoa.

Ricoeurin (1991, 22) määritelmässä kronologinen aika tarkoittaa siis tapahtumien peräkkäisyyttä, joka on avointa ja teoreettisesti päättymätöntä. Tarinassa on kuitenkin Ricoeurin mukaan myös jotain pysyvää ja sulkeutuvaa aikaa, josta syntyy tarinan konfiguraatio, sen hahmo tai ääriviivat. Ajan näkökulmasta tarinan sepittäminen on konfiguraation tuottamista jatkuvuudesta, joka puolestaan tarkoittaa sekä ajan virtaamista ohitse että ajan pysymistä. Ricoeurin juonellistamisen tematiikassa tämä johtaa siihen, että juonellista tari-

naa voidaan pitää ajallisena kokonaisuutena, joka syntyy, kun aika siirtymänä (tapahtumasta toiseen) ja pysyvyytenä yhdistyvät *kerronnan kautta* (ks. myös Sintonen 1999, 46—47).

Juonellistamisen avulla Ricoeur (1991, 26—29) pyrkii siis yhdistämään kerrotun elämän ja eletyn elämän toisiinsa. Analyysissään hän tarkastelee erikseen sekä kertomusta että elämää ja tuo esiin tavat, joilla ne lähestyvät toisiaan. Ricoeurin keskeisin väite on, että mikään kertomus tai teksti ei ole itsessään täydellinen, vaan se täydellistyy vasta lukemisen kautta. Tekstin maailma on toiminnan maailman ja lukijan maailman välissä, niiden välittäjänä ja ymmärryksen ”avittajana” (Kaunismaa & Sillman 1998, 180). Ricoeur toteaa tekstin luonteesta, että ”se on välittymistä ihmisen ja maailman, ihmisen ja ihmisen ja ihmisen ja hänen itsensä välillä” (Ricoeur 1991, 27). Kaunismaa ja Laitinen (1998, 180) tulkitsevat Vanhoozeria (Vanhoozer 1991, 49) ja toteavat, että tekstin maailma ei kuvaa toiminnan maailmaa sellaisena kuin se on tai on ollut. Tekstin maailma voi tuoda pikemminkin esiin mahdollisuuksia, tarjota siis uuden maailman. Kysymys on silloin tekstin maailman ymmärtämisestä, ei kirjoittajan (omassa aineistossani kertojan) intentioiden. Tämän näkemys mukaisesti kirjoittajan (kertojan) intentiot samoin kuin toiminnan maailman alkuperäinen konteksti ovat tekstin kautta yksinkertaisesti saavuttamattomissa. Niinpä tekstin maailma on eräänlainen uusi fiktiivinen maailma, joka ilmaisee olemisen mahdollisuuksia pikemminkin kuin toistaa elämisen faktuaalisuutta. (ks. Kaunismaa & Laitinen 1998, 180—181.)

Kertomuksen *konfiguraatio* saa lopullisen hahmonsaa siis vasta lukemisaktissa, kun tekstin maailma ja lukijan maailma kohtaavat. Tekstin maailma viittaa kunkin kirjallisen teoksen avaamaan kokemushorisonttiin: maailmaan, jossa olisi mahdollista elää. Tekstiä ja siten myös kertomusta voidaan näin ollen pitää jonkin toisen ja uuden maailman projektiona, maailman, joka ei ole sama kuin se, missä elämme. Tämän toisen maailman horisontti tapahtumiseen, henkilöiseen ja toimintoihin tulee avatuksi lukemisaktissa (ks. myös Sintonen 1999, 47).

Toinen näkökulma kerrotun elämän ja eletyn elämän yhdistämiseen liittyy *toimintaan* (Ricoeur 1991, 27—30). Ihmiset ymmärtävät toimintaansa kielen avulla. Kielen tarjoamat käsitejärjestelmät mahdollistavat ymmärryksen, jonka avulla voidaan erottaa erilaisia toiminnan tyyppisiä tai lajeja (esimerkiksi pyrkimyksiä, projekteja, olosuhteita ja niin edelleen). Tämä käsitteistö muodostaa verkoston, jota Ricoeur (mt., 28) kutsuu toiminnan semantiikaksi. Toiminnan kuvaaminen kertomuksissa tarkoittaa sitä, että se on aina symbolisesti välittyntä. Toiminnasta kertomuksen ehtona on siis toiminnan artikuloituminen erilaisten merkkien, sääntöjen ja normien mukaan. Ricoeur (1991, 28—29) painottaa, että toiminta on merkityksellistä jo *ennen kuin siitä tuotetaan merkityksiä* muilla keinoin eli puhumalla tai kirjoittamalla. Toiminnan ja sitä kuvaavien symbolisten merkkien välillä vallitsee Ricoeurin mukaan *mimeettinen kehä*, jossa loppu viittaa takaisin alkuun. Toiminnasta kertova tarina tulee siis malliksi kertomusta seuraavalle toiminnalle. Näin kertomuksen käsite yhdistyy kulttuuristen skriptien (ks. alaluku 3.3.3) seuraamiseen. Hyvärinen (2006, 12) tulkitsee Ricoeuria mukailleen, että ”voidaksemme kertoa juonia meidän täytyy myös ymmärtää toimijoiden juonia”. Toiminnan juonen avautumiseksi täytyy kertomuksessa kiinnittää huomio siihen, miten kertoja kuvaa toimintaa: päämääriä, odotuksia, motiiveja, toimijoita, vastuuta, tilanteita.

Annan esimerkin Ricoeurin (1991, 28—29) esittämästä ajatuksesta, jonka mukaan toiminta on merkityksellistä jo ennen kuin siitä tuotetaan merkityksiä esimerkiksi puhumalla. Eräs haastattelemani maahanmuuttaja kertoi tapahtumasarjasta suomalaisessa vanhusten palvelutalossa lounasaikaan. Hän ihmetteli suomalaisten kollegoiden tapaa kerätä lautaset vanhusten edestä pöydältä heti sen jälkeen, kun vanhus oli lopettanut aterioinnin. Haastateltava maahanmuuttaja kertoi, että lautasten korjaaminen pois tarkoitti hänen kotiomaassaan käskyä poistua pöydästä. Lautasten kerääminen pois ja pöydän siivoaminen vanhuksen vielä istuessa pöydän ääressä sai siis aivan toisenlaisen merkityksen kuin suomalaisen kollegan silmissä. Tämä esimerkki osoittaa, että ”inhimillinen toiminta on *kerrottavissa* juuri sen takia, että se on *jo etukäteen jäsenytynyt* merkkien, sääntöjen ja normien avulla” (Hyvärinen 2004, 12). Ihminen havaitsee ja tulkitsee toiminnan kertomuksina (Fludernik 1996; Bruner 1997). Kertoessaan palvelutalon lounastuokiosta kertojalla on sanasto, jolla hän kuvaa päämääriä, odotuksia, motiiveja, vastuuta ja tilannetta. Kertomani esimerkki valottaa myös toiminnan kontekstin vaikutusta toiminnan merkityksellisyyteen. Ilmiasultaan samanlaiset toiminnat voivat saada hyvinkin erilaisia merkityksiä erilaisissa konteksteissa. ”Lautasten kerääminen pois” sisältää kertojalle erilaista symboliikkaa kuin ehkä suomalaiselle kollegalle.

3.3.3 Kulttuuriset skriptit ja kertomuksen ”kerrottavuus”

Kysymys siitä, mikä on *kertomisen arvoista* tai mitä on *kerrottavuus* (englanniksi *tellability*), on muodostunut tärkeäksi näkökulmaksi kertomuksen tutkimuksessa (ks. Herman 2007; Gubrium & Holstein 2009; Hyvärinen 2004; 2006). Nimenomaan lingvistit liittävät suulliseen kertomiseen ”kerrottavuuden aspektin”. Aineistona käyttämäni suulliset kertomukset työelämästä (jotka on saatettu kirjalliseen muotoon) eivät etene ajassa kronologisesti. Ne ovat kuvauksia arjen työstä, ihmisten välisistä kohtaamisista sekä työyhteisön tunnelmasta ja työnjaosta. Hyvärinen (2004) toteaa, että joka päivä samanlaisena toistuva tilanne tai tapahtuma ei ole kerrottavissa. Jos kerron kollegalleni työpaikalla joka aamu samanlaisena toistuvasta työmatkastani, ei kertomukseni ole mielenkiintoinen. Pitää tapahtua jotain odottamatonta, poikkeuksellista, ennen kuin tapahtuma on kerrottavissa. Kerrottavuus ei myöskään ole vakio: jokin asia voi olla kerrottavissa samana päivänä, mutta ei viikon kuluttua eikä samoille ihmisille. Toiset kertomukset taas säilyvät kerrottavina koko elämän ja pidempäänkin. (Labov & Waletzky 1967; Bruner 1991; Hyvärinen 2004.)

Eri maista Suomeen muuttaneiden ihmisten kertomukset työelämästä ovat mielenkiintoisia ”kerrottavuuden aspektin” näkökulmasta käsin, sillä kertojalle samanlaisena toistuva arjen tilanne voi olla juuri se ”kertomisen arvoinen”, kun ympärillä oleva suomalainen työyhteisö toimii tavalla, joka on maahanmuuttajalle vieras. Bruner (1991) esittää, että tullakseen ymmärretyksi kertomukset nojautuvat tiettyyn määrään kulttuuris-kognitiivisia skriptejä, käsikirjoituksia. Mutta kuten Bruner kirjoittaa, nämä käsikirjoitukset eivät vielä ole kertomuksia. Kertomus vaatii poikkeaman tai särön ollakseen kertomisen arvoinen. Hyvärinen (2007, 131) mukaan särön lähde on yllättävä kokemus.

Olen edellisessä aluvussa (3.3.2) tarkastellut kertomuksen esikerronnallisuutta Ricoeuria (1991) mukailleen siten, että toiminnan kuvaaminen on aina symbolisesti välitynyttä. Toiminnasta kertomisen ehtona on toiminnan artikuloituminen erilaisten merkkien, sääntöjen ja normien mukaan. Olen myös käsitellyt Ricoeurin (mts.) juonentamisen käsitteistöä, jota Hyvärinen (2006) on tulkinnut niin, että ”voidaksemme kertoa juonia meidän tulee myös ymmärtää toimijoiden juonia”. Yhdistän ”juonien ymmärtämisen” kulttuurisen skriptin käsitteeseen siten, että tietyt kulttuuriset kehykset ohjaavat kertomuksen muotoutumista jo kokemuksista ja havainnoista lähtien. Kerrontatapahtuma on jo sinällään tulkintaa, sillä kieli ei voi viestittää kaikkia yksilöllisen kokemuksen erityispiirteitä. Puhujan mielessä on *jo ennen kertomista* tiettyjä stereotyyppisiä malleja eli tieto siitä, miten asiasta ylimalkaan tavataan kertoa. Brunerin (1991) tarkoittamat kulttuuris-kognitiiviset skriptit määräävät, miten kertomus järjestetään käsitteellisesti, mitä asenteita ja odotuksia meillä sitä kohtaan on ja miten me puhumme siitä.

Tannen (1993, 15–16) esittelee tutkimuksessaan skriptin ohella skeeman ja kehyksen käsitteitä, jotka kaikki sisältävät prototyypistä informaatiota maailmasta sekä muistiin varastoituneita, strukturoituneita odotusten repertuaareja, joilla tulkitaan kokemusta. Skee-moja ja kehyksiä voidaan pitää staattisina rakenteina (ne mahdollistavat esimerkiksi kissan erottamisen koirasta), kun taas skriptit ovat dynaamisia rakenteita, jotka kuvaavat ihmisten toimintaa (ne kuvaavat esimerkiksi, miten käyttäytyään syntymäpäiväkutsuilla). Skriptit muistuttavat skeemoja ja kehyksiä siten, että niihin kaikkiin sisältyy odotuksia tapahtumista (Herman 2002, 89). Ravintolaskriptiksi kutsutaan ”käsikirjoitusta”, jonka mukaan asiakas tietää, miten ravintolassa tulee toimia. Tämä perustuu siihen, että asiakas on ollut vastaavassa tilanteessa aikaisemmin ja muistaa esimerkiksi tarjoilijan ja asiakkaan roolin mukaisen käyttäytymisen ravintolassa. Schankin ja Abelsonin (1977) mukaan jokainen ravintolassa käynti olisi ”aikamoinen seikkailu” ja kuluttaisi ihmisen kognitiivisia resursseja, jos ravintolaskripti ei olisi tuttu.

Van Dijk (1980, 232) mukaan muistin toimintaa hallitsee kaksi erilaista tiedon järjestämisen muotoa, jotka ovat systemaattinen ja prototyyppinen tiedon järjestäminen. Systemaattinen tiedon järjestäminen perustuu semanttisiin suhteisiin ja perustavanlaatuisiin semanttisiin ominaisuuksiin. Sen avulla luokittelemme ja vertailemme asioita (esimerkiksi kutsumme koiraa eläimeksi ja taloa rakennukseksi). Prototyyppinen tieto kertoo jotakin siitä, miten asiat normaalisti, tavallisesti, tyypillisesti ja niin edelleen ovat. Systemaattisen tiedon perusteella tiedämme jotain hyvin yleistä esimerkiksi tuolien ja pöytien tai toisaalta huutamisen ja kutsumisen suhteista. Prototyyppinen tieto sen sijaan kertoo esimerkiksi sen, miltä tuoli meidän omassa kulttuurissamme näyttää ja mitkä tuolit ovat tästä syystä outoja ja huvittavia.

Skripti siis kuvaa tietoa, jota meillä on toistuvista arkielämän tilanteista. Skriptit ovat kognitiivisia siinä mielessä, että jokaisella yksilöllä on hallussaan kokonainen joukko eri tilanteissa soveltamiaan skriptejä ja ne muuttuvat ja muuntuvat kokemuksen karttuessa. Skriptejä käytetään oman toiminnan organisointiin tutuissa arkielämän tilanteissa, ja niiden avulla tulkitaan toisten toimintaa. Ne toimivat kokemusten mieleen painamisen välineinä varastoiden muistiin kaiken sen, minkä olemme oppineet eri tilanteista, ja ne ovat olennaisia

myös silloin, kun kerromme muille omista kokemuksistamme. Samalla vastaanottaja tulkitsee kuulemaansa kertomusta omien skriptiensä avulla (Shanck & Abelson 1977; Shanck 2000, 7—12; Miettinen 2006, 36).

Skripti on tekoälyn tutkija Roger C. Schankin ja sosiaalipsykologi Robert P. Abelsonin (1977) kehittämä termi, jota antropologit Naomi Quinn ja Dorothy Holland (1987) kritisoivat myöhemmin siitä, että ensin mainitut eivät tuoneet havaitsemiensa skriptien kulttuurista luonnetta esiin. Tannenin (1993) mukaan Abelsonin tutkimuksissa on mielenkiintoista skriptien, asenteiden ja käyttäytymisen vuorovaikutuksellinen suhde: miten ihminen käyttäytyy ja miten odotat ihmisen käyttäytyvän (esimerkiksi edellä kuvattu ravintolaskripti).

Tannen (1993) ja Watanabe (1993) osoittavat skriptien kulttuurisen ulottuvuuden. Tannenin (mt.) tutkimuksessa esitettiin elokuvanpätkä kymmenessä eri maassa nuorille naisille, jotka saivat tehtäväkseen kertoa näkemästään ryhmään kuulumattomille henkilöille. Tannen osoitti, että esimerkiksi amerikkalaisten ja kreikkalaisten henkilöiden filmin katselemiseen liittyi monentasoisia ja toisistaan erilaisia odotuksia liittyen itse kokeeseen, elokuvan katseluun, itse elokuvan tapahtumiin, esineisiin ja henkilöihin. Tarkastelen Tannenin tutkimusta lähemmin alaluvussa 5.2.1 esitellessäni hänen kehittämiään ”odotusten osoittimia”. Watanaben (mt.) tutkimuksessa, joka käsitteli amerikkalaisten ja japanilaisten yliopisto-opiskelijoiden odotuksia siitä, miten ryhmäkeskustelussa pitää toimia, havaittiin myös kulttuuriseen skriptiin perustuvan tiedon vaihtelua.

Skriptin käsitettä on käytetty tutkimuksessa useilla, toisistaan poikkeavilla tavoilla. Kertomuksen tutkimuksen piirissä esiintyvää ”kulttuurista” on jäsennetty esimerkiksi ”mallitarinan” tai kulttuurisen mallin kertomuksen avulla. Esimerkiksi Hänninen (1999, 50) kirjoittaa ”sisäisestä tarinasta”, jonka ”pääasiallinen kohde on tarinallinen ajattelu ja tavoite on selvittää, miten ihminen tulkitsee omaa elämäänsä kulttuurin tarjoamia tarinallisia malleja hyödyntäen”. En käsittele skriptiä edellä kuvatun ”mallitarinan” kaltaisena lähtökohtana enkä täysimittaisena kertomuksena. Kulttuurisia malleja on määritelty myös siten, että ne ovat oletettuja ja itsestään selvänä pidettyjä maailmaa koskevia malleja, jotka ovat yhteisiä jonkin saman yhteisön jäsenille. Kulttuurisen mallin kertomus suuntaa yksilöiden ymmärrystä maailmasta sekä heidän käyttäytymistään siinä. Näin määriteltynä kulttuurisen mallin käsite tulee lähelle skriptin käsitettä, mutta on kuitenkin sitä laajempi ja yleisempi pitäen sisällään myös muunlaista kulttuurista tietoa, kuten sananlaskuja, metaforia tai taksonomioita. (Miettinen 2006, 36.)

Skriptit eroavat muista kulttuurisen tiedon muodoista siinä, että ne ovat tarinallisia: ne jäsentävät tiettyjä tapahtumia ja niiden etenemistä ajassa, mukaan lukien tapahtumissa mukana olevia toimijoita ja heidän toimintaansa (Miettinen 2006, 36.) Näkökulmani skriptiin on osa edellä mainittua kertomuksen ja skriptin välisen määrittelyn eroa (Herman 2002, 86). Skriptin avulla voidaan määritellä kerronnallisuutta eli sitä, miten helposti jokin teksti on tunnistettavissa kertomukseksi. Toimintojen ja tapahtumien sarjat määrittävät kertomuksiksi sillä perusteella, miten ne sijoittavat merkittäviä ja kertomusten arvoisia tapahtumia stereotyyppisten, maailmaa koskevien odotusten taustaa vasten (em. 86—90).

Kertomukset pohjautuvat tuttuihin skripteihin, mutta myös poikkeavat niistä. Pelkkä skripti ei itsessään muodosta kertomusta, sillä kanonisten odotusten mukaisen käyttäytymisen selostamisessa ei ole mitään kiinnostavaa. Ollakseen kertomisen arvoinen kertomuksen tulee

selvittää, miten implisiittistä, kanonista skriptiä rikottiin ja kuinka siitä poikettiin. (Bruner 1991, 11; Herman 2002, 90—91; Miettinen 2006, 37.) Toisin sanoen skriptit ovat tilannekohtaisia, stereotyyppisiä tapahtumasarjoja kuvaavia tietorakenteita. Ne ovat kertomuksen välttämättömiä lähtökohtia, sillä kertomus muotoutuu niihin mukautumisen ja niiden rikoutumisen välisenä vuorovaikutuksena (Herman 2002, 90; Miettinen 2006, 143).

Työelämä on sosiaalinen ja kulttuuristen skriptien jäsentämä alue. Tämä tarkoittaa sitä, että työelämä sisältää ihmisten arkipäivän toimintaa, joka perustuu kognitiivisten ja kulttuuristen skriptien² seuraamiseen. Skripti on rakenne, joka kuvaa sopivan tapahtumasekvenssin erilaisissa työelämän konteksteissa (ks. Hyvärinen 2004). Tarkastelen kulttuurista skriptiä siten, että se antaa yksilölle eräänlaisen ”hyvän toimimisen mallin” arkipäiväisissä työhön liittyvissä tilanteissa ja tapahtumissa. Työskennellessään suomalaisessa työyhteisössä maahanmuuttaja joutuu päivittäin tilanteisiin, joissa hänen omat kulttuuriset skriptinsä ”menevät rikki”, toisin sanoen hänen kulttuurisesti muotoutuneet tietorakenteensa työyhteisön toiminnasta ovat jatkuvassa ”liikkeessä”. Juuri nämä tilanteet ja tapahtumat ”ovat kertomisen arvoisia” ja tämän tutkimuksen kannalta tärkeitä.

² Kulttuurinen skripti ja kognitiivinen skripti ovat kaksi osin erilaista teoreettista perustelua skriptin käsitteelle. Tässä tutkimuksessa toistuvien käytäntöjen ja toistuvasti kerrottujen tapahtumakulkujen ajatellaan kiteytyneen kulttuurisiin käsikirjoituksiin eli skripteihin. Kognition puolta tämä tutkimus ei varsinaisesti käsittele.

4 Tutkimusaineisto

4.1 Tutkimusaineiston kerääminen ja haastatteluprosessi

Tutkimusta varten on haastateltu 12 maahanmuuttajataustaista henkilöä, joilla on työkokemusta sekä omasta lähtömaastaan että Suomesta. Kutakin heistä on haastateltu 2–4 kertaa. Olen hyödyntänyt analyysissa yhdeksän maahanmuuttajan työelämäkertomuksia, jotka muodostuvat 26 haastattelusta. Haastattelut on suoritettu suomen kielellä. Perusteluna suomen kielen käytölle oli se, että kaikki tutkimusaineistossani hyödyntämäni työelämäkertomukset kerrottiin hyvällä suomen kielellä eikä suomen kieli aiheuttanut haastatelluille ongelmia.

Tutkimukseen haastatellut maahanmuuttajat ovat niin sanottuja ensimmäisen polven maahanmuuttajia. Haastatteluhetkellä he olivat asuneet Suomessa 4–20 vuotta. Haastateltavien iät vaihtelivat 25 ikävuodesta 52 ikävuoteen. Haastateltavista kahdeksan oli naisia ja yksi mies. Heidän lähtömaansa sijoittuvat Lähi-idän alueelle (kaksi henkilöä), entisen Neuvostoliiton alueelle (neljä henkilöä), Afrikkaan (yksi henkilö) sekä Aasiaan (kaksi henkilöä).

Haastateltavien yhtenä valintakriteerinä oli se, että heillä oli oltava työkokemusta lähtömaastaan. Työkokemuksen määrä ja kesto vaihtelivat luonnollisesti haastateltavien iän mukaan. Miltei kaikilla (kahdeksalla haastateltavalla) oli pitkä (10–15 vuoden) työkokemus lähtömaastaan. Vain yhdellä haastateltavalla oli noin kahden vuoden työkokemus lähtömaastaan. Lähtömaissa hankitut työkokemukset vaihtelivat muun muassa koulutuksen mukaan. Kaksi haastateltavista oli suorittanut lähtömaassaan vain peruskoulun. Kahdella haastateltavalla oli yliopistokoulutus, yhdellä haastateltavalla yliopisto-opinnot olivat jääneet kesken maasta muuton takia. Viidellä haastateltavalla oli ammatillinen tutkinto lähtömaastaan. Haastateltavat olivat työskennelleet lähtömaissaan muun muassa opettajina, siivoojina, sairaala-apulaisena, tehdastyöläisenä, kirjanpitäjänä, lipunmyyjänä, maanviljelystyössä, lastentarhanopettajana, päiväkodin lastenhoitajana, konditoriatyöntekijänä, rautakaupan myyjänä, ravintolan työntekijänä, esimiehenä sekä sairaalan psykologina.

Toisena valintakriteerinä oli työkokemus Suomesta. Yleisesti ottaen Suomessa hankittu työkokemuksen määrä vaihteli noin kahdesta vuodesta kymmeneen vuoteen. Yhdellä haastateltavalla oli kertynyt työkokemusta Suomesta 20 vuoden ajalta. Suomessa työkokemusta oli usein kertynyt sosiaali- ja terveydenhuollon alalta riippumatta siitä, minkä koulutuksen haastateltava oli hankkinut lähtömaassaan. Kaikilla haastateltavista oli työkokemusta keikkatyöläisenä esimerkiksi päiväkodeissa, vanhusten parissa tai sairaaloissa. Myös muilta aloilta oli runsaasti työkokemusta riippuen haastateltavan asumisajasta Suomessa. Työkokemuksia oli muun muassa kioskinhoitajana, puhelinmyyjänä, hotellin siivoojana, hotellin ravintolatyöntekijänä, kassanhoitajana, kaupan siivoojana, yrittäjänä sekä tehdastyöläisenä.

Kaikki haastateltavat opiskelivat eräässä pääkaupunkiseudun aikuisoppilaitoksessa tavoitteenaan lähihoitajan tutkinto. Tutkimusjoukon ”löytyminen” juuri aikuiskoulutuksen piiristä oli tavallaan hyvin helppo ratkaisu: huomattava osa kyseisen aikuisoppilaitoksen

opiskelijakunnasta muodostuu aikuisista maahanmuuttajataustaisista henkilöistä. Haastattelut toteutettiin pääosin ammattioppilaitoksen tiloissa. Kaksi haastattelua suoritettiin yleisessä kirjastossa ja kaksi haastateltavan kotona.

Lähihoitajakoulutukseen sisältyy useita pitkäköjiä työelämäjaksoja, joten myös opintojen aikana saatuja työelämäkokemuksia on hyödynnetty työelämäkertomuksissa, joskaan työelämäkertomukset eivät kenenkään haastateltavan osalta painotu opintoihin liittyviin työelämäjaksoihin. Se, miksi haastateltavien työelämäkokemukset Suomessa painottuvat nimenomaan sosiaali- ja terveydenhoitoalalle, selittyy osaksi sillä, että tutkimusjoukko valikoitui aikuisoppilaitoksen lähihoitajaopiskelijoista. Heidän työkokemuksensa olivat jo ennen lähihoitajakoulutukseen hakeutumista suuntautuneet sosiaali- ja terveydenhoitoalalle.

Rauhala ja Virokannas (2011, 237) toteavat vastavuoroisen välittämisen ja ymmärryksen tutkijan ja tutkittavan välillä syntyvän emotionaalisella tasolla. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkimukseen osallistuvien kanssa tulisi käydä ei-hierarkkista dialogia siinä sosiaalisessa kontekstissa, jossa tutkimusta tehdään. Rauhalan ja Virokannaksen mukaan tutkimuseettiset kysymykset sosiaalityössä tyypistyvät usein yksittäisiin tietosuojakysymyksiin, joiden esittämisen tapa on ennemminkin ongelmat poissulkeva kuin niitä itsekriittisesti tarkasteleva. Tutkittavien itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen, vahingoittamisen välttäminen sekä yksityisyys ja tietosuoja ovat ulottuvuuksia, joita voidaan tulkita sekä väärin tekemisen välttämisen että eettisen ongelman näkökulmista.

Itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen liittyy tutkimuksessani siihen, ovatko haastateltavat suostuneet haastateltaviksi vapaaehtoisesti ja todella tietoisina tutkimuksen tarkoituksesta. Antikainen (2009, 28–29) on tutkinut venäläis- ja virolaistaustaisten naisten kokemuksia hoiva-alalle kouluttautumisessa, ja hän toteaa, että tutkimukseen osallistuvien tulisi tietää, mistä tutkimuksessa on kysymys, mitä tutkimukseen osallistuminen hänen kannaltaan merkitsee ja miten tietoja tullaan käyttämään ja hyödyntämään. Olen omassa tutkimuksessani itse rekrytoinut haastattelemani henkilöt tutkimukseen. Poimittuani oppilaitoksen opiskelijarekisteristä maahanmuuttajataustaisten aikuisopiskelijoiden nimiä satunnaisesti soitin kullekin henkilökohtaisesti ja kerroin tutkimuksen tarkoituksen ja tavoitteet. Jokaisella haastattelukerralla haastateltavilla oli mahdollisuus kieltäytyä jatkamasta haastattelua. Kukaan ei kieltäytynyt tutkimushaastattelusta. Kahden haastateltavan suomen kielen taito asetti kuitenkin rajoituksen haastattelumateriaalin käyttämiselle analyysissa.

Rauhala ja Virokannas (2011, 241) toteavat, ettei haastateltavien itsemääräämisoikeus juuri koskaan ulotu niin pitkälle, että tutkittavat itse pääsisivät osallistumaan tutkimuksessa heistä käytettävien käsitteiden määrittelyyn. Käytän haastateltavista henkilöistä käsitettä *maahanmuuttaja* tai *maahanmuuttajatyöntekijä*. Jälkeenpäin ajateltuna olisin voinut haastattelua tehdessäni keskustella haastateltavieni kanssa siitä, miten he haluavat itsensä määriteltävän ihmisenä, joka on muuttanut Suomeen aikuisiällä. Käsite *maahanmuuttajuus* on saanut osittain kielteisiä sävyjä, sillä se kategorisoi hyvinkin erilaiset maahanmuuttajat samaan ryhmään, johon usein liitetään tietynlaisia ominaisuuksia. *Maahanmuuttaja*-käsite pitää sisällään ajatuksen ”toisista” suhteessa ”meihin”. Käsitteellä tarkoitetaan arkipuheessa usein kaikkia Suomessa asuvia ulkomaalaissyntyisiä tai -taustaisia tai ulkonäöltään suomalaisista erottuvia henkilöitä riippumatta siitä, kuinka kauan henkilö on asunut maassa tai

onko hänellä Suomen kansalaisuus (Anis 2008, 24). Myös Wrede (2010, 12—13) muistuttaa, että käytettäessä käsitettä *maahanmuuttaja* on muistettava, että sen avulla ihmisiä luokitellaan eri kategorioihin. Hänen mukaansa maahanmuuttajuus ei ole itsestään selvästi sisäsyntyinen ominaisuus vaan tietyn yhteisön antama leima sen ulkopuolisiksi ymmärretyille ihmisille. Leima tekee näkymättömäksi ihmisten taustat ja heidän tulevaisuutensa sekä sen, millä tavalla he suhtautuvat Suomeen muuttoonsa. Vaikka maahanmuuttaja käsitteenä luo vierautta ja rajoja, ei ongelmallisia ilmiöitä kuitenkaan saada katoamaan nimeämällä ne toisin (mts.). Ulkomaalaisviraston (2007) määritelmän mukaan maahanmuuttaja on yleiskäsite, joka koskee kaikkia eri perustein maasta toiseen muuttavia henkilöitä. Tilastokeskus (2007) määrittelee maahanmuuttajan sellaiseksi Suomeen muuttaneeksi henkilöksi, joka aikoo asua tai on asunut maassa yhtämittaisesti yli vuoden ja jolla on tarvittava oleskelulupa.

Kysymykseen siitä, millaista ”eettisesti kestävä” sosiaalityön tutkimuksen tulisi olla” (Rauhala & Virokannas, 2010, 236), liittyy tutkimushaastatteluun suostumisen lisäksi se, millaista tietoa vastavuoroisessa haastattelutilanteessa muodostuu ja miten itse tutkijana olen vaikuttanut *kertomuksen syntyyn*. Myös edellä esittämäni Ricoeurin tulkinta (ks. alaluku 3.3.2) kertomuksen teoriasta sisältää tutkimuseettisiä kysymyksiä. Haastattelun avulla tuotettu puhe ja siitä syntynyt teksti on muodostunut määrättyissä olosuhteissa. Kertojalla eli haastateltavalla on intentioita ja tarkoitusperiä, joiden perusteella hän luo kertomuksesta tietynlaisen. Puhuja ei voi myöskään tietää, missä olosuhteissa ja merkityssuhteissa kuuntelija ja myöhemmin lukija kohtaa kertomuksesta tuotetun tekstin. Haastattelutilanteessa olen vielä voinut kysyä haastateltavalta, mitä hän sanoillaan tarkoittaa. Tutkimusaineistoa analysoidessanikin olen voinut ”esittää kysymyksiä” tekstile, mutta teksti ei koskaan ”vastaa” kuten dialogikumppani (haastateltava), vaan tutkijan on itse tulkittava tekstin merkitys. (Ks. Kaunismaa & Laitinen 1998, 168.)

4.2 Kerronnallinen haastattelu tutkimusaineiston keräämisessä

Kertomuksen tutkimuksen piirissä on viime vuosina pohdittu *kertomuksen ympäristöjä* ja sitä, kuinka ne vaikuttavat kertomuksen analyysiin ja tutkimustuloksiin (esim. Gubrium & Holstein 2009, luku 3). Kertomuksen ympäristö tarkoittaa sitä ympäristöä ja tilannetta, jossa kertomus kerrotaan. Ympäristö voi olla tavallinen, informaali jokapäiväinen keskustelutilanne tai esimerkiksi oikeuden istunto, jossa asianosainen on kuultavana. Kysymys on lyhyesti sanottuna tilanteen ja olosuhteiden vaikutuksesta kertomukseen. Hahmotan kertomuksen ympäristön omassa tutkimuksessani yhtäältä osaksi haastattelutilannetta ja siten haastateltavan ja haastattelijan väliseksi vuorovaikutukseksi. Toisaalta käsitän kertomuksen ympäristöksi myös sen, että haastateltavat kertovat työelämästä eri maissa ja erilaisista työtehtävistä. Tämän voi yhdistää myös omaan tapaani määritellä kertomuksen esikerronnallisuus (ks. alaluku 3.3.2) ja kulttuuriset skriptit (ks. alaluku 3.3.3) kerronnan lähtökohtana, jolloin työstä kertomisen tapa muotoutuu erilaiseksi eri kulttuureista tulevilla ihmisillä.

Kun eri maista ja eri kulttuureista tulleet ihmiset kertovat työhistoriastaan, heidän kerrontatapansa muotoutuvat erilaisiksi. Näin ollen kertomukset syntyvät harvoin yksin, ilman

aikaisempien kertomusten tukea ja myötävaikutusta (Gubrium & Holstein 2009, luku 3). Kulttuuriset skriptit, käsikirjoitukset ja odotukset ovat koko ajan läsnä kertojan kertoessa työhistoriastaan lähtömaassa ja Suomessa ja muodostavat siten yksittäisille kertomuksille ympäristön. Kertojat ovat kulttuurinsa asiantuntijoita ja kutsuvat kaiken aikaa esiin odotettuja, normaaleja tapahtumakulkuja. Yksilöt eivät tämän näkemyksen mukaan ole erillisiä ”säiliöitä”, vaan kaiken aikaa suhteessa toisiin ihmisiin ja yhdessä toisten ihmisten kanssa rakentuneita (ks. Hyvärinen 2010, 114—115). Vilko (2007, 77) kirjoittaa ”elämäntarinan kerrontaa ohjaavasta *taustarakenteesta*”, jolla hän viittaa tarinan rakentumiseen, sisältöjen valikoitumiseen ja kerrontatavan muotoutumista ohjaaviin periaatteisiin.

Haastattelutilanne on osa kerronnallista ympäristöä, jossa odotukset ”osoittavat” mo-
neen suuntaan. Haastateltava pyrkii suhteuttamaan sanomansa olettamiinsa haastattelijan odotuksiin. Kun haastattelija on suomalainen ja haastateltava lähtöisin muusta maasta, nämä odotukset saattavat liittyä esimerkiksi siihen, mitä kertoja odottaa suomalaisen haluan kuulla. Tätä kysymystä tarkastelen lähemmin alaluvuissa 4.3 ja 4.4. Aluksi käsittelen kuitenkin sitä, miten kerronnallinen haastattelu yleisellä tasolla määrittyy.

Hyvärisen ja Löyttyniemen (2005, 193) mukaan kerronnalliset haastattelut poikkeavat toisistaan tutkimuksen aihepiiriin mukaan (esimerkiksi menneisyys, nykykulttuuri tai subjektiiviset merkitykset), haastattelun tekniikan osalta (vapaa tai tarkkaan määritelty) sekä kysymysten määrän (yksi tai rajoittamaton) ja toivotun vuorovaikutuksen (rajattu tai tiivis) suhteen. Seuraavassa tarkastelen kysymyksiä, jotka ovat mielestäni oleellisia oman tutkimusaineistoni hankinnassa ja myös kertomuksen tutkimuksen analyysissa.

Riessmania (2002, 697—698) mukaillen kerronnallisen haastattelun muodoista voi erottaa kolme toisistaan poikkeavaa haastattelun muotoa. Ensimmäisen mallin tavoitteena on koota ja tuottaa haastattelemalla ja muista lähteistä kokonainen ihmisen elämäkerta. Tässä suullisen historian käyttämässä lähestymistavassa tutkija haastattelee kohdettaan useita kertoja ja kerää hänestä myös muunlaista tietoa eri lähteistä. Tutkittavan kertomus ja tutkijan tulkinta sulautuvat yhdeksi kokonaisuudeksi, ja aineistoesimerkit elävöittävät tulkintaa. Itse haastattelujen tekemiseen ja vuorovaikutukseen ei kiinnitetä suurta huomiota. Toinen kerronnallisen tutkimuksen muoto liittyy lyhyisiin, suullisiin kertomuksiin, jotka kuvaavat tietyn tapahtuman tai kokemuksen. Suullisten kertomusten tapaan niissä on yleensä tilanne, henkilöt ja juoni. Nämä kertomukset vastaavat yleensä yhteen kysymykseen ja kuvaavat yhden kokemuksen.

Riessmanin (2002, 698) kolmas kerronnallisen haastattelun muoto kuvaa parhaiten omaa kerronnallista haastatteluani. Riessman viittaa henkilökohtaisiin kertomuksiin, jotka koostuvat pitkistä puheen jaksoista ja sisältävät haastattelijan ja haastateltavan vuorovaikutusta. Kyseessä ovat laajat, elämästä kertovat esitykset, jotka syntyvät haastattelun kuluessa. Toisin kuin ensimmäisenä mainitussa kerronnallisen haastattelun myötä aikaansaadussa ihmisen elämäkerrassa, jossa haastattelusta editoidaan kokonaisuus, tässä kolmannessa mallissa kiinnitetään huomiota yksityiskohtaisesti litteroituun aineistoon ja tarkasti analysoituun puheeseen. Huomio kiinnittyy puheen rakenteellisiin piirteisiin, puheen (ja siitä tuotetun tekstin) yksityiskohtiin ja kertomuksen yhteiseen tuottamiseen haastattelijan kanssa. Vuorovaikutus on keskeinen teema, eikä sen jälkeä pyritä poistamaan aineistosta (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 191).

Kerronnallinen haastattelu muodostui tutkimuksessani ”vuorovaikutteiseksi yhteisprojektiksi” (Gubrium & Holstein 2002), jossa haastateltavaa ei nähdä pelkästään faktojen, tunteiden ja niihin liittyvien kokemusten erityispiirteiden varastona. Sen sijaan haastateltava on merkityksiä antava ja refleктоiva subjekti ja haastattelu on aktiivinen ja vuorovaikutuksellinen tapahtuma (Hyvärinen & Löyttyniemi 2005, 201; Miettinen 2006, 42). Haastattelun yhteinen tuottaminen tarkoittaa sitä, että haastateltava mielletään haastattelun aktiiviseksi osapuoleksi, joka ei vain säilytä tässä tapauksessa työelämään liittyviä detaljeja, vaan myös muokkaa vuorovaikutuksessa haastattelijan kanssa tätä informaatiota luovasti (ks. Miettinen 2006, 42). Tiedon ei siis katsota olevan ”puhtaassa muodossa erillään sen tuottamisen ehdoista” (Gubrium & Holstein 2002, 2009). Vilkko (1997, 76) kirjoittaa ”tuotantoprosessista”, jonka myötä kertomus syntyy. Vilkko viittaa tutkimukseensa kirjoitetuista elämäntarinoista ja toteaa, että kertominen ja kerronta eivät tapahdu tyhjiössä vaan elämäntarinatekstien merkityksien tulkinta lähtee kertojan ja vastaanottajan vuorovaikutussuhteen, sääntöjen ja käytännön analysoinnista. Kertojan ja vastaanottajan välinen vuorovaikutus on aineiston (sekä suullisen että kirjallisen) ominaisuus, jota analysoimalla paljastuu kokonainen sosiaalisten merkitysten maailma.

Kerronnallisen haastattelun voi sanoa olevan tilanne, jossa haastattelijä pyytää kertomuksia, antaa tilaa kertomiselle ja esittää sellaisia kysymyksiä, joihin olettaa saavansa vastaukseksi kertomuksia. Laadullinen tutkimus sisältää aina kertomuksia, mutta moni kysymys johtaa muuhun, esimerkiksi faktojen keräämiseen. Suorittamissani haastatteluisa esitin kullekin haastateltavalle aluksi pyynnön: ”Kerro koulutus- ja työkokemuksestasi lähtömaassasi.” Vastaukseksi sain muutamalta haastateltavalta raportinomaisen tai luettelomaisen kuvauksen haastateltavan koulutus- ja työtaustasta. Olen haastatellut kutakin haastateltavaa 2–4 kertaa. Alkuperäisenä tarkoituksena oli keskittyä ensimmäisellä kerralla haastateltavien työkokemuksiin lähtömaassa ja seuraavilla kerroilla Suomessa saatuihin työkokemuksiin. Käytännössä ei näin kuitenkaan tapahtunut, vaan suulliselle kerronnalle tyypilliseen tapaan kerronta ei edennyt kronologisesti aikaa seuraten. Jälkikäteen ajateltuna useammalla haastattelukerralla on ollut kertomuksen muotoutumisen kannalta tärkeä merkitys. Tähän liittyy olennaisesti se, että suhde haastattelijan ja haastateltavan välillä lujittui ja saavutti sellaisen luottamuksen asteen, jossa kerronta pystyi monipuolistumaan. Myös oma tutkijan ammattitaitoni kasvoi haastatteluprosessin aikana kerronnallisen haastattelun suuntaan.

Haastateltavat eli kertojat olivat hyvin erilaisia niin iän, koulutuksen, työelämäkokemuksen, suomen kielen taidon, Suomessa asumisen ajan kuin lähtömaansakin suhteen. Heillä kaikilla oli erilaisia odotuksia haastatteluja kohtaan, ja näin ollen he myös reagoivat eri tavalla pyyntöön kertoa työelämähistoriastaan.

4.3 Haastattelijan ja haastateltavan välisestä suhteesta kertojan ja kuuntelijan väliseen vuorovaikutukseen

Suoritin haastattelut useammassa otteessa siten, että kunkin haastattelukerran välillä oli 2–4 kuukautta. Haastattelutapani muistuttaa Rosenthalin (2004, 915–933) haastattelutekniikkaa, joka muodostui kolmesta eri vaiheesta. Ensimmäisessä vaiheessa Rosenthal

pyysi yhdellä kysymyksellä kokonaista elämäkertaa (”Haluaisin sinun kertovan minulle elämäntarinasi: kaikki tapahtumat ja kokemukset, jotka ovat olleet sinulle tärkeitä...”). Kysymys on muotoiltu siten, että se jättää haastateltavan päätettäväksi, mistä hän aloittaa ja miten ja missä järjestyksessä hän kertoo. Haastattelun ensimmäisessä vaiheessa haastattelijan tehtävänä on ääntein ja olemuksellaan kannustaa kertomaan ja ilmaista kuuntelevansa. Haastattelija ei arvioi eikä kommentoi kerrottua.

Katson Rosenthalin (2004) tutkimusaiheen (holokaustista selvinneiden kertomukset) suunnan kerronnallista haastattelua suuntaan, jossa haastattelijalla oli enemmän ”avustajan” kuin aktiivisen osallistujan rooli. Rosenthalin tutkimukseen liittyi tietynlainen ”terapeuttinen luonne”, jollaista omassa tutkimuksessani ei samalla tavalla ole. Rosenthalin kerronnallisen haastattelutekniikan kohdistumisessa toisaalta kertojan nykyhetkeen ja toisaalta elämänhistoriaan on yhtymäkohta omaan tapaan hahmottaa monivaiheinen haastattelutekniikkani. Myös omassa tutkimuksessani painopiste on toisaalta kertojan nykyhetkessä ja työelämäkokemuksissa Suomessa ja toisaalta työelämähistoriassa kertojan lähtömaassa. Ensimmäisen haastattelukerran ajatuksena oli, että kertojalla yksin on ”pääsy” työelämähistoriaansa lähtömaassaan.

Ensimmäisessä haastattelussa esitin kertojalle pyynnön ”kerro koulutus- ja työhistoriastasi kotimaassasi”, jolloin kertoja sai itse päättää, mistä hän aloittaa ja mitä työkokemuksia hän haluaa tuoda esiin. Kuten olen aiemmin todennut, kysymys sai jotkut haastateltavat kuvailemaan koulutus- ja työkokemustaan ”raportinomaisesti”. Chase (2003, 273) korostaa raportin ja kertomuksen eroa: raportti on kuuliainen vastaus kysyjän kysymykseen, mutta siinä kertoja ei ota vastuuta tarinan merkityksestä. Kertomus taas välittää aina kokemuksen ja perustelee siksi, miksi se itse asiassa kannatti kertoa.

Kaikkien haastateltavien kohdalla ensimmäinen haastattelu ei kuitenkaan tuottanut pelkästään raportinomaisista kuvausta. Muutamit haastateltavat kertoivat myös lähtömaansa yhteiskunnallisesta ja poliittisesta tilanteesta, joka oli vaikuttanut siihen, millaiseksi kertojan koulutus- ja työkokemukset olivat muodostuneet. Ensimmäisen haastattelun aikana useat haastateltavat kertoivat myös muuttosyistään Suomeen sekä työkokemuksistaan Suomessa.

Toisella haastattelukerralla otin haastattelijana aktiivisemmän roolin. Kertasimme aluksi, mitä olimme ensimmäisellä haastattelukerralla keskustelleet. Esitin kertomusta jatkavia kysymyksiä, jotka liittyivät siihen, mitä haastateltava oli jo ottanut esiin, esimerkiksi ”voitko kertoa lisää työstäsi rautakaupan myyjänä lähtömaassasi?” tai ”voitko kertoa lähemmin työnjaosta työskennellessäsi sairaalassa kotimaassasi?” tai ”mitä haluat kertoa ensimmäisestä työpaikastasi päiväkodissa Suomessa?”. Tässä vaiheessa kohdistin kiinnostukseni kertojan jo esiin ottamiin aiheisiin. Samalla kuitenkin suuntasin kertomusta tutkimusintressini mukaisesti siihen, miten haastateltavat kertovat työelämästä lähtömaassaan ja Suomessa. Lisäkysymyksillä ohjasin keskustelua siten, että pyysin haastateltavia kertomaan työyhteisön arjesta yksityiskohtaisemmin kuin he kenties muutoin olisivat tehneet.

Rosenthalin (2004, 920) haastattelumallin kolmannessa vaiheessa haastattelija voi ottaa esiin asioita, joita kertoja on esimerkiksi vältellyt siihen saakka, tai kysymyksiä, jotka juontuvat selvemmin tutkijan ja tutkimuksen intressistä. Rosenthal korostaa tässä aikaisempien

haastattelukertojen ja aktiivisen kuuntelemisen synnyttämää luottamusta. Haastatteluprosessin toinen, kolmas ja neljäs haastattelukerta muodostivat tutkimusaineistoni keräämisessä Rosenthalin kolmannen vaiheen, jolloin haastattelutilanne alkoi muistuttaa Gubrium & Holsteinin (2002, 13—16) käsitystä haastattelusta ”vuorovaikutuksellisenä yhteisprojektinä”. Muodostimme haastateltavan kanssa aktiivisen, merkityksiä antavan ja refleктоivan vuorovaikutussuhteen, jossa haastateltava kertoi monipuolisesti työnjaosta, asiakastyöstä, työtehtävistä, työyhteisön vuorovaikutussuhteista ja niin edelleen.

Rosenthalin (2004, 920) mukaan kerronnallinen haastattelu ei ole vain pelkkää tiedon siirtoa, vaan hän korostaa sitä, että kertomuksen avulla kertoja ”päätyy ymmärtämään itseään” uudella tavalla. Myös Gubrium & Holstein (2002, 13—16; 2009, 35) painottavat haastattelua aktiivisena tapahtumana.

Kun samaa ihmistä haastatellaan useammin kuin kerran, tulee pohdittavaksi myös kysymys kertomuksen ajan sisällöllisestä ja rakenteellisesta pysyvyydestä. Vaikka voidaan sanoa, että ihmisellä on tapana kertoa tietyt asiat ja tapahtumat suhteellisen kiteytyneesti, mikään ei kuitenkaan takaa, että jokin tapahtuma tulisi kerrottua aina samankaltaisesti. Sintonen (1999, 176) mukaan on aina olemassa mahdollisuus tulkita omaa elämää jollakin uudella tai toisella tavalla. Sintonen ei usko, että omasta elämästä kertominen olisi kuitenkaan satumanvaraista siten, että siitä kerrottaisiin aina eri tavalla eri tilanteissa. Kun ihminen kertoo elämästään, tässä tutkimuksessa työhistoriastaan, hän viittaa tiettyihin eletyn elämän tapahtumiin, jotka muodostavat kertomuksen perustan. Nämä tapahtumat ovat menneisyyttä, eikä niitä voi enää uudelleen kokea, vaikka niitä voikin kertoa ja tulkita uudelleen. Siten eletyn elämän kokemukset tuottavat kertomukseen ainakin jonkin asteista ajallista pysyvyyttä aiheuttavan rakenteen.

Yllä kuvattuun kertomuksen sisällöllisen ja rakenteellisen ajan pysyvyyden ongelmaan liittyy kysymys kertomuksen *esikerronnallisuudesta* ja *juonentamisesta*. Olen määritellyt esikerronnallisuuden tutkimuksessani siten, että se taustoittaa haastattelutilanteessa syntyvän kertomuksen. Koska olen haastatellut kutakin kertojaa useamman kerran, voisi ajatella, että jokainen haastattelukerta on ollut ainutkertainen. Siitä huolimatta katson, että esikerronnallisuus tuottaa kertomuksiin pysyvyyttä ja juonentaminen painottaa yhdenmukaisia elementtejä ristiriitaisia elementtejä enemmän (ks. Ricoeur 1991; Sintonen 1999).

4.4 Kulttuuriset skriptit kohtaavat haastattelutilanteessa

Tutkimushaastatteluja tehdessäni ja niistä koostuvaa aineistoa analysoidessani olen joutunut pohtimaan kysymystä, mitä tapahtuu siinä kasvokkaisessa vuorovaikutustilanteessa, jossa kohtaavat eri maista lähtöisin olevat keskustelukumppanit. Ja mitä tapahtuu puheesta tekstiksi puretun haastattelupuheen analysoinnissa, kun tulkitsija tulee eri kulttuurista kuin kertoja? Tässä kysymyksenasettelussa on toisaalta samanlaisia ja toisaalta erilaisia elementtejä kuin Vilkon (1997, 73) hämmennyksessä hänen lukiessaan aikalaistensa suomalaisten naisten elämäntarinoita, joista tunnistaa ”niin paljon ja monella tapaa, että kykenee vain vaivoin erittelemään, mistä yhteisestä on kysymys”.

Tutkimusprosessissa, jossa tutkija ja tutkittava ovat lähtöisin eri maista ja eri kulttuureista, kohtaavat myös erilaiset kulttuurisesti muotoutuneet skriptit (ks. alaluku 3.3.3).

joiden määritellään perustuvan vallalla oleviin tietämisen muotoihin ja jotka rakentuvat eri tavoin eri aikoina ja eri kulttuureissa. Jokaiseen kulttuuriin liittyy skriptejä, ”käsikirjoituksia” siitä, miten kuuluu toimia ja edetä tietyissä tilanteissa. Schank & Abelson (1977) ja Herman (2002) ovat tuoneet esiin skriptin ja kertomuksen eroja. Kun kertoja tuottaa kertomuksen, jossa viitataan johonkin tunnettuun skriptiin, hänen ei tarvitse selostaa tapahtumia yksityiskohtaisesti, koska hän voi luottaa siihen, että kuulija tuntee skriptin ja ymmärtää tarinan. Skriptit tarjoavat välineen liittää tapahtumat toisiinsa, mutta skripti ei tarkoita sitä, että kertomukset toistaisivat, mitä jo valmiiksi tiedämme.

Maahanmuuttajahaastateltaville haastattelutilanne on merkinnyt sitä, että tapahtumia työpaikalla on täytynyt selostaa minulle, suomalaiselle haastattelijalle, yksityiskohtaisemmin kuin suomalainen haastateltava olisi ehkä tehnyt. Artikkelissaan, joka käsittelee vieraskielisten haastattelujen analyysia ja raportointia, Pietilä (2010, 415) pohtii, että ulkomaalaiselle tutkijalle saatetaan selittää monia asioita yksityiskohtaisemmin, sillä hänen ei voida olettaa jakavan haastateltavan kanssa samaa kulttuurista tietoutta. Parhaimmillaan tämän seurauksena haastateltavat ryhtyvät eksplikoimaan ja refleктоimaan sellaisia asioita, jotka samasta kulttuurista olevan tutkijan kanssa sivuutettaisiin kaikkien tuntemina itsensä selvyyksinä. Näin ajatellen haastattelun osapuolten tuleminen eri kulttuureista on etu ja tietoinen haastattelutilanteessa käytettävä väline kulttuuristen ja yhteiskunnallisten ilmiöiden avaamiseen.

Myös kysymys siitä, mitä haastateltava on valinnut kerrottavaksi minulle, suomalaiselle haastattelijalle, on oleellinen. On mahdollista, että maahanmuuttajana hän ei ole voinut luottaa siihen, että kulttuurinen merkityksenantoprosessini antaisi minulle välineitä ymmärtää tarinaa, jonka hän minulle kertoo. Vertailuasetelma voi myös johtaa siihen, että haastateltava kaunistelee oman lähtömaansa kulttuurin piirteitä ja että kerronnasta välittyy tietynlainen implisiittinen puolustautuminen ulkoa päin esitettyjä ”syytöksiä” vastaan. Hankaliksi ja monimutkaisiksi koettuja kysymyksiä voidaan myös vältellä pakenemalla kulttuurierojen perustavanlaatuisuuden taakse. Eräs haastattelemani maahanmuuttaja kertoo tilanteesta suomalaisessa työpaikassa, jossa hän olisi kaivannut suomalaisilta kollegoilta enemmän tukea vaikeassa elämäntilanteessaan. Koska hän ei kuitenkaan tuntenut saavansa tukea, hän pyrkii kertomuksessaan selittämään suomalaiskollegoiden toimintaa toteamalla esimerkiksi: ”Te (suomalaiset) eri tavalla ajattelette.” Pietilä (2010, 416) kirjoittaa ”kulttuuria mystifioivista lausahduksista”, jotka ovat tehokas tapa tuottaa oman kulttuurin erityisyyttä ja samalla määrittää sen eksplikoinnin rajat (esim. ”venäläisyyttä ei voi ymmärtää, se täytyy tuntea”). Tässä yhteydessä yhdyin Forsanderin (1994, 24) huomioon, että kohtaamiset ”pelkinä ihmisinä” ovat saavuttamaton ideaali. Me katsomme tapahtumia ja tapahtumasarjoja omien kulttuuristen skriptiemme läpi.

Vaikka oma aineistoni ei sijoitu niin sanottuun omaelämäkertagenreen, muistaminen ja muistitieto ovat läsnä keräämissäni työelämäkertomuksissa. Korkiakangas (1996, 17) toteaa, että muisti ja muistitieto ovat erotettavissa toisistaan. Muistitieto on omakohtaisenakin kokemuksena painotetummin yhteisöllistä, kollektiivista muistiaimesta kantavaa. Muistot ovat siten tyypillisiä muistin tuotteita tai sisältöjä, kun taas muistitieto on valikoivaa. Muistella valikoidaan kerrontatilanteessa sopivia elämäkokemuksia, ja muistelija tulkitsee mennyttä elämäänsä palauttaen mieleensä elämän merkittäviä kokemuksia, arvioi uudelleen elämäänsä ja määrittää nykyistä tilannettaan. (Korkiakangas 1996, 36.) Muistaminen

ja kertominen ovat vuorovaikutuksellinen prosessi, sillä muistot ja kerronta muotoutuvat vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. Kokemus saa merkityksensä osana kulttuurin arvo- ja merkityskontekstia, jossa myös kollektiiviset vaikutelmat ja tulkinnat tulevat osaksi yksilöllisiä muistoja. Muistaminen ja kertominen ovat aina sosiaalinen tapahtuma, jolloin muistot heijastavat jossain määrin yhteisössä vallitsevia arvoja ja asenteita (ks. Huotelin 1996, 12; Kietäväinen 2009, 46).

Kerromme yleensä niistä tapahtumista, jotka ovat meille itsellemme muistelemisen ja *kertomisen arvoisia*. Yhteisöt, joissa haastateltavat ovat eläneet, ovat luoneet kehykset sille, mitä he kertovat ja mikä on kertomisen arvoista sekä mitä heidän odotetaan kertovan. Muistaminen ja kertominen liittyvät siten kulttuurisen ja kognitiivisen skriptin käsitteeseen (alaluku 3.3.3).

Vaikka haastateltavistani osa on asunut Suomessa 10—20 vuotta, heidän voi kuitenkin ajatella olevan edelleen oman lähtömaansa edustajia Suomessa. Pietilän (2010, 415) mukaan silloin, kun haastattelut käsittelevät oman maan asioita ja yhteiskunnallisia ilmiöitä, ulkomaalaiselle tutkijalle puhuminen tuottaa väistämättä tilanteen, jossa haastateltava toimii ikään kuin oman maansa ja kulttuurinsa edustajana. Vuorovaikutuksessa syntyy tällöin sisäänrakennettu asetelma, jossa kuvaukset kohdekulttuurista rakentuvat lähtökohtaisesti kahden tai useamman maan ja kulttuurin oletettujen *erojen pohtimiselle*. Puheen merkityksenannon ankkuripisteet haetaan silloin laajemmasta kontekstista kuin kahden saman kulttuurin edustajan välisessä keskustelussa. Keskustelu suuntautuu helpommin esimerkiksi maiden välisten elinolojen, taloudellisten tekijöiden tai jopa kansainvälisen politiikan ilmiöiden pohdintaan kuin tilanteessa, jossa haastattelija tulisi samasta kulttuurista.

Vastapuhe käsitteenä tarkoittaa ”seuraavaa siirtoa”, jolloin se on aina vastaus eli reagointia johonkin (Juhila 2004, 20). Vastauksen sisältö ilmaisee puolestaan tavalla tai toisella erimielisyyttä. Vastauksen ja vastustuksen kohteena ovat Juhilan mukaan kategorisointi ja kategoriat. En tässä yhteydessä tarkastele kategorisoinnin käsitettä laajemmin, mutta kategorisointi liittyy käyttämiini kulttuuristen skriptien ja *kulttuurisen tietovarannon* käsitteisiin (Berger & Luckmann, 1966/1994). Kulttuurisen tietovarannon sisältöä hyödyntämällä rakennamme ymmärrystä yhteiskunnasta, itsestä ja toisista. Kategorisointi on aina eron tekemistä, jolloin kulttuurisille luokittelujärjestelmille on tyypillistä, että ne yksinkertaistavat ja tuottavat stereotyyppisiä ihmiskuvia. Stereotyyppiat perustuvat vastakohtapareihin: miehet ja naiset, suomalaiset ja ulkomaalaiset, työssäkäyvät ja työttömät määrittellään suhteessa toisiinsa keskinäisten erojensa kautta.

Vastakertomus syntyy, kun kulttuurin sisältämiä vahingollisia stereotyyppioita pyritään horjuttamaan tai tarjoamaan niille vastapainoa (ks. esim. Abbot 2002, 151). Tulkitsen vastakertomuksen käsitteen niin, että se löytää ja nostaa esiin implisiittisen, piilossa olevan tai marginaalisen äänen, tapahtuman tai ajatuksen ja asettaa näin rinnakkain erilaisia kokemuksia ja tietämisen tapoja. Samaa ilmiötä halutaan tarkastella eri näkökulmista. Laakson (2006) mukaan vastakertomus merkitsee ajattelun ja vallan ottamista omiin käsiin ja joskus tuon haltuunoton tekemistä näkyväksi, representaation purkua.

Haastattelujen aikana olemme haastateltavien kanssa tuottaneet Juhilan (2004) määrittelemää kategorisointia. Litteroidusta tekstistä paljastuu varsinkin oma haastattelijan roolini

erojen pohdinnassa. Käytän monesti ilmaisua ”miten sinun lähtömaassasi vastaavassa tilanteessa toimittiin?” tai kysyn suoraan ”mitä eroa olet havainnut esimiehen asemalla lähtömaassasi ja Suomessa?”.

Jo aiemmin kuvatun ”oman kulttuurin puolustamisen” sijasta haastateltavien puheesta voi toisaalta välittyä myös hyvin kriittinen näkemys omasta kulttuurista ja yhteiskunnasta. Suomalaiselle haastattelijalle voidaan ”tuulettaa” ajatuksia omasta maasta ja elämästä ilman, että keskustelukumppani alkaa puolustella kotimaan erinomaisuutta.

Afrikasta Suomeen (Aisha, 6.1) muuttaneen haastateltavani työelämäkertomuksessa on useita viitteitä siitä, että hän haluaa verrata Suomen ja lähtömaansa yhteiskunnallisia eroja esimerkiksi näin:

Yhteiskunta järjestää niin hyvin suomalaisille, siellä (lähtömaassa) on niin eri. Siellä on vanhempien velvollisuus lähettää (lapsi) hyvään kouluun, mutta jos sinun vanhemmat eivät ole mitään, eivät ole hyvätulaisia, sitten sinä et pääse kouluun. Ihmiset ovat siellä (lähtömaassa) eri luokissa. Rikkaat lähettää lapset Eurooppaan tai Amerikkaan, niin isoja eroja...

Itä-Euroopasta Suomeen muuttanut Pihla (6.2) ”tuulettaa” ajatuksiaan lähtömaansa hierarkkisesta johtamistyylisestä, mihin haastattelijana osallistun:

Marja: Kuinka hierarkkisia nuo työyhteisöt sitten olivat (lähtömaassa)?

Pihla: Pomo oli pomo ja työntekijä oli työntekijä, sillä ei ollut mitään sanan oikeutta. Se ei voinut sanoa mitään.

Marja: Ettei ollut mitään kokouksia, jossa oltais neuvoteltu?

Pihla: Ei ei ei mitään sellaista, työntekijä on kuka tekee työt ja pomo panee rahat taskuun, siinä se on, ei mitään kummempaa ja vuorovaikutusta niinku pomon ja työntekijän kanssa ei ole ikinä, pomo vaan käskee.

Haastattelutilanteeseen liittyvän vertailuasetelman vuoksi on Pietilän (2010, 416—417) mukaan koko analyysiprosessin ajan olennaista pohtia, ketä tai mitä tahoa haastateltavat katsovat tutkijan edustavan. Haastattelupuhe on aina jossakin mielessä yleisölle suunnattua (ks. Vilkkö 1997; Riessman 2002; Miettinen 2006), mutta kahden kulttuurin edustajan vuorovaikutus tuo siihen omat erityispiirteensä. Pietilä (2010, 416—417) korostaa, että esimerkiksi kansalliset ylemmyyden tai alemmuuden tunteet saattavat ohjata sitä, millaisena haastateltavat näkevät tutkijan (omassa tutkimuksessani minut, suomalaisen tutkijan) ja mitä he olettavat tämän ajattelutavoista, mielipiteistä ja arvoista. Tutkijan on siksi tärkeää pitää mielessä tämä usein huomaamattomasti syntyvä vertailuasetelma ja pyrkiä tekemään se näkyväksi. Tämän vuoksi olen pyrkinyt analyysissäni kiinnittämään erityistä huomiota niin eksplisiittisiin kuin implisiittisiin erotteluihin tutkijan ja haastateltavien yhteiskuntien ja kulttuurien välillä sekä vuorovaikutuksessa eri tavoin ilmeneviin oletuksiin vastapuolten ajatuksista ja mielipiteistä.

Kansainvälistyminen ja yhteiskuntien monikulttuuristuminen ovat nostaneet esiin kysymykset kulttuurien erilaisuudesta ja kulttuurierojen merkityksistä kohtaamisissa eri elämäntilanteilla. Erityisesti organisaatiotutkimuksessa painotetaan näkemystä, jonka mukaan kulttuurierojen ennakoiminen voi poistaa niitä haittatekijöitä, joita kulttuurierot saattavat muutoin tuottaa esimerkiksi neuvottelutilanteissa. Tämä on synnyttänyt ”interkulturalistisen” näkökulman, jonka tavoitteena on tarjota tietoa erilaisista kulttuureista ja opettaa

herkkyttä kulttuurista monimuotoisuutta kohtaan (Rastas 2005, 86). Maahanmuuttajien kanssa tehtävässä sosiaali- ja terveydenhuollon työssä puhutaan usein ”kulttuurisensitiivisyydestä” eli siitä, miten kulttuuristen erojen tunnistaminen ja niihin reflektioivasti suhtautuminen on ensiarvoisen tärkeää. Hurtig ja Jäppinen (2007, 147) määrittelevät kulttuurisensitiivisyyden tarkoittavan sitä, että esimerkiksi ammattilaisella on kyky nähdä asiakas yksilönä, ei vain kulttuurinsa edustajana. Tutkimushaastattelussa ja tutkimusanalyysin prosessissa olen välttänyt sellaista ”kulttuurirelativismia”, jossa haastateltavan työhistorian tapahtumat selitettäisiin ”kulttuurilla”.

5 Analyysin kulku ja välineet

5.1 Teemojen hahmottaminen alkuluennan avulla

Kertomuksen tutkimuksen piirissä puhutaan usein *lukemisen tavasta*, kun halutaan selvittää, miten tutkija on analysoinut tutkimusaineistoaan (Hyvärinen 1994; Löyttyniemi 2004). Kertomuksen tutkimuksen piirissä painotetaan myös sitä, ettei ole olemassa yhtenäistä lukemisen tapaa, vaan on olemassa monia, toisistaan poikkeavia tapoja analysoida tutkimusaineistoa. Analyysitapaani vaikutti se, että tutkimusaineistonani ovat suulliset yksilöiden työhistoriaa ja työkokemuksia käsittelevät selonteot, kuvaukset ja selitykset, jotka on litteroitu kirjalliseksi aineistoksi. Niille on ominaista, etteivät ne etene ajassa kronologisesti, vaan ovat usein poukkoilevia, keskeneräisiä, osin epäselviä ja monenlaisiin tulkintoihin johtavia. Aineistoni koostuu siis erilaisista jaksoista ja kerrontatavoista (kertoja saattaa esimerkiksi kertoa, kuvailla, selittää, argumentoida).

Analyysitapaani vaikutti myös tutkimuskysymyksen asettele. Ruusuvuori, Nikander ja Hyvärinen (2010, 20–21) painottavat havaintoyksikön määrittelyä ja toteavat, että laajasti muotoiltu tutkimuskysymys on syytä purkaa muutamaksi alakysymykseksi. Omassa tutkimuksessani tutkimuskysymyksen kuuluu laajasti muotoiltuna, *miten kansalaisuus rakentuu työyhteisön arjessa*. Koska kansalaisuuden määrittely painottuu tutkimuksessani normeihin, merkityksiin ja käytäntöihin (ja vähemmän kansalaisuuden juridiseen tasoon), tutkimukseni alakysymykset liittyvät siihen, millaisten *kulttuuristen skriptien avulla maahanmuuttajat kertovat työelämässä rakentuvasta kansalaisuudestaan*. Havaintoyksikköjä ovat siis skriptit ja kertomus. Näillä analyysivalinnoilla pyrin löytämään aineistosta uutta tietoa kansalaisuuden eri muodoista työelämän kontekstissa sekä uusia tapoja ymmärtää maahanmuuttajien kansalaisuutta.

Naisten omaelämäkertoja tutkinut Vilkkonen (1990, 91; 1997) nimittää aineiston luentaa monivaiheiseksi prosessiksi, jossa aineisto vähitellen korjaa ja täsmentää tutkimusasetelmaa. Vaiheet voivat toistua ja alkaa uudelleen alusta. Peuran (2008, 59) tavoin kutsun ensimmäisiä lukukertoja ensiluennaksi tai alkuluennaksi, joiden kautta minulle muodostui yleiskuva aineistosta. Ensimmäiseksi yleiskuvaksi maahanmuuttajien työelämäkertomuksista muodostui pirstaleinen, monenlaisista kokemuksista ja tapahtumista kertova aineisto. Haastateltavat kertovat myös muusta elämänhistoriaansa liittyvistä tapahtumista kuin työhistoriastaan. He kertovat koulutuksestaan, perhe-elämästään, avioliitoistaan, lastensa syntymisestä, avioliittojensa purkautumisesta ja niin edelleen.

En ole hyödyntänyt analyysissa kaikkea tutkimusmateriaalia. Tämän takia kirjoitin työelämäkertomuksista tiivistelmät tutustuakseni aineistoon lähemmin ja erottaakseni kertomuksista työelämää koskevat osat. Tiivistykset olivat suoria lainauksia työelämäkertomuksista, joten tiivistyksien voi sanoa olleen kertomuksia pienenä osana.

Tiivistelmät olivat hyvä tapa tutustua aineistoon, ja ne nostivat esiin temaattisia kokonaisuuksia ja ilmiöitä, asiakokonaisuuksia, jotka kertojan työelämäkertomuksessa painoutuivat. Ruusuvuori, Nikander ja Hyvärinen (2010, 10–18) toteavat, että ”aineiston jakaminen isoihin laareihin ei ole vielä varsinaista analyysia, vaan sen alustava apuväline”. Temaattisten kokonaisuuksien ja ilmiöiden löytyminen ei siis vielä merkinnyt varsinaista analyysia.

Mainitsemiani teemoja voi pitää myös asiantiloina, ilmiöinä tai kerrontapoina, jotka esiintyvät työelämäkertomuksissa niin silmiinpistävän selkeinä ja yleisinä, että ne väistämättä kiinnittävät tutkijan huomion (ks. Vilkkö 1990, 91). Temaattisiksi kokonaisuuksiksi muodostuivat vuorovaikutus työyhteisössä, valta, vastuu ja päätöksenteko työyhteisössä, asiakastyö ja työmenetelmät, ”sopeutuminen” suomalaiseen työyhteisöön sekä työtä koskeva lainsäädäntö ja säännöt. Samalla teemoista hahmottui työelämäkertomusten jäsentyminen sen suhteen, liittyikö kertomus yksilöön, työyhteisön vuorovaikutukseen, yhteiskunnallisiin rakenteisiin, kulttuuriin merkityksiin vai instituutioihin.

Oleellista aineiston analyysissä oli erottaa toisaalta tapahtumien ajallinen eteneminen, toisaalta kertovan tekstin eteneminen. Koska lähdin analyysissäni temaattisten asiakokonaisuuksien analyysistä, olen suhteuttanut teemojen esiintymisen nimenomaan kertovan tekstin etenemiseen. Vilkkö (1998) on esimerkiksi kodin teemaa koskevassa tutkimuksessa sijoittanut kotia koskevan puheen kulloisenkin tutkittavan elämäkerran ja elämän vaiheeseen. Lap-suudenkoti on eri asia kuin nuoruuden vuokratämppä tai aikuisena rakennettu koti. Omassa aineistossani esimerkiksi Aishan (ks. alaluku 6.1) työelämäkertomuksen temaattinen ilmiö ”työyhteisön vuorovaikutus” sijoittuu kertovassa tekstissä kertojan työelämähistoriaan synnyttäen tapahtumakuvauksille erilaiset nimet (työntekijöiden ja esimiehen vuorovaikutus päiväkodissa, sairaalan työyhteisön vuorovaikutus, työyhteisön vuorovaikutus Suomessa ja lähtömaassa).

Teeman ja kertomuksen suhde voi olla myös päinvastainen. Koska aineistolleni ovat ominaisia niin sanotut erilliset ”pienet kertomukset”, on aiheellista kysyä, mikä teema tai aihepiiri kutsuu erillisen (elävän tai kursorisen) kertomuksen esiin (Hyvärinen 2010, 93). Eräs haastateltavani (Rami, luvut 6.3 ja 10.1) kertoo yhtäältä vuorovaikutuksesta suomalaisessa työyhteisössä, jolloin olen analysoinut sitä vuorovaikutukseen liittyvän teeman alla, ja toisaalta hän kertoo myös työlainsäädäntöön liittyvistä kysymyksistä.

Kertomus ja tapahtumat eivät etene siten samaa tahtia eivätkä samalla nopeudella. Joskus kertoja voi loikata yhdellä lauseella yli kymmenen vuotta ja kertoo sitten pitkiä jaksoja samanlaisella tarkkuudella. Eräs haastateltavani esimerkiksi ohittaa miltei kokonaan Suomessa hankitun pitkän työkokemuksen ja keskittyy lähtömaassa hankkimaansa työkokemukseen. Toinen haastateltava taas lähes pysäyttää tapahtumakulun ja kuvaa tilannetta yövuorossa suomalaisen sairaalan osastolla ikään kuin elokuvamaisella tarkkuudella. Hyvärinen (2010, 93) mukaan on selvää, että elokuvamaisen tarkasti kuvatut hetket, joissa saatetaan vielä siirtyä käyttämään preesensia imperfektin asemasta, ovat kertojalle erityisen tärkeitä – sellaisia että, hän haluaa kutsua kuulijansa likipitään näiden tapahtumien sisälle.

Työelämäkertomusten temaattisten kokonaisuuksien nimeämiseen liittyy oleellisesti kertomuksen tutkimukseen liittyvä kysymys ”aineistolähtöisyydestä” tai ”aineiston ulkopuolisesta (tutkijan tuottamasta) todellisuudesta”. Ruusuvoori, Nikander ja Hyvärinen (2010, 20) toteavat tutkimusaineiston alustavankin jäsentelyn ja järjestelyn sisältävän jo itsessään tutkijan tekemiä teoreettisia valintoja ja tulkintoja. Vilkon (1990, 92) mukaan on tärkeää miettiä, lyödäänkö tutkimuksen varhaisessa vaiheessa lukkoon sen kaltaisia aineiston ryhmittelyyn liittyviä tutkijan tulkintoja, joista seuraa myös (elämän)kertomuksen evaluatiivisen aineksen (ks. lähemmin alaluku 5.2) kiinnittymistä koskevia oletuksia.

Tutkijan tulkinnat ja ”aineiston ulkopuolinen todellisuus” liittyvät mielestäni siihen, miten olen järjestellyt ja jäsentänyt työelämäkertomuksia. Aineiston alkuluennan aikana pohdin, miten minun olisi suhtauduttava sellaisiin kysymyksiin, jotka koskevat haastateltavieni lähtömaata, Suomessa asumisen aikaa, muuttosyitä ynnä muita maahanmuuttoon liittyviä taustatekijöitä suhteessa tutkimaani ilmiöön eli kansalaisuuden rakentumiseen työyhteisön arjessa. Työelämäkertomuksissa nämä taustamuuttajat tulivat esiin vain ajoittain. Minun oli siis etsittävä muita kriteerejä, jotta aineisto jäsentyisi ja osittuisi tulkinnalle (ks. Vilkkonen 1990, 90). Esimerkiksi se, että muutamien haastateltavien lähtömaa oli sama, ei suinkaan merkinnyt sitä, että heidän kokemuksensa lähtömaan työelämästä olisivat olleet temaattisesti samanlaisia. Toisaalta esimerkiksi Itä-Euroopasta lähtöisin olevien työelämäkertomuksissa painottuvat työyhteisön valtasuhteet ja esimiehen rooli. On kuitenkin eri asia, minkälaisia merkityksiä tutkijana annan näille havainnoille suhteessa kansalaisuuteen.

Temaattisten asiakokonaisuuksien hahmottumisen jälkeen siirryin analyysin seuraavaan vaiheeseen, jotta voisin vastata tutkimukseni alakysymyksiin: *millaisen kulttuuristen skriptien avulla maahanmuuttajat kertovat työelämähistoriastaan, ja millaisista erilaisista merkityksenantoprosesseista käsin eri kulttuureista tulevat ihmiset kertovat työelämästä?* Olen käsitellyt työelämäkertomuksia kokonaisina samaan aikaan kun olen osittanut niitä. Seuraavassa tarkastelen prosessia, jolla olen osittanut kertomuksia paikantaakseni kohdat, joissa kertomusta ylipäänsä on.

5.2 Odotusanalyysillä kertomuksen keskeisiin jaksoihin

Kertomusrakenteiden jäsentämisessä on kyse tarinan jaksottamisesta osiin ja osien tulkinnasta (Vilkkonen 1990, 93). Olen osittanut työelämäkertomukset temaattisten aiheiden mukaan jaksoihin. Kertomusten jaksot poikkeavat toisistaan siten, että niistä on paikannettavissa erilaisia *kerrontatapoja*. Kertoja esimerkiksi antaa selityksenomaisen ”raportin” koulutuksestaan ja työkokemuksestaan lähtömaassa vastauksena haastattelijan kysymykseen. Kertomuksissa on myös osia, jotka sisältävät henkilökohtaiseen elämään liittyviä asioita ja tapahtumia. Seuraavassa esittelen menetelmiä, joilla olen nostanut kertomuksista esiin sellaiset jaksot, jotka ovat tulkinnan kannalta muita oleellisempia.

Kuten Herman (2009, 9—22) osoittaa, ei ole olennaista erotella, mikä on kertomusta ja mikä ei, vaan pikemminkin kysyä, kuinka paljon tai ohuesti kerronnallinen jokin aineiston osa on (ks. alaluku 3.3.1). Kaikki työelämäkertomuksien jaksot eivät täytä Hermanin määritelmää kertomuksen prototyypistä: niissä ei kerrota yksityiskohtaisia tapahtumia (*particularized events*). Sen sijaan aineistosta on löydettävissä runsaasti *muotokuvamaista kerrontaa erilaisista työelämän tilanteista*. Haastateltavat kertovat esimerkiksi siitä, millainen henkilö on, millainen työpaikka on ja millainen työkaveri on. Phelan (2005, 323; 2007, 22—24) käyttää käsitettä *portrait narratives* (”muotokuvakertomus”) kuvaamaan sellaisia kertomuksia, joissa ”kertoja kertoo jollekulle toiselle (tai jopa itselleen) joissakin olosuhteissa ja jostakin syystä, että jotakin tapahtui”. Tämän määritelmän pohjalta Phelan (2005, 323—324) näkee kertomuksen sisältävän kaksi tasoa. Näistä ensimmäinen on se, että ”joku

kertoo... että jotakin tapahtui”. Tämä sisältää tapahtuman tai sarjan tapahtumia, joiden aikana henkilö tai hänen tilanteensa muuttuu. Phelanin (2005, 323) tarkoittama kertomuksen toinen taso (”kertoa jollekulle toiselle”) liittyy siihen, mitä kertomus herättää lukijassa/kuulijassa. Toisin sanoen kertomus sisältää sekä tapahtumien etenemisen että lukijan/kuulijan reagoinnin tapahtumien etenemiseen. Työelämäkertomuksien muotokuvamaisissa jaksoissa ei aina kuitenkaan pyritä tapahtumien muutoksen kuvaamiseen vaan niissä käytetään hypoteettisen kertomuksen (*hypothetical narratives*) (Riessman 1991) sanastoa, siis kerrotaan tapahtumista, jotka eivät ole tapahtuneet. Muotokuvamaisissa jaksoissa esiintyy myös tapakertomuksia (*habitual narratives*) (Riessman 1991), jotka kuvaavat toistuvaa, rutinoitunutta toimintaa, joka ei varsinaisesti huipennu mihinkään.

Koska työelämäkertomukset eivät etene ajassa kronologisesti, myöskään kertomusten osilla ei pääsääntöisesti ole aikajärjestystä. Vaikka kertomuksessa ei olisikaan kronologista muotoa, kertomuksen aineksien valintaa ja esitystä ohjaavat silti ajalliset jäsenysperiaatteet, joita voi kutsua aineistoluonteen ”syväksi ominaisuudeksi” (Vilkko 1990, 91; 1988, 93—96). Vilkko (1997, 146) kirjoittaa myös *elämän metaforista* ja tarkoittaa näillä sellaisia keskeisiä kielellisiä jäsenyksiä, joihin kirjoittaja/puhuja kiinnittää päähenkilönsä ja elämäntapahtumansa ja suhteessa joihin hän tarinaansa kertoo. Vilkko viittaa myös ajatukseen ”oman elämän teorioista”, jotka jäsentävät elämää tarinaksi. Elämän metaforat kertovat sisältöjen järjestymisen periaatteista, olennaisten asioiden valinnan kriteereistä.

Omassa tutkimusaineistossani kutsun aineistoluonteen ”syvää ominaisuutta” tai ”elämän metaforia” työelämäkertomusten ”juonen paikantamiseksi”. Juoni ei ole samaistettavissa tapahtumakulkuun. Elämän metafora tai juonentaminen kertoo sisältöjen järjestäytymisen periaatteista, olennaisten asioiden valinnan kriteereistä, ja jäsentää työelämäkertomuksien kerrontaa. Kun elämän metaforat jäsentävät kerrottavaa maailmaa rinnastamalla esimerkiksi elämän ja matkan (ks. Vilkko 1997, 145—160), on juonentaminen puolestaan erilaisiin jakoihin perustuvaa kielellistä jäsenystä (ks. Komulainen 1998, 193). Juonentaminen (ks. myös alaluku 5.1) on konfiguraatiota eli työelämäkertomusten muodon, hahmon ja ääriviivojen luomista sekä *ytimen rakentamista*. Komulainen (1998) ja Hyvärinen (1994) käyttävät käsitettä *ydinretoriikka* juonen asemasta kuvatessaan kertomusta pienempiä *kiteytymiä*, jotka voivat jäsentää jopa koko (elämän)kertomusta. Omassa tutkimuksessani kiteytymät vastaavat Hermanin (2009, 9—22) tarkoittamia *episodeja* tai Phelanin (2005, 323; 2007, 22) tarkoittamia *muotokuvakertomuksia*. Määrittelen työelämäkertomuksen keskeiset jaksot siten, että niistä on luettavissa kertojan oman kulttuurisen skriptin kaltaista tietoa työelämässä toimimisesta.

Olen lukenut työelämäkertomuksia siten, että olen kiinnittänyt huomioni niihin kertomuksen osiin, joissa kertoja puhuu odotuksistaan sekä niiden täytymisistä tai niiden rikkoutumisista. Episodit ja muotokuvat ovat kertomuksen kohtia, joissa kokemuksista suomalaisessa työelämässä ei puhuta suoraan, vaan odotusten kautta. *Olen hyödyntänyt odotusanalyysin menetelmää työelämäkertomusten lähiluvussa paikantaakseni kertomuksen keskeisimmät osat.*

Odotusanalyysia ovat hyödyntäneet suomalaisessa kertomuksen tutkimuksessa esimerkiksi Hyvärinen (1994), Komulainen (1998) ja Löyttyniemi (2004). Hyvärisen (1994, 52—64; 2010, 112—113) mukaan kertomuksen luenta tukeutuu kahteen periaatteeseen.

Ensinnäkin (kertomuksen) keskeisiä *episodeja luonnehtii odotustiheys*, mikä tarkoittaa sitä, etteivät ne ole pelkkää tapahtumien kertausta. Toiseksi episodeja luonnehtii olennainen *odotusrakenteen muutos*: edellä (haastattelussa) rakentuneet odotukset eivät toteudu, vaan itse odotukset muuttuvat näiden episodien jälkeen.

Määrittelen odotuksen käsitteen Hyväristä (2010) ja Bruneria (1990) mukaillen siten, että ihmisillä on suuri määrä kertomusmuotoista, kansanpsykologista tietoutta siitä, miten toimitaan kaupassa, miten seurustellaan tai miten käyttäytyään luennolla. Joskus etenemisjärjestys on tarkkaan säädelty, kuten väitöstilaisuudessa, toisinaan etenemisen malli on opittu monissa aikaisemmissa kohtaamisissa. Kertomus liikkuu siten aina tavanomaisen ja poikkeavan välimaastossa, mikä tarkoittaa samaa kuin mitä olen alaluvussa 3.3.3 kertomuksen ”kerrottavuudesta” ja kulttuurisesta skriptistä hahmotellut (ks. myös Labov & Waletzky 1967). Vastaavasti Herman (2009) korostaa epäjärjestystä kerronnallisuuden perusehtona. Hyvärisen (2010, 110—111) mukaan odotus liittyy erottamattomasti myös kertomuksen etenemiseen, jolloin esimerkiksi vitsiä ei voi aloittaa kertomalla sen loppuhuipentumaa. Sen sijaan kuulijaa houkutellessaan odottamaan yhtä, kunnes loppu onkin jotain muuta. Elokuvan katsoja alkaa ensimmäisestä kohtauksesta alkaen odottaa tietynlaista jatkoa. Kertomuksen seuraaminen perustuu siten aina odotusten rakentumiseen, seuraamiseen ja arviointiin.

Alaluvussa 4.4 olen käsitellyt sitä, miten haastattelutilanteessa odotukset kohdistuvat moneen suuntaan. Maahanmuuttajataustaiset haastateltavat pyrkivät suhteuttamaan sanoamaansa olettamiinsa suomalaisen haastattelijan odotuksiin. Menneisyydestä puhuessaan haastateltava voi yhtä hyvin puhua sosiaalisesta ympäristöstään kuin omista odotuksistaan. Kertajat eivät toisin sanoen raportoi kaikkia mahdollisia tapahtumia jonossa, vaan reagoivat kertomalla siihen, mikä poikkeaa tavalla tai toisella odotuksista. Kertomusten analyysikin on tämän näkökulman mukaisesti sen kysymistä, mihin odotuksiin kertoja tällä kertomuksellaan on vastaamassa (Hyvärinen 2010, 111). Labov ja Waletzky (1967) korostavat, että kokemuksesta kertoessaan kertojat puhuivat jatkuvasti asioista, joita *ei tapahtunut*, mutta jotka olivat odotettavissa. Hyvärinen (2010, 111) kirjoittaa: ”Odotusanalyysi etsii juuri tätä kertomatta jäänyttä, odotuksena ja vertauskohtana olevaa horisonttia.”

Odotusanalyysi on Labovin (1972) ja Tannenin (1979) ajatuksiin perustuva käsite, jonka keskeisin idea on, että ”odotus” on toisaalta toimintaa määrittävä väistämätön horisonttikäsite, mutta toisaalta se on kielen ”pintaan” jälkiä jättävä ilmiö (ks. myös Hyvärinen 1994, 57). Puhujan odotusrakenteet, odotusten täytyminen tai pettyminen ovat siten ainakin osittain pääteltävissä tietyistä hyvin yksityiskohtaisista kielen piireistä.

Idea perustuu Labovin (1972) tavoitteeseen tarkasta kertomuksen määritelmästä, jonka ytimenä on kertovan ja vapaan lauseen ero. Hyvärisen (1994; 2006) mukaan kertovien *lauseiden järjestyksellä* on olennainen merkitys kertomuksen ymmärtämisen kannalta. Minimikertomuksena voi esittää seuraavan:

1. Jäin työttömäksi.
2. Muutin Suomeen.

Minimikertomus herättää lukijassa monenlaisia johtopäätöksiä tilanteesta, tapahtumista sekä myös esimerkiksi henkilön motiiveista. Jos lauseiden järjestyksen muuttaa toisenlaiseksi, lukijassa herää toisenlaisia mielikuvia:

1. Muutin Suomeen.
2. Jäin työttömäksi.

Edellä olevan minimikertomuksen avulla voidaan siis havaita, että pelkkä kertovien lauseiden järjestys saa lukijan hahmottamaan tapahtumakulkuja ja luomaan kokemuksiensa perusteella selityksiä ja tulkintoja, joita ei itse kertomuksessa esitetä. Lukijan oma kokemus ja tieto toiminnasta tulevat siis yllä olevien ”lauseiden väliin ja ympärille” luoden mielikuvia sekä tehden toimintaa ymmärrettäväksi tai moitittavaksi. Hyvärisen (2006) mukaan yllä olevan kaltaista kahden lauseen jaksoa ei voi lukea pelkästään ”aineistolähtöisesti”, sillä kokemuksemme ja kulttuuriset käsikirjoituksemme vaikuttavat lauseiden lukemiseen.

Edellä kuvattu Labovin (1972) sekä Labovin & Waletzky (1967) malli kertovista ja vapaista lauseista rakentuu strukturalistiseen kieliteoriaan, jossa tutkimuksen perusyksikkö on lause ja joka perustuu kertomuksen yleiseen rakenteeseen. Labov (1972) osoitti, että kokonainen suullinen kertomus ei kuitenkaan koostu pelkistä kertovista lauseista, joita jaksottamalla syntyisi pikemminkin raportti tai luettelo tapahtumista aikajärjestyksessä. Raportti ei perustele, miksi se kerrotaan. Kertovien lauseiden lisäksi Labov erotti kertovasta rakenteesta kuusi komponenttia: tiivistelmän, orientaation, mutkistavan tapahtuman, arvioinnin, ratkaisun ja päätännän. Lineaarisen mallin ansio on sen yksinkertaisuus, ja mallia on suomalaisessa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa hyödynnetty ansiokkaasti (esim. Hyvärinen 1994; Vilkkö 1997; Komulainen 1998; Miettinen 2006). Mallia on kritisoitu siitä, että se karsii vuorovaikutuksen kertomuksen synnyssä (esim. Ochs & Capps 2001; Hyvärinen & Löyttyniemi 2005). Herman (2002) on lisäksi todennut, että malli rakentuu saavuttamisen ja toteutumisen kaltaisen toiminnan ympärille ja jättää huomioimatta sen, että kertomuksissa voidaan kuitenkin kuvata myös aktiviteetteja ja prosesseja. Labovin mallin on myös sanottu ylikorostavan kertomuksen ajallista järjestystä (Mishler 1997, 61-62), joskin Labov (1972) itse hylkää ajatuksen, että suulliset kertomukset aina etenisivät tietyssä järjestyksessä. Kritiikki on kohdistunut myös siihen, ettei malli huomioi paikan ja henkilöiden sekä paikan ja toiminnan välistä ristiriitaa (Bruner 1991).

En ole hyödyntänyt Labovin mallia kertovan rakenteen komponenteista kokonaisuudessaan vaan hyödynnän sitä strukturalistisuuden sijaan pikemminkin *funktionaalisenä* (ks. Hyvärinen 2010, 95). Huomioni on kiinnittynyt siihen, miten olennaista arviointi on kaikelle kertomiselle. Tämä tarkoittaa sitä, että kertominen on aina toimijoiden ja tekojen arviointia. *Suullinen kertomus sisältää maailmaa koskevia odotuksia, arviointeja ja henkilöiden ja heidän tekojensa suhteuttamista niihin.* Hyvärisen (2006) mukaan on vaikeaa kuvitella kertomusta, joka vain neutraalisti kertoisi sen, mitä tapahtui. Kertomus on tämän näkökulman mukaisesti kannanotto maailmaan, ei sen raportointia. Vilkkö (1990, 83) kirjoittaa ”kertojan ja häntä ympäröivän yhteiskunnan erilaisten elämien välisestä vuoropuhelusta” todeten, että kun yksilö pohtii elämäänsä ajatuksissaan tai niitä muille välittäen, on kyse *elämän arvioimisesta, arvioinneista ja arvoista.*

Arviointia kutsutaan myös kertomuksen *evaluatiiviseksi funktioksi*, jonka vastinpari on kertomuksen tapahtumia selostava eli *referentiaalinen funktio* (Labov & Waletzky 1967, 13, 41). Viimeksi mainittu funktio viittaa tapahtumien peräkkäisyyteen, jota kertoja rekonstruoi noudattaen erilaisia kerrottavan tapahtuman rajauksen, kerronnan tarkkuuden ja totuudessa

pysymisen periaatteita. Labovin ja Waletskyn mukaan evaluatiivinen funktio on referentiaalisen funktion jatke, mikä tarkoittaa sitä, että ollakseen ”täydellinen” kertomus menneestä suhteuttaa itsensä nykyisyyteen ja siellä toimivan arvioivan kertojan merkityksenantoon. Evaluatiivisen funktion vaikutuksesta yksisuuntainen tapahtuma-ainesten perättäisyys rikkoutuu. Kuten Vilko (1990, 84) sanoo, ”evaluatiivinen funktio viittaa siihen, ettei kertominen ole vain menneisyyden tapahtumien kertaamista, vaan kertoja pyrkii samalla myös arvioimaan näitä tapahtumia omasta näkökulmastaan käsin”.

Kertomuksen referentiaalisuus (tapahtumia selostava funktio) ei siis sellaisenaan riitä, vaan kertomuksen tärkeä funktio on evaluatiivinen, arvioiva funktio. Evaluaatiossa kertoja ilmaisee kertomuksensa ”kärjen”, sen miksi kertomus on kerrottu ja mihin kertoja sillä pyrkii. Voidaan jopa sanoa, että ilman evaluatiivista funktiota kertomusta ei olisi olemassa. Toisaalta on myös esitetty, ettei ole tarpeen vetää liian jyrkkää rajaa kertovan ja evaluatiivisen aineksen välille. Evaluatiivisten lauseiden ohella myös monet muut kertomuksen elementit, esimerkiksi se, mitä tapahtumia kertoja valikoi ja mitä jättää pois, millaisia kausaalisia yhteyksiä tapahtumien välille rakennetaan ja miten henkilöitä kuvataan, ovat kaikki osa kertojan näkökulman konstruointia. Tästä näkökulmasta evaluaation voi nähdä jatkuvasti kertomuksen pohjalla kulkevana lankana, joka kiteytyy evaluatiivisissa jaksoissa. (Labov 1997.) Evaluatiiviset ainekset voivat olla joko itsenäisiä tarinaosuuksia tai aiemmin kerrottuun samoin kuin jakson jäljessä tulevaan asiayhteyteen sidottua ainesta.

Arvioinnin eli evaluoinnin voi sanoa olevan myös kertomuksen *toinen taso*. Arviointi voidaan ilmaista epäsuorasti, ja se voi liittyä mihin kertomuksen osaan hyvänsä. Halu esittää oma näkemys asiasta vaihtelee myös kertomuksesta toiseen. Se voi ilmetä kertomukseen lähes kokonaan uponneista näkemyksistä selkeästi, esimerkiksi kertojan suorina lausumina ilmaistuihin kannanottoihin (Labov 1972, 363—370; Labov & Waletsky 1967, 34—39; Siikala 1984, 30—35; Vilko 1990, 94). Kietäväisen (2009, 86) tavoin katson, että kertojan asenteita tai näkemyksiä heijastelevan arvioinnin ja tulkinnan analyysi on keskeisessä asemassa tutkittaessa kertomuksen merkitysulottuvuuksia.

5.2.1 Odotusten osoittimet

Olen hyödyntänyt Labovin (1972), Tannenin (1979; 1993) sekä Siikalan (1984) kehittämiä malleja siitä, miten *kertojan tulkitseva ja arvioiva ote on paikannettavissa kertomuksesta kiinnittämällä huomio puheen yksityiskohtiin*. Kertojalla on tutkijoiden mukaan kertomusta rakentaessaan käytössä erilaisia keinoja, joiden avulla hän nostaa, joko tietoisesti tai tiedostamatta, esiin kertomuksessa tapahtuvia muutoksia ja jännitteitä. En ole analyysissäni kuitenkaan pyrkinyt kielitieteilijöiden alueelle esimerkiksi tutkimalla puheessa esiintyviä verbejä tai adjektiiveja tunnistaakseni keskeisiä kohtia työelämäkertomuksista, vaan käytän niitä pikemminkin kertomuksen tulkinnan apuvälineinä. Kun tarkastelen vaikkapa korjauksia tai kieltomuotoja, tutkimuksellinen mielenkiinto on kokonaan toisaalla kuin kielitieteessä. Lingvistiikassa kysymys siitä, mitä on varaus, paluu, kieltä tai modaalisuus, toisin sanoen mitkä ilmaukset tai kielelliset rakenteet näitä välittävät, on kokonaan oma tutkimusongelmansa (ks. Komulainen 1998, 98).

Olen käyttänyt kielitieteilijöiden ”listauksia” odotusten osoittamista tulkinnallisesti siten, että ne ovat tarjonneet minulle työelämäkertomuksia analysoidessani ”hälytysmerkistön” tai ”metodisen ohjeen” (Hyvärinen 1994; Komulainen 1998; Löyttyniemi 2004). Odotusanalyysi ei tämän määritelmän mukaisesti ole metodi siinä mielessä, että se voisi kertoa odotusten tarkan sisällön. Sen sijaan metodi on suunnannut analyysia tehdessäni huomioni kertomuksen olennaisiin kohtiin, ”paikkoihin, joista etsiä”, odotusten arvioinnin ollessa tulkitsijan tehtävä (ks. Hyvärinen 2006, 22). Arvioinnin tehtävä on määrittää kertomuksesta kertojan tulkinta tapahtumasta, hänen henkilökohtaiset reaktionsa sekä tapahtuman seuraukset niin hänen itsensä kuin kuulijoidenkin kannalta (Siikala 1984, 37; Kietäväinen 2009, 101).

Tannen (1993, 14—15) kirjoittaa odotusten merkityksestä ihmisten toiminnassa seuraavasti:

Odotuksia tarkastellessa näyttää vahvistuvan lähes itsestään selvä totuus: toimiessamme maailmassa jokaista uutta henkilöä, asiaa/kohdetta tai tapahtumaa ei voi käsitellä ainutlaatuisena tai erillisenä. Ainoa tapa, jolla voimme ymmärtää maailmaa, on nähdä tämänhetkisten asioiden/tapahtumien yhteydet niihin tapahtumiin, jotka olemme kokeneet tai joista olemme kuulleet aikaisemmin. Nämä kokemukset ovat karttuneet kasvaessamme ja eläessämme jossakin kulttuurissa. Olemme tekemisessä odotusten kanssa, kun määrittelemme uuden havainnon sitä vasten, mitä aiemman kokemuksemme perusteella tiedämme. (suom. Marja Katisko)

Tannenin näkökulman mukaan ihmisen toimintaan sosiaalisessa yhteisössä liittyy odotuksia, joita on kertynyt aikaisemmista kokemuksista, sekä menneen ja nykyisyyden suhde. Kertomuksen rakentumisessa tämä merkitsee aiemmin mainitun evaluatiivisen aineksen läsnäoloa: menneiden tapahtumien kuvaus palaa kertomuksen kuluessa usein tavalla tai toisella nykyisyyteen ja nykyisyydestä käsin toimivaan kertojaan. Kertomus suhteuttaa mennyttä ja nykyistä episodien sisällä ja toisaalta kokonaiskertomuksen tasolla. (Vilkko 1990, 84—85.) Evaluatiiviset ainekset myös osaltaan kantavat kertomuksen tapahtumakuvausta läpi kertomuksen osien antaen erillisille tapahtumille ja niiden ketjuille paikan kansalaisuuden rakentumisessa työelämän kontekstissa.

Tannen (1993, 15) käyttää käsitettä *odotusten ilmaisin* tai *odotusten osoitin* (*evidence of expectations*) ja pyrkii tutkimuksellaan osoittamaan, mistä nämä rakenteet koostuvat ja miten odotukset vaikuttavat kielen tuottamiseen. Liitän Tannenin tavoin ”odotuksen osoittimet” kulttuurisen ja kognitiivisen skriptin kaltaiseen tietoon toistuvista arkipäivän tilanteista (ks. myös alaluku 3.3.3) Tannenin tutkimuksessa esitettiin pätkiä elokuvasta amerikkalaisille ja kreikkalaisille opiskelijoille, joita pyydettiin jälkepäin kertomaan omin sanoin, mitä elokuvassa tapahtui. Tutkimus osoitti, että tutkimusasetelma synnytti hyvin monenlaisia odotuksia liittyen sekä itse kokeeseen ja elokuvan katseluun että elokuvan tapahtumiin, esineisiin ja henkilöihin. Vaikka työelämää tai työyhteisöä ei voikaan verrata ”elokuvaan” eikä odotusten kontekstia voi Tannenin tutkimuksen tavoin tarkistaa, voin vastaavasti olettaa, että analysoimissani työelämäkertomuksissa esiintyy haastatteluun, tutkimukseen sekä itse työelämään, työyhteisöihin ja työtapoihin liittyviä odotuksia (ks. myös Hyvärinen 1994, 59).

Tannen (1993, 41—51) kokosi luettelon *odotusten osoittimista*, jotka esittelen seuraavaksi (ks. myös Labov 1972; Hyvärinen 2010, 111—112). Tannen korostaa, että hänen luettelonsa muistuttaa Labovin (1972) luetteloa arvioinnin välineistä.

- **Poisjätto:** Koska kertoja ei voi kertoa jokaista yksityiskohtaa, hänen on jätettävä jotain pois kertomuksestaan. Kaikki kertojat eivät kuitenkaan jätä kertomuksestaan pois samoja asioita. Tannen (1993, 41) osoitti tutkimuksessaan, että amerikkalaiset mainitsivat aina heille esitetyssä filmissä esiintyneen miehen kulkeneen vuohen kanssa, kun taas kreikkalaisille sama ilmiö ei ollut ”kertomisen arvoinen”. Tapahtumien ja kokemusten pois jättäminen analysoimissani työelämäkertomuksissa ei ole yhtä selvästi paikannettavissa kuin Tannenin tutkimuksessa. Kertojat saattoivat jättää kertomatta pitkiäkin työkokemuksiaan lähtömaassa tai Suomessa (ks. alaluku 4.4). Maahanmuuttajat ovat valinneet työelämäkertomukseensa juuri ne näkökulmat ja tapahtumat, jotka he ovat minulle, suomalaiselle haastattelijalle, halunneet kertoa.

- **Toisto:** (repetition) Tannen (1993, 42) viittaa Laboviin (1972), joka on todennut, että kerronnassa ilmenevä toisto on kertojan keino ilmaista kertomuksen ”kärki”. Jos kertoja toistaa kokonaisia lausumia identtisinä tai hieman muunneltuina, hän korostaa sanottavaansa vahvasti. Labov (1972, 378—393) käyttää käsitettä vahvistaminen, joka arvioi korostamalla jotakin tapahtumaa ja lisäämällä sen painoarvoa suhteessa muihin tapahtumiin. Asioiden toistaminen kertomuksessa korostaa niiden kerrottavuutta, mikä on puolestaan niiden odottamattomuuden funktio, ja siten vain huomattavan yllättäviä asioita toistetaan (ks. myös Hyvärinen 2010, 112). Tutkimusaineistossani Zahra (ks. alaluku 8.1) kertoo siitä, kuinka hänen suomalainen naapurinsa ei aluksi halunnut naapuriapua sairastuttuaan. Hän haluaa toiston avulla korostaa, että hänelle odottamatonta oli se, ettei naapuri halunnut apua vaikka olisi sitä sairastumisen vuoksi tarvinnut:

Hän (naapuri) ei aluksi uskonut, että mä voin tehdä niin (auttaa naapuria), hänen mielestään se oli liikaa, naapurilta, mutta minulle se oli aivan normaalia, hän ei tiennyt että minulle se oli aivan normaalia. (Zahra, 8.1)

- **Korjaus:** (false start, identical or changed wording, immediate or later restartment): Kertoja vaihtaa näkökulmaa ja suhteuttaa puheensa toisiin odotuksiin kesken lauseen. Tutkimusaineistossani Soraya (ks. alaluku 9.2) kertoo suomalaiseseen puhekulttuuriin sopeutumisestaan ja vaihtaa näkökulmaansa suhteessa kulttuurisiin odotuksiin työyhteisön vuorovaikutussuhteista:

Okei, suomalaiset puhuvat suoraan, minunkin pitää oppia, jos mä haluan jotain, pitää sanoa ihan suoraan, ihan hyvä ja positiivinen juttu, vaikka silti aluksi mä olin niin että, miten voi sanoa noin suoraan... (Soraya, 9.2)

- **Takauma:** (backtrack): Kertomuksen ajallisen järjestyksen katkeaminen, ”häiriö kerronnan kulussa”. Tannen (1993, 43) viittaa siihen, että kertoja huomaa tapahtumien kausaalisen selittämisen edellyttävän aikaisemmin kerrotun täydentämistä. Tutkimusaineistossani on

runsaasti kerrontaa, jossa maahanmuuttajatyöntekijä ”palaa” lähtömaansa tapaan toimia työyhteisössä tai tehdä työtä huomattessaan, että hänen tapansa hahmottaa suomalaisen työyhteisön asioita edellyttää aikaisemmin kerrotun täydentämistä:

Sitten mä sanoin, ettei omassa maassa voinut sanoa (valittaa liiasta työmäärästä), enkä mä voi täälläkään (Suomessa) sanoa... (Pihla, 6.2)

Ja täällä (Suomessa) ei olla työn ulkopuolella tekemisissä, joku työkaveri on joskus vapaapäivillä ja hänen asioistaan nauretaan ja puhutaan selän takana, ei se ole aikuisten käyttäytymistä, eikä terveellistäkään, kun sä oot siellä (lähtömaassa) töissä, sun perheenkin tuntee kaikki... (Rami, 6.3)

- Varaukset: (hedges and hedgelike words or phrases): Varauksilla ei ole odotuksista riippumatonta viittauskohtaa, vaan ne täsmentävät suhdetta odotuksiin (Tannen 1993, 43—44), kuten esimerkiksi ”todella”, ”vain”, ”jopa”, ”kuitenkin”, ”tavallaan” ja ”joka tapauksessa”. Esimerkiksi Pihla (alaluku 6.2) kertoo siitä, että hänen lähtömaassaan sairaalan osastolla ei ollut yhtä paljon työntekijöitä kuin Suomessa vastaavassa työpaikassa ja käyttää varausilmausta ”aika monta työntekijää” täsmentämään odotuksiaan työntekijöiden määrästä:

Täällä Suomessa mä ihmettelen, että aika monta (työntekijää) työssä ja siltikin kiire. (Pihla, 6.2)

- Kiellot: (negatives): Kieltoilmausten tiedollinen sisältö on aina rikkaampi kuin myönteisten toteamusten (Tannen mt., 44). Myös Labov (1972, 380—381) korostaa, että kiellot kertovat paljon enemmän kertojan kognitiivisesta rakenteesta kuin myönteiset lausahdukset. Fordin (1994, 547) mukaan kiello, kuten ”en kadu”, kertoo sisäisestä dialogista, jossa vastakkainen väite merkitään negaation kautta. Väite, ”ettei kadu jotain”, on eriävä, kontrastinen mielipide siitä, minkä oletetaan tavallisesti kaduttavan. Hyvärinen (2010, 112) antaa esimerkin kielto muodosta ”en mennyt töiden jälkeen kaljalle” ja selventää kielto muotoa toteamalla, ettei mainittu virke kerro yksittäisestä päivästä, kuten positiivinen virke tekisi, vaan luo kuvaa odotetusta, kenties päivittäisestä tapahtumakulusta. Esimerkiksi Pihlan (alaluku 9.1) kertomuksessa on kiellon lisäksi myös muita odotuksen osoittimia, kuten toistoa ja kontrastoivia sidesanoja:

Tuli vaan yksi ristiriitatilanne asiakkaiden kanssa. Oli mieshenkilö, sanoi huonosti, että täällä Suomen veronmaksajien rahoilla jotkut ulkomaalaiset tekee töitä ja mitä kaikkea sieltä tuli. Mutta se oli yks ainoa henkilö. Ei silloinkaan ollut mitään muuta... Se vaan tavallaan se paha olo kohdistui minuun, että oli muuten vaan pahalla päällä. Se oli ainoa kerta.

- Kontrastoivat sidesanat: (contrastive connectives): Sanat mutta ja vaan ilmaisevat odotuksia muutoksesta ja täsmennystä lauseiden välillä. Ne eivät ilmaise pelkästään edellisen lauseen väittämien kiistämistä, vaan niillä aloitetaan suullisissa kertomuksissa kokonaisia kertomusjaksoja. Mutta-ilmauksella viitataan lisäksi yleensä johonkin tärkeämpään vaihtoehtoon (Tannen 1993, 44—45). Fordin (1994, 547) mukaan koska-sanaa käytetään puheessa sellaisten väitteiden jälkeen, joissa esitetään negaation tai kontrastin kautta

jaetuista odotuksista poikkeavia näkökulmia. Työelämäkertomuksissa esiintyy kontrastioivia sidesanoja lukuisissa eri paikoissa. Tämä on luonnollista sen takia, että kertojat vertaavat monesti kahden eri maan työelämää ja työhön liittyviä ilmiöitä keskenään. Esimerkiksi Zahra (alaluku 8.1) kertoo siitä, miten suomalaiset hoitajat eivät ymmärtäneet hänen suomen kieltään. Heti kertomuksen otteen alussa hän käyttää mutta-sanaa ilmaisemaan, että hän itse ymmärsi suomalaisia, mutta ”tunne” ei ollutkaan molemminpuolinen. Kieltomuodolla hän ilmaisee, ettei ongelmana kuitenkaan ollut kielitaito vaan Zahran hiljainen puheääni.

Mä ymmärsin heitä (suomalaisia hoitajia) hyvin, mutta he eivät aina ymmärtäneet minua. Minulla on hiljainen ääni, monta kertaa he (suomalaiset hoitajat) huomauttivat, että täytyy puhua potilaille äänekkäämmin, he (asiakkaat) eivät kuule. Täytyy harjoitella, vaikka potilaat kyllä ymmärsivät minua... (Zahra, 8.2)

Rami (alaluku 6.3) kertoo suomalaisen työyhteisön vuorovaikutussuhteista ja vertaa niitä lähtömaansa tapaan. Mutta-sana ilmaisee odotusten muutosta ja vaihtumista:

Kun sä oot töissä siellä (lähtömaassa), sun perheenkin tuntee kaikki, mutta täällä Suomessa ne (työkaverit) eivät edes tiedä onko sulla lapsia. Yksityiselämä ja työelämä on täällä (Suomessa) kaukana toisistaan, siellä (lähtömaassa) ne kulkee rinnakkain... (Rami, 6.3)

Kontrastoiva sidesana mutta voi ilmaista odotusten muutosta ja täsmennystä lauseiden välillä siten, että odotukset muuttuvat kertojan kannalta joko positiiviseen tai negatiiviseen suuntaan. Sofia (alaluku 7.2) ja Zahra (alaluku 8.1) kertovat positiivisista odotusten muutoksista:

Johtaja oli siellä (lähtömaassa) kuin jumala, mutta täällä (Suomessa) johtaja on sama kuin muutkin, avustaa muita (työntekijöitä), jos joku on poissa... (Sofia, 7.2)

Joo mutta täällä (Suomessa) mä huomasin enemmän, että kotiasia kuuluu kotona ja työasia kuuluu työssä. Ei voi viedä kotiin tai töihin. Se on hyvä. Kun tulet töihin, unohdat kaikki omat juttu ja teet oma työtä, ihan sydämessä. Mutta siellä (lähtömaassa) ei ole. (Zahra, 8.1)

Kontrastoiva sidesana koska esiintyy Natalian kertomuksessa kohdassa, jossa hän kertoo negaation avulla (suomalaisista) jaetuista odotuksista poikkeavan näkökulman siihen, että ulkomaalaisista ollaan kiinnostuneita heidän ”erilaisuutensa” takia. Seuraavaa aineistotetta lukiessa tulee huomata, että Natalia on lähtömaassaan työskennellyt suhteellisen korkeasti arvostetussa ammatissa aikana, jolloin maa oli vielä Neuvostoliiton alaisuudessa. Hän puhuu salaisuuspoliisista, jonka olen tulkinnut tarkoittavan salaista poliisia:

Yksi asia on, koska olen ulkomaalainen, ihmisille mielenkiintoista kuka on lähellä, kuka sinä olet, niin paljon (kyselyjä). Totta kai ulkomaalaisille stressi, kun koko ajan (ihmiset) katsoo. Se on sama kuin salaisuuspoliisi (salainen poliisi) minun kotimaassani. Koska minä huonosti puhun suomea, ihmisillä mielenkiintoa, kuka minä olen... (Natalia, 7.1)

• Modaaliverbit (modals): Tannenin (1993, 45) mukaan modaaliverbit ovat suhteellisen yleisiä kertomuksissa, koska ne eivät kerro mitä tapahtui, vaan mitä piti tapahtua, mitä saattoi tapahtua tai mitä olisi voinut tapahtua. Modaaliverbit ilmaisevat ja rajaavat siten

toiminnan potentiaalisuutta, velvoitteita ja odotuksia. Labovin (1972, 378—398) mukaan vertaaminen tapahtuu suhteessa tavalliseen ja normaaliin, se ei siis ole absoluuttisesti merkittävää, vaan suhteessa odotuksiin (ks. myös Hyvärinen 2010, 112). Pihla (alaluku 6.2) käyttää kertomuksessaan modaali-ilmauksia kertoessaan, että hänen piti tottua suomalaiseen demokraattiseen tapaan toimia työyhteisössä:

Sitten tuli yhestä paikasta valitus, ettei siivooja (Pihla) ollut käynyt, mä sanoin toimistolla, että ihan okei, mä en ehtinyt, kato nyt tätä tunti listaa, no joo sitten ne muut (työntekijä) sano: sun olis pitänyt sanoa... että mun oli pakko tehdä kaikki mitä mulle sanotaan, että täällä Suomessa voi sanoa ja puhua kaikkea, mä voin soittaa jos mulla on ongelma ja puhua ihmisten kanssa, että toisella puolellakin on ihminen. Tähän piti tottua. (Pihla, 6.2)

- Arvioiva kieli (evaluative language): Tannen (1993, 47) katsoo ennen kaikkea adjektiivit ja adverbit arvioivan kielen osoittimiksi. Ne saavat merkityksensä vain odotuksista sekä ilmaisevat suhteellisia ominaisuuksia (ks. Hyvärinen 2010, 112). Maahanmuuttajien työelämäkertomuksissa on havaittavissa arvioivaa kieltä, joka saa merkityksensä suhteessa kulttuurisesti erilaisiksi muodostuneisiin odotuksiin. Pihla (alaluku 6.2) kertoo havaitsemastaan hygienian puutteesta suomalaisessa hoitotyössä:

Sitten kun yksi vanhempi työntekijä, joka oli niinko toisella puolella, sitten kun hän vaihtoi vaippaa (vanhukselle), mulla meni niinko silmät väärinpäin. Kun pappa oli kakannut, se vaippa vaan otettiin pois ja uusi vaihdettiin, ei niinko ollenkaan pesty. Mä niinko katoin vieressä, että mitä! Jos meidän sairaalassa (lähtömaassa) olis noin tehty, heti potkut (työntekijälle). Se piti olla niin tasan tarkkaa siisti... (Pihla, 6.2)

- Yleistäminen (generalization): Tannen (1993, 46—47) kuvaa yleistämistä epätarkkana toteamuksena tai kannanottona, jossa yksi tapahtuma tai asia yleistetään kuvaamaan monia. Aineistossani esiintyy paljon yleistämiseen verrattavia ilmauksia siten, että kertojat puhuvat esimerkiksi suomalaisesta kollegasta yleistäen kannanottonsa kaikkiin suomalaisiin työntekijöihin. Haastattelun avulla tuotetun kertomuksen ominaisuutena on lisäksi yleistävän kielen käyttö, joka kertoo yleisistä käsiteltävää aihetta koskevista odotuksista. Sofia (alaluku 7.2) kertoo suomalaisen sairaalatyön asiakaslähtöisyydestä:

Enemmän arvostaa potilaita, että mitä hän haluaa, siellä (lähtömaassa) aina lääkäri määrää ja potilas pakko tehdä, ei kysytä mitä hän haluaa. Se on pakko. Täällä (Suomessa) kysytään haluatko vai ei. Huomioon otetaan aina, mitä potilas haluaa... (Sofia 7.2.)

- Moraaliset arvioinnit (moral judgment): Tannen (1993, 49) luonnehtii moraalisia arviointeja odotuksiksi, jotka sisältävät tietoa kertojan tavasta jäsentää maailmaansa. Arvioinnit voivat olla tunteenomaisia. Razian kertomus (alaluku 8.2) sisältää runsaasti moraalista arviointia hoitotyöstä ja vanhuksiin suhtautumisesta:

Siellä (vanhusten pitkäaikaisosastolla) oli yksi rouva, joka oli koko iän asunut pojan kanssa ja poika oli siirtänyt osastolle, hän (poika) ei käy koskaan katsomassa äitiä. Ja äiti on koko ajan siinä ovelta odottamassa, siinä tuntui minusta kauhealta. Hän vain siinä ovelta ja hän vain odotti, että poika tulisi, väkisin hänelle ruokaakin, hän sitten kuoli siihen, se on kyllä

mitä mä oon huomannu, se on hyvä asia viedä (vanhus osastolle), mutta jotkut lapset kyllä käy kattomassa vanhempia, mutta enemmän jotka ei. Vanhuksia kuolee sinne sairaalaan, eikä kukaan käy kattomassa. Mutta ei se ole vain Suomessa, meilläkin (lähtömaassa), ihmisistä se riippuu. On mulla paljon kokemuksia, psykiatrisella osastolla, yksi rouva, jolla ei ollut ketään ikinä käymässä. Ja hänen nimensä oli sama kuin minun, ja aina hän haki minua. Jos hän oli suuttunut jostain, hoitajat sanoi, mene sinä, sinua hän kuuntelee... (Razia 8.2.)

Suomalaisia kansankertomuksia tutkineen Siikalan (1984, 93—95; 1987, 112) mukaan suorat arvioinnit tai selittävät lausumat saatetaan tuoda esiin joko kertojan omalla suulla tai sitten kerronnan kulkuun upotettuina, esimerkiksi jonkun henkilöhahmon esittäminä (ks. myös Labov 1972, 378—393). Siikalan (1984, 98) mukaan kertoja ilmaisee kannanottonsa paitsi suorina kommentteina myös esimerkiksi toiston avulla (kertoja toistaa painokkain pitämiään asioita). Samoin yksittäiset kielikuvat ja sanavalinnat, kuten liioittelu, ovat arvioivaa kieltä. Kertojan suhtautuminen kerronnan kohteeseen käy ilmi edelleen kerronnan kehystyksestä, erityisesti henkilöiden luonnehdinnasta. Kertomuksen rakenteelliset painotukset ja erilaiset tyylilliset piirteet toimivat niin ikään arvioinnin keinoina kiinnittäessään huomiota tiettyyn sisällölliseen ainekseen. Myös erilaiset metakommunikatiiviset keinot osoittavat kertojan asennoitumisen kerronnan kohteeseen (Siikala 1987, 112).

Odotusanalyysiin perustuva lukutapa kiinnittää huomiota siihen, että kertomuksen avainkohdat ovat harvoin tapahtumarikkaita, ”hyviä kertomuksia”. Päinvastoin niissä on etsimistä, takertelua, hakemista, varauksia, modaali-ilmauksia ja niin edelleen. Hyvärinen (2010, 113) käyttää käsitettä *odotustiheys*, jolla tehdään eroa tiheästi arvioivien ja neutraalien kronikkamaisten jaksojen välille. Odotusten osoittimien runsaus on nimenomaan haastattelujen myötä syntyneiden kertomusten ominaisuus, sillä kirjoitetuista tarinoista kertojat yleensä poistavat suurimman osan kertomisen hetkeen liittyvästä hapuilusta.

Otan esimerkin eräästä työelämäkertomuksen odotustiheästä kohdasta (Pihlan kertomus kokonaisuudessaan analyysissa alaluvussa 6.2):

- 1) kun mä tulin töihin siivousfirmaan
- 2) ensimmäinen kesä oli outo,
- 3) työpäivä oli 20 tuntia,
- 4) ja mä en uskaltanut sanoa,
- 5) etten mä jaksa,
- ///tekstiä puuttuu
- 6) kun mä en jaksanut sanoa,
- 7) että mä en ehdi,
- 8) mä en jaksa,
- 9) ja sitten mä loppujen lopuksi sairastuin
- ///kertomus jatkuu

Kertomuksen etenemisen kannalta tässä lyhyessä kertomuksen osassa on tietysti oleellista se, että kertoja sairastuu uupumukseen liian suuren työtaakan takia. Arviointia eli odotusten ilmaisuja löytyy adjektiivien muodossa (rivi 2), toistoa ja kieltomuotoa riveillä 4, 6, 7 ja 8.

Odotusanalyysin menetelmä sopii hyvin käsitykseeni kertomuksen ja skriptin määrittelystä (ks. alaluku 3.3.3). Kulttuurisen skriptin käsite määrittyy tutkimuksessani siten, että skriptin sisältämistä normeista ja arvoista johtuu kulttuurisia ja sosiaalisia odotuksia, jotka määrittävät yhteisössä sosiaalisesti ”oikein” katsottua käyttäytymistä ohjaten samalla ihmisten tulkintoja vuorovaikutustilanteissa (ks. Herman 2002, 85—88). Kulttuurinen skripti antaa maahanmuuttajalle eräänlaisen ”hyvän käyttäytymisen mallin” työpaikan arkisissa tilanteissa. Työskennellessään suomalaisella työpaikalla hän kuitenkin joutuu tilanteisiin, joissa skriptit ”menevät rikki”, ”eivät toimi”. Juuri nämä tilanteet ovat kertomuksen arvoisia, ja niiden tunnistaminen on tutkimukseni kannalta tärkeää.

5.3 Kertomusten aikakehykset ja osallistujaroolit

Odotusanalyysin avulla olen siis paikantanut työelämäkertomusten keskeiset jaksot, joiden tunnistaminen ei vielä sinänsä jäsennä eikä järjestele koko aineistoa riittävästi, jotta kertomusten väliset erot ja yhtäläisyydet kansalaisuuden tarkastelemisessa tulisivat analyysissa esiin. Odotusanalyysi on tarjonnut minulle välineet löytää kertomusten olennaiset osat, joissa kertojan tulkitseva ja arvioiva ote on paikannettavissa. Olen hyödyntänyt kertomuksen *aikakehyksen käsitteistöä* (Herman 2002, 27—52) sekä kertomusten *osallistujaroolien* tunnistamiseen liittyvää välineistöä (mts., 115—170) analysoidakseni yksityiskohtaisesti, miten kertomusten eri jaksot rakentuvat dynaamisesti sekä henkilöiden toimijuuden suhteen.

Herman on kehittänyt Vendlerin (1967; ks. Herman 2002, 29—31) verbisemantiikkaa hyödyntäen tavan jaotella, millaisiin tapahtumiin kertomus voi pohjautua ja miten toiminnan ajallista ulottuvuutta voi tarkastella monipuolisesti. Jaon mukaan kertomukset eroavat toisistaan tilan, prosessin, suorituksen ja saavutuksen sekä niiden toisistaan poikkeavien ajallisuuksien suhteen. *Tila* viittaa tässä yhteydessä nimenomaan olotilaan. Tilat voivat olla pysyviä (Zahra on ihminen) tai ohimeneviä (Zahra on matkalla) tai hyvin pitkäkestoisia (Zahra on suomalainen). *Prosessit* ovat kestoltaan avoimia, eli ne voivat kestää lyhyemmän tai pidemmän ajan. Ne ovat ajanjaksoja, jotka eivät ole ainutkertaisia ja selvärajaisia (Zahra työskentelee sairaalassa). *Suorittamisen* käsitteellä viitataan tekemiseen, joka viedään tyypillisesti alusta loppuun (Zahra suoritti lääkärin tutkinnon). Hyvärisen (2010, 98) mukaan on helppo huomata, että suoritus liittyy toimijuuteen suuremmin kuin prosessit, koska siinä asiat on saatettu valmiiksi. ”Suoritin tutkinnon”, ”valmistin aterian” ja ”kirjoitin raportin” ilmaisevat aktiivista toimintaa, kun taas ”lueskelin koko päivän” pysyy prosessina. *Saavuttaminen* viittaa lyhytkestoiseen tekemiseen ja tiettyyn täsmälliseen aikaan (Zahra valmistui tänään).

Hermanin (2002, 37) mukaan edellä kuvattuja kertomuksen ajallisuuden erotteluja hyödyntäen on mahdollista erotella kertomuksen lajityyppejä sen mukaan, suosiiko kertomus tiloja, prosesseja, suorittamista vai saavuttamista. Näin ollen esimerkiksi psykologisessa romaanissa päähenkilön mielentila ja psyykkiset ominaisuudet ovat keskiössä ja hänen toimintojensa kuvauksen on tarkoitus valottaa niitä. Vastaavasti uutisraportissa etusijalle asettuvat saavutukset ja suoritukset, viimeisenä tilat. Uutisraportissa pääpainon voi siis

nähdä olevan täsmälliseen aikaan sidotuissa uutisissa tapahtumista, joiden taustatietona voidaan käyttää muuta tapahtumaan liittyvää informaatiota, kuten sitä, mitkä syyt ovat johtaneet uutisissa käsiteltävään tapahtumaan tai miten tapahtumat nähnyt ihminen on ne kokenut. *Oleellista tapahtumalajien (tilat, prosessit, suorittaminen ja saavuttaminen) tunnistamisessa on se, miten yksittäiset kertomukset eroavat toisistaan niiden suhteen. Myös yksittäisten kertomusten sisällä on eroja eri jaksojen välillä.*

Kertomusten aikakehysten analyysissä on syytä kiinnittää erityistä huomiota muuta kieltä kuin suomea äidinkielenään puhuvien ihmisten puhetapoihin. Pirje (alaluku 9.1) kertoo:

Asiakaspalvelutöissä kun olin (Suomessa) niin silloin kyllä oli niinku suomalaisten asiakkaiden ja työntekijöiden osalta vähän törkeää käyttäytymistä. Että meidän osastossa oltiin joka asiasta valittamassa pomolle. Milloin oli vähän työtä ja milloin mitäkin. Jos jotain virheitä oli tehty, niin puhelimesta sanottiin, että meillä on täällä pari tyttöä, että varmasti heidän moka. Varmasti ei ollut meidän syytä. Sitä tuli kyllä. (Pirje, 9.1.)

Edellisessä aineistoesimerkissä Pirjen sanoessa ”niin silloin kyllä oli niinku suomalaisten asiakkaiden ja työntekijöiden osalta vähän törkeää käyttäytymistä” voisi ajatella, että suomea äidinkielenään puhuva sanoisi suurella todennäköisyydellä: ”Silloin asiakkaat käyttäytyivät törkeästi.” Tiloja (”oli käyttäytymistä”) voi esiintyä useammin muuta kieltä kuin suomea äidinkielenään puhuvien puhetavoissa myös sen vuoksi, että dynaamisempia verbejä (”toimi”, ”käyttäytyi huonosti”) on hankalampi taivuttaa.

Edellä mainittuun vieraskielisyyteen liittyy potentiaalisesti kysymys siitä, onko puutteellisesti kieltä taitavien haastateltavien puheen tarkka kielellinen analyysi edes perusteltua. Tutkimukseni kuitenkin osoittaa, että konfliktit, epäselvyydet ja väärinkäsitykset työelämässä liittyvät kerta toisensa jälkeen kieleen ja puhumiseen, ja vain kielenkäyttöä analysoiva tutkimus voi tuoda näitä ulottuvuuksia esiin. Tulkitsijalta voi odottaa enemmän tilanteessa, jossa ei voi luottaa kulttuuriseen intuition samassa määrin kuin yhden kulttuurin sisällä pysyttelevässä tutkimuksessa.

Käytän tutkimusaineistossani käsitettä *henkilöhahmo* tai *henkilö* tarkoittaessani kerronnassa esiintyviä ihmisiä. Työelämäkertomuksissa maahanmuuttajat kuvaavat, ilmaisevat ja arvioivat omia henkilökohtaisia kokemuksiaan, jolloin he ovat kertomuksiensa päähenkilöitä. Kun he kertovat työhistoriastaan, muut työpaikan henkilöt ovat heidän kertomustensa muita henkilöitä. Olen kiinnostunut siitä, minkälaiseen rooliin kertoja asettaa itsensä ja muut henkilöt. Kuka kerrotaan vastuulliseksi toimijaksi, kuka passiiviseksi osallistujaksi, toiminnan kohteeksi, vai onko tapahtumat kenties muotoiltu siten, ettei kukaan ole vastuussa, vaan asiat tapahtuvat ikään kuin väistämättä? (Leiwo & Pentikäinen 1996, 104–105; Komulainen 1998, 77.) Oleellista henkilöahmojen analyysissä on myös se, että henkilöiden roolit voivat muuttua kerronnan aikana. Tätä tapahtuu varsin usein niissä kohdissa työelämäkertomusta, joissa maahanmuuttaja siirtyy työelämäkokemuksista kertoessaan maasta toiseen. Esimerkiksi eräs kertoja on lähtömaassaan toiminut hotellinjohtajana, ja kun hän siirtyi puhumaan työskentelystään Suomessa hotellisiivoojana, hänen kerrontansa hänen omasta roolistaan muuttuu.

En kuitenkaan käsittele esimerkiksi mainitsemaani työntekijänä olemisen roolimutosta itsestään selvänä, ikään kuin suoraviivaisena tapahtumana, vaan Hermanin (2002, luku

7) tarinamaailmaan liittyvän *tilan* käsitteistön avulla (ks. aiemmin tässä luvussa). Tämän näkökulman mukaisesti tarinat etenevät samanaikaisesti sekä ajallisessa jatkumossa että tiettyjen spatiaalisten pisteiden kautta. Samalla kun kertomuksissa sijoitetaan tapahtumia erilaisiin paikkoihin, niitä rakennetaan suhteessa odotuksiin mahdollisesta vuorovaikutuksesta ja osallistujista (Hermanin käsite *participant*) kyseessä olevassa paikassa. Näin ollen kertomuksiin siis sisältyy elementtejä, jotka sitovat kertomukset sosiaaliseen kontekstiin (ks. Miettinen 2006, 113; Georgakopoulou 2007). Bakhtinin (1991, 265—267) mukaan kertoja personifioi itsensä ja muut henkilöt henkilöahmoiksi ja sijoittaa ne aikaan, paikkaan ja ihmisten väliseen vuorovaikutukseen. Tutkimuskohteenani oleviin työelämäkertomuksiin siis valikoituvat henkilöahmot, aika ja ympäristö sen mukaan, mistä näkökulmasta kertoja niitä kulloinkin tarkastelee. Aiemmin mainitsemani kertoja, joka on työskennellyt lähtömaassaan hotellinjohtajana, valikoi kertomukseensa käsityksensä esimiehenä olemisesta ja esimiehen roolista.

Työelämäkertomusten osallistujaroolien tunnistamiseksi en ole hyödyntänyt kokonaisuudessaan Hermanin ehdottamaa Hallidayn (1985; ks. Herman 2002, 136—169) funktionaaliseen kieliooppiin kuuluvien verbaalisten prosessien ja toimijaroolien analyysia. Hyvärisen (2010, 102—107) mukaan prosessityyppien analyysia voi hyödyntää sisällön analyysina. Tällöin lähtökohtana on Hallidayn tausta-ajatus siitä, että tietynlaiset prosessit edellyttävät tietynlaisia osallistujia tai tekevät ne mahdollisiksi. Osallistujaroolien analysointini taustaksi tyydyn esittämään tässä yhteydessä Hallidayn (1985) esityksen funktionaalisen kielioopin mukaisesta kielen pääprosesseista. Hallidayn mukaan englannin kielessä (kuten myös suomen kielessä) on kolme pääprosessia: materiaaliset, henkiset ja suhdeprosessit. Näiden kolmen pääprosessin väliin sijoittuu kolme väliprosessia: kielelliset, käyttäytymisen ja olemassaolon prosessit.

Hyvärisen (2010, 103) mukaan karkea perusjako on selkeä: *materiaaliset prosessit* käsittelevät ulkoisessa, havaittavissa maailmassa tapahtuvia muutoksia ja siirtymiä, joten ne liittyvät suorimmin aktiiviseen maailmassa toimimiseen ja sen muuttamiseen. Näihin prosesseihin voi liittyä toimija, kohde, väline, hyötyjä ja olosuhde. *Henkiset prosessit* koskevat ihmisen sisäisen maailman prosesseja, ja ne voidaan jakaa ajattelemisen, havaitsemisen ja affektiivisiin prosesseihin. Haastateltava, joka esittää itsensä ajattelijana (muistan, tiedän, ymmärrän), asemoi itseään eri tavoin kuin tarkkailija (näin, kuulin, tunsin), affektiivinen kokija (inhoan, pelkään, rakastan) tai tahtoja (tahdon). *Suhdeprosessit* asettavat olioita ja asioita suhteeseen toistensa kanssa, identifioivat niitä ja antavat niille ominaisuuksia. Suhdeprosessit siis luonnehtivat, luokittelevat ja identifioivat asioita (olen ulkomaalainen). Väliprosesseista *kielellisillä prosesseilla* viitataan kapeasti virkkeisiin, joissa sanominen ilmaistaan esimerkiksi ”sanoin hänelle”, ”huusin hänelle” ja niin edelleen. Sanojan rooli liittyy usein vahvaan toimijuuteen. Hyvärisen (2010, 105) mukaan oleellista sanojan roolissa on se, miten jotkut kertojat tyyppillisesti muistavat toisten ihmisten sanomisia. Tutkimusaineistossani esiintyy runsaasti mainitunlaista kerrontaa, esimerkiksi suomalaisten kollegoiden sanoilla tietyissä työyhteisön tilanteissa on ollut kertojalle suuri merkitys. *Käyttäytymisen prosessit* ovat usein ilmaisuvoimaisia, ja niihin kuuluvat sellaiset ilmaukset kuten itkä, nauraa, mököttää ja tanssia. *Olemassaolon prosessien* käyttö puolestaan sisältää tärkeän oletuksen vuorovaikutuksen kohteesta (Halliday 1985; Hyvärinen 2010, 100—102).

Olen käyttänyt funktionaalisen kieliopin mallia prosessityypeistä Hyvärisen (2010, 106—107) ehdottamalla *heuristisella* tavalla, mikä tarkoittaa sitä, että olen pyrkinyt tunnistamaan, esitteleekö kertoja itsensä eri tilanteissa toimijana, emotionaalisesti haavoittuvana kokijana, tarkkailijana, pohdiskelijana, sanojana vai muiden toiminnan kohteena (ks. myös Hyvärinen 2007, 134). Näin menetellen olen tunnistanut toisistaan eroavat kertomisen tavat. Olen pyrkinyt hahmottelemaan sitä, miksi yksi kertoja keskittyy niin ilmiselvästi materiaaliin prosesseihin toisen keskittyessä henkisiin. Hyvärisen (2010, 107) mukaan on selvää, että jos kertojalla on valtaa ja hän on korkeassa asemassa, voi yleensä olettaa, että myös materiaalisia prosesseja on enemmän. Jos kertoja taas on kokenut kovia tai joutunut seuraamaan asioiden etenemistä sivusta, henkiset prosessit saattavat korostua. Liitän kertojan roolin omaksumisen nimenomaan kertomusten keskeisiin jaksoihin, joissa esiintyy kulttuurisen skriptin kaltaista tietoa työelämässä toimimisesta sekä siitä, miten mahdollisesti roolit muuttuvat, muuntuvat tai pysyvät muuttumattomina.

Hermanin (2002, luku 4) esittämien semanttisten roolien ”valikoima” on usein pyritty sijoittamaan yhteen hierarkkiseen ulottuvuuteen toimijan ja kohteen välille. Hyvärinen (2010, 109) esittää jakoa, jossa Brunerin (1986, 14; 1987, 20) kertomuksessa rakentuvat ”tietoisuuden ja toiminnan maisemat” ovat yhdistettävissä toimijuuden astetta jäsentävän aloitteen ja vastaanoton ulottuvuuteen. Nämä ulottuvuudet yhdistämällä saadaan kaksiulotteinen kartta (kuvio 1), jota olen hyödyntänyt omassa tutkimusanalyysissäni analysoidessani työelämäkertomuksien osallistujarooleja ja toimijuuden astetta työyhteisöissä.

Kuvio 1: Semanttisten roolien kartta (lähde: Hyvärinen Matti 2010, 109)

TOIMINNAN MAISEMA

Toimija	Väline	Hyötyjä	Kohde
	Sanoja	Kuulija	
	Omistaja		

ALOITE ----- VASTAANOTTO

Tahtoja	Omistaja		
	Tietäjä		
	Havaittaja		Affektiivinen kokija

TIETOISUUDEN MAISEMA

Hyvärisen (2010, 109—110) esittämän, yllä olevan kaavion periaatteena on se, että kun lähellä toisiaan olevia rooleja yhdistetään, tarvitaan vähemmän julkilausuttuja perusteluja.

Siten vaikka toimija, sanoja ja ajatteliija on luontevaa yhdistää toisiinsa. Sen sijaan saman henkilön roolin vaihtelu toimijan, affektiivisen kokijan ja kohteen välillä vaatii julkilautetun perustelun sille, mitä oikein on tapahtunut. *Omistaja* esiintyy sekä tietoisuuden että toiminnan puolella, koska suhdeprosessit jäsentävät yhtäläisesti ulkoisen ja sisäisen maailman asioita. Omistajan roolit ovat myös neutraaleja aloitteen ja vastaanoton suhteen, sillä ne voivat sijoittua ulottuvuuden kumpaankin päähän. Hyvärinen tähdentää myös, että on kokonaan eri asia olla lyönnin kohteena kuin affektiivisena kokijana, vaikka kummassakin on kyse nimenomaan vastaanotosta.

Esimerkiksi Ramin (alaluku 6.3) työelämäkertomuksen ydinepisodeissa kertoja asettaa itsensä miltei ulkopuoliselta tuntuvan *havaittajan ja affektiivisen kokijan rooliin*, kun taas muut kertomuksen henkilöt (eli suomalaiset kollegat) saavat toimijan roolin. Brunerin (1986, 14; 1987, 20) jakoon perustuvassa kertomuksen toiminnan ja tietoisuuden maisemassa Ramin kertomus sijoittuu tietoisuuden maisemaan, joka muodostuu siitä, mitä toimijat tietävät, ajattelevat ja tuntevat. Ramin työelämäkertomuksen ydinepisodeissa on työyhteisön vuorovaikutussuhteita koskevia odotuksia, jotka eivät ole toteutuneet. Hän on vuosien varrella joutunut tietynlaiseen ulkopuoliseen rooliin maahanmuuttajatyöntekijänä, jolloin henkiset prosessit kerronnassa korostuvat. Kertojan toimijuuden aste on Ramin kertomuksessa vastaanoton ulottuvuudessa.

Edellä kuvatun mallin soveltamisessa olen kuitenkin huomionut myös sen, että työelämäkertomus tai kertomusjakso paikantuu harvoin vain yhteen ulottuvuuteen tai kuviossa yhteen paikkaan. Herman (2002, 27—51) puhuu preferensseistä ja preferenssijärjestyksestä, jotka tarkoittavat aineistossani sitä, etteivät näytteet jakaudu kategorisesti vaan preferenssien suhteen. Vaikka edellä esitellyssä Ramin tapauksessa (alaluku 6.3) kertojan toimijuuden aste pysytteleekin vastaanoton ulottuvuudessa, on kertomuksessa ajoittain myös toimijan roolissa olevaa aloitteen ulottuvuutta.

5.4 Kansalaisuuden rakentuminen työyhteisön arjessa: lukuohje empiriaosaan

Luvuissa 6—10 esittelen tutkimustulokseni yhdistämällä empirian ja kansalaisuuden semantiikan. Olen käyttämäni kertomuksen tutkimusmenetelmien avulla jaotellut työelämäkertomukset niistä avautuvien kansalaisuutta koskevien näköalojen perusteella. Nämä näköalat koostuvat työyhteisön vuorovaikutuksesta, työyhteisön hierarkiasuhteista, eettismoraalisista työnteon periaatteista, yksilön omista selviytymisstrategioista sekä yksilön ja yhteiskunnan välisen suhteen sääntelystä. Aluksi esittelen yksityiskohtaisesti kunkin työelämäkertomuksen analyysin. Kunkin tulosluvun loppuun olen koonnut työelämäkertomuksissa esiintyvät keskeisimmät skriptit, joiden avulla maahanmuuttajat kertovat työhistoriastaan. Lisäksi taulukoista on luettavissa aikakehykset ja osallistujaroolit, jotka työelämäkertomuksista hahmottuvat.

Aineisto-otteet on purettu nauhoitetuista haastatteluista sanatarkasti. Olen muuttanut aineiston litteroinnissa kaikkien henkilöiden ja paikkojen nimet. Olen lisäksi muuttanut henkilöiden koulutus- ja työkokemustietoja, jotta heitä ei tunnistettaisi. En luettele esimerkiksi heidän ammatillisia tutkintojaan vaan pelkästään ammattialat, joita he ovat opiskelleet. Samoin työkokemustietoja olen muuttanut siten, että mainitsen laajemman ammattialan, jolla haastateltavat ovat työskennelleet (esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuolto, kaupallinen ala, toimistotyö, ravintola-ala). Aineiston purkutarkkuuden olen pyrkinyt pitämään sellaisena, että otteet olisi helppo lukea, ja joitain pieniä täytesanoja, kuten ”joo” ja ”niinku” on jätetty pois. Välimerkkejä olen käyttänyt puheen luettavuuden helpottamiseksi (esimerkiksi virkkeet on erotettu pilkuilla). Aineisto-otteet eli episodit olen jaotellut riveittäin juoksevilla numeroilla, jolloin noin 4—6 sanan joukko muodostaa ”ajatusjakson”. Lyhyet tekstirivit mahdollistavat sen, että voin helpommin viitata siihen, mihin olen tulkintani tutkimusaineistosta perustanut. Olen käyttänyt seuraavia erikoismerkkejä työelämäkertomusten ydinepisodeissa eli aineisto-otteissa.

Symboli	Selitys
///Marja:	Haastattelijan kommentti tai kysymys
----	Puheenvuoroa ei ole esitetty kokonaisuudessaan, tai aihe muuttuu
(lähtömaa)	Kertoja sanoo lähtömaansa nimen, joka on poistettu aineisto-otteesta
(suomi)	Kertoja jättää mainitsematta nykyisen asuinmaansa, mutta tarkoittaa Suomea
()	tutkijan oma lisäys sulkujen sisällä
nauraa	Kertoja nauraa tai naurahtaa haastattelun aikana

6 Työyhteisön vuorovaikutus: tasavertaisena vai ulkopuolisena kansalaisena

Kolmen analysoimani työelämäkertomuksen (Aisha 6.1, Pihla 6.2 ja Rami 6.3) keskeisimmiksi jaksoiksi olen tunnistanut kerronnan työyhteisön työntekijöiden välisestä vuorovaikutuksesta. Kertomukset sisältävät kulttuurisia ja kognitiivisia skriptejä, jotka koskevat odotuksia vuorovaikutuksesta ja sen muodoista työyhteisön arjessa.

Kun kertojat puhuvat vuorovaikutuksesta, olen kiinnittänyt huomiota siihen, millaisille aikakehyksille kertomukset rakentuvat ja miten kertomuksen henkilöt kuvataan (Herman 2002, luku 2). Tärkeää on se, miten kertoja konstruoi omaa maailmaansa ja millaiseen rooliin työelämässä hän itsensä ja kertomuksen muut henkilöt asettaa. Kuka on kansalaisen pääroolissa ja kuka sivuroolissa työelämässä muodostuvassa arkisessa vuorovaikutuksessa, ja miten nämä roolit muotoutuvat? Kolme työelämäkertomusta piirtää kuvan kansalaisuudesta, jonka ytimenä on kokemus yhteisten asioiden hoitamisesta.

6.1 Myönteinen palaute tuo rohkeuden puhua

Aishan lähtömaa sijaitsee Afrikassa. Haastatteluhetkellä hän oli asunut Suomessa noin viiden vuoden ajan. Hän on käynyt lähtömaassaan peruskoulun sekä työskennellyt erilaisissa työtehtävissä matkailu- ja ravintola-alalla. Suomessa hän on työskennellyt kirjastossa sekä avustavissa tehtävissä sosiaali- ja terveydenhuoltoalalla neljän vuoden ajan.

Haastattelin Aishaa yhteensä kolme kertaa. Haastatteluissa syntyneet kertomuksen jaksot etenevät seuraavasti:

Taulukko 6 A/ Aishan kertomus

Kuvaus	Koulutus- ja työkokemus lähtömaassa (syntyy vastauksena haastattelijan kysymykseen)
Kuvaus	Suomeen muutto ja ensimmäiset työkokemukset, työtehtävien kuvailua
Kuvaus	Työtehtävien kuvailua suomalaisessa päiväkodissa. Suomen ja lähtömaan yhteiskunnallisten olojen vertailua.
Muotokuva	Valta työyhteisön vuorovaikutussuhteissa

Muotokuva	Sairaalassa työskentely Suomessa
Episodi	Työyhteisön vuorovaikutus Suomessa ja lähtömaassa

Aishan kertomus alkaa koulutus- ja työhistorian kuvauksella. Kerronta on niukkaa; Aisha vastaa kysymyksiin, joita esitän hänen koulutuksestaan ja työkokemuksestaan lähtömaassa. Kertomus jatkuu kuvauksella Aishan Suomeen muutosta ja hänen ensimmäisistä työkokemuksistaan Suomessa. Kertomus perustuu kysymys–vastaus-vuoropuheluun ja muistuttaa lähinnä rutiininomaisten työpäivien tapahtumien kertausta: ravintolatyöntekijän työtehtävien kuvailua (pöytien kattaminen, tarjoilu, pöytien siivous) sekä kirjasto-työn kuvaamista. Toisella ja kolmannella haastattelukerralla Aishan kerronta muuttuu monipuolisemmaksi evaluatiivisten elementtien lisääntyessä.

Aishan työelämäkertomuksen *keskeisimmiksi jaksoiksi nousevat kohdat, joissa hän kertoo työyhteisöjen valtarakenteista, sairaalassa työskentelystä Suomessa sekä työyhteisön vuorovaikutuksesta Suomessa ja lähtömaassa*. Kertominen ei enää ole ensimmäisen haastattelukerran tapaan menneiden työkokemusten kertaamista, vaan Aishan pyrkii nyt arvioimaan työkokemustaan ja siihen liittyviä tapahtumia ja ilmiöitä omista kulttuurisesta ja kognitiivisesta muotoutuneista lähtökohdistaan käsin. Aishan kertomus siirtyy siis kuvailuvasta funktiosta arvioivaan funktioon, jossa työelämäkertomuksen kulttuurinen konteksti ja työhistoriaan liittyvät konkreettiset tapahtumat tehdään subjektiivisesti merkittäviksi. Merkityksien muotoileminen tapahtuu suhteessa moniulotteiseen kulttuuriseen taustaan ja pohjautuu elettyyn työhistoriaan (ks. Labov & Waletzky 1967; Huotelin 1996, 28).

Toinen haastattelukerta alkaa siten, että aluksi kertaan, mitä ensimmäisellä haastattelukerralla olemme Aishan kanssa puhuneet työtehtävistä lähtömaassa ja Suomessa. Viittaan hänen päiväkodissa saamaansa työkokemukseen Suomessa ja pyydän häntä kertomaan siitä lähemmin. Aisha vastaa pyyntööni kuvauksenomaisella kerronnalla työstään suomalaisessa päiväkodissa. Kerronta sisältää *erojen tekemistä* sekä Suomen ja lähtömaan vertailua. Aisha haluaa antaa Suomesta hyvän kuvan verrattuna lähtömaahansa, joten kerrontaa voi tulkita myös siten, että hän haluaa ikään kuin sanoa sen, mitä suomalainen haastattelija haluaa kuulla. Vilkkonen (1997, 77) on tarkastellut *kirjoittavan subjektin* käsitettä kirjoittamalla tuotetun elämäkerran tutkimuksessa ja toteaa: ”Kun yksilö puhuu elämästään, hän kuitenkin ilmaisee elämäntapahtumiensa käsittelyssä ensiksi itseään.” Käsitteenä *kirjoittava subjekti* tai *kertova subjekti* ilmentää kertovan yksilön itsemäärittystä suhteessa niihin odotuksiin ja käsityksiin, joita yksilö kokee muiden ihmisten ja sosiaalisten yhteisöjen – näiden joukossa myös tarinan lukijan ja kuulijan – kohdistavan häneen.

Aisha oli työskennellyt keikkatyöläisenä päiväkodissa joulun aikaan ja kertoo suomalaisen joulun viettoon liittyvistä perinteistä, jotka olivat hänelle uusia ja mielenkiintoisia. Hän kertoo myös lasten parissa työskentelystä ja siitä, kuinka lapset Suomessa oppivat

erilaisia asioita leikin avulla. Aisha kertoo erityislasten hoidosta ja kasvatuksesta suomalaisessa päiväkodissa ja kuvaa esimerkiksi sitä, kuinka erilaista lasten kasvatus Suomessa on verrattuna hänen lähtömaahansa. Hän viittaa myös maiden välisiin yhteiskunnallisiin eroihin sosiaaliturvajärjestelmässä ja koululaitoksessa todetessaan, että hänen maassaan vain ”rikkailla oli mahdollisuus” kouluttaa lapsensa hyvin.

Esitän Aishan työelämäkertomuksesta vain lyhyen otteen, josta kuitenkin avautuu keskeinen kulttuurinen skripti, jonka avulla hän tarkastelee suomalaista työelämää. Skriptiin liittyy kuitenkin samalla muutoksen kuvaus, jossa Aishan kulttuurisesti muotoutunut tapa olla ”kuuliainen” työntekijä rikkoutuu hänen saadessaan myönteistä palautetta suomalaisessa työyhteisössä.

Aishan työelämäkertomuksen keskeiseksi kohdaksi nousee tapahtuman kuvaus, jossa hän puhuu lähtömaansa työyhteisön hierarkiarakenteista. Tässä kertomuksen kohdassa Aisha reflektoi suomalaista työelämää omista kulttuurisesti muotoutuneista odotuksistaan käsin, jotka koskevat esimiehen valtaa työyhteisössä. Seuraavaksi esittelen ja analysoin Aishan kertomuksen jakson, joka alkaa siten, että puhumme suomalaisesta päiväkodista työyhteisönä.

Aisha/muotokuva/valta työyhteisön vuorovaikutussuhteissa

///Marja: tuleeko sulla muuta mieleen työstäsi päiväkodissa (Suomessa) lapsista, työntekijöistä, lasten vanhemmista, minkälaista siellä (päiväkodissa) oli työskennellä?

- 1) esimerkiksi joku työkaveri,
- 2) jos hänellä oli joku lääkäri aika,
- 3) toinen kaveri päästi hänet menemään,
- 4) ja sellaista,
- 5) he keskustelivat yhdessä, jos jotain

///Marja: miten kotimaassasi sitten meneteltiin?

- 6) siellä oli eri,
- 7) yleensä pomo päättää,
- 8) työntekijät eivät puhu vapaasti,
- 9) koska työntekijä pelkää,
- 10) ettei saa jotain kohtelua,
- 11) jos on eri mieltä.
- 12) Mä luulen, että ei ole selkeää keskustelua työntekijän kanssa,
- 13) esimerkiksi jos olet eri mieltä työnantajan kanssa,
- 14) hän (esimies) ei halua tai pysty keskustelemaan selkeästi,
- 15) hän (esimies) haluaa vain potkut tai jotain,
- 16) hän haluaa rangaista suoraan tai epäsuorasti,
- 17) mutta loppujen lopuksi et tiedä (työntekijä) miksi sai potkut,
- 18) esimies istuu meidän maassa toimistossaan,
- 19) hänellä on se mahdollisuus,
- 20) kukaan ei sano hänelle

Kun kysyn Aishalta, mitä *muuta* hän haluaisi kertoa työstään päiväkodissa, hän aloittaa kuvauksen siitä, kuinka suomalaisessa työyhteisössä työntekijät päättivät keskenään menettelytavasta tilanteessa, jossa kollegan piti päästä kesken työpäivän lääkäriin. Kun kysyn, miten Aishan kotimaassa meneteltiin vastaavassa tilanteessa, tuotan Aishan kerrontaan

muotokuvamaisen ”pienoiskertomuksen” (rivit 6–11), jonka hän aloittaa kuvaamalla lähtömaansa hierarkiasuhteita *erilaisiksi* kuin Suomessa. Rakentaessaan muotokuvaa työyhteisön tilanteista hän käyttää hypoteettisen kertomuksen aineksia kuvaten eräänlaista yleistä ja ideaalia esimerkkitapausta suomalaisen työyhteisön yhteisöllisyydestä. Lähtömaan esimies saa kertomuksessa *toimijan roolin*, ja työyhteisössä asemansa puolesta pelkäävät työntekijät saavat puolestaan *affektiivisen kokijan roolin*. Kun Aisha kertoo esimiehen toiminnasta lähtömaassa, kerronta on selittävää ja kuvailevaa, mikä viittaa Linden (1993) huomioon siitä, että hankalista ja vaikeista asioista kerrottaessa turvaututaan mieluummin selittämiin.

Riviltä 12 lähtien Aisha täsmentää ja tarkentaa aikaisemmin sanomaansa. Hän käyttää *toistoa* kuvatessaan esimiehen valtaa ja painottaa nimenomaan sitä, että jos työntekijä on *eri mieltä* esimiehen kanssa, työntekijän on parempi olla hiljaa kuin esittää omat näkemyksensä. Rivin 8 kieltomuodolla Aisha ilmaisee, että ”työntekijät eivät puhu vapaasti”. Aishan odotuksena on, että työntekijän olisi saatava puhua vapaasti ja esimerkiksi irtisanomistilanteessa työntekijällä olisi oikeus saada tietää irtisanomisen syy. Aisha korostaa ja vahvistaa sanavalinnoillaan arviotaan (pomo päättää, esimies istuu toimistossaan) esimiehen vallasta lähtömaassa: esimies ja työntekijä ovat toistensa vastakohtia suhteessa valtaan; toisella on valtaa, toisella ei.

Aisha kertoo työstään suomalaisen sairaalan osastolla:

Aisha/muotokuva/työ suomalaisessa sairaalassa

///Marja: se oli sinulle ensimmäinen työkokemus suomalaisessa sairaalassa? Mitä haluat siitä kertoa?

21) joo mä haluan tehdä sitä työtä

22) osaamista mä haluan ja kieli (oppia suomea)

23) mä en uskalla omaisten kanssa jutella

24) kielen takia

///Marja: minkälaisia työkavereita siellä (osastolla) oli?

25) suomalaisia, ja paljon sijaisia maahanmuuttajia

26) mä en ollut monta kertaa heidän (maahanmuuttajien) kanssa

27) koska kielen takia mä halusin olla suomalaisten kanssa

///Marja: entäs asiakkaat?

28) ei (mainitsee sairaalan osaston) kaikilla ollut omaisia

29) siksi huolehditaan että olisi niin kuin koti

30) mahdollisimman kodikasta tehdään

31) vanhukset hoidetaan hyvin

32) mutta vanhukset ovat yksinäisiä

33) kukaan ei ota aikaa esimerkiksi keskustelemaan, yritetään kyllä

34) hoitajat hoitavat silti ihan hyvin

35) mahdollisimman paljon aikaa

36) potilaita oli liikaa

///Marja: sun omassa kulttuurissa, vanhukset hoidetaan kotona?

37) niitä ei voi verrata

38) täällä korkeatasoista, hoidetaan niin hyvin

39) siellä (lähtömaassa) ei ole mitään

- 40) jää ilman asuntoa ilman ruokaa
 ///Marja: miten sun oma tapa tehdä työtä on muuttunut?
 41) aina ajoissa pitää olla
 42) tekevät niin ahkerasti omaa työtä (Suomessa),
 43) ihmisarvo on tärkeää,
 44) esimerkiksi vaikka hän on esimies tai normaali työntekijä
 45) hän suhtautuu hyvin
 46) voi kommentoida tai jotain sellaista
 47) siellä (lähtömaassa) se ei onnistuisi
 48) jos mä kommentoisin omaa esimiestä
 49) mä saisin potkut
 50) se on iso ero

Aishan työelämäkertomus jatkuu muutokuvamaisella kerronnalla, joka muodostuu vuorovaikutuksena sairaalan asiakkaista ja työntekijöistä esittämiini kysymyksiin. Kuten aiemmin analysoimassani aineisto-otteessa myös tässä on hypoteettisen kertomuksen ainek- sia siten, että Aisha käyttää yleistävää kieltä vanhusten kodinomaisesta hoidosta Suomessa sekä edellisen aineisto-otteen tapaan tasavertaisesta työyhteisöstä Suomessa. Aisha ilmaisee *haluavansa* tehdä sairaalatyötä. Hän haluaa ”osaamista ja oppia suomen kieltä”. Kielitai- don oppimisen hän nostaa tärkeäksi omaisten parissa tehtävässä työssä sekä myös syyksi siihen, miksei hän halua olla tekemisissä muiden maahanmuuttajien kanssa (rivi 27). Kysy- mykseeni sairaalan asiakkaista Aisha vastaa alkamalla kertoa siitä, ettei kaikilla potilailla ollut omaisia, ja hän arvioi, että osastosta pyritään sen takia tekemään mahdollisimman kodinomainen (rivi 30). Rivillä 32 *mutta*-sana ilmaisee kontrastointia siihen, että vaikka osastoista pyritään tekemään kodinomaisia ja potilaita hoidetaan hyvin, Aisha arvioi van- husten olevan yksinäisiä omaisten puuttuessa. Hoitajat kyllä *yrittävät* (rivi 33) antaa mah- dollisimman paljon aikaa asiakkaille, mutta henkilökuntaa ei ole tarpeeksi.

Aisha ei kuitenkaan halua verrata tai arvioida lähtömaansa ja Suomen vanhusten sairaala- hoitoa, vaan hän toteaa vertaamisen olevan mahdotonta (rivi 37). Kysymykseeni siitä, miten Aishan oma tapa tehdä työtä on muuttunut Suomessa saadun työkokemuksen myötä, Aisha vastaa kertomalla aluksi konkreettisesta työajan noudattamiseen liittyvästä seikasta (rivi 41) ja tietynlaisesta hyvästä työmoraalista (rivi 42). Työyhteisössä tapahtuvan avoimen vuoro- vaikutuksen, jonka myötä esimies ja työntekijä voivat kommunikoida toistensa kanssa, Ais- ha liittyy ihmisarvoiseen kanssakäymiseen (rivit 43—46). Kieltomuodolla ja kontrastoin- nilla hän vertaa lähtömaansa ja Suomen tilannetta evaluatiivisesti (rivit 47—50).

Seuraavassa aineisto-otteessa Aisha kertoo työntekijän mahdollisuuksista ”ottaa asioita esille työyhteisössä” liittyen esimerkiksi työn kehittämiseen. Aisha kuvaa tapahtumasarjaa, jonka myötä hänen oma rohkeutensa työyhteisön jäsenenä kasvoi.

Aisha/episodi/työyhteisön vuorovaikutus Suomessa ja lähtömaassa

- 51) Suomessa mä uskallan enemmän.
 52) He (suomalaiset työkaverit) ottavat vakavasti,
 53) jos mä sanon jotain.
 54) Siellä (lähtömaassa) vaikka sä tiedät paremmin kuin joku toinen,

- 55) sä tiedät,
 56) että kukaan ei hyväksy,
 57) sä joudut olemaan hiljaa,
 58) mietit itsekseen.
 59) Suomessa en heti uskaltanut (sanoa),
 60) mietin ja tarkistin monta kertaa.
 61) Mä vain ajattelin,
 62) että kyllä he muut (muut työntekijät) tietävät paremmin,
 63) sitten mä sanoin,
 64) ja se hoitaja sanoi,
 65) että kyllä sä oot oikeassa.
 66) Kyllä se varmaan vaikuttaa,
 67) se oma maa,
 68) vaikka mä olin varma,
 69) mä en uskalla heti sanoa,
 70) mä joutusin miettimään paljon,
 71) uskallanko sanoa,
 72) olenko oikeassa vai väärässä,
 73) uskallanko sanoa
-

Riveillä 51—62 Aisha johdattaa kuvauksenomaisella kerronnalla riviltä 63 alkavaan episodiin, joka kuvaa tiettyä, spesifiä tapahtumaa, jossa Aisha *sanoi* epäkohdasta työyhteisön tavassa tehdä työtä.

Aisha kertoo siitä, miten hän suomalaisessa palvelutalossa työskennellessään huomasi konkreettisen epäkohdan, joka hankaloitti päivittäistä työntekoa. Hän ei kuitenkaan uskaltanut ottaa asiaa puheeksi, koska epäili toisten työntekijöiden tietävän asian paremmin. Aishan kertomuksen skripti on sekä kognitiivinen (hän muistaa kokemuksensa lähtömaansa esimiehen ja työntekijän rooleista ja vuorovaikutuksen muodoista) että kulttuurinen, koska skripti perustuu kulttuuriseen tietoon esimiehen asemasta lähtömaassa. Riveillä 59—60 Aisha kertoo siitä, kuinka hän tarkisti monta kertaa, että epäkohta, jonka hän halusi ottaa esille, oli varmasti olemassa, ennen kuin uskalsi ottaa asian puheeksi työyhteisössä. Kyse ei ollut kovin suuresta epäkohdasta, mutta juuri asian pienuus ja Aishan peräänantamattomuus ”tarkistaa asia moneen kertaan” tekee sen kertomisesta mielenkiintoisen analyysin kannalta. Rivillä 63 Aisha siirtyy *havaitsejan roolista sanojan rooliin* (”sitten mä sanoin”), jolloin hänen *toimijuutensa* työyhteisössä vahvistuu. Oleellista on kuitenkin myös rivillä 64 kollegan rooli *sanojana*. Aisha muistaa toisen ihmisen sanomiset, kantaa kokemusta niistä, ja koostaa omaa ammatillista identiteettiään hoitajana kollegan sanomisen kautta. Hyväriksen (2010, 105) mukaan yksilön omakuva ei rakennu vain muista ihmisistä irrallisen yksilön tekoina ja ajatuksina, vaan jokainen *tärkeä toinen* liitetään sanomisten kautta osaksi omaa kokemusta ja kertomusta.

Aisha arvioi mennyttä työelämäkokemustaan nykyhetkestä käsin toteamalla, että Suomessa hän uskaltaa enemmän (rivi 51), koska suomalaiset työkaverit suhtautuvat vakavasti siihen, mitä hänellä on *sanottavaa* (rivi 52). Jo edellisessä ydinepisodissa 5 rivillä 8 Aisha toteaa, että hänen lähtömaassaan työntekijät ”eivät puhu vapaasti” työyhteisössä, koska he pelkäävät joutuvansa esimiehen epäsuosioon. Tätä odotusta vasten hän arvioi

omaa rohkeuden puutettaan ottaa työyhteisössä havaitsemansa epäkohta puheeksi. Riveillä 54—58 toiston ja selittämisen avulla evaluoidaan näkemystä siitä, että vaikka työntekijä tietäisi enemmän kuin muut, on kuitenkin oltava hiljaa. Hän rakentaa yhteyden menneen, nykyhetken ja tulevaisuuden välille kuvaamalla stereotyyppisestä odotusrakenteesta käsin sitä, miten työntekijä ei voi ottaa epäkohtia esille työyhteisössä.

Kuvaillun tapahtuman tärkeäksi henkilöksi Aishan kannalta muodostuu suomalainen kollega, jolta Aisha saa positiivista palautetta (rivi 65). Kollegan sanat ”kyllä sä oot oikeassa” muodostavat ikään kuin kulminaatiopisteen, joka organisoii Aishan käsitystä hänen lähtömaansa työyhteisön vuorovaikutussuhteista. Hänen odotuksensa työyhteisön hierarkkisista vuorovaikutussuhteista murtuvat kollegan myötävaikutuksella, ja hän ottaa *toimijuuden* itselleen. Hermanin (2002) aikakehyksen analyysin avulla tarkasteltuna Aishan kertomuksen ydinepisodin 6 viimeiset rivit (61—73) suosivat prosesseja emootioiden kuvaajina (epävarmasta työntekijästä kasvaa ajan myötä rohkea työyhteisön jäsen). Aishan kertomus siirtyy tietoisuuden maisemasta (Bruner 1986; 1987) ja havaitsijan ja affektiivisen kokijan roolista toiminnan maisemaan, jota hallitsevat sanojan ja toimijan roolit.

6.2 Pärjäämisen pakko murtuu

Haastatteluja tehdessäni Pihla oli muuttanut Suomeen neljä vuotta aiemmin Itä-Euroopassa sijaitsevasta lähtömaastaan, jossa hän oli suorittanut peruskoulun ja ammatillisen tutkinnon. Lähtömaassaan hän oli työskennellyt liki 20 vuotta monella eri alalla ja monissa eri työpaikoissa: muun muassa leipomossa, ompelimossa, tehtaassa, sairaalassa sekä rakennuksilla. Suomessa Pihla on työskennellyt keikkatyöläisenä sosiaali- ja terveysalalla sekä siivoojana.

Pihlaa on haastateltu kaksi kertaa. Hänen työelämäkertomuksensa jaksot etenevät seuraavasti:

Taulukko 6 B/Pihlan kertomus

Kuvaus	Koulutus- ja työkokemus lähtömaassa. Muutto Suomeen.
Muotokuva	Töissä sairaalassa lähtömaassa
Muotokuva	Esimiehen asema
Muotokuva/episodi	Uupumus

Ensimmäisen haastattelun aluksi Pihla kertoo lähtömaassaan hankkimastaan työkokemuksesta. Hänen kerrontaansa hallitsevat tilat ja prosessit, joissa toimintojen ajallinen ulottuvuus ei ole selvärajainen. Pihla kertoo työkokemuksestaan luettelomaisesti, eikä kerron-

nassa tapahdu mitään ainutkertaista, vaan hän kuvaa työpaikkojensa vaihtuvuutta. Kertojan toimijuus ei ole kovin vahva, vaan hän ikään kuin ”haeskelee” sopivaa työpaikkaa itselleen. Pihla kertoo työkokemuksista lähtömaassaan:

Sen jälkeen mä menin makkaratehtaalle, siellä mä olin niinko yövuorossa siivoojana koneen pesijänä, sitten mä en ollut töissä missään välillä, ihan kotona vaan, meninkö mä sitten sairaalaan, siellä mä olin 2 vuotta töissä, kirurgian osastolla, hoitajana, sain niinko sairaanhoitajanki töitä tehdä, niinko lääkärin mukana, ko se pyysi, haavoja puhdistamaan, ja kaikkea sellaista, sitten mä menin niinko rakennukselle töihin. Sitten mä tulin tänne (Suomeen)...

Ensimmäisen haastattelun aikana Pihlan kerronta ”poukkoilee” erilaisten työtehtävien kuvaamisesta toiseen. Toisella haastattelukerralla pyydän häntä kertomaan lisää sairaalatyöstä, koska olin saanut hänen puheestaan kuvan, että juuri se työ oli hänelle mieluista.

Pihlan työelämäkertomuksen keskeisiksi jaksoiksi nousevat kuvaukset työyhteisön vuorovaikutuksesta. Hän kertoo sairaalatyönsä kiireestä ja esimiehen asemasta lähtömaassaan. Muotokuvamainen kerronta, joka sisältää selostavaa ainesta sekä menneiden asioiden kertaamista, johdattaa episodiin, joka käsittelee Pihlan ensimmäistä työkokemusta siivoojana Suomessa. Episodissa tapahtuu odotusrakenteen murros suhteessa työpaikan vuorovaikutussuhteisiin.

Pihla käyttää itsestään nimikettä ”hoitaja”, vaikkei hänellä ole sairaanhoitajan koulutusta lähtömaastaan. Hänen kerronnassaan sairaalatyöstä painottuu aluksi päivittäisten rutiinien kuvaaminen:

Pihla/muotokuva/lähtömaan sairaalatyön kuvaus

///Marja: Kerrotko tuosta sairaalatyöstä?

- 1) No se oli vuorotyötä, päivä ja yövuoro.
- 2) Ja päivävuorossa kun menet töihin,
- 3) ottaa niinko kaikki huoneet läpi,
- 4) ja siellä niinko parikymmentä ihmistä yksin hoidettavana,
- 5) ja piti niinko juosta kaikki labrat ja ehtiä niinko joka paikkaan,
- 6) ja sitten niinko röntgen, verikokeet, laboratorio,
- 7) sitten ketkä pitää nostaa pyörätuoliin tai auttaa vessaan.

----kertoo yksityiskohtaisesti päivävuoron rutiineista

- 8) Koko kerros, yksi ihminen hoitaa,
- 9) pitää niinko juosta joka puolelle,
- 10) kaikki pitää syöttää, kaikki pitää tehdä.

///Marja: kuinka monta hoitajaa siellä oli töissä?

- 11) päivällä siis yksi ja yöllä yksi,
- 12) täällä Suomessa mä ihmettelen,
- 13) että aika monta (työntekijää) työssä ja siltikin on kiire,
- 14) eikä ehdi niinko potilasta ottaa vastaan,
- 15) että mitäh?,
- 16) pitääkö mennä minun kotimaahani opiskelemaan vähän?

///Marja: koska lääkäri kävi?

- 17) lääkäri kävi aamulla,

- 18) kirjoittaa (lääkäri) vihkoon mitä tarvitsee tehdä,
- 19) minä opin lukemaan siitä,
- 20) lääkäri teki niinko kokeita ja sitten katottiin,
- 21) lääkäri päätti,
- 22) sitä piti niinko ittellä olla järkeä päässä (hoitajalla),
- 23) että mitä tässä nyt olis parempi

Muotokuvamaisessa kertomuksen jaksossa Pihlan kerrontaa hallitsee jopa hengästyttävä kiireen kuvaus, jossa hoitaja *yksin* juoksee sairaalan potilashuoneiden ja erilaisten toimenpidehuoneiden väliä. Toiminnan ajallinen kuvaaminen liittyy prosesseihin, mikä tarkoittaa sitä, että toiminta ja tapahtumat sairaalan osastolla alkavat aamulla sillä, että hoitaja ”ottaa kaikki potilashuoneet” (rivi 3) ja juoksee (rivi 5) sairaalan eri toimenpidehuoneissa vieden potilaita tutkimuksiin ja hoitoihin. Potilaat mainitaan riveillä 7 ja 10 kohteina, jotka *piti* siirtää pyörätuoliin tai jotka *piti* syöttää. *Pitää*-verbi ilmaisee tässä modalisuutta siten, että asiakkaan siirtäminen tai syöttäminen oli *velvollisuus*. Kerronnassa esiintyy myös *saavuttamisen* kategoriaan liittyvää, lyhytkestoista tekemistä, kuten rivillä 17 ”lääkäri kävi”, rivillä 19 ”minä *opin*” sekä riveillä 20—21 ”lääkäri *teki ja päätti*”.

Osaston lääkärin Pihla siis mainitsee rivillä 17 (tosin vasta sitten, kun olen kysynyt, koska lääkäri kävi). Lääkäri on kertomuksessa tavallaan poissaolevana, mutta samalla oleellisena ja aktiivisena toimijana, joka kirjoitti vihkoon tarvittavat työtehtävät, jotka hoitajan tuli hoitaa. Rivillä 21 Pihla toteaa, että viime kädessä lääkäri *yksin päätti* hoidosta tekemiensä kokeiden jälkeen. Vaikka lääkärin rooli on oleellinen, riveillä 22—23 Pihla kuitenkin arvioi, että työntekijän oma harkintakyky oli silti tärkeää kiireisessä sairaalatyössä. Kerronnassa esiintyy sekä prosesseja että saavuttamista. Pihla kuvaa prosesseilla työntekijän työtehtäviä (juosta joka puolelle, ehtiä joka paikkaan, Suomessa mä ihmettelen). Saavuttamisella hän kuvaa lääkärin työtehtäviä (lääkäri kävi ja lääkäri päätti).

Keskeistä muotokuvassa on tietynlainen ”kiireen arvioiminen”. Pihla tuottaa kerrontaansa evaluatiivista ainesta arvioidessaan työyhteisöjen kiirettä lähtömaassaan ja Suomessa asettamalla ne rinnakkain. Pihla arvioi, että vaikka Suomessa (sairaalan) osastolla työskentelee ”aika monta” hoitajaa, on heillä siltikin niin kiire, ettei potilaille jää aikaa. *Aika monta* on varauksenomainen ilmaisu (Tannen 1993, 43—44), jolla ei ole odotuksista riippumatonta viittauskohtaa, vaan se täsmentää suhdetta kertojan odotuksiin. Rivillä 15 Pihla vahvistaa huudahduksella ”että mitäh” sanomaansa ja arviointiansa siitä, kuinka Suomessa työskentelevillä ei oikeastaan olekaan kiire verrattuna sairaalatyöhön hänen lähtömaassaan.

Pihlan kertoessa työkokemuksistaan lähtömaassaan puheessa korostuvat hierarkkisen työyhteisön piirteet ja esimiehen korostunut valta. Voi jopa tulkita, että hänen työelämäkertomuksensa ”punaisena lankana” kulkee tietynlainen esimiehen ja työntekijän vastakkainasettelun kerronta. Hän ei puhu työyhteisöstä yhteisönä. Kerronnassa ei esiinny työyhteisön muita jäseniä, ei negatiivisessa eikä positiivisessa mielessä. Pihlan voi tulkita tämän työelämäkertomuksen valossa edustavan sellaista työntekijää, jonka on omasta mielestään *pakko selvittää yksin*. Esitän seuraavaksi erillisenä ydinepisodin osan Pihlan työelämäkertomusta, jossa hän arvioi esimiehiään lähtömaassaan. Esitetty episodi on yksi monista hänen

työelämäkertomuksessaan esiintyvistä kohdista, joissa hän kuvaa tilanteita lähtömaansa työyhteisöissä ja joissa hän korostaa esimiehen roolia ”käskyjen antajana” ja ”epäinhimillisenä käskyttäjänä”.

Pihla/muotokuva/esimiehen asema

///Marja: kerrotko jotain vielä esimiehistä, jonka alaisina olet työskennellyt (lähtömaassa)

24) pomo on pomo

25) ja työntekijä on työntekijä,

26) sillä (työntekijällä) ei ole mitään sanan oikeutta,

27) se ei voi mitään sanoa.

///Marja: ettei ollut mitään työkokouksia tai sellaisia

28) ei, ei, ei mitään tällaista,

29) työntekijä kuka tekee työtä

30) ja pomo panee rahat taskuun,

31) siinä se on,

32) ei sen kummenpaa,

33) tai niinko vuorovaikutusta pomon ja työntekijän kanssa ei ole ikinä,

34) pomo vaan käskää

Muotokuvamainen aineisto-ote sisältää toteavaa ja selittävää kerrontaa esimiehen ja työntekijän suhteesta. Jo jakson alussa Pihla asettaa rinnakkain esimiehen ja työntekijän roolit ja jatkaa tätä rinnastamista koko jakson ajan. Hän käyttää kuvailevaa kieltä esimiehestä, joka ”panee rahat taskuun” ja ”käskää” työntekijän tehdessä työt. Pihla käyttää myös runsaasti kieltoilmauksia kuvatessaan sitä, miten työntekijältä puuttuvat oikeudet vuorovaikutukseen työyhteisössä (rivit 26, 27, 32 ja 33).

Edellä olevista aineisto-otteista muotoutuu Pihlan kerronnassa kulttuurinen skripti, joka käsittelee työntekijän ja esimiehen vuorovaikutuksen muotoja työyhteisössä. Skripti tuottaa työntekijälle ja esimiehelle tietyt roolit, joiden mukaan heidän oletetaan työyhteisössä toimivan. *Sanojan* rooli saa tässä esimiehen ja työntekijän välisessä suhteessa olennaisen aseman: se, kenellä on *sanavaltaa*, saa myös *vahvan toimijan roolin*. Odotusten osoittimina on rivillä 26 kielto ”työntekijällä ei ollut sanan oikeutta”, rivillä 27 modaali-ilmaus ja kielto ”se (työntekijä) ei voinut mitään sanoa” sekä rivillä 28 (vastauksena haastattelijan tarkennukseen) kieltoilmauksen toistoa.

Seuraavassa esittelen Pihlan työelämäkertomuksen osan, jossa tapahtuu skriptin muutos suhteessa niihin odotuksiin, joita Pihlalla on työyhteisön vuorovaikutuksesta. Kerronta alkaa muotokuvamaisella kuvauksella Pihlan ensimmäisestä kesästä Suomessa, jolloin hän työskenteli siivoojana. Episodimaiseksi kerronta muuttuu rivillä 48 (”sitten tuli yhestä paikasta valitus”). Episodi kuvaa sitä, miten kulttuurinen skripti muuttuu kokemuksen myötä.

Pihla/muotokuva/episodi/uupumus

35) Kun mä tulin töihin siivousfirmaan,

36) ensimmäinen kesä oli outo,

37) työpäivä oli 20 tuntia,

38) ja mä en uskaltanut sanoa,

- 39) etten mä jaksa.
 40) No ne työkaverit kysy,
 41) otatko sä seuraavan ja seuraavan (siivouskohteen)
 42) kun mä en uskaltanut sanoa,
 43) että mä en ehdi,
 44) mä en jaksa,
 45) sitten mä loppujen lopuksi sairastuin.
 46) Mun sisko kävi välillä auttamassa,
 47) kun mä en oikeasti ehtinyt (siivota kaikkia kohteita)
 48) Sitten tuli yhestä paikasta valitus,
 49) ettei siivoja ollut käynyt,
 50) mä sanoin toimistolla,
 51) että ihan okei, mä en ehtinyt,
 52) kato tätä tuntilista,
 53) no joo sitten ne (muut työyhteisön jäsenet) sano:
 54) sun olis pitänyt sanoa,
 55) sitten mä sanoin ettei omassa maassa voinut sanoa,
 56) enkä mä uskalla täälläkään (Suomessa) sanoa,
 57) mun oli pakko tehdä kaikki mitä minulle sanotaan,
 58) että täällä (Suomessa) voi sanoa ja puhua kaikkea,
 59) mä voin soittaa jos mulla on ongelma
 60) ja puhua ihmisten kanssa,
 61) että toisella puolella on myös ihminen.
 62) Tähän piti tottua.

 63) Täällä (Suomessa) ihmiset ovat ystävällisiä
 64) ja pomo on samanlainen ihminen kuin se työntekijäkin.
 65) Että voi sanoa sinä (sinutella)
 66) tänäänkin kun mä tulin työpaikalle,
 67) mä oon ollut siellä vasta viikon töissä,
 68) ihan niin kuin oma koti,
 69) me nauretaan siellä ja höpistään
 70) ja kaikki muutkin pomot tulee sinne,
 71) ja me istuttiin

Pihla arvioi ensimmäistä kesäänsä Suomessa ”oudoksi”. Hän työskenteli 20 tunnin työpäiviä, koska ei uskaltanut kieltäytyä annetuista töistä. Rivillä 40 kerrontaan ilmestyvät siivousalan yrityksen ”muut työntekijät”, jotka kuormittivat Pihlaa aina uusilla työkohteilla. Pihla kertoo (rivit 42 ja 43), ettei uskaltanut sanoa, ettei hän jaksa eikä ehdi suoriutua kaikista annetuista töistä. Kieltoilmauksin hän ilmaisee sen, että hänen odotuksenaan oli, että hänen olisi jaksettava. Kertomuksessa on aluksi läsnä edellä analysoitujen muotokuvamaisen otteiden 1 ja 2 kaltainen hengästyttävän kiireen kuvaus, jossa yksittäinen työntekijä yrittää selviytyä liian suuresta työmäärästä ilman työyhteisön tukea. Erona aikaisempiin jaksoihin on, että työstä suoriutumista ei vaadi nyt esimies, vaan vaatimus tulee ”muilta työntekijöiltä”.

Kiireen katkaisee Pihlan sairastuminen (rivi 45) ja se, että yhdestä siivouskohteesta ilmoitettiin, ettei siivooja ollut käynyt (rivit 48—49). Asia ratkeaa siten, että Pihla myöntää poissaolonsa (rivi 51), mutta samalla saa ilmaistuksi työyhteisössä, että hänen työvuorolistansa on mahdoton toteuttaa (rivi 52). Kyseessä olevassa episodissa toimijana on aluksi ainoastaan Pihla itse, kiireisenä ja väsyneenä siivoojana, jonka piti suoriutua annetuista työtehtävistä. Pihlan sisar ”piipahtaa” kerronnassa (rivi 46) väliaikaisena auttajana silloin, kun Pihla ei jaksa hoitaa kaikkia annettuja töitä yksin. Huomiota herättävää on, että Pihla ei enää mainitse ”pomoa” töiden jakajana tai ”käskyjen antajana”. Sen roolin saavat nyt ”muut työntekijät”, joiden rooli on kuitenkin samanlainen kuin episodissa 2 ”kasvotomalla” lääkärillä, joka kirjoittaa vihkoon sen, mitä hoitajan tulee tehdä.

Muutos tapahtuu siis Pihlan sairastumisen ja rohkeuden kasvamisen myötä. Rivillä 50 Pihla on *sanojan roolissa* (”mä *sanoin* toimistolla”), jonka Hyvärinen (2010, 105) liittää vahvaan *toimijuuteen*. Rivillä 53 tapahtuu kerronnassa muutos, jonka panevat alulle siivousyrityksen muiden työntekijöiden sanat: ”Sinun olisi pitänyt sanoa.” *Sanojan* rooli siirtyy hetkellisesti siis kollegoille, joiden osuus roolin muutoksessa on oleellinen. Kuten Aishan kertomuksessa (alaluku 6.1) myös Pihlan kerronnassa kuva tasavertaisena työntekijänä olemisesta ei rakennu muista ihmisistä irrallisen yksilön tekoina ja ajatuksina, vaan tässä yhteydessä suomalaiset kollegat liitetään sanomisen kautta osaksi omaa kokemusta ja kertomusta (ks. Hyvärinen 2010, 105).

Sana *sitten* (rivi 55) aloittaa Pihlan kerronnassa selittävän evaluaation: että hän ei lähtömaassaan olisi voinut kieltäytyä annetuista töistä. Odotusten rikkoutumisesta kertoo rivillä 49 Pihlan hämmästynyt huomio suomalaisesta työyhteisöstä: hän voi vapaasti puhua ongelmistaan ja soittaessaan työpaikalle hän tietää, ”että vastassa on toinen ihminen”. Rivillä 64 hän palaa vielä arvioimaan suomalaista esimiestä, joka on ”samanlainen ihminen” kuin muutkin ja jota voi sinutella. Hän jopa arvioi suomalaisen työyhteisön ”kodin kaltaiseksi” rivillä 68.

6.3 Luottamusta ei synny

Rami oli asunut Suomessa haastatteluhetkellä noin 15 vuotta. Hän muutti Suomeen Aasiassa sijaitsevasta lähtömaastaan varsin nuorena, jolloin hänelle ei ollut ehtinyt karttua paljon työkokemusta sieltä. Hän on suorittanut lähtömaassaan peruskoulun sekä toiminut maanviljelystöissä sekä koulussa sijaisopettajana. Koko Suomessa asumisen ajan Rami on työskennellyt monenlaisissa työtehtävissä: tarjoilijana ravintolassa, siivoojana, myyjänä sekä lukuisissa määräaikaisissa ja keikkaluontoisissa työtehtävissä sosiaali- ja terveydenhuoltoalalla.

Olen haastatellut Ramia kaksi kertaa. Hänen työelämäkertomuksensa on tyypillinen suullisesti tuotettu kertomus, joka ei etene kronologisesti, vaan poukkoilee kokemuksesta toiseen. Analysoin Ramin työelämäkertomusta kahdessa eri tematiikkaan liittyvässä luvussa. Seuraavaksi esittelen analyysin kertomuksen osasta, jossa Rami käsittelee työyhteisön vuorovaikutukseen liittyviä tapahtumia. Alaluvussa 10.1 hän kertoo työlainsäädännöstä.

Taulukko 6 C/Ramin kertomus

Kuvaus	Perhe lähtömaassa. Koulutus- ja työkokemus lähtömaassa. Sijaisopettajan työtehtävien kuvausta lähtömaassa. Muutto Suomeen.
Muotokuva (analyysi alaluvussa 10.1)	Työntekijän sitoutuminen työhön
Muotokuva	Luottamuksen saaminen suomalaisessa työyhteisössä
Muotokuva (analyysi alaluvussa 10.1)	Työlainsäädäntö Suomessa ja lähtömaassa
Muotokuva/episodi	Yhteisöllisyys työpaikalla, lähtömaan ja Suomen vertailua

Ensimmäisen haastattelun aikana Rami kertoo lyhyesti perheestään, koulutuksestaan ja työkokemuksestaan lähtömaassaan. Ensimmäisen ja koko toisen haastattelun ajan hän kertoo työkokemuksistaan Suomessa.

Kertomus alkaa siten, että Rami kuvailee perhettään, koulutustaan ja työkokemustaan lähtömaassaan. Kuvausta sijaisopettajana toimimisesta koulussa hallitsee rehtorin suuri päättänytävalta suhteessa opettajiin. Vuorovaikutuksesta muiden opettajien kanssa hän ei puhu juuri mitään. Opettajien kokouksissa keskusteltiin lähinnä käytännön asioista, esimerkiksi koulun ylläpitoon liittyvästä varainhankinnasta. Opettajien työtä hallitsivat järjestelmällisyys ja rehtorin päätökset esimerkiksi opetussuunnitelman sisällöistä. Oppilaat olivat pieniä lapsia, luokkakoot olivat suuria, ja kuri ja järjestyksenpito olivat tärkeä osa opettajan työtä. Rami kertoo työstään sijaisopettajana:

Meitä oli viisi opettajaa ja rehtori, muita työntekijöitä ei ollut. Niinko ei ollut keittiötä, kun ne (oppilaat) toivat omat eväät kouluun, ruokapuolta ei tarvittu. Eikä siivoojia, me niinko jätettiin siisteiksi paikat päivän päätteeksi, ei ollut sillä tavalla tarkka aikataulu, sulla ei ollut määrättyä työaikaa, sinne (kouluun) piti aina juosta, jos tulee jotain, mutta siitä ei makseta, se kuuluu siihen työtehtävään, siellä ei lasketa tunteja, että mulla on nyt menny yli työt. Aamulla mä menin sinne (kouluun) kello kahdeksan, joskus olin siellä iltakahdeksaan, suurin piirtein pääsin kotiin kello kuusi.

Ensimmäisen haastattelun aikana Rami kertoo menneestä ajasta, mutta yllä olevassa sitaatissa on jo viitteitä esimerkiksi työaikaan liittyvistä kysymyksistä, joihin hän sitten myöhemmin kertomuksessaan palaa kertoessaan työkokemuksistaan Suomessa. Siirtyessään kuvailemaan työkokemuksia Suomesta Ramin tapa kertoa muuttuu. Kerrontaa lei-

maavat toistuvat, sisällöltään keskenään samantyyppiset jaksot siitä, kuinka maahanmuuttajatyöntekijöitä kohtaan osoitetaan epäluottamusta suomalaisissa työyhteisöissä. Esitän nyt pitkän muutokuvamaisen jakson Ramin työelämäkertomuksesta, joka ei muodosta yhtä, kronologisesti ajassa etenevää tarinaa, vaan on pikemminkin monenlaisista tapahtumista koostuva kokemusten sarja.

Rami/muotokuva/luottamuksen saaminen suomalaisessa työyhteisössä (osa 1)

- 1) Kun mä oli alussa,
- 2) kun mä siivosin kauppa,
- 3) silloin kun siellä oli muutama suomalainenkin (siivoojana)
- 4) kun työt loppui (työpäivä loppui)
- 5) ja sun piti poistua sieltä,
- 6) tietenkin kun ulkomaalaiset (työntekijät) poistui,
- 7) vartijathan tarkisti aina kaikki (ulkomaalaiset).
- 8) Jollain tavalla se epäluottamus kohdistui meihin,
- 9) vaikka samanarvoista työtä tehtiin,
- 10) huono mielihän siitä tuli

Aineisto-otteessa Rami kertoo kokemuksestaan ensimmäisessä työpaikassaan Suomessa myymäläsiivoojana. Hän arvioi tilannetta, jossa siivoojat poistuivat työpäivän päättyessä. Tilanteessa ovat läsnä maahanmuuttajataustaiset työntekijät ja suomalaiset työntekijät sekä myymälän vartijat. Kerronta on muutokuvamaista, ja siihen sisältyy *tapakertomuksen* sanasto: rivillä 5 ”sun piti poistua”, rivillä 6 ”tietenkin kun ulkomaalaiset poistui” sekä rivillä 7 ”vartijathan tarkisti aina kaikki”. Vartijat saavat *toimijan* roolin, jossa he tarkistavat siivoojat mahdollisten myymälävarkauksien varalta. Maahanmuuttajataustaiset siivoojat ovat tarkistamisen *kohteena* ja suomalaiset siivoojat ”ulkopuolisina”. Vaikka Rami ei tilanteesta kertoessaan käytä täsmäntävää ilmausta ”vartijat tarkistivat vain maahanmuuttajatyöntekijät”, episodin riveistä 1—10 saa käsityksen, että näin toimittiin. Rami ei siis suoraan ilmaise, että suomalaisia siivoojia ei tarkistettu, mutta hän olisi odottanut, että kaikki työntekijät olisi tarkastettu, koska he tekivät *samanarvoista* työtä. Suomalaisiivoojat saavat kertomuksessa tavallaan *hyötyjän* roolin. He nousevat vartijoiden toimien kautta erilaiseen asemaan kuin maahanmuuttajakollegansa, koska heitä ei Ramin kertomuksen mukaan epäilty varkaudesta.

Rami/muotokuva/luottamuksen saaminen suomalaisessa työyhteisössä (osa 2)

- 11) mutta todella pitkä prosessi on (ennen) kuin saa luottamusta,
- 12) ne (suomalaiset) ei pysty luottamaan sinuun,
- 13) kuitenkin kun olet ulkomaalainen, se näkyy,
- 14) samaa on potilas-hoitajasuhde,
- 15) (suhteen rakentaminen) kestää paljon pidemmin
- 16) kuin suomalaisella hoitajalla, että pystyy luottamaan.
- 17) Ja aina riippuu henkilöstä,
- 18) tietty henkilö on tietty asenne ulkomaalaisia kohtaan,
- 19) sitä on vaikea muuttaa,

- 20) vaikka kuinka yrittää, se näkyy.
 21) Esimerkiksi jos sinne (sairaalaan) tulee joku ulkomaalainen kaveri,
 22) ne (suomalaiset työntekijät) sanoo tekevänsä mieluummin yksin työt,
 23) kun ulkomaalaisen parina.
 24) Se näkyy selvästi.
 ///Marja: menevätkö ulkomaalaiset helposti valittamaan tästä?
 25) Ei ulkomaalaiset puhu,
 26) varmaan keskenään jossain vaiheessa
 27) ja jossain vaiheessa antavat palautetta työhönottoon ja osastolle,
 28) mutta mihin se palaute sitten häviää,
 29) joku osastotunti puhutaan siitä,
 30) ja sitten se on käsitelty.
 ///Marja: Nnnnn..
 31) Kyllä sitä (epäluottamusta) esiintyy,
 32) jos esimerkiksi omaiselta tai potilaalta häviää jotain,
 33) sä olet aina ensimmäinen epäilty sielä,
 34) kumminkin kun sä olet ulkomaalainen,
 35) sinua epäillään ensimmäiseksi,
 36) vaikka kuinka kiltti ja luotettava on,
 37) sellaista se on.
 ///Marja: varmasti vaikeaa tuollainen kohtelu...
 38) Ja vielä kun sä hoidat lääkkeitä (lääkkeen jakoa),
 39) ne (suomalaiset työntekijät) aina tarkistaa,
 40) että on mennyt oikein.
 41) Kun sä oot hoitajana, yrität kantaa vastuun,
 42) kun mäkin jo puhun suomea,
 43) voisin aivan hyvin puhua omaisten kanssa,
 44) mutta aina siinä on joku välissä.
 45) Sillä tavalla ne ei luota, että pystynkö niitä asioita selvittämään.
 46) Pieniä juttuja...

Rivillä 11 Rami toteaa saaneensa kavereitakin Suomesta. Kontrastoivalla sidesanalla *mutta* hän kuitenkin ilmaisee, että luottamuksen saaminen on pitkä prosessi. Kertomuksen jakso rakentuu riviltä 15 lähtien useista tapahtumista suomalaisessa sairaalassa Ramin työkokemuksiin liittyen. Tapahtumien kerronta on luonteeltaan selittämistä (Linde 1993, 25), jolloin Rami esittää *väittämiä*, joita seuraavat erilaiset *perustelut*, miksi hänen esittämänsä asiantila on uskottava. Väittämät ja perustelut koskevat luottamuksen puutetta maahanmuuttajatyöntekijöitä kohtaan. Rami perustelee luottamuksen puutetta esimerkiksi sillä, etteivät suomalaiset työntekijät halua työskennellä maahanmuuttajatyöntekijän kanssa parina, vaan työskentelevät mieluummin yksin (rivit 22—24). Luottamuksen puute näkyy Ramin mukaan myös siinä, että jos potilaalta tai omaiselta häviää omaisuutta, maahanmuuttajatyöntekijöitä epäillään varkaudesta ensimmäisinä (rivit 33—37). Lisäksi hän on kokenut luottamuksen puutetta lääkkeenjaon ja omaisten kanssa tehtävän yhteistyön yhteydessä (rivit 39—45).

Rami kertoo työparina olemisesta, lääkkeenjaosta ja omaisten kohtaamisesta omien odotustensa kautta. Hän on hoitaja, joka haluaa kantaa vastuun työstään. Koska hän myös

puhuu suomea, hän odottaa voivansa työskennellä tasavertaisesti työyhteisössä. Esimerkiksi rivillä 44 hän ilmaisee kontrastoivalla sidesanalla *mutta*, että ”aina siinä on joku välissä”, ja vaikkei hän suoraan identifioi, ”kuka on siinä välissä”, hän tarkoittaa suomalaisia työntekijöitä. Rami ikään kuin haluaisi olla puhujan ja sanojan roolissa, mutta hän ei saa mahdollisuutta ottaa tätä roolia.

Kun Rami kertoo työelämäkokemuksistaan, hän sijoittaa itsensä miltei ulkopuoliselta tuntuvan *tarkkailijan* ja *kokijan* rooliin. Toisaalta hän on myös *tarkkailun kohde*. Suomalaiset työntekijät ovat sairaalan osastolla *toimijoita*, jotka saavat Ramin kerronnassa erityisaseman maahanmuuttajakollegoidensa työn laadun tarkastajina (esimerkiksi lääkkeenjaossa). Lisäksi suomalaistyöntekijät saavat valita, kenen kanssa he työskentelevät parityössä, sekä sen, kuka saa ensisijaisesti keskustella asiakkaiden omaisten kanssa. Maahanmuuttajatyöntekijöillä ei Ramin kertomuksessa ole toimijuutta sairaalan osastolla. He ovat pikemminkin taustatyövoimaa, joka hyväksytään työelämän toiminta-areenalle suomalaisten työntekijöiden pääroolia täydentäviin sivuosiin (ks. Lister 2003).

Ramin kertomusta voi luonnehtia maahanmuuttajatyöntekijänä olemisen evaluaatioksi. Kertomuksessa esiintyy suoraa työpaikkojen tapahtumien arviointia. Evaluaation voi sanoa olevan kertomuksen taustalla kulkeva ”punainen lanka” (Labov 1997). Hermanin (2002, 147) jaon mukaisesti Ramin kertomuksen tapahtumien voi sanoa pohjautuvan *tiloihin*, jolloin kertojan (Ramin itsensä) subjektiiviset kokemukset ja tunteet syrjinnästä työyhteisössä ovat kertomuksen keskiössä. Hänen ja muiden työyhteisön jäsenten toimintojen kuvaukset valottavat näitä kokemuksia. Ilmaisut *olla alussa* (rivi 1), *olla ulkomaalainen* (rivi 35) sekä *olla kiltti ja luotettava* (rivi 37) ilmaisevat tiloja. Tilojen ohessa Ramin kuvaamissa tapahtumissa esiintyy prosesseja, jotka eivät ole ajanjaksoiltaan selvärajaisia. Näistä ovat esimerkkeinä *huono mieli* (rivi 10) ja *pitkä prosessi ennen kuin saa luottamusta* (rivi 12).

Ramin koko työelämäkertomusta luonnehtivat *selitykset*, jotka on kerronnallisessa tutkimuksessa määritelty kerrontatavaksi, josta puuttuu kertomuksille ominainen jännite. Ramin selittäessä tapahtumia erilaisissa työyhteisöissä hän ei kuvaa niitä ”ennen ja jälkeen”-jatkuomalla, vaan pyrkii löytämään vastauksia siihen, miksi asiat ovat niin kuin ne ovat tai miksi ne eivät voi olla niin kuin niiden pitäisi olla (ks. Linde 1993; Komulainen 1998, 76).

Ramin työelämäkertomus sisältää selityksien lisäksi myös yleistyksiä ja subjektiivisia olettamuksia maahanmuuttajien huonosta kohtelusta suomalaisissa työyhteisöissä. Hänen kertomuksensa sisältää toistoa. Kertomusta lukiessa tulee tunne, että kertomus ”kiertää kehää”. Pohdin Ramin kertomusta lukiessani, miksi hän haluaa kertoa yhä uusia esimerkkejä maahanmuuttajiin kohdistuvasta luottamuksen puutteesta. Tulini siihen johtopäätökseen, että Ramille kertomisen funktio oli se, että hänellä oli tarve pohtia syrjintään, epäluottamukseen ja osallisuuteen liittyviä kysymyksiä erilaisista näkökulmista ja tilanteista käsin.

Rami on työskennellyt Suomessa jo 15 vuoden ajan. Suuri osa hänen työkokemuksestaan koostuu keikkaluontoisesta ja määräaikaisesta työstä sairaalan osastoilla. Hänen työelämäkertomuksensa aikakehikko muodostuu samanlaiseksi kuin Riessmanin (1990; 1991) tapakertomuksissa on esitetty. Ramin kertoessa työhistoriastaan suomalaisessa sairaalassa hän kuvaa toistuvaa, rutinoitunutta toimintaa, joka ei varsinaisesti huipennu tai pääty mihinkään. Kerronta ei keskity varsinaisesti tiettyyn aikaan tai hetkeen elämässä, vaan kuvaa ikään kuin

yleisellä tasolla, minkälaista on työskennellä maahanmuuttajana Suomessa. Tapakertomuksen malli tuo Ramin kertomukseen sellaisen sävyn, että siinä korostuvat vuosien aikana kertyneet epäluottamuksen ja syrjinnän kokemukset, joita ei ole työyhteisössä otettu puheeksi tai jotka ovat jääneet ratkaisematta.

Rami konstruoi työkokemuksiaan siten, että kerronta piirtää kuvan maahanmuuttajatyöntekijän vajaasta osallisuudesta työyhteisön arjessa. Vajaa osallisuus johtuu työyhteisön muiden työntekijöiden toiminnasta ja vuorovaikutuksesta maahanmuuttajatyöntekijöiden kanssa.

Kertomus sisältää referentiaalista eli tapahtumia selostavaa ainesta, mutta myös runsaasti evaluatiivista ainesta siten, että Rami vertaa lähtömaansa ja suomalaisen työelämän käytänteitä toisiinsa. Vertaamalla Rami tuottaa kertomukseen odotuksia siitä, miten asioiden tulisi tapahtua suomalaisessa työyhteisössä. Kertomuksen tapahtumat perustuvat kulttuurisen skriptin mukaiseen tietoon siitä, miten vuorovaikutuksessa keskenään olevien työyhteisön jäsenten tulisi käyttäytyä. Selvimmin kulttuuriseen skriptiin pohjautuvaa kerrontaa on episodissa 5, jossa Ramin kertomus kiteytyy: odotukset vuorovaikutuksesta suomalaisella työpaikalla eivät Ramin kertomuksessa toteudu.

Niemisen (2010, 148) sekä Henriksson ja Wreden (2004) mukaan sosiologisen terveystieteiden ja työn tutkimuksen näkökulmasta sairaanhoitajien ammatin sisällä on koko sen historian ajan käyty kamppailua ”oikean” ammattitaidon ja koulutuksen määrittelystä sekä työnjako- ja käskysuhteista. Työntekijän maahanmuuttajatausta näyttäytyy yhtenä monista erottelun perusteista ammattiryhmän sisällä, kun kamppaillaan yhteisöjen rajoista, ammatillisista keskuksista ja marginaaleista sekä ”oikeasta ammatillisuudesta” ja hierarkiasta yhteisöjen sisällä.

Ramin työelämäkertomuksessa on havaittavissa tietynlainen työyhteisön ”maahanmuuttajakategoria”. Siihen kiinnittyminen vaikuttaa konkreettisesti maahanmuuttajan ammatilliseen jäsenyyteen ennen kaikkea ammatilliseen osaamiseen ja tietämykseen kohdistuvien epäilysten myötä. Marginalisoivan kategorisoinnin kohteeksi joutuminen näyttäytyy kokemuksena siitä, että työntekijän työtä valvotaan ja ammatillisia perustaitoja epäillään (ks. Nieminen 2010, 155). Ramin työelämäkertomuksessa ammatilliset poissulkemiset ovat kerronnassa etualalla; juuri niiden kautta hän haluaa työelämäkokemuksensa rakentaa.

Huttunen (2002; 2004, 140) on tutkinut maahanmuuttajien omaelämäkertoja ja toteaa, että monissa elämäkerroissa on kuvauksia siitä, kuinka kirjoittaja kokee tulevaisuutensa nähdyksi ja kohdelluksi pikemminkin kategorian edustajana kuin itsenään. Huttunen (2004, 139) mukaan maahanmuuttajien puheesta on luettavissa ja kuultavissa marginaalisuutta tuottavia merkityksellisiä identiteettejä, eräänlaisia suomalaisessa kulttuurissa vaikuttavia vieraan figureja, joita vasten ja joihin vastauksena maahanmuuttajien itsemäärittelyt rakentuvat. Huttunen kutsuu näitä figureja kulttuurisiksi figureiksi ja ymmärtää ne sosiaalisiksi ja kulttuurisiksi välineiksi, joilla erotteluja ja luokitteluja ja siis myös keskuksia ja marginaaleja tuotetaan. Figuurit ovat eräänlaisia ominaisuuksien tiivistyksiä, visuaalisia hahmoja, joihin liitetään myös pinnalta näkymättömiä piirteitä, kuten kulttuuriin ja sukupuoleen kytkeytyviä, usein moraalisesti latautuneita ominaisuuksia. Kulttuuriset figuurit ohjaavat tapaa, jolla näemme ne konkreettiset ihmiset, joita eri tilanteissa kohtaamme.

Lauren ja Wrede (2010, 174) käyttävät käsitettä *institutionaalinen rasismi*, jolla he tarkoittavat rasismien ei-henkilökohtaisia, organisatorisia muotoja terveydenhuollon työyhteisöissä. Institutionaalinen rasismi eroaa avoimesta, henkilökohtaisissa kontakteissa ilmenevästä rasismista siten, että se ei perustu yksilöiden tietoisiin tekoihin vaan institutionaaliin käytäntöihin ja rakenteisiin. Sille on ominaista kykenemättömyys tunnistaa olemassa olevia valtaeroja hoitotyön arjessa.

Ramin työelämäkertomus sisältää tapahtumia, joissa viitataan vallan epätasapainoon syntyperäisten suomalaisten ja maahanmuuttajatyöntekijöiden välillä. Laurenin ja Wreden (2010, 175) mukaan organisaation sokeus näille valtaeroille viittaa siihen, että arkiset, työtä järjestävät institutionaaliset käytännöt jäävät usein työpaikkoja koskevan virallisen säätelyn ulkopuolelle, mikä jättää tilaa epätasa-arvoisille käytännöille. Lauren ja Wrede ovat paikantaneet tutkimuksessaan maahanmuuttajataustaisten lähihoitajien työkokemuksista samantlaisia epätasa-arvoisia käytänteitä työyhteisöissä kuin mitä Ramin työelämäkertomuksessa esiintyy. Tutkijat viittaavat muun muassa vanhustenhuollossa toteutettavaan työtehtävien uudelleenorganisointiin, jonka myötä työtehtävistä jatkuvasti neuvoteltaessa vahvassa asemassa oleva työntekijä voi sanella heikommassa asemassa olevan työt. Ramin työelämäkertomuksessa on esimerkkejä tämäntyyppisestä työnjaosta, kun suomalainen hoitaja saa päättää, tekeekö työn yksin vai maahanmuuttajatyöntekijän parina. Vallan epätasapainon oloissa neuvottelut työtehtävien jakamisesta siis noudattavat hierarkian vakiintuneita logiikoita (Lauren & Wrede 2010, 179).

Rami käyttää persoonapronominia *sinä* kuvatessaan, kuinka ”sinua, maahanmuuttajatyöntekijää” epäillään varkaudesta (rivit 33—36) ja kuinka kun ”sinä, maahanmuuttajatyöntekijä” jaat lääkkeitä, työsi tarkastetaan (rivit 40—41). Syytä siihen, miksi kertoja haluaa ”etäännyttää” itsensä kertomuksesta, on pohdittu kertomuksen tutkimuksen piirissä. Mildorfin (2007) analyysit skottilääkäreiden kertomuksista naisiin kohdistuvasta väkivallasta osoittavat, miten lääkäreiden monimerkityksellinen *you* viittaa vaikeissa tilanteissa aina lääkäriin itseensä. Mildorfin tutkimuksessa viitataan fokalisaatioon, joka tarkoittaa kertojan näkökulmaa kertomuksessa. Hyvärisen (2006, 19) mukaan sama tapahtuu suomen kielessäkin. ”Sä joudut tilanteeseen, jossa sun on pakko ratkaista, miten edetä” ei ole passiivi, vaan kyseessä on puhuja siirrettynä eettisesti monien jakamaan horisonttiin. Tulkitsen Ramin kertomuksessa persoonapronominin käytön merkitsevän viittaamista ennen muuta häneen itseensä ja yleisemmin maahanmuuttajatyöntekijöihin.

Kysymykseeni siitä, tekevätkö maahanmuuttajatyöntekijät valituksia epäoikeudenmukaisesta kohtelusta, Rami vastaa maahanmuuttajien kyllä puhuvan keskenään kokemuksistaan (rivi 26). Hän ilmaisee rivillä 28 maahanmuuttajien antavan palautetta negatiivisista kokemuksistaan esimerkiksi työhönottoon (keikkatyön tai määräaikaisen työsuhteen päättyessä). Riveillä 29—31 hän käyttää jälleen kontrastoivaa sidesanaa *mutta* ilmaistakseen, että palautteen antamisesta ei kuitenkaan ole ollut hyötyä.

Ramin työelämäkertomus jatkuu siten, että Rami lähtee tarkastelemaan työyhteisön yhteisöllisyyttä omasta kokemushistoriastaan käsin:

Rami/muotokuva/episodi/yhteisöllisyys työpaikalla

- 47) Meillä (lähtömaassa) työkaveri on myös kaveri, suurin osa.
- 48) Ja täällä (Suomessa) ei olla työn ulkopuolella tekemisissä.
- 49) Joku työkaveri on ollut joskus vapaapäivillä,
- 50) ja hänen asioistaan nauretaan ja puhutaan selän takana,
- 51) ei se ole aikuisten käyttäytymistä, eikä terveellistäkään.
- 52) Kun sä oot töissä siellä (lähtömaassa),
- 53) sun perheenkin tuntee kaikki,
- 54) mutta täällä (Suomessa) ne (työkaverit) eivät edes tiedä, onko sulla lapsia.
- 55) Yksityiselämä ja työelämä on täällä kaukana toisistaan,
- 56) sielä (omassa maassa) ne kulkee rinnakkain.
- 57) On hyvä asia, jos perheessä sattuu jotakin,
- 58) että sä saat työpaikaltakin tukea.
- 59) Mä olin marraskuussa hirveän järkyttynyt kun mun lähisukulainen kuoli (kotimaassa),
- 60) mä olin ihan shokissa,
- 61) sitten mä menin pomolle sanomaan,
- 62) tietenkin mä sain sairauslomaa muutaman päivän,
- 63) okei silloin hän kuunteli, mutta sitten kuitenkin hän sanoi,
- 64) ettei kannata tuoda omia asioita työpaikalle.
- 65) Te suomalaiset eri tavalla ajattelette.
- 66) Mä odotin työkavereilta enemmän tukea

Kertomuksen jakso alkaa muotokuvamaisella kerronnalla siten, että Rami kuvaa lähtömaansa työyhteisöä, jossa työkaveri oli kaveri myös työn ulkopuolella. Rivillä 49 hän toteaa kieltoilmauksella, että Suomessa näin ei tapahdu. Kieltoilmauksella hän osoittaa, että haluaisi myönteisen vaihtoehdon toteutuvan eli sen, että Suomessakin oltaisiin työkavereiden kanssa tekemisissä myös työn ulkopuolella. Ramin asennetta suomalaisiin työkavereihin kuvaa riveillä 50—51 olettaen, että suomalaiset nauravat ”selän takana” poissa olevalle työkaverilleen. Riveillä 53—54 Rami kuvaa tilannetta omassa maassaan, jossa työyhteisön jäsenet tuntevat toistensa perheet, ja rivillä 55 hän toteaa kieltoilmauksen avulla, että Suomessa työkaverit eivät tiedä, onko kollegalla lapsia. Kyseessä on *takauma*, *paluu* kerronnassa, jolloin kertojalla on tarve täydentää aiemmin kertomaansa.

Muotokuvamainen kerronta johdattaa riviltä 59 alkavaan episodiin, jossa Rami kertoo spesifistä tapahtumasta suomalaisella työpaikalla. Rivillä 60 ja 61 Rami kuvaa tiloja ja *henkisiä prosesseja* (”hirveän järkyttynyt” ja ”olla shokissa”), jotka liittyvät lähimaisen kuolemaan lähtömaassa. Hän olisi kaivannut enemmän tukea työyhteisöltään, mutta pettyi odotuksissaan. Rivillä 62 hän kertoo *menneensä sanomaan* esimiehelle surustaan, ja rivillä 64 on lauseiden välissä kontrastoiva *mutta*, jolla Rami ilmaisee, että esimiehen toiminta kuuntelijana ei vastannut hänen odotustaan tuesta. Rivillä 66 Rami pyrkii ikään kuin lukemaan suomalaisten ajatuksia siitä, miten esimerkiksi työkaverin omaisen kuollessa toimitaan. Jakso päättyy eräänlaiseen teesiin: ”Te suomalaiset eri tavalla ajattelette.”

Rami jäsentää kognitiivisen skriptin kaltaisen tiedon pohjalta kokemuksiaan siitä, miten hänen lähtömaassaan työkaveri oli kaveri myös työn ulkopuolella. Hän olisi odottanut

työkavereilta enemmän tukea tilanteessa, jossa lähiomainen kuolee. Ramin työelämäkertomuksen episodissa tapahtuu odotusrakenteen murros, kun hänen kulttuurisesti hahmotunut käsityksensä työpaikan yhteisöllisyydestä ei toteudu (työkaverit eivät ole tekemisissä työn ulkopuolella eivätkä työkaverit tue surutyössä). Ramin kertomus sekä tukeutuu tuttuihin kulttuurisiin skripteihin että poikkeaa niistä. Hän kertoo suomalaisella työpaikalla sattuneista tilanteista, jotka eivät vastaa hänen käsitystään työntekijöiden välisestä luottamukseen perustuvasta vuorovaikutuksesta.

Ramin työelämäkertomus sisältää kerrontaa, joka tuottaa evaluaatiota rinnastamisen ja vertaamisen keinoilla (Labov 1972, 378—393). Vaikka Rami kertoo työyhteisön tapahtumista omien kokemustensa pohjalta, on kerronnassa kuitenkin tietynlainen ”ulkopuolisuuden” vaikutelma. Hän kertoo epäluottamuksesta kaikkien maahanmuuttajien puolesta, ja muutamissa kohdissa hän selvästi etäännyttää itsensä tapahtumista. Kerronnasta syntyy vaikutelma päähenkilön ulkopuolisesta todellisuudesta, jossa hän itse on havaintojen tekijä.

6.4 Osallistujaroolien muutos ja pysyvyys työyhteisön vuorovaikutuksessa

Seuraavaksi kokoaan yhteen luvussa 6 analysoimani työelämäkertomukset (taulukko 6 D). Kansalaisen osallisuuden näkökulmasta taulukossa esittämiini työelämäkertomuksiin liittyy oleellisesti kuulluksi tulemisen tunne sekä se, että kertoja kokee tulevansa otetuksi vakavasti (ks. Juhila 2006, 119). Näen ”kuulluksi tulemisessa” yhtymäkohdan Sennetin (2004, 17) käsitykseen ”nähtynä olemisesta”: yksilö, joka tulee nähdyksi ”kokonaisena ihmisenä”, tuntee, että hänen olemassaolollaan on merkitys.

Kerronnan variaatiot ja niiden taustalla olevat tilanteet liittyvät kertojan sisäisen maailman muutoksen ja toisaalta muuttumattomana pysyvän tilanteen kuvaamiseen. Kaksi työelämäkertomusta (Aisha 6.1 ja Pihla 6.2) piirtää kuvan kertojan sisäisestä maailmasta, jossa hän siirtyy työelämän sivuroolista päärooliin ja tasavertaiseen suhteeseen muiden työyhteisön jäsenten kanssa. Yhdessä työelämäkertomuksessa (Rami 6.3) muutosta ei tapahdu, vaan kerronta ”kiertää kehää” kuvaten kertojan ulkopuolisuuden kokemusta ja sivuroolissa olemista työyhteisön vuorovaikutuksessa. Sivuroolissa pysyminen tarkoittaa Ramin kertomuksessa affektiivisen kokijan roolissa pysymistä. Kertomus liikkuu siten Brunerin (1986, 14) tietoisuuden maisemassa, joka käsittelee sitä, mitä kertoja tuntee ja ajattelee. Aishan ja Pihlan kertomuksissa tasavertaiseksi työyhteisön jäseneksi tuleminen vaatii kokijan roolista sanojan rooliin siirtymisen. Tämä tarkoittaa samalla kertomuksen siirtymistä toiminnan maisemaan (Bruner, mts.,) joka muodostuu Aishan ja Pihlan kertomuksissa tilanteita ja päämääriä koskevasta kerronnasta.

Taulukko 6 D /Skripti työyhteisön vuorovaikutuksesta, kertomuksen aikakehykset ja osallistujaroolit

Aisha ja Pihla: Tasavertaiseksi työyhteisön jäseneksi	Rami: Sivuroolissa pysyminen
<ul style="list-style-type: none"> • Työelämäkertomukset perustuvat kulttuuriseen tietoon siitä, miten työyhteisössä tulee toimia • Skriptin sisältämä tieto liittyy hierarkkisesti johdetun työyhteisön vuorovaikutussuhteisiin • Työelämäkertomusten jaksoissa kiteytyvät työyhteisön arjessa sattuneet vuorovaikutukseen liittyvät tilanteet, jotka ovat kertojille muutoksen paikkoja • Kertojilla on työyhteisön vuorovaikutuksesta odotuksia, jotka muuttuvat kokemuksen myötä • Muutos tapahtuu kertojan omassa tietoisuudessa <ul style="list-style-type: none"> > lähtömaassa kuuliainen työntekijä > Suomessa autonominen yksilö ja osa työyhteisön vuorovaikutusta • Kertomusten aikakehysten preferenssi: tilat ja prosessit • Kertomusten osallistujaroolit: havaitsijan ja kokijan roolista sanojan ja toimijan rooliin • Siirtyminen tietoisuuden maisemasta toiminnan maisemaan, jossa toimijuus aloitteentekijänä korostuu 	<ul style="list-style-type: none"> • Työelämäkertomus perustuu kulttuuriseen tietoon siitä, miten työyhteisössä tulee toimia • Skriptin sisältämät odotukset työyhteisön vuorovaikutuksesta eivät toteudu • Kertomuksen aikakehysten preferenssi: tilat <ul style="list-style-type: none"> > kertojan omat kokemukset esimerkiksi syrjinnästä ja epäluottamuksesta työyhteisössä ovat kertomuksessa etualalla • Kertomuksen osallistujaroolit <ul style="list-style-type: none"> > kertoja asettaa itsensä pääasiassa havaitsijan ja affektiivisen kokijan rooliin muiden henkilöiden ollessa toimijoita • Kertomus sijoittuu pääasiassa tietoisuuden maiseman vastaanoton ulottuvuuteen

Työelämäkertomuksissa kertoja ilmaisee käsityksensä itsestään työntekijänä. Tämän lisäksi tärkeää on myös se, miten hän arvioi kuulumistaan työyhteisöön sekä minkä arvoisena jäsenenä kertoja kokee ryhmään kuuluvansa. Työelämäkertomuksen voi näin nähdä sosiaalisena evaluaationa (ks. myös Linde 1993, 31; Komulainen 1998, 72). Kertojan käsitykseen omasta kuulumisesta työyhteisöön liittyy ammatillisen jäsenyyden näkökulma, joka tarkoittaa sekä ammatillista asemaa että osallisuutta arjen kanssakäymiseen ja yhteisöön kuulumisen tunnetta. Laajemmin ajateltuna ammatillinen jäsenyys on kiinteästi sidoksissa kansalaisuuteen koko yhteiskunnassa, johon kiinnittymistä työ ja ammatti vahvasti jäsentävät (ks. myös Nieminen 2010, 149).

Taulukossa 6 D esittämässäni työelämäkertomuksissa kansalaisuuden käsitteet ”olla kansalainen”, joka viittaa kansalaisen oikeuksiin ja velvollisuuksiin, sekä ”toimia kansalaisena”, joka viittaa kansalaisen statukseen liittyvän koko potentiaalain käyttämiseen ja merkitsee kansalaisuutta käytäntönä, yhdistyvät toisiinsa (ks. Lister, 2003, 42; ks. myös Valokivi 2008, 61). Kansalaisena toimiminen tapahtuu työelämän prosesseissa, käytännöissä ja

vuorovaikutussuhteissa, ja kansalaisuus rakentuu yksilöiden välisissä kohtaamisissa ja suhteissa. Kohtaamisissa käydään neuvotteluja, joten nämä suhteet ovat muuttuvia (Lister 2003, 42).

Tasavertaiseen rooliin pääseminen työyhteisössä (ks. taulukko 6 D) merkitsee kansalaisuuden saavuttamista prosessina sekä tietynlaisen autonomian saavuttamista julkisessa tilassa (työyhteisössä) (Ahponen 2008, 137). Sivurooliin jäämisessä on puolestaan kyse Listerin (1997, 44—45) tarkoittamasta kansalaisuuden substantiaalisten oikeuksien puuttumisesta, jolloin maahanmuuttajat hyväksytään julkisille toiminta-areenoille (työyhteisö) valtaväestöä täydentäviin rooleihin. Listerin mukaan maahanmuuttajat saavat helposti toisen luokan kansalaisen leiman, jos heiltä kielletään täydet substantiaaliset oikeudet kansalaisina. Käsitän substantiaalisten kansalaisoikeuksien tarkoittavan sitä, minkälainen rooli maahanmuuttajille muodostuu työelämässä. Lister (2003) kirjoittaa myös naisten kansalaisuudesta, jossa naiset hyväksytään julkisille toiminta-areenoille miespääosaa täydentäviin rooleihin.

7 Työyhteisön hierarkiasuhteet: kenen johdolla aktiivinen kansalainen toimii ”tiimiyhteiskunnassa”?

Kahden työelämäkertomuksen (Natalia 7.1 ja Sofia 7.2) keskeiset jaksot muodostuvat työyhteisön hierarkiasuhteita koskevasta kerronnasta. Natalian kertomuksen tarinamaailmassa työyhteisön johtajuus konstruoituu esimiehen näkökulmasta ja Sofian kertomuksessa työntekijän näkökulmasta. Kulttuurinen ja kognitiivinen skripti esimiehen toiminnasta sisältää arvoja ja normeja siitä, miten esimiehen ja työntekijän tulee olla vuorovaikutuksessa toistensa kanssa, sekä siitä, mitä heidän työtehtäviinsä työyhteisössä kuuluu. Alaluvuissa 6.1 ja 6.2 olen analysoinut Aishan ja Pihlan työelämäkertomuksia, joissa esiintyy myös kerrontaa esimiehen vallasta ja sen vaikutuksesta. Natalian ja Sofian kertomukset poikkeavat kuitenkin Aishan ja Pihlan kertomuksista siten, että niiden ydinepisodeissa ovat voimakkaasti läsnä odotukset siitä, kenellä on viime kädessä vastuu työyhteisön toiminnasta ja mitä tähän vastuuseen konkreettisella tasolla työyhteisön arjessa kuuluu.

7.1 Esimiestä pitää teititellä

Natalian lähtömaa sijaitsee Itä-Euroopassa. Hänellä on yliopistokoulutus kaupalliselta alalta lähtömaastaan sekä yli 20 vuoden työkokemus erilaisista työtehtävistä koulutustaan vastaavilta aloilta. Hän on työskennellyt useita vuosia esimiehenä matkailu- ja ravintola-alalla lähtömaassaan. Suomessa Natalia oli asunut haastatteluhetkellä noin yhdeksän vuotta ja työskennellyt muun muassa hotellisiivoojana ja tiskaajana sekä erilaisissa määräaikaissa työtehtävissä sosiaali- ja terveydenhuoltoalalla.

Natalian työelämäkertomuksen jaksot muodostuvat seuraavasti:

Taulukko 7 A/Natalian kertomus

Kuvaus	Perhetausta ja syyt Suomeen muuttoon. Koulutus- ja työkokemus lähtömaassa
Kuvaus	Työkokemus esimiehenä lähtömaassa. Lähtömaan yhteiskunnallisen tilanteen vaikutus työoloihin ja esimiehen työhön.
Muotokuva	Esimiehen ja työntekijän väliset suhteet lähtömaassa
Kuvaus	Lyhyt kuvaus pitkästä työkokemuksesta Suomessa
Muotokuva	Esimiestyö Suomessa ja lähtömaassa

Olen haastatellut Nataliaa kaksi kertaa. Molemmat haastattelukerrat tuottivat monipuolista kerrontaa Natalian työelämäkokemuksista lähtömaassa. Hänen kerrontansa poikkeaa kaikkien muiden haastateltujen kerronnasta siten, että se keskittyy lähtömaassa saatun työkokemukseen. Muuttaessaan Suomeen Natalia on kokenut suuren muutoksen omassa roolissaan työelämässä: suuren matkailualan yrityksen johtajasta lähtömaassaan hotellisii-voojaksi Suomessa.

Natalia kuvailee myös aika ajoin hyvin yksityiskohtaisesti lähtömaansa yhteiskunnallista tilannetta: kuinka kontrolloitua varsinkin esimiehen työ oli sosialismin aikana, sekä kuinka perestroika ja yksityistäminen muuttivat työelämää. Natalian työelämäkertomuksen ydinkohdat muodostuvat kuitenkin esimiehen arkipäiväisen työn kuvauksesta sekä niistä odotuksista, joille hän puheensa suomalaisen esimiehen roolista rakentaa. Työelämäkertomus esimiehen ja työntekijän välisistä suhteista koostuu ydinepisodeista kolme ja kuusi.

Sekä ensimmäisen että toisen haastattelun aikana Natalian työelämäkertomuksessa painottuvat tietynlaiset työyhteisön ”käyttäytymissäännöt”. Natalia kertoo:

...koskaan kukaan ei (mainitsee lähtömaansa) sano ”sinä tulepa tänne”, ei mikään ikäero, se on kulttuurikysymys, jos haluaa kysyä jotain ja jos kysyy: hei sinä, vastaa minulle, missä on kauppa tai sellaista, kukaan ei (lähtömaassa) vastaa. Se on paha ja tarkoittaa kuka sinä olet minulle sanomaan...

Natalian työelämäkertomuksen jaksot etenevät siten, että kertomuksen alun kuvaileva kerronta taustoittaa ja johdattaa seuraavaan muotokuvamaiseen kertomuksen osaan.

Natalia/muotokuva/esimiehen ja työntekijän välinen suhde lähtömaassa (osa 1)

///Marja: no kerrotko jotain esimiehen ja työntekijän väleistä niinko konkreettisesti?

- 1) no tavallisesti se on sellainen suhde,
 - 2) jos me olemme töissä,
 - 3) ei saa sanoa ”sinä” (sinutella),
 - 4) (lähtömaassa) on työtapa,
 - 5) että työssä on oikea noudattaa työhierarkia,
 - 6) se koskee kaikkia,
 - 7) johtajia ja työntekijöitä,
 - 8) kaikki puhua te (teititellä), ei mikään sinä,
 - 9) jos me olemme ystäviä (työyhteisön jäsenet),
 - 10) jos me menemme ulos kun työ on loppu,
 - 11) me puhumme sinä (sinutella),
 - 12) tai ruoka-aikana,
 - 13) mutta jos me olemme töissä, sitten te (teititellä)
-
- 14) jos sä oot päällikkö,
 - 15) sinun pitää näyttää kaikille,
 - 16) ettei sinulla ole joku erikoinen suhde ihmisten (työntekijöiden) kanssa,
 - 17) ei saa näyttää hyvää eikä huonoa suhdetta,
 - 18) ja toinen asia on,
 - 19) koska päällikön paikka on hyväksytty kommunistihallinnossa,
 - 20) toiset työntekijät pelkää,

- 21) että voi tulla joku ongelma,
 22) jos minä en pääällikkönä halua,
 23) että olet (työntekijä) töissä,
 24) mä voin aina irtisanoa sinut
 ///Marja: että niin paljon valtaa?
 25) joo se oli todella paljon valtaa,
 26) minulla (esimiehenä) esimerkiksi oli 8 tunnin työaika,
 27) menin kotiin ja sitten tein niitä tarkastuskäyntejä työpaikalle,
 28) ne olivat yllätyskäyntejä,
 29) jos minä katsoin, että hän (työntekijä) oli humalassa tai nukkui tai ei ollut paikalla,
 30) minä tein siitä raportin
 31) ja päivällä kutsuin sitten (työntekijän)
 32) ja kerroin, että sinulla on nyt irtisanominen

Työelämäkertomuksen jakso alkaa kuvauksella Natalian lähtömaan työyhteisössä noudatettavasta puhuttelukulttuurista. Jakso on ”kerrottavuudeltaan” niukka; siinä ei tapahdu mitään yllättävää *kertojan perspektiivistä* katsottuna. Natalia antaa raportinomaisen kuvauksen siitä, millaisena hän näkee esimiehen ja työntekijän välisen suhteen. Kertomuksessa on paljon *suhdeprosesseja* (Halliday 1984; Herman 2002, 136—169), joiden tehtävänä on luonnehtia, luokitella ja identifioida. Suhdeprosesseissa perusmuotona on asettaa kaksi tai useampi asia suhteeseen keskenään. Natalia käyttää runsaasti *olla*-verbiä luokitellakseen ja identifioidakseen työyhteisön hierarkkisia suhteita. Hyvärisen (2010, 104—105) mukaan kertomuksissa on suhdeprosesseja usein alussa, jolloin ne luonnehtivat tilannetta ja alkuasetelmaa. Suhdeprosessit liittyvät usein myös ongelmatilanteisiin, joissa aktiivisen tekemisen sijaan tuleekin tärkeäksi kuvata omaa itseään. Toisaalta runsas *olla*-verbin käyttö voi johtua myös siitä, ettei Natalia puhu suomea äidinkielenään.

Koska Natalia on itse toiminut esimiehenä, hän konstruoi esimiehen ja työntekijän suhdetta esimiehen näkökulmasta. Tarinamaailma (Herman 2002, 5) rakentuu siitä, minkälaisiksi esimiehen rooli ja asema muodostuvat arkipäivän työssä. Natalia arvioi esimiehen roolia lähtömaassaan siten, että esimiehen piti esiintyä korostuneen neutraalisti suhteessa työntekijöihin (rivit 6—7), millä Natalia tarkoitti sitä, ettei saanut näyttää ”hyvää eikä huonoa suhdetta”. Tiukkoja käyttäytymissääntöjä kuvaa myös tietynlaisen puhuttelukulttuurin ylläpitäminen, joka koski kaikkia työyhteisön työntekijöitä asemasta riippumatta. Työn ulkopuolella ja esimerkiksi ruokatauoilla sinuttelu oli työyhteisön jäsenten keskuudessa sallittua, mutta töissä ollessa kaikkien piti teitillä toisiaan (rivit 5—13). Mielenkiintoista kertomuksessa on persoonapronominin vaihtelu: riveillä 14—16 Natalia puhuu esimiehestä *sinä*-muodossa ja siirtyy *minä*-muotoon riviltä 22 lähtien, mikä viittaa siihen, että hän puhuu koko ajan itsestään. Jakson alkuosan kuvaus johdattaa riviltä 14 muotokuvamaiseen kerrontaan, jossa Natalia kertoo siitä, mitä esimiehen rooli edellyttää suhteessa työntekijöihin.

Rivillä 19 valtio (josta Natalia käyttää nimitystä kommunistihallinto) saa roolin, joka vaikuttaa työelämän arjessa toimimiseen. Esimies on saanut valtiolta vallan halutessaan irtisanoa työntekijän (rivit 22—23). Pelon herättäminen (rivi 20) on esimiehen käyttämä johtamistapa, jota hän hyödyntää esimerkiksi tekemällä tarkastuskäyntejä oman työaikansa

ulkopuolella tarkistaakseen, ovatko kaikki työntekijät paikalla työaikana. Esimies on yksiselitteisesti *toimija*, jonka tehtävänä on kontrolloida työntekijöitä.

Olen erottanut omaksi episodikseen Natalian työelämäkertomuksesta otteen, jossa hän jatkaa esimiehen ja työntekijän välisen suhteen kuvailua:

Natalia/muotokuva/esimiehen ja työntekijän välinen suhde lähtömaassa (osa 2)

- 33) minä muistan kun minä olin johtajana (ravintolassa)
- 34) minä tulin töihin,
- 35) otin valkoisen puvun ja menin keittiöön,
- 36) ja tarkistin kaikki,
- 37) mitä ruokaa oli valmistettu,
- 38) mitä tekee kokki,
- 39) mitä tekee tarjoilija,
- 40) mitä tekee opiskelija,
- 41) mitä tekee siivooja,
- 42) ja tarkistin kaikki

Riveillä 33—42 Natalian esittämää luettelomaista kuvausta voi nimittää ravintolapäällikön työn aamuvuoron skriptiksi. Työvuoron kuvaus perustuu kognitiiviseen skriptiin, jolla Natalia jäsentää työtään ravintolan esimiehenä. Skripti liittyy siis tiettyyn tilaan (ravintolan keittiöön) ja toimii automaattisesti organisoiden arkipäivän toimintaa esimiehen perspektiivistä käsin. Natalia kuvaa yksityiskohtaisesti sitä, miten esimies pukeutuu työvuoron alkaessa ja mitä hänen työtehtäviinsä kuuluu. Jakso alkaa suhdeprosessilla ”*minä olin johtajana*” ja jatkuu materiaalisilla prosesseilla ”*minä tulin*” (rivi 34), ”*otin valkoisen puvun ja menin keittiöön*” (rivi 35) ja ”*tarkistin*” (rivi 36). Kertoja korostaa omaa rooliaan esimiehenä *aktiivisena toimijana*. Toiston avulla hän alleviivaa esimiehen vastuuta työyhteisössä.

Seuraavaksi esittelen Natalian työelämäkertomuksen jakson, jossa hän sijoittaa esimiehen työn ja roolin suomalaisen työyhteisöön:

Natalia/muotokuva/esimies Suomessa

- 43) minä voin sanoa,
- 44) että on vain yksi ongelma Suomessa,
- 45) ja se on sama kaikissa työyhteisöissä,
- 46) minun mielestäni on niin paljon tyhjiä papereita,
- 47) (esimies) kirjoittaa ja kirjoittaa ja kirjoittaa,
- 48) ja lähettää ja posti toimii ja toimii,
- 49) ja paperi loppuu (nauraa), liian paljon
- 50) niin kuin päiväkodissa,
- 51) totta kai minä ymmärrän,
- 52) että johtajalla tässä ei ole mahdollisuus katsoa, tarkistaa työ
- 53) mä luulen että Suomessa johtajalla ei ole aikaa,
- 54) tehdä sitä työtä, mikä on tärkeää
- 55) hänellä ei ole aikaa, vain papereita,
- 56) minun maassani ei tarvitse tehdä niin paljon paperitöitä,
- 57) sä (esimies) joudut kyllä kirjoittamaan papereita,
- 58) mutta ei niin paljon, ei joka päivä,

- 59) voi olla että joutuu laskemaan rahaa ja tarkistamaan kuinka paljon menee,
 60) mutta tärkeintä on tarkistaa kuka on töissä,
 61) ja millaisia ongelmia ihmisillä (asiakkailta) on,
 62) minä menin puhumaan saliin (ravintolan esimiehenä lähtömaassa)
 63) asiakkaiden kanssa,
 64) ja tarkistin ja katsoin mitä ihmiset (asiakkaat) haluavat, olivatko tyytyväisiä,
 65) täällä Suomessa johtajalla ei ole aikaa,
 66) hänellä on vain paperit ja tietokone

Natalia rakentaa suomalaisen esimiehen henkilöhaamon oman kulttuurisen skriptinsä kautta. Hän rakentaa kuvaa esimiehen toiminnasta suhteessa omiin odotuksiinsa esimiehen roolista ja työtehtävistä. Odotusten osoittimina kertomuksessa on arvioivaa kieltä: ”*vain yksi ongelma*” (rivi 44), ”*tyhjiä papereita*” (rivi 46), ”*liian paljon papereita*” (rivi 49). Kertomuksessa esiintyy myös toistoa: ”*esimies kirjoittaa, kirjoittaa, kirjoittaa*” (rivi 47) sekä ”*posti toimii ja toimii*” (rivi 48) ja ”*johtajalla ei ole aikaa*” (rivi 53), ”*hänellä ei ole aikaa*” (rivi 55) sekä ”*täällä Suomessa johtajalla ei ole aikaa*” (rivi 65). Rivillä 51 Natalia ikään kuin pysäyttää kertomuksen toteamalla ”*totta kai minä ymmärrän*” ja *palaa* edellisessä aineisto-otteessa kuvaamaansa esimiehen työn skriptiin lähtömaassaan. Hän käyttää runsaasti *kieltomuotoja*: ”*ei ole mahdollisuutta*” (rivi 52), ”*ei ole aikaa*” (rivi 53), ”*ei tarvitse*” (rivi 56), ”*ei niin paljon, ei joka päivä*” (rivi 58). Natalian arvioinnissa suomalaisen esimiehen työstä erilaiset ”paperityöt” nousevat esteeksi sille, ettei esimies voi keskittyä siihen, mikä olisi Natalian odotuksen mukaisesti esimiehen työssä tärkeää: työyhteisön työn tarkistaminen (rivi 52). Hän arvioi paperitöiden olevan pääsääntöisesti turhia (rivi 46) ja kuvailee sitä, että vaikka hänen kotimaassaanakin esimies *joutui* tekemään paperitöitä, ei se kuitenkaan ollut päivittäistä.

Natalia tarkastelee edellä esitetyissä kertomuksen jaksoissa työyhteisöjen sosiaalista kontekstia kahdessa maassa. Jaksot muodostavat pienoiskertomuksen Natalian esimiehen työhön liittyvistä odotuksista. Mielenkiintoista työelämäkertomuksessa on se, että Natalia vertaa ravintolapäällikön ja päiväkodin johtajan töitä, velvollisuuksia ja vastuuta samanlaisten odotusten pohjalta kuitenkin arvioimatta työyhteisöjen erilaisuutta. Esimies saa samanlaisen roolin *toimijana* ja *työn ja työntekijöiden tarkastajana* riippumatta siitä, mihin kontekstiin Natalia esimiehen sijoittaa. Ravintolan asiakkaat saavat Natalian kertomuksessa tärkeän position, sillä esimiehen tärkeänä työtehtävänä oli tiedustella heidän tyytyväisyyttään. Asiakkaiden tyytyväisyys oli suorassa yhteydessä siihen, miten työntekijät olivat hoitaneet työnsä. Päiväkodin asiakkaita (lapsia ja heidän vanhempiaan) Natalia ei kuitenkaan työelämäkertomuksessaan mainitse.

7.2 Kenelle työntekijä on viime kädessä vastuussa työnteostaan?

Sofian lähtömaa sijaitsee Itä-Euroopassa, entisen Neuvostoliiton alueella. Hän on saanut lähtömaassaan lastenhoitajan koulutuksen ja työskennellyt ennen Suomeen muuttoaan noin 10 vuoden ajan lastenhoitajana päiväkodissa. Suomessa Sofia oli asunut haastatteluhetkellä noin 15 vuotta ja työskennellyt eripituisia jaksoja muun muassa lehdenjakajana sekä

erilaisissa sosiaali- ja terveydenhuollon avustavissa tehtävissä. Olen haastatellut Sofiaa kolme kertaa.

Työelämäkertomus muodostuu seuraavista jaksoista:

Taulukko 7 B/Sofian kertomus

Kuvaus	Lyhyt kuvaus koulutuksesta ja työkokemuksesta lähtömaassa. Kuvaus työstä suomalaisessa palvelutalossa.
Muotokuva	Johtajuus ja valta työyhteisössä (lähtömaan ja Suomen vertailua)
Kuvaus	Työ suomalaisessa palvelutalossa
Muotokuva	Vastuu työyhteisössä
Muotokuva	Lapsi asiakkaana päiväkodissa (lähtömaan ja Suomen vertailua)
Muotokuva	Suomalaisuuteen ”tottuminen”

Ensimmäinen haastattelu alkaa perustiedoilla lähtömaassa hankitusta koulutuksesta ja työkokemuksesta sekä siitä, kuinka monta vuotta Sofia on asunut Suomessa ja millaista työkokemusta hänelle on täällä karttunut. Hän ei kerro mitään esimerkiksi vuosien takaisesta lehdenjakajan työstään Suomessa vaan aloittaa kertomisen viimeaikaisista työkokemuksistaan Suomessa vanhusten palvelutalossa ja päiväkodissa.

Sofian työelämäkertomuksen alkua, jossa hän kuvailee työtään vanhusten palvelutalossa, hallitsee puhe konkreettisesta arkityöstä: siitä, miten erilaiset työtehtävät suoritetaan ja mitä töiden suorittamiseen liittyy. Hän kertoo aamuvuoron rutiineista luettelomaisesti: vanhusten herättäminen, aamupesujen suorittaminen, aamukahvien tarjoilu, lääkkeiden jako, ulkoilu, ruokailu ja niin edelleen. Jos ajatellaan Hermanin (2002) kertomuksen *aikakehikoita*, Sofian työelämäkertomuksen alkuosa sijoittuu *saavutusten* ja *prosessien* aikakehikoille: hän kertoo aamuvuorosta (täsmällinen aika) ja kaikesta, mitä aamuvuorossa tapahtuu. Tapahtumien kerronnan ollessa keskeistä henkilöt (työyhteisön työntekijät ja asiakkaat) ovat kerronnassa taka-alalla ja toiminnoille ”alisteisia”. Sofia kuvaa toimintaa nimenomaan työntekijän kannalta eli siitä näkökulmasta, mitä työntekijä *tekee* vanhukselle aamuisin: herättää, pesee, syöttää, jakaa lääkkeet ja niin edelleen. Jos hän olisi kuvannut vanhuksen ja työntekijän vuorovaikutusta aamuisin, kerronta olisi muodostunut erilaiseksi.

Sofian työelämäkertomuksen keskeisiksi jaksoiksi nousevat kerronnan kohdat, joissa hän arvioi suomalaisten työyhteisöjen vuorovaikutusta, johtajuutta, vastuuta ja asiakastyötä omasta kulttuurisesta merkityksenantoprosessistaan lähtöisin.

Toisella ja kolmannella haastattelukerralla Sofian kerronta muuttuu verrattuna ensimmäiseen. Tähän vaikutti se, että otin haastattelijana aktiivisemmän roolin kuin ensimmäisessä haastattelussa. Kerronta alkoi siis muodostua minun ja Sofian vuorovaikutuksesta. Ensimmäisen haastattelukerran kerronnassa korostuu kertomuksen referentiaalinen funktio, kun Sofia selostaa ja kuvaa omaa henkilökohtaista koulutus- ja työhistoriaansa sekä konkreettisia työelämäkokemuksiaan suomalaisella työpaikalla. Myös ensimmäisen haastattelukerran kerronnassa esiintyy evaluatiivisia aineksia, mutta myöhemmillä haastattelukerroilla evaluatiiviset jaksot ”kiteytyvät” (ks. Labov 1997; Miettinen 2006). Näissä kohdissa kerrontaansa Sofia käsittelee työyhteisöjen toimintaa ja henkilöitä johtajuuden ja vastuun näkökulmasta. Kerronnassa esiintyvät myös sosiaali- ja terveydenhuollon piirissä olevat asiakkaat, joiden parissa Sofia on työskennellyt (lapset ja vanhukset).

Konkreettisten työtehtävien kuvauksesta siirrytään toisella haastattelukerralla puheeseen työyhteisöjen hierarkiarakenteista ja varsinkin johtajan asemasta työyhteisössä. Seuraavaksi esittelen Sofian kertomuksen jakson, joka käynnistyy siitä, kun pyydän Sofiaa kuvaamaan lähtömaansa esimiehen asemaa ja merkitystä työyhteisössä. Kerronta muuttuu Suomen ja lähtömaan vertailuksi, tietynlaiseksi ”siellä–täällä”-puheeksi.

Sofia/muotokuva/johtajuus ja valta (osa 1)

- 1) Johtaja oli siellä (lähtömaassa)
- 2) kuin jumala,
- 3) mutta täällä (Suomessa) johtaja on
- 4) sama kuin muutkin,
- 5) avustaa muita (työntekijöitä), jos joku on poissa.

Sofia valitsee lähtömaansa esimiehelle vahvan kuvailevan ominaisuuden ”kuin jumala” ja vertaa häntä kontrastoivalla sidesanalla *mutta* suomalaiseen esimieheen, joka on ”sama kuin muutkin” (työntekijät). Sofian tapa kuvata johtajaa sanalla ”jumala” oli niin voimakkaasti latautunut, että pyysin häntä kuvaamaan tarkemmin, mitä se käytännössä tarkoitti, jolloin Sofia siirtyi kuvaamaan yksityiskohtaisemmin vastuun jakautumista työyhteisöissä lähtömaassaan ja Suomessa.

Sofia/muotokuva/vastuu työyhteisössä (osa 2)

- 6) Kyllä siellä (lähtömaassa) hoitajallakin on vastuu,
- 7) eikä aina vaan johtajalla.
- 8) Jokainen tiesi vastuunsa.
- 9) Täällä (Suomessa) vastuuta ei huomaa,
- 10) mutta kotimaassa se oli selvää,
- 11) että jos jotakin teet, kannat siitä vastuun.
- 12) Mukavampi olla tällaisessa (Suomessa),
- 13) hermopeli oli siellä (lähtömaassa),
- 14) jokainen minuutti piti ajatella että sanoinko väärän sanan tai,
- 15) semmonen juttu, luottopuolella ihminen (ihmisten välinen luottamus)

- 16) että vanhainkodissakin (Sofian työpaikka),
- 17) tulee sisältäpäin semmonen turvallinen tunne.
- 18) Ja sitten kun mä olen ollut sellaisissa taloissa töissä,
- 19) joissa tällaista ei ole.
- 20) (Että) on vedetty raja (työntekijöiden keskuuteen)
- 21) että semmonen tiimityö sujuu Suomessa paremmin,
- 22) tai ehkä se johtuu siitä, että omassa maassa talo (työpaikka) oli suurempi,
- 23) liian paljon väkeä, enempi keskinäistä kitkaa,
- 24) aina tapahtuu kaikenlaista,
- 25) henkilökunta ei tule tekemisiin toistensa kanssa,
- 26) siellä (lähtömaassa) luokkia (ammattiryhmien välisiä) oli enemmän,
- 27) selvät rajat.
- 28) Päiväkodissa (Sofian työpaikka) Suomessa ei ollut sellaisia rajoja,
- 29) kaikki teki töitä yhdessä, kansiossakin (toimintasuunnitelma) oli että,
- 30) teemme töitä yhdessä,
- 31) että olitko johtaja, sairaanhoitaja, perushoitaja,
- 32) kaikki oli niinko samaa,
- 33) kaikki oli samanvertaisia (työpaikalla Suomessa),
- 34) olit sitten köyhempi tytär tai siivooja,
- 35) siellä (lähtömaassa) oli hierarkia

Sofia ikään kuin neuvottelee itsensä kanssa siitä, miten esimiehen rooli ja työntekijöiden vastuu eroavat hänen lähtömaassaan ja Suomessa. Kerrontaa voi luonnehtia selostavaksi, toteavaksi ja selityksenomaiseksi (ks. Linde 1993; Komulainen 1998, 76). Sofia esittää erilaisia väittämiä työyhteisön arjesta ja pyrkii samalla perustelemaan asiantilan uskottavuutta. Kerronnassa esiintyy useissa kohdissa *takaumia*, joissa kertoja palaa kuvaamaan lähtömaansa työyhteisön hierarkiasuhteita ja vastuukysymyksiä (rivit 10–11, 13–14, 22–27, 35). Kerronta sisältää myös *korjauksia*, joissa kertoja vaihtaa näkökulmaa ja suhteuttaa puheensa toisiin odotuksiin kesken virkkeen (rivi 22), sekä *toistoa* (rivit 32 ja 33) korostamassa kerrottua.

Riveillä 6–7 Sofia neuvottelee tulkinnastaan, onko hoitajalla hänen lähtömaassaan vastuuta (päiväkodin lastenhoitajana työskennellessään), ja toteaa, että hoitajalla on tietoinen vastuu työstään. Sofia kuvailee kuitenkin hoitajan vastuuta lähtömaassaan *erilaiseksi* kuin suomalaisen hoitajan vastuuta. Lause ”jokainen tiesi oman vastuunsa” (rivi 8) toistuu hie- man eri sanoin rivillä 11, jolla Sofia toteaa: ”Että jos jotakin teet, kannat siitä myös vastuun.” Hän käyttää persoonapronominia *sinä* ja tarkoittaa sillä työntekijän yksilöllistä vastuuta työyhteisössä. Myös Rami (alaluku 6.3) käyttää *sinä*-muotoa halutessaan etäännyttää itsensä kertomuksesta. Hyvärisen (2006, 19) mukaan kyseessä ei ole passiivi-ilmaisu, vaan se, että kertoja on ”siirrettyinä eettisesti monien jakamaan horisonttiin”.

Sofia vertaa lähtömaansa työyhteisön (päiväkoti) tilannetta suomalaiseen työyhteisöön (vanhusten palvelutalo). Viimeksi mainitussa hoitajaan luotetaan enemmän, ja tästä luot- tamuksesta seuraa ”turvallinen tunne” (rivi 17). Turvallisuuden vastakohtana on Sofian mukaan ”hermopeli” (rivi 13), joka johtuu siitä, että on ”vedetty raja työntekijöiden kes- kuuteen”. Tällä Sofia tarkoittaa työyhteisön hierarkkisuu- tta ja esimiehen ”jumalaan verrat- tavissa olevaa asemaa”.

Lähtömaassa työyhteisön esimies (johtaja) saa vahvan ("kuin jumala") toimijaroolin, kun taas Suomessa esimies on tiimin jäsen (yksi työntekijöistä). Lähtömaan hierarkkisessa työyhteisössä työntekijällä on yksilökohtainen vastuu työnteostaan, josta hän vastaa vain työnantajalle. Suomessa vastuu taas jakaantuu kaikkien työntekijöiden kesken. Tästä taas seuraa se, että Sofia kuvailee lähtömaansa työyhteisön ilmapiiriä "hermopeliksi", joka ei perustu työntekijöiden väliseen vuorovaikutukseen, vaan "jokainen sana voidaan tulkita väärin". Suomessa sen sijaan vastuun jakaantuessa koko työyhteisölle ja hierarkkisuu­den puuttuessa työntekijöiden välille syntyy luottamuksellinen vuorovaikutussuhde. Mielenkiintoinen yksityiskohta kertomuksen jaksossa on rivillä 29, jolla Sofia toteaa "toimintasuunnitelman" olevan osa tasavertaista työyhteisöä, ikään kuin tiimityötä *määrävä* asiakirja. Työyhteisön toimintasuunnitelman voi siis tulkita tarjoavan subjektiasemia, joihin Sofia kertomuksessaan tarttuu. Tästä näkökulmasta käsin toimintasuunnitelmien merkitys työtehtäväkuvausten auki kirjoittamisessa on työyhteisön arjessa merkittävä.

Vaikka Sofia antaakin myönteisen kuvan suomalaisten sosiaali- ja terveysalan työpaikkojen ilmapiiristä, tiimityöstä ja johtajuudesta, kiinnittyy huomio kertomuksen jaksoihin, joissa hän ikään kuin piilotetusti arvioi suomalaista työtapaa myös kriittiseen sävyyn. Hän kertoo kokemuksistaan hoitotyön ergonomiasta ja sen puutteesta. Sofia ihmettelee esimerkiksi sitä, että vanhusten palvelutalon asiakkaat saivat tuoda palvelutaloon omasta kodistaan sängyn, joka hankaloitti hoitotyötä. Samoin asiakkaiden käyttämät omat vaatteet hankaloittivat Sofian mukaan hoitotyön päivittäisiä rutiineja autettaessa vanhusta pukeutumaan ja riisuuntumaan. Palvelutalon keittiön sijainti "keskellä taloa" oli Sofian mielestä ongelmallinen, koska dementiaa sairastavat vanhukset "saattoivat eksyä sinne ilman lupaa", minkä vuoksi hoitajien "piti vartioida" keittiötä. Hoitajien työn sujuvuus nousee kerronnassa tärkeäksi: Sofia arvioi palvelutalon asiakkaiden viihtyvyyden olevan yhteydessä siihen, miten hoitajien työt sujuvat ergonomisesti ja käytännön kannalta sujuvasti.

Vastuun jakautumisesta esimerkiksi vaikeissa asiakastilanteissa palvelutalossa Sofia kertoo:

Sofia/muotokuva/vastuu työyhteisössä

- 36) Miten mä nyt sanoisin,
- 37) niin kuin suututti yksi tapaus meitä kaikkia (työntekijöitä),
- 38) siellä vanhainkodissa oli yks asukas, jolla oli paha ihorikko,
- 39) ja meitä kaikkia harmitti, kun lääkärikään ei saanut hänelle mitään sopivaa lääkettä,
- 40) miten me pelkästään lähihoitajat pystymme hoitamaan,
- 41) kun lääkärikään ei tiedä,
- 42) olisi ollut joku taho, joka olisi voinut auttaa, joku virasto tai virkailija,
- 43) mutta ei se kuulu mulle koko se homma

Sofia hakee sanoja kertoakseen tilanteesta, jossa hoitajat olivat yrittäneet parhaansa mukaan hoitaa potilaan paha ihorikkoa siinä kuitenkaan onnistumatta. Hän puhuu aluksi sekä itsensä että muiden työntekijöiden puolesta kuvaten tilannetta *affektiivisin prosessein* ("*tapaus suututti*" sekä "*meitä harmitti*"). Riveillä 39 ja 41 hän viittaa lääkäriin, joka *ei pystynyt* auttamaan potilasta. Sofia toistaa kieltomuodon rivillä 41. Kielto­muoto ja toisto (Tannen 1993) antavat vihjeen siitä, että Sofian odotuksena olisi ollut, että lääkärin olisi pitänyt

pystyä hoitamaan ihorikkoa hoitajia paremmin. Jakso tiivistyy kuitenkin vasta rivillä 42 lauseessa, jossa kertoja ilmaisee, että ”*olisi ollut hyvä*, että olisi ollut joku taho, virasto tai virkailija, joka olisi voinut auttaa”. Rivillä 43 kertoja ei puhu enää ”*meistä työntekijöistä*”, vaan *itsestään*. Sofia olisi siis halunnut auttaa mutta ei kuitenkaan voinut. Tästä seurasi ikään kuin vastuun luovuttaminen pois.

Sofia puhuu työelämäkertomuksessa asiakkaasta monesti ikään kuin toiminnan kohteena. Hänen kerronnassaan asiakas ei asetu esimerkiksi vastavuoroiseen, tasavertaiseen suhteeseen työntekijän kanssa. Tästä syystä otin asiakastyön tietoisesti puheeksi haastattelun aikana. Pyysin Sofiaa kertomaan asiakastyöstä esimerkiksi hänen työskennellessään päiväkodin lastenhoitajana lähtömaassaan.

Sofia/muotokuva/asiakkaan kohtaaminen (osa 1)

- 44) Tehdä töitä siellä (lähtömaassa) ja suomalaisessa työyhteisössä,
- 45) tiimissä, se on ihan jotain muuta se keskinäinen juttu.
- 46) Se johtaja (päiväkodissa lähtömaassa) oli sellainen, että se määräsi kaiken.
- 47) Mulle on jäänyt se paha tapa.
- 48) Mä en voi istua lasten seurassa.
- 49) Seisottava, kun (lapsi) leikkii tai mitä se nyt onkin tekemässä.
- 50) Seisomassa siinä vieressä. Se on jäänyt minulle.
- 51) Aina kun menen asiakkaiden, lasten luo, mä seison.
- 52) Toinen (suomalaisen päiväkodin työntekijä) sanoi: istu,
- 53) aina kun sä laskeudut lapsen tasolle,
- 54) vuorovaikutus syntyisi nopeammin,
- 55) lapsi ei hermostuisi.
- 56) Kun seisoo, niin ylhäältä alaspäin.
- 57) Se on paha juttu (nauraa).

Sofia vertaa lähtömaansa ja Suomen työyhteisöjen tapaa tehdä työtä. Rivillä 45 on varauksenomainen ilmaisu ”se on ihan jotain *muuta* se keskinäinen juttu”, jolla hän viittaa työyhteisön tiimityöhön. Puheessa on odotuksen osoittimena myös *yleistävää kieltä*, joka esiintyy epätarkkana toteamuksena tiimityöstä yleensä. Riveillä 46—51 Sofia *palaa* lähtömaassaan oppimaansa työtapaan (päiväkodissa) ja arvioi, että hänellä on *paha* tapa seisoa ollessaan lapsen kanssa vuorovaikutuksessa. Rivillä 46 Sofia viittaa lähtömaansa esimieheen, joka on vaikuttanut hänen työtapaansa. Kyseessä on kulttuurisen skriptin kaltaisen tiedon käyttäminen päiväkodin arkipäivän tilanteissa. Rivillä 51 kertoja ilmaisee jopa pakonomaisena toimintana ”ettei voi istua lasten seurassa”. Rivillä 52 kertomukseen ilmestyy suomalainen kollega *sanojan* roolissa, joka käskee kertojaa istumaan (”istu”), kun tämä työskentelee lasten kanssa, jotta vuorovaikutus syntyisi paremmin. Kerronnassa on *toistoa*, jonka avulla Sofia korostaa sanomaansa. Jaksossa on läsnä Sofian oivallus asiakkaan kanssa syntyvästä vuorovaikutuksesta, joka on kuitenkin hänelle itselleen vaikeaa. Tämä harmittaa häntä.

Sofian kertoessa työstään päiväkodissa lähtömaassaan hän käyttää usein sanoja ”kuri ja järjestys”, lapsille asetettiin rajat. Hän vertaa päiväkotityötään Suomessa lähtömaassaan saamaansa vuosien päiväkotityökokemukseen ja kuvaa sitä, miten Suomessa lapsilla on

”oma aikal”, ”ja jos lapset päättivät, että he haluavat piirtää, he myös saivat piirtää”. Sofian lähtömaassa päiväkodin lapset eivät itse saaneet päättää päiväohjelmastaan. Puhuesaan päiväkotityöstään Sofia ottaa esille myös erityislapset ja sen, että Suomessa erityislasten integroiminen normaaliin päiväkotiryhmään oli hänelle uusi kokemus:

Sofia/muotokuva/erityislapset (osa 2)

- 58) Pieni päiväkotiki, aamulla otettiin lapset vastaan,
59) ja isojen puolella oli erikoistapauksia
60) joo ne oli samassa paikassa kuin normaalit lapset,
61) kotiongelmia, ei ulkopuolelta nähnyt, hermostuneisuutta
62) vaadittiin pitkää pinnaa ja semmosta,
63) piti vaan istua vieressä, etukäteen ei voinut tietää mitä ne teki
///Marja: miten sinun kotimaassasi tällaiset tapaukset hoidettiin?
64) meillä oli lääkärintarkastus, ennenkö pääsivät päiväkotiki,
65) että jos oli liian pahasti, paha se tilanne.
66) Heille oli omat paikat, vähän niinko lomakohteet,
67) jossa oli terapiaa, hierontaa, kuntoutuskoti, hoitopaikka,
68) se oli tarkoitettu sellaisille lapsille,
69) erikoistyöntekijät olivat siellä.
70) Työntekijät (päiväkodissa) tekivät ikään kuin vain sitä työtä,
71) ne eivät erityisvaikeuksiin puuttuneet,
72) että jos sattui jotain,
73) lapsi vietiin erityistyöntekijälle
74) pyydettiin paikalle, jos ei pystytty ite hoitamaan
///Marja: ja täällä Suomessa erityislapset ovat samassa paikassa...
75) joo se pelottikin, se tuli sieltä muistista, että mistä saa sen avun.

Sofia kuvaa erityislasten kasvatustyötä suomalaisessa päiväkodissa: erityislapset olivat normaaleissa päiväkotiryhmissä, heidän ongelmiansa taustalla olivat usein kotikiin liittyvät ongelmat, ja työntekijältä vaadittiin ”pitkää pinnaa”. Sofialla ei ole erityisopetukseen liittyvää koulutusta Suomesta eikä myöskään kovin pitkää työkokemusta päiväkodeista Suomessa, mikä vaikuttaa hänen rivillä 63 olevaan modaali-ilmaukseensa ”piti vaan istua vieressä” (erityislasten kanssa työskennellessä). Rivin 63 jälkeen olen haastattelijana ”johdattanut” Sofiaa vertaamaan lähtömaansa ja Suomen erityiskasvatuksen käytänteitä kysymällä: ”Miten sinun kotimaassasi erityislapset hoidettiin?” Tähän kysymykseen Sofia *vastaa* selostamalla rutiineja ja käytänteitä, joita erityislasten kohdalla otettiin käyttöön diagnoosin saamisesta aina erilaisiin hoitomuotoihin.

Tulkitsen Sofian työelämäkertomusta kokonaisuudessaan siten, että vaikka hän pitääkin suomalaisten työyhteisöjen tiimityöskentelyä ja esimiehen työtä itselleen mielekkäänä, hänen kerronnastaan löytyy kohtia, joissa hänen lähtömaansa hierarkkinen työyhteisö on ”läsnä”. Sofian puheeksi ottama ”tiimityö” on ikään kuin ”päälle liimattu” ideaali hänen työyhteisön kuvauksissaan. Kuitenkin hänen työelämäkertomuksensa eri episodeissa, joissa hän kertoo tapahtumista erilaisissa työyhteisöissä (palvelutalossa, päiväkodissa), hän rakentaa nuo tapahtumat suhteessa odotuksiin siitä, millaiset osallistujat ovat kulloinkin mahdollisia kyseessä olevissa paikoissa. Erityisesti kuvatessaan työyhteisön tilanteita, joissa

työntekijöiden ammattitaito joutuu koetukselle (potilaan ihorikko, erityislasten hoitaminen), hän ikään kuin palaa lähtömaansa työkulttuuriseen skriptiin, jossa ”löytyi aina ylempi hierarkian taso”, jonne ”vaikean asian” saattoi siirtää.

Sofia/muotokuva/”suomalaisuuteen tottuminen”

- 76) Iso ero on,
- 77) siellä (lähtömaassa) on liiankin tiukat rajat,
- 78) mutta täällä (Suomessa) ei ole rajoja niin paljon,
- 79) lapsi saa itse päättää.
- 80) Minun maassani lapsi ei saanut päättää mitään.
- 81) Täällä mä olen pikkuhiljaa sen kaiken,
- 82) niin kuin oppinut, vaikea sanoa,
- 83) vaikka meillä sitä vois olla ehkä,
- 84) liian suomalaistunut,
- 85) aluksi se tuntu todella oudolta,
- 86) että lapsi vois sanoa kadulla äidille tai isälle,
- 87) se tuntuis että nyt suu kiinni,
- 88) siihen on tottunut nyt.

Sofia jatkaa kertomustaan lasten kanssa tehtävästä työstä ja kertoo lastenkasvatuksen erilaisuudesta lähtömaassaan ja Suomessa. Hän viittaa edelleenkin siihen, ettei Suomessa aseteta lapsille niin suuria kasvatuksellisia rajoja kuin hänen lähtömaassaan. Sofia käyttää varausta *pikkuhiljaa* (rivi 81) ja jatkaa kuvausta muutoksesta, jonka myötä hän on *oppinut* (rivi 82) ja *tottunut* (rivi 88). Rivillä 87 hän ilmaisee halunneensa toisinaan (varsinkin silloin, kun hän oli vasta muuttanut Suomeen) toimia oman arvomaailmansa mukaisesti ja sanoa lapselle, joka ”kiukuttelee” vanhemmilleen kadulla, että ”nyt pidät suun kiinni”. Rivillä 84 Sofia käyttää ilmaisua ”liian suomalaistunut” kuvatessaan itseään tällä hetkellä. Tulkitsen ”liian suomalaistuneen” tarkoittavan tottumista ja oppimista tapaan (tässä tapauksessa suomalaiseen kasvatuskulttuuriin), joka Sofian mielestä ei kuitenkaan ole hänen oman arvomaailmansa mukainen.

7.3 Skriptit ohjaavat työyhteisön sosiaalisia suhteita ja rooleja

Seuraavaksi esittelen yhteenvedon luvussa 7 analysoimieni työelämäkertomusten skripteistä, aikakehyksistä sekä osallistujarooleista (taulukko 7 C).

Natalian (7.1) kertomuksessa osallistujarooliksi muodostuu omistajan rooli, joka sijoittuu sekä tietoisuuden että toiminnan maisemaan (Bruner 1986, 14). Kertomus sisältää päämääriä ja keinoja sekä muita toimintaa koskevia väittämiä. Samalla kertomus kuitenkin käsittelee kertojan tietämistä, ajattelua ja tunteita esimiehen asemasta työyhteisöissä. Sofian (7.2) kertomus puolestaan pysyy tietoisuuden maisemassa, jossa kertojan osallistujaroolina on kokijan ja havaittajan rooli.

Natalian kertomuksessa on eräänlaisia vastakertomuksen elementtejä, koska hän asettaa rinnakkain erilaisia kokemuksia ja tietämisen muotoja. Hänen kulttuurisesti muotoutunut tietonsa ja käsityksensä esimiestyöstä lähtömaassa asettuu vasten sellaista esimiestyötä,

jota hän on päässyt havainnoimaan Suomessa työskennellessään. Natalian kertomus sisältää suhdeprosesseja, joilla hän vertaa maiden käytäntöjä toisiinsa, joten hän asettaa itsensä omistajan rooliin. Myös Sofia tukeutuu kertomuksessaan hierarkkisen työyhteisön mukaiseen johtamistapaan. Hänen kertomuksessaan ei kuitenkaan ole vastakertomuksen elementtejä. Kiinnostavaa Natalian ja Sofian kertomuksissa on se, että niiden taustaksi asettuu suomalaisen tiimiorganisaatiossa työskentelyn ”skripti”.

Forsanderin (2002, 165) mukaan työelämän muutos Suomessa vaikuttaa maahanmuuttajien työllistymiseen ja uralla etenemiseen. Organisatoriset muutokset, esimerkiksi tiimityö, ovat muuttaneet työn luonnetta monin tavoin. Sosiaali- ja terveydenhuollon työssä tiimityö on hyvin yleistä, ja se on muuttanut työsuoritusten sisältöä, työnjakoa ja kva­lifikaatiovaatimuksia. Tiimityön perustana on se, että ryhmän jäsenten taidot täydentävät toisiaan ja jokainen tiimin jäsen hallitsee useampia työsuorituksia. Vaikka esimerkiksi päiväkodissa tai vanhustenhuollossa tiimit eivät toimikaan itsenäisinä tulosityksikköinä, niiden jäsenten odotetaan kuitenkin olevan vastuussa työsuorituksen onnistumisesta. Uudet työtavat edellyttävät myös sosiaali- ja terveydenhuoltoalan työssä enemmän sosiaalista ja kulttuurista vuorovaikutusta kuin yksilölliseen työsuoritukseen perustuva työtapa. Tiimityössä onnistuakseen yksilön kva­lifikaatiovaatimuksiksi nousevat muun muassa kielitaito ja ”saman­mielisyys”, mikä saattaa vaikeuttaa maahanmuuttajien asemaa työmarkkinoilla (Forsander 2002, 166). Sofian (ja Nataliankin) työelämäkertomuksista ilmenee, ettei kielitaito ole este tiimityöhön osallistumiselle.

Taulukko 7 C: Skripti työyhteisön hierarkiasta, kertomusten aikakehykset ja osallistujaroolit

Natalia: Työyhteisö tarvitsee vahvan johtajan	Sofia: Kuka ottaa vastuun kokonaisuudesta?
<ul style="list-style-type: none"> • Kertomus pohjautuu kulttuuriseen skriptiin esimiehen toiminnasta työyhteisössä ja sisältää odotuksia, jotka määrittelevät työyhteisössä esimiehelle ja työntekijälle kuuluvat roolit ja vuorovaikutuksen muodot • Kertoja "kuljettaa" skriptin mukaiset odotukset esimiehen työnkuvasta lähtömaastaan Suomeen ja arvioi suomalaista esimiestyötä omien kulttuuristen ja kognitiivisten skriptiensä pohjalta • Kertomuksen aikakehyksen preferenssi: suorittaminen ja tilat • Suhdeprosessien myötä kertoja omistajan roolissa, kertomus sijoittuu sekä toiminnan että tietoisuuden maisemaan 	<ul style="list-style-type: none"> • Kertomus pohjautuu kulttuuriseen skriptiin työyhteisön hierarkkisista suhteista • Kertojan kulttuurisesti muotoutunut skripti "kehottaa" häntä työntekijänä olemaan työn toimeenpanijan ja toteuttajan roolissa, jolloin hän odottaa, että vahva johtaja ottaa vastuun työyhteisön päätöksistä • Kertomuksen aikakehyksen preferenssi: tilat ja prosessit • Suhdeprosessien myötä kertoja on omistajan ja havaittajan roolissa, kertomus sijoittuu tietoisuuden maisemaan

Natalian ja Sofian työelämäkertomukset heijastavat kumpikin omasta perspektiivistään sitä, miten yksilön odotetaan ottavan vastuu itsestään ja työnteostaan työyhteisössä. Laajemmin yhteiskunnan tasolla kyse on liberalistisesta ja uusliberalistisesta kansalaisuuskäsityksestä, joiden mukaan yksilön tulee ensi sijassa kantaa vastuu itsestään ja lähiyhteisöstään. Kyse on kansalaisen kasvattamisesta riippuvuudesta vastuullisuuteen (Juhila 2006, 77—78). Uusliberalismin ytimenä on kansalaisuuden käsitteellistäminen kohti velvollisuuspainotusta, jossa yksilön vapaus on harkittu artefakti ja jossa tietynlaista yrittäjyyden kulttuuria pyritään ulottamaan myös sellaisille alueille, joilla se ei ole aiemmin vallinnut. Käsitettä ”sisäinen yrittäjyys” käytetään tavoitteellisena terminä sitouttamaan työyhteisön henkilökuntaa yrittäjämäisyyteen myös julkisissa organisaatioissa. Palkkatyötä tekevien odotetaan suhtautuvan työhönsä yhtä sitoutuneesti ja aloitteellisesti kuin jos he työskentelisivät omassa yrityksessään (Anttiroiko & Tiura 1997). Viime kädessä sisäisen yrittäjyyden tavoite on organisaation työn laadun paraneminen ja tuloksellinen toiminta.

Uusliberalismiin liittyy individualismi, jossa yksilön oma toiminta ja henkilökohtaiset valinnat korostuvat (esim. Juhila 2006, 66). Kun käsitteitä *sisäinen yrittäjyys* ja *yksilön oma toiminta suhteessa yhteisöön* tarkastellaan työelämässä toimimisen perspektiivistä, huomio keskittyy työyhteisön valtasuhteisiin sekä siihen, kuinka demokraattinen työyhteisö on. Hofsteden (1993) tutkimukset antavat tyypologisen, suuntaa antavan kuvan työkulttuurisista eroista, jotka liittyvät muun muassa valtaetäisyyteen eri kulttuureissa. Hofsteden mukaan valtaetäisyys tarkoittaa sitä, missä määrin valtaa pitävät yksilöt sietävät sosiaalista eriarvoisuutta yhteiskunnassa. Tarkemmin määriteltyä kyse on vallan kohteena olevien asenteista

ja arvoista, koska auktoriteetin valta edellyttää aina muiden alistamista vallankäyttöön. Työyhteisössä valtaetäisyydellä tarkoitetaan esimiehen ja alaisen välistä emotionaalista etäisyyttä. Jos esimiehen ja työntekijän välisessä suhteessa vallitsee molemminpuolinen riippuvuus, hierarkisuus ei ole itsetarkoitus, vaan työntekijä voi esimerkiksi neuvotella esimiehen kanssa ja olla eri mieltä. Autoritäärisessä työyhteisössä esimies tekee kaikki päätökset ja antaa työntekijälle henkilökohtaista kritiikkiä tai kiitosta.

8 Eettis-moraaliset työnteon periaatteet: ”kanssakansalaisena” oleminen

Kahden analysoimani työelämäkertomuksen (Zahra 8.1 ja Razia 8.2) ydinepisodeiksi olen tunnistanut kerronnan, joka käsittelee eettismoraalisia työnteon periaatteita. Molempien kertomusten ytimenä ovat kertojan odotukset siitä, miten vanhusasiakas tulisi kohdata sosiaali- ja terveydenhuoltoalan työssä. Skriptit sisältävät normeja ja arvoja sekä niistä johtuvaa käyttäytymistä ja sosiaalisia odotuksia, jotka määrittävät, miten vanhuksia kohtaan tulee käyttäytyä.

8.1 Maallikkoauttajasta ammattilaiseksi

Zahra on opiskellut maantiedettä yliopistossa Lähi-idässä sijaitsevassa kotimaassaan. Hän keskeytti opinnot maansa poliittisen ja uskonnollisen tilanteen takia. Tämän jälkeen hän omien sanojensa mukaan ”koetti monia asioita”: hän muun muassa opiskeli ompelijaksi ja kävi tietokonekursseja. Pisin työkokemus (noin viisi vuotta) lähtömaasta on saatu työskentelemällä päivähoidossa. Suomessa Zahra oli asunut haastatteluhetkellä noin yhdeksän vuotta, ja hän on työskennellyt täällä keikkatyöläisenä päiväkodeissa, hoitoapulaisena vanhusten palvelutalossa ja sairaalassa sekä kotipalvelutyöntekijänä.

Työelämäkertomus koostuu seuraavista jaksoista:

Taulukko 8 A/Zahran kertomus

Kuvaus	Koulutus- ja työkokemus lähtömaassa. Päiväkodissa työskentely lähtömaassa. Syyt Suomeen muuttoon (syntyy vastauksena haastattelijan kysymyksiin).
Kuvaus	Työ suomalaisessa päiväkodissa (syntyy vastauksena haastattelijan kysymyksiin)
Episodi	Kotipalvelun ja palvelutalon asiakkaat Suomessa
Muotokuva/episodi	Naapuriapu ja yhteisöllisyys lähtömaassa
Muotokuva/episodi	Auttamistyö suomalaisessa sairaalassa
Muotokuva/episodi	Kielitaidon merkitys ja tunteet terveydenhuoltoalan työssä

Olen haastatellut Zahraa kolme kertaa. Ensimmäisessä haastattelussa Zahra on hie-
man varautunut ja hän valittaa suomen kielen taitonsa vajavuutta. Ensimmäinen haastat-
telu perustuu kysymyksiini Zahran keskeytyneistä opinnoista, työkokemuksesta päiväko-
dissa hänen lähtömaassaan sekä maan poliittisesta tilanteesta ja siitä johtuneesta Zahran
päätöksestä muuttaa ulkomaille. Ensimmäisen haastattelun aikana kerronta on niukkaa:
Zahra vastaa kysymyksiini ja antaa näin luettelomaisen ja raportinomaisen kuvauksen työ-
ja koulutustaustastaan. Koska Zahra on työskennellyt Suomessa vuosia keikkatyöläisenä
päiväkodeissa, pyysin häntä kertomaan, millaisia eroja päiväkotityöskentelyssä on hänen
lähtömaansa ja Suomen välillä. Zahra kertoi päiväkotityön lähtömaassaan olleen kiirei-
sempää kuin Suomessa. Päiväkotiryhmät olivat suuria ja henkilökuntaa oli vähän. Lisäksi
päiväkodin toiminta lähtömaassa perustui Suomea enemmän akateemisten aineiden opet-
tamiseen. Tällä Zahra tarkoitti sitä, että Suomessa lapselle annetaan enemmän aikaa leikkiä
ja ”olla vapaasti”.

Ensimmäisen haastattelukerran jälkeiset kolme muuta haastattelua muodostuvat erilai-
siksi kuin ensimmäinen haastattelu. Zahran kerronta on vapaampaa, eikä hän enää ”jännitä”
kielitaitoaan puhuessaan työkokemuksistaan Suomessa. Zahran työelämäkertomus keskit-
tyy kokonaisuudessaan työkokemukseen sairaalasta ja vanhusten palvelutalosta sekä koti-
palvelusta Suomessa. Kerronta muuttuu kuvailevasta arvioivaan pyytäessäni Zahraa ker-
tomaan, mitkä ovat olleet hänelle tärkeimmät kokemukset työelämässä Suomessa. Tähän
pyyntöön Zahra vastaa alkamalla kertoa prosesseista, joiden kautta vanhuksat Suomessa
tulevat kotipalvelun asiakkaidiksi.

Zahra/episodi/kotipalvelun ja palvelutalon asiakkaat

- 1) joo, eli ketä he (asiakkaat) olivat,
- 2) eli miten he pääsee tänne (kotipalvelun asiakkaiksi).
- 3) Eli heillä on oma asunto,
- 4) ja he ostaa sitten palveluja,
- 5) että he tarvitsee palveluja.
- 6) Oli yksikin sellainen nainen,
- 7) hänen miehensä kuoli ja sen takia hän tuli (asiakkaaksi)
- 8) ja hän halusi enemmän palvelua,
- 9) mutta hänellä ei ollut rahaa,
- 10) ja aina hänellä oli semmonen,
- 11) että kun mä (asiakas) olen rahaton ja köyhä ihminen,
- 12) kukaan ei minusta (asiakas) välitä.
- 13) Mutta mä (Zahra) sanoin,
- 14) ei oo niin, se ei ole totta.
- ///Marja: niin että jos on asiakas joka on itsesäällissä ja surussa, niin sä sanot että ei, kaikki
asiat on hyvin, sä kannustat...
- 15) joo mä opin se toiminta,
- 16) mikä on suunnittelu ja mikä on tavoite,
- 17) ja mikä on palvelu.
- 18) Mä en tiennyt mitä on palvelu
- 19) kun tulee vanhaksi, dementia esimerkiksi,
- 20) ei pärjää yksin,

- 21) sen takia he (vanhukset) muuttavat palvelutaloon,
- 22) jos he ovat yksin, lapset menee pois,
- 23) ei kukaan voi käydä joka päivä, että miten hän (vanhus) voi

Kertomuksen jakso alkaa Zahran kuvauksella siitä, miten asiakkaat tulevat palvelutalon asiakkaisiksi. Riviltä 6 alkaa Zahran episodimainen kerronta ”yhdestä” asiakkaasta, joka leskeksi jäätyään halusi enemmän sosiaalipalveluja pärjätäkseen yksin. Riviltä 13 alkaa varsinainen arvioiva kerronta kontrastoivalla sidesanalla *mutta*, joka aloittaa uuden kertomusjakson. Zahra esittää itsensä *sanojana*, joka tukee vanhusasiakasta kiistämällä vanhuksen itsestään esittämät ”huono-osaisuuden” tulkinnat. Rivillä 14 Zahra painottaa omaa tulkintaansa *toistolla*. Zahra jatkaa kertomustaan kuvaamalla, miten hän oppi suomalaisessa kotipalvelussa työskennellessään, mitä tarkoittaa palvelu (rivit 15—18) ja miten hoitotyön suunnitelmallisuus ja tavoitteellisuus (rivit 15—16) liittyvät sosiaali- ja terveydenhuoltoalan palvelutyöhön.

Riveillä 19—23 Zahra kuvaa prosessia, jossa vanhus tulee palvelutalon asukkaaksi. Hänen mukaansa vanhuksen sairaudet (esimerkiksi dementia) johtavat siihen, ettei vanhus pärjää yksin kotona. Kieltohuutoa käyttämällä rivillä 20 ”vanhus *ei pärjää*” ja rivillä 23 ”kukaan (tarkoittaen vanhuksen omaisia) *ei voi käydä* vanhuksen luona päivittäin” Zahra ilmaisee palvelutaloon muuttamisen olevan vanhuksen kannalta enemmän välttämättömyys kuin vapaaehtoisuuteen pohjautuvaa.

Episodin jälkeen alkaa Zahran kerronnassa vaihe, jossa hän kuvailee maallikkoauttamista ja naapuriapua lähtömaassaan ja Suomessa. Tästä kerronnasta avautuu kulttuurinen ja kognitiivinen skripti, joka sisältää Zahralle tärkeitä arvoja ja normeja siitä, miten ihmisen tulisi kohdata toinen ihminen.

Zahra/muotokuva/episodi/naapuriapu ja yhteisöllisyys lähtömaassa

///Marja: Mitä sä sitten olet mieltä siitä, että vanhukset asuu Suomessa palvelutalossa?

- 24) Omaiset eivät olleet lähellä meilläkään (lähtömaassa),
- 25) mutta aina tuli naapuri.
- 26) Naapuri on sama kuin veli tai sisko, sama kuin perhe.
- 27) Mulla oli sellainen suomalainen naapuri, vähän vanhempi.
- 28) Viime vuonna hän sairastui flunssaan,
- 29) hänellä on kyllä tytär, hyvä tyttö, mutta kiireinen, ei aina ehdi (auttaa).
- 30) Mä sanoin (naapurille), mä voin käydä kaupassa.
- 31) Hän sanoi, ei kiitos.
- 32) Mä sanoin, mitä sä oikein syöt, kun olet noin flunssainen.
- 33) Hän sanoi, kyllä minä pärjäilen.
- 34) Mä kuitenkin keitin keittoa ja vein paljon leipää ja mehua.
- 35) Hän tuli siitä iloiseksi, että joku toi.
- 36) Hän ei aluksi uskonut, että mä voin tehdä niin.
- 37) Hänen mielestään se oli liikaa, naapurilta,
- 38) mutta minulle se oli aivan normaalia,
- 39) hän (naapuri) ei tiennyt että minulle se on aivan normaalia

Zahra kertoo tilanteesta ja toimintojen sarjasta, jossa suomalainen naapuri sairastuu flunssaan ja maahanmuuttajanaapuri tarjoaa apua. Tilanteessa siis kohtaavat naapurit, joilla on erilaiset kulttuuriset skriptit tilanteesta toimimiseen. Kulttuuriseen skriptiin sisältyy tässä tilanteessa normatiivinen käsitys siitä, miten kyseisessä tilanteessa tulisi toimia. Kieltomuodolla Zahra ilmaisee sen, että hänen kotimaassaan eivät omaiset olleet aina läsnä, ja viittaa samalla siihen että tilanne oli siellä sama kuin Suomessakin. Sidesana *mutta* (rivillä 25) ilmaisee kuitenkin sen, että naapuriapuun saattoi silti luottaa. Naapuria hän arvioi ”kuin sisko tai veli, sama kuin perhe” (rivi 26), millä hän osoittaa odotuksensa toimia naapurina omaisten lailla. Episodin henkilöinä ovat siis Zahra itse kertojana, naapurissa asuva sairas vanhempi ihminen sekä poissaolevana, mutta kertomisen arvoisena naapurin tytär (rivi 29).

Rivillä 34 Zahra käyttää täsmentävää ilmausta *kuitenkin* kuvaillessaan sitä, että vaikka odotuksena olisi ollut, että suomalainen naapuri olisi kieltäytynyt avusta, Zahra päätti toimia tilanteessa niin kuin omasta näkökulmastaan parhaaksi katsoi. Riveillä 35—39 hän edelleen arvioi tilannetta ja toteaa suomalaisen naapurin tulleen ”iloiseksi” saamastaan avusta, vaikkei tämä aluksi uskonut, että naapuri voisi tehdä sellaista, mikä oli puolestaan Zahralle ”normaalia”. Riveillä 38—40 (”...mutta minulle se oli aivan normaalia, hän (naapuri) ei tiennyt että minulle se oli normaalia”) Zahra *alleiviivaa* toiston avulla omaa kulttuurista käsitystään naapuriavun tärkeydestä.

Naapurin auttamisen tulkitsen Zahran tietynlaisena perspektiivinä maailmaan, arvopositiona, jonka kautta hän tulkitsee ympäröivää maailmaa (Komulainen 1998, 83). Hänen henkilökohtainen arvomaailmansa auttamistyössä perustuu selvästi toisesta ihmisestä aidosti välittämiseen. Kertomuksen edetessä ydinepisodissa viisi Zahran käsitys hänen omasta roolistaan alkaa muuttua ”äidistä” tai ”naapurista” hoitotyön ammattilaiseksi.

Zahra kuvaa työtään suomalaisen sairaalan pitkäaikaisosastolla:

Zahra/muotokuva/episodi/auttamistyö sairaalassa

- 40) Kun mä oli siellä sairaalassa (pitkäaikaisosastolla) töissä,
- 41) kaikki (asiakkaat) kutsuivat minua äidiksi.
- 42) Semmonen olo heillä, että mä teen palvelua,
- 43) mä käyn siellä (sairaalassa töissä) joka päivä,
- 44) mä teen siivoilua,
- 45) mä teen kaikki pesut ja vien suihkuun.
- 46) Samalla tavalla kuin äiti tekee kotona.
- 47) Minulle tulee sellainen olo,
- 48) että olen... (naurahtaa) ei tärkeä ihminen,
- 49) vaan sellainen, että jotkut tarvitsevat minua.
- 50) Mä voin mennä ja auttaa heitä.
- 51) Se on minulle tärkeää, että saa mennä asiakkaiden kanssa juttelemaan,
- 52) heidän hoitaminen, ohjaaminen, heidän tilanteen seuraaminen.
- 53) Minun mielestä on hyvä, että joku ihminen ymmärtää,
- 54) silloin (ihmisestä) tulee terveempi.
- 55) Auttaa ihmistä, se on mulle tärkeintä.
- 56) Vanhusasiakkaat tarvitsevat enemmän, että joku tulee ja auttaa.

- 57) Enemmän mä annan heille (vanhuksille)
 58) katseita ja puhumista,
 59) ei tarvitse aina puhua,
 60) mutta kun arvostaa heitä ja menee heidän mukaan,
 61) arvostaa heitä, kuuntelee ja joskus koskee,
 62) kysyy pieniä kysymyksiä, arvostaa.
 63) Kun minä itse olin sairas, mä olin sängyssä,
 64) mä en voinut mitään, edes ottaa vesilasia
 65) ja sitten kun joku auttoi minua, antoi vesilasin,
 66) mulle se oli tärkeää, että joku auttoi,
 67) kun mä teen toiselle (asiakkaalle) sellaista,
 68) varmaan hänelle(kin) tulee samanlainen olo

Zahra jatkaa kertomustaan pääosin muotokuvamaisella kerronnalla auttamistyöstä suomalaisessa sairaalassa. Kerronta johtaa episodimaiseen ”välähdykseen” rivillä 63, jolloin hän kertoo konkreettisen esimerkin auttamistyön tärkeydestä. Riveillä 42—45 toimijuus korostuu materiaalisissa prosesseissa *mä teen palvelua, mä teen siivoilua, mä teen kaikki pesut ja vien suihkuun*. Rivillä 46 Zahra luo eräänlaisen ”äidin kategorian”, joka sisältää edellä mainitut tehtävät ja toiminnot.

Riviltä 46 alkaen kerrontaa leimaavat sitä vastoin henkiset prosessit ja arvioiva kieli: rivillä 47 Zahra arvioi sitä, miltä hänestä tuntuu olla auttamistyössä, ja jatkaa rivillä 48 kieltoilmauksella ja korjauksella, ettei hän tunne olevansa niinkään ”tärkeä ihminen” vaan sellainen ihminen, jota tarvitaan. Kyseessä on tietynlainen hoitajan ja asiakkaan välisen vuorovaikutuksen kuvaus. Voisi jopa sanoa, että Zahran rakentama kuva hoitotyön tekijästä poikkeaa ammattiauttajan ja professionaalisen hoitajan ammattikuvasta. Modaali-ilmauksella (rivi 50) hän arvioi ”voivansa auttaa” asiakkaita hoitamalla, ohjaamalla, tekemällä ”pieniä kysymyksiä”, kuuntelemalla, arvostamalla ja koskettamalla. Zahra *toistaa* riveillä 60—62 arviotaan siitä, että hänelle on tärkeää arvostaa vanhusasiakkaita. Riviltä 63 alkaen kerronnassa on *takauma*: kertoja antaa esimerkin siitä, mitä tunteita hänellä itsellään oli, kun hän oli sairas ja avun tarpeessa. Identifioimatta kuka auttoi häntä tuossa tilanteessa, hän kuvailee tuon yksittäisen tilanteen olleen hänelle merkittävä, koska silloin hän ymmärsi, miltä toisesta ihmisestä välittäminen tuntuu, ja tuon tunteen hän haluaa välittää myös (palvelutalon) asiakkaille.

Zahran työelämäkertomuksen keskeiset osat edustavat *tunnekertomuksia* (Bruner 1986, 14), joissa korostuu se, mitä toimija tuntee tai ajattelee. Hermanin (2002) kertomusgenrejen jaottelussa Zahran kertomus rakentuu *tiloihin*, koska kertojan omat psyykkiset ominaisuudet ovat kertomuksen keskiössä, sekä *prosesseihin* (auttaa, hoitaa, pestä, siivota). Jaksoissa on myös runsaasti arvioivaa ainesta, kun Zahra arvioi muun muassa omaa toimintaansa, omia motiivejaan, naapurin tilannetta sekä vanhusasiakkaiden tarpeita.

Kertomuksen jaksoissa on kulttuurisen skriptin kaltaista tietoa, jonka avulla Zahra jäsentää tapahtumia ja niissä mukana olevia ihmisiä. Zahran kertomuksen taustalla voi nähdä toisaalta äitini ja naapurina olemisen ja toisaalta hoitoalan ammattilaisen ”ideaalin”, joka perustuu tietynlaiseen arvomaailmaan ja ihmisenä olemiseen. Zahra sijoittaa ”ihmisenä

olemisen” toiminnan erilaisiin paikkoihin (naapurustoon, kotiin, sairaalaan) ja rakentaa niitä suhteessa odotuksiinsa siitä, millainen vuorovaikutus ja millaiset osallistujat ovat mahdollisia kulloisessakin paikassa.

Zahra kuvaa työtään sairaalassa samanlaisesta näkökulmasta kuin riveillä 24—39 kertoessaan naapuriavusta. Oleellista Zahran kertomuksessa on se, minkälaisen henkilön hän itsestään kertomuksessa rakentaa. Riveillä 58—61 Zahra kuvaa kauniisti ja miltei runollisesti hoitotyötä, jossa puhumisen sijaan voi käyttää muita vuorovaikutuskeinoja: katsetta, arvostamista, koskettamista, kuuntelemista. Viittaaminen puhumiseen tai pikemminkin vähäiseen puhumiseen voi olla yhteydessä myös Zahran suomen kielen taitoon, jota hän itse vähättelee haastattelun kuluessa.

Maahanmuuttajilta vaaditaan usein miltei täydellistä suomen kielen taitoa. Ahmed (2010, 73) argumentoi niitä käsityksiä vastaan, joiden mukaan maahanmuuttajien huono työllistyminen on seurausta vain heidän rajallisista taidoistaan. Suomalaiset viranomaiset ovat yrittäneet parantaa maahanmuuttajien työllisyyttä pääasiassa kehittämällä heidän inhimillistä pääomaansa eli koulutustaan sekä kieli- ja ammattikoulutukseen liittyvillä toimilla. Vaikka maahanmuuttajien inhimillinen pääoma (muun muassa kielitaito) sinänsä on oleellinen ehto heidän onnistuneelle integroitumiselleen työelämään, tällaisen pääoman puutteet eivät yksistään riitä selittämään heidän huonompia työllistymismahdollisuuksiaan.

Zahra kertoo seuraavaksi kielitaidostaan ja siitä, miten suomalaiset kollegat ovat hänen kielitaitoaan kommentoineet:

Zahra/muotokuva/kielitaidon merkitys ja tunteet terveydenhuoltoalan työssä (osa 1)

- 69) Mä ymmärsin heitä (suomalaisia hoitajia) hyvin,
70) mutta he eivät ymmärtäneet aina minua.
71) Minulla on hiljainen ääni,
72) monta kertaa he (suomalaiset hoitajat) huomauttivat,
73) (että) täytyy puhua potilaille äänekkäämmin,
74) he (asiakkaat) eivät kuule.
75) Täytyy harjoitella,
76) vaikka potilaat kyllä ymmärsivät minua

Rivillä 70 on kontrastoiva sidesana *mutta*, odotuksen ilmaisimena, joka osoittaa esimerkiksi sen, että ”jotakin piti tapahtua, mutta asiat eivät sujuneetkaan niin kuin piti”. Zahran työelämäkertomuksessa on *vastapuheen* elementtejä, jonka avulla hän pyrkii vastustamaan sitä, että vanhusasiakkaille olisi puhuttava erityisen kuuluvalla äänellä. Zahra pyrkii puolustautumaan kielitaitoonsa kohdistuvalta kritiikiltä tuomalla esiin tapansa puhua ”hiljaa” (rivi 71). Zahran mukaan hän kyllä ymmärsi suomalaisia hoitajia, mutta ymmärtäminen ei ollutkaan molemminpuolista. Mielenkiintoista on se, että suomalaishoitajat eivät Zahran kertomuksen mukaan kuitenkaan arvostelleet hänen kielitaitoaan, vaan ilmaisivat, että potilaille pitäisi heidän mielestään puhua kovemmalla äänellä. Kovemman äänen käyttö hoitotilanteissa on kuitenkin ristiriidassa Zahran oman näkemyksen kanssa, jonka hän ilmaisee työelämäkertomuksen ydinepisodissa kuusi arvioidessaan, ettei puhuminen ole aina tärkeää hoitotilanteissa, vaan kosketus ja kuunteleminen.

Zahran työelämäkertomuksessa on useita kohtia, joissa hän puhuu hoitotyön ihmisläheisyydestä ja tunteista hoitotyössä. Hän ei varsinaisesti vertaa tai kritisoi suomalaisessa sairaalassa tehtyä hoitotyötä, mutta esimerkiksi seuraavassa lausumassa haastateltava arvioi hoitotyötä oman kulttuurisen merkityksenantoprosessinsa pohjalta. Seuraavassa hän kertoo siitä, miten hän suhtautui potilaan kuolemaan osastolla:

Zahra/episodi/tunteet hoitotyössä (osa 2)

- 77) meidän kulttuurissa enemmän näytetään tunteita,
- 78) minulle se itsestään selvä
- 79) kun se nainen (asiakas) kuoli, minä ihan itkin,
- 80) hän oli aivan yksin, ei ollut ketään, ei ollut ketään lähellä,
- 81) ehkä hän olisi halunnut kuolla omassa kodissa,
- 82) kuulla omaisten äänet,
- 83) mutta hän oli siellä (sairaalassa),
- 84) eikä kukaan tiedä, mitä hän tunsi

Rivillä 77 Zahra ei eksplisiittisesti vertaa ”meidän kulttuuria” ”suomalaiseen kulttuuriin”, mutta piilotetusti näin kuitenkin tapahtuu. Riviltä 79 alkaa spesifi episodi, jossa hän kertoo naisasiakkaan kuolemasta. Riveillä 80—84 hän viittaa kieltoilmauksilla tilanteeseen, jossa vaihtoehtona olisi ollut, että potilas olisi saanut kuolla kotona omaisten lähellä ja kuulla omaisten äänet. Sidesanalla *mutta* Zahra ilmaisee, että asiat olisivat voineet olla toisin, mutta koska potilas kuoli sairaalassa, kukaan ei koskaan saa tietää, miltä potilaasta tuntui kuoleman hetkellä. Kyseessä on myös *hypoteettinen kertomus* (Riessmann 1991), koska Zahra kertoo siitä, mikä hänen oletuksensa ”hyvästä” kuolinhetkestä on. Hypoteettisen kertomuksen esiin nostaminen korostaa sekä kuvatun hetken tärkeyttä että kertojan halua avata omaa kokemustaan ja varmistaa, että kuulija ymmärtää tapahtumien merkityksen oikeasta näkökulmasta (Hyvärinen 2010, 98).

8.2 ”Vanhuksia ei kukaan käy katsomassa”

Razian lähtömaa sijaitsee Aasiassa. Hän on käynyt lähtömaassaan peruskoulun ja opiskellut kolme vuotta sairaanhoitajaksi. Sairaanhoitajan koulutukseen liittyi runsaasti työharjoittelua, josta hän kertoo työelämäkertomuksessaan. Hän työskenteli lähtömaassaan myös koulussa avustavissa tehtävissä. Suomessa hän oli haastatteluhetkellä asunut 20 vuoden ajan ja suorittanut kaksi ammatillista tutkintoa. Hänellä on runsaasti työkokemusta erilaisista työtehtävistä Suomesta: siivousalalta, keittiöalalta, sosiaali- ja terveydenhuoltoalan määräaikaisista työsuhteista sekä keikkatoista.

Olen haastatellut Raziaa kaksi kertaa.

Taulukko 8 B/Razian kertomus

Kuvaus	Koulutus ja työkokemus lähtömaassa. Syyt Suomeen muuttoon.
Muotokuva	Työ sairaalassa lähtömaassa
Muotokuva/episodi	Yövuorossa suomalaisen sairaalan pitkäaikaisosastolla
Muotokuva/episodi	Vanhus ”aukiolla” lähtömaassa
Muotokuva	Suomalainen vanhus odottaa poikaansa vierailulle

Ensimmäisellä haastattelukerralla kerronta on niukkaa ja perustuu esittämiini kysymyksiin Razian koulutuksesta ja työkokemuksista lähtömaassa ja Suomessa. Toisella haastattelukerralla Razian kerronta monipuolistuu. Hän keskittyy kertomaan kokemuksestaan sairaalatyöstä lähtömaassaan ja Suomessa. Hän kertoo lähtömaan sairaalan osaston jatkuvasta kiireestä ja meluisuudesta; siellä potilaiden omaiset ottavat kovaäänisesti kantaa hoitoon ja voivat jopa asettua yöksi sairaalan käytävälle omaistensa lähelle. Tämä kuvaus asettuu vastakohtaksi sille, miten Razia kertoo yövuorosta suomalaisen sairaalan pitkäaikaisosastolla, jossa kaksi yöhoitajaa valvoo vanhusten unta.

Ensimmäisen haastattelun aikana Razia kertoo sairaanhoitajan koulutukseen liittyneestä työharjoittelustaan lähtömaassaan. Hän korostaa sitä, että itse asiassa koko koulutus perustui työntekoon. Opiskelija työskenteli koko opintojen ajan sairaalassa, jossa opettaja kävi aika ajoin ohjaamassa ja seuraamassa opiskelijan edistymistä.

Razia/muotokuva/työ sairaalassa lähtömaassa

- 1) Meillä oli opiskelujen ajan koko ajan työharjoittelua, se oli raskasta,
- 2) ittekki opiskelin 3 vuotta ja se (työharjoittelu) oli koko ajan päällä,
- 3) kuukaudessa oli neljä (päivää) vapaata,
- 4) ja muut päivät kaikki oli töissä,
- 5) ihan niinko joku kone pyöri,
- 6) yötäpäivää olin töissä ja opiskelin, yövuorossakin.
- 7) Yhdessä osastossa oli 50 potilasta ja kaksi hoitajaa,
- 8) se oli rankkaa, se ei ole helppo hoitaa.
- 9) Siinä oli niinko ne potilaat,
- 10) mutta myös heidän sukulaiset,
- 11) he (sukulaiset) niinko melkein asui siellä,
- 12) ihan niinko laittaa patjan siihen lattialle ja että,
- 13) me jäädään tähän.
- 14) Opiskelijat tekee kaikkea työtä,

- 15) ei pitäis antaa opiskelijalle,
 - 16) minäkin niinko opiskelijana jouduin tekemään aika paljon kaikkea,
 - 17) ja sitä niinko pelkkäkin ja jotkut tekevät virheitäkin.
 - 18) Ja siellä on niin paljon ihmisiä,
 - 19) on ruuhkaa,
 - 20) sukulaiset myös on,
 - 21) ja virheitä tulee ja hätää
 - 22) ja jos vähänkin myöhästyy niin heti tulee hälytys
 - 23) juu, olivat kovaäänisiä ja vaativia,
 - //Marja: oliko asiakkailta sitten valtaakin päättää hoidostaan ja...
 - 24) ei ole mitään valtaa heidän käsissään,
 - 25) kyllä se valta kuitenkin on hoitajalla ja lääkärillä siellä (lähtömaassa),
 - 26) sitten on vahtimestarit,
 - 27) jotka sitten poistavat heidät (omaiset),
 - 28) niinko vahtimestareita.
 - 29) Jos heitä (omaisia) ei poistettaisi,
 - 30) he jäisivät asumaan sinne,
 - 31) ei voi olla sillä tavalla
-

Razian työelämäkertomuksen jaksoa voi luonnehtia rutinoituneen sairaalatyön toiminnan kuvaukseksi, jossa korostuvat tilat (esimerkiksi: oli töissä, se oli rankkaa, siellä on niin paljon ihmisiä, on ruuhkaa, sukulaiset myös on, on vahtimestareita). Evaluaatio on episodissa upotettu osaksi toimintaa (Labov 1972, 373). Episodista saa käsityksen sairaalan osastosta ”koneena” (rivi 5). Toisaalta Razian voi ajatella kuvailevan itseään ”koneena” sairaalan työntekijänä. Razia arvioi työtä sairaalassa rankaksi (rivi 8), koska potilaiden lisäksi sairaalan osastolle saattoivat majoittautua myös potilaiden omaiset. Rivillä 16 Razia tuo kertomukseen itsensä hoitotyön opiskelijana, joka *pelkää* virheiden tekemistä tai myöhästymistä.

Vaikka Razia arvioikin asiakkaita ja heidän omaisiaan lähtömaassaan kovaäänisiksi ja vaativiksi, ei heillä kuitenkaan Razian mielestä ollut valtaa vaikuttaa hoitoon. Omaisten roolia kuvaa se, että he olisivat jopa jääneet sairaalaan asumaan hoidon ajaksi. Hoitajien ja lääkäreiden rinnalle asioista päättäviksi henkilöiksi nousevat Razian kertomuksessa sairaalan vahtimestarit, joilla oli oikeus poistaa ”hankalat” omaiset sairaalasta. Tannen (1993, 41) osoitti tutkimuksessaan, että kertoja ei kerro jokaista yksityiskohtaa kertomuksessaan eivätkä kaikki kertojat toisaalta jätä samoja asioita kertomatta. Mielenkiintoista Razian kertomuksessa on se, kertoisiko hän yllä esitetyn jakson kotimaassaan vai onko kyseessä halu luoda kontrastia lähtömaahan ja Suomen välille.

Razian työelämäkertomus jatkuu siten, että hän siirtyy kuvaamaan työkokemuksiaan Suomessa. Aluksi hän luettelee monipuolisen ja pitkän työkokemuksensa Suomessa. Annan hänelle mahdollisuuden itse päättää, mistä työkokemuksestaan hän haluaa kertoa (”Kerrotko sitten päiväkotityöstä Suomessa? Tai muusta työstä? Kerro mistä itsestäsi tuntuu.”). Pyyntööni Razia vastaa kertomalla asiakastyöstä vanhusten pitkäaikaisosastolla Suomessa.

Razia/muotokuva/episodi/yövuorossa suomalaisen sairaalan pitkäaikaisosastolla

- 32) no en mä tiedä siitä päiväkotityöstä,
33) mutta (mainitsee sairaalan nimen) sairaalassa kun olin töissä,
34) mä muistan,
35) mutta se tuntu tosi hurjalta,
36) koska meillä (lähtömaassa) kunnioitetaan vanhuksia paljon,
37) ja autetaan kaikissa asioissa,
38) en mä voi sanoa millä osastolla,
39) mutta kun mä olin siellä töissä,
40) yövuorossa mä olin, jonku miehen kanssa,
41) kenen kanssa mä olin yövuorossa,
42) meni pitkä aika kun me oltu vaihdettu asiakkaiden vaippoja,
43) mulle tuli sellainen olo,
44) että nyt on monta tuntia mennyt,
45) eikä oltu käyty katsomassa (potilaita),
46) että missä kunnossa he ovat.
47) Sitten mä sanoin hänelle (toiselle yöhoitajalle),
48) hei eiks meän pitäis niinko käydä kiertämässä.
49) Mä olin uusi työntekijä ja hän vakituinen,
50) niin mä sanoin,
51) voiko vähän käydä katsomassa niinko vanhoja ihmisiä,
52) vaikka (ovatkin) nukkumassa,
53) mutta meän velvollisuus käydä katsomassa,
54) vaikka heillä onkin vaipat, mutta he (potilaat) juo niin paljon.
55) Hän (toinen yöhoitaja) sanoi: kolmen aikaan,
56) ennenkö yöhoitajat tulee osastolle.
57) Mulle tuli paha mieli,
58) mä sanoin hänelle,
59) mekin ollaan joskus vanhoja ihmisiä,
60) jos joku tekee meille joskus tällaista,
61) koko yö maata kakassa.
///Marja: sä olit rohkea kun jatkoit keskustelua..
62) kyllä hän (toinen yöhoitaja) suuttui,
63) mä en ollut vakituinen,
64) hän sanoi,
65) joo kuolen ennen vaikka kolariin
///Marja: oliko sinulla muita samantyyppisiä kokemuksia siitä sairaalatyöstä?
66) no avataan ikkunoita, on kylmä, ja silti avataan ikkunoita,
67) vanhukset palelee ja kuolee,
68) joku hoitaja sanoi, että kun osasto on (niin) täynnä
69) että parempi kun kuolevat,
70) en tiedä tarkoittiko hän sitä,
71) mutta minä en halua että minusta tulee sellainen hoitaja

Razia valitsee kertomisen aiheeksi pitkästä työkokemuksestaan Suomessa sairaalatyön. Hän kertoo ristiriitaisia tunteita herättäneistä tapahtumista ja tilanteista suomalaisen sairaalan pitkäaikaisosastolla. Hän asettaa itsenä kognitiivisen kokijan rooliin, jossa tuntui ”tosi

hurjalta” olla mukana kyseisissä tapahtumissa. Rivi 36 alkaa *koska*-sanalla, jota Fordin (1994, 574) mukaan käytetään puheessa sellaisten väitteiden jälkeen, joissa esitetään negaation tai kontrastin kautta jaetuista odotuksista poikkeava näkökulma. Razia ilmaisee tässä *koska*-sanalla odotuksen, että vanhuksia olisi kunnioitettava ja autettava kaikissa asioissa (rivit 36—37). Tästä alkaa tapahtumien kuvaus sairaalan yövuorosta, jossa ovat mukana Razia, kollega, kiertävä sairaanhoitaja sekä nukkuvat vanhukset.

Riviltä 42 alkaa evaluatiivisen puheen jakso, jossa Razialle kokijana on ”sellainen olo” (rivi 43), että vanhuksia olisi syytä käydä katsomassa osastolla. Kertomuksen alku on muotokuvamainen: se johdattaa riviltä 47 alkavaan episodiin, jossa Razia kertoo, että ”sitten minä sanoin” (spesifi tapahtuma). Rivillä 47 ja toistamiseen rivillä 50 hän ottaa hetkeksi toimijan roolin *sanoessaan* toiselle yöhoitajalle, että vanhuksia pitäisi mennä katsomaan (rivi 53), koska se on hoitajien velvollisuus. Se, että Razia on määräaikainen työntekijä ja toinen yöhoitaja vakituinen, tekee tilanteesta Razialle haastavan (rivi 49). Razian toimijan rooli kuitenkin vaihtuu jälleen kokijan rooliksi rivillä 57, kun hänelle ”tuli paha mieli” kollegan kieltäytyessä pyynnöstä lähteä osastolle tarkistamaan vanhusten tilanne.

Kollegan kieltäytymisestä alkaa yöhoitajien välinen keskustelu siitä, miten kumpikin haluaisi itseään kohdeltavan vanhuksena. Riveillä 66—71 Razia esittää rankkoja kuvauksia siitä, miten vanhuksia kohdellaan pitkäaikaisosastolla. Hän kertoo ”jonkun” hoitajan sanoneen, että koska sairaalan osasto on niin täynnä, on parempi, että osa vanhuksista kuolee. Rivillä 70 Razia arvioi, ettei tiedä, tarkoittiko hoitaja sitä mitä sanoi, mutta toteaa kuitenkin, ettei hän itse halua tulla ”sellaiseksi hoitajaksi”.

Razian kertomuksen jaksoissa suomalaisen hoitotyön arvomaailma ja vanhusten hoitaminen näyttäytyvät hyvin raadollisessa valossa. Razia luo eräänlaisen *vastakertomuksen* moralisoimalla suomalaista hoitotyötä, jolloin suomalaisten kollegoiden tapa tehdä työtä toimii *erontekona* hänen omaan kulttuuriseen tapansa kunnioittaa vanhusasiakkaita. Razia käyttää kulttuurisia stereotyyppioita voimavaranaan kritisoidessaan hoitotyötä (ks. esim. Jokinen & Huttunen & Kulmala 2004, 10—11).

Minkälaisen kuvan Razia kertojana haluaa siis itsestään välittää? Prosessia, jossa kertoja tarkastelee elettyä elämää kriittisesti ja arvioi elämän tapahtumien merkitystä itselleen, voidaan kutsua reflektioksi (Komulainen 1998, 247). Reflektion käsitteellä on viitattu ajatukseen kertojasta merkitsijänä ja päähenkilöstä merkityksenannon kohteena. Linden (1993, 122-124) mukaan puhuja jakaantuu kertomisen aktissa sekä kertojaan että kerrottavaan päähenkilöön. Kerronta luo kertojan etäisyyden itseensä päähenkilönä ja mahdollistaa näin päähenkilön toimintojen ja mielenliikkeiden havainnoinnin, arvioinnin, editoinnin ja korjailun, reflektoinnin. Vaikka omaa elämää koskettavissa kertomuksissa kertoja ja kerrottu päähenkilö ovatkin yksi ja sama henkilö, on kertoja Linden mukaan aina viisaampi ja etevämpi kuin hänen kuvaamansa päähenkilö eikä hän syyllistyisi päähenkilön tekemiin virheisiin ja erehdyksiin uudelleen. Razia menettelee kerronnassaan tavallaan päinvastoin: hän puhuu itsestään työntekijänä myönteiseen sävyyn ja välttää välittämästä tulkintoja, jotka antaisivat hänestä huonon kuvan vanhusten hoitajana.

Vaikka Razia arvioi suomalaista hoitotyötä hyvin kriittiseen sävyyn, hän ei kuitenkaan anna lähtömaansa vanhusten kohtelusta idealistista kuvaa:

Razia/episodi/vanhus aukiolla lähtömaassa

- 72) kotona (lähtömaassa) me arvostetaan ja autetaan (vanhuksia)
73) mutta ei kaikki ihmiset
74) olen minä sellaisiakin ihmisiä nähnyt
75) meillä oli (lähtömaassa) iso aukio, jossa ihmiset asu,
76) niinko (lähtömaassa) ihmiset asuu niinko vapaasti ulkonakin,
77) laittaa niinko sänkyjä ja istuu,
78) olet varmaan nähnyt telkkarissa.
79) Siellä oli yksi rouva, meidän naapuri,
80) joka oli vanha, ei jaksanut kävellä,
81) hän oli ihan niinko kopassa, aurinko polttaa ja kuuma,
82) ja lapset siinä olivat vieressä leikkimässä
83) ja hän (vanhus) pyysi, että voisko vähän antaa vettä,
84) mutta ne (ihmiset) suuttu sille, kuole siihen sanoivat,
85) mä kävelin siitä, mä annoin vettä,
86) äiti oli opettanut
87) ei kaikki auta, ei voi sanoa että kaikki Aasiassa auttavat, ei kaikki,
88) se riippuu ihmisistä

Razia kuvaa tiettyä, yksittäistä tapahtumaa lähtömaassaan. Episodi voisi alkaa sanalla *vaikka* (*vaikka* hänen lähtömaassaan vanhuksia arvostetaan ja autetaan), joka viittaa odotuksenmukaiseen normatiiviseen käyttäytymiseen vanhuksia kohtaan. Rivillä 73 Razia ilmaisee kieltomuodolla, etteivät kaikki ihmiset kuitenkaan näin toimineet. Hän kertoo vanhuksesta, joka on asetettu ”koppaan” istumaan helteiselle aukiolle. Rivillä 83–84 hän kuvaa vanhukseen kohtelua samantyyppisesti kuin kertomuksen aikaisemmassa jaksossa. Riveillä 85–88 hän esittää oman toimintansa samalla tavalla normatiivisesti hyvässä valossa kuin aiemminkin.

Tämän jälkeen siirrymme pyynnöstäni puhumaan vanhusten omaisista Suomessa:

Razia/muotokuva/suomalainen vanhus odottaa poikaansa vierailulle

- ///Marja: Tapasitko sä omaisia siellä (suomalaisessa) sairaalassa?
89) (mainitsee vanhusten pitkäaikaisosaston) siellä oli yksi rouva,
90) joka oli koko ikänsä asunut pojan kanssa
91) ja poika oli siirtänyt hänet (sairaalan) osastolle
92) hän (poika) ei ikinä käynyt katsomassa äitiä
93) ja äiti on koko ajan siinä ovella odottamassa
94) siinä tuntui minusta kauhealta
95) hän vain silmät siinä ovella ja hän vain odotti
96) että poika tulis
97) väkisin hänelle ruokaakin
98) hän sitten kuoli siihen
99) enemmän on niitä omaisia jotka eivät käy kattomassa
100) vanhuksia kuolee sinne sairaalaan
101) eikä kukaan käy kattomassa

Razia kertoo tilanteesta vanhusten pitkäaikaisosastolla, jolla poikaansa kaipaava vanhus istuu osaston oven edessä ja odottaa poikaansa vierailulle. Kertomuksen jaksossa ei tapahdu mitään spesifiä, pikemminkin se on muotokuvamainen kuvaus siitä, millaisia ihmiset ovat. Jakson poissaolevana henkilönä on poika, joka on *siirtänyt äitinsä sairaalan osastolle* ja joka ei koskaan käy äitiään katsomassa. Äiti on episodissa läsnä olevana henkilönä, joka odotti poikaansa oven vieressä. Rivillä 94 Razia asettaa itsensä emotionaalisen kokijan rooliin toteamalla, että *”minusta tuntui kauhealta”*. Episodista voi lukea kulttuurisesti muotoutuneen skriptin sisältämää moraalista arviointia siitä, että pojan olisi pitänyt hoitaa vanhaa äitiään kotona eikä siirtää häntä sairaalahoitoon. Riveillä 99–101 Razia kiteyttää käsityksensä vanhusten yksinäisyydestä Suomessa.

Apon (1990, 73) mukaan yksi kertojan keinoista on se, miten hän valitsee näkökulmansa: se, ketä koskeva kertomus on kyseessä ja kenen tai keiden kannalta tapahtumat hahmotetaan, kertoo kertojasta jotakin. Razian kertomuksen episodeista on hahmotettavissa Hyvärisen (2010, 103) esittämä näkökulma kertomuksessa esiintyviin prosesseihin: ”Maailma, tapahtumat ja kokemukset eivät määrää käytettyjä prosesseja, vaan ne ovat aina puhujan omia kulttuurisesti ja yksilöllisesti ankkuroituja valintoja.” Razian kertomuksen jaksoissa esiintyy *prosesseja emootioiden ilmauksina*. Hän esittää itsensä usein korostetusti *tarkkailijana ja affektiivisena kokijana*. Toisaalta Razian kertomuksessa usein myös *tehdään ja sanotaan*, jolloin toimijuus korostuu.

8.3 Skriptit muotoutuvat voimavaraksi tai kriittiseksi perspektiiviksi

Taulukossa 8 A esittämässäni työelämäkertomuksissa on nähtävissä kerrontaa, jossa kertojat kuvaavat sosiaali- ja terveydenhuoltoalan hoivatyötä moraalisessa valossa. Kertojien työelämäkertomuksissa evaluaatio rakentuu odotuksille siitä, miten vanhusasiakas tulisi kohdata. Toisin sanoen ne sisältävät kulttuurista tietoa ”hyvästä vanhustenhoidosta”. Sen lisäksi, että kertojat ottavat moraalisesti kantaa siihen, miten vanhusasiakkaita tulisi kohdella sosiaali- ja terveydenhuoltoalan hoivatyössä, he samalla myös arvioivat sitä, *keiden pitäisi hoitaa vanhuksia*. Molemmissa työelämäkertomuksista tulee implisiittisesti esiin se, että kertojien mielestä vanhuksien hoito kuuluu omaisille eikä esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollolle.

Työntekijän vanhusasiakasta kohtaan osoittama kunnioitus ja sitä koskevat odotukset muodostavat seuraavissa työelämäkertomuksissa kulttuurisen skriptin, joista poikkeamiset muodostuvat kertomusten aiheeksi. Poikkeamiset liittyvät siihen, että kertoja havaitsee suomalaisen tavan olevan erilaisen kuin mihin hän oli lähtömaassaan tottunut. Vaikka käsiteltävien kahden työelämäkertomuksen tematiikka onkin sama, kerronta piirtää kuitenkin erilaisen tarinamaailman suhteessa kertojaan itseensä sekä muihin kertomuksessa esiintyviin henkilöihin.

Zahran ja Razian kertomukset sijoittuvat pääosin tietoisuuden maisemaan (Bruner 1986, 14), koska ne molemmat muodostuvat siitä, mitä toimijat ajattelevat ja tuntevat. Zahran kertomuksessa on toisaalta myös toimijuutta. Molemmissa kertomuksissa toiminnan kategoria asettuu tilan ja prosessien aikakehyksille (Herman 2002, 37). Kertomukset kuitenkin

eroavat toisistaan siten, että Zahran kertomuksessa osallistujarooli muuttuu kokijasta ja havainnoitsijasta tahtojan ja toimijan suuntaan. Razian kertomuksessa puolestaan osallistujaroolina korostuu kokijana ja havaitsijana oleminen. Zahran kertomuksessa roolin muutos tarkoittaa sitä, että hän toisaalta luottaa omien arvojensa mukaiseen toimintaan hoitotyössä, muttei kuitenkaan arvioi sitä suomalaista tapaa paremmaksi.

Taulukko 8 C: Skripti eettis-moraalisista työnteon periaatteista, kertomusten aikakehykset ja osallistujaroolit

Zahra: Omien arvojen mukaan toimiminen	Razia: Arvomaailmat ristiriidassa
<ul style="list-style-type: none"> • Kertomus pohjautuu kulttuuriseen skriptiin vanhusten kunnioittamisesta • Kertoja säilyttää oman kulttuurisen skriptinsä sisältämän tiedon arvoista ja normeista, joiden pohjalta hän kohtaa vanhusasiakkaan • Kertomuksen aikakehyksen preferenssi: tilat • Kertoja asettaa itsensä aluksi implisiittisesti kokijan ja havaitsijan rooliin tehdessään havaintoja vanhustenhoidosta • Havaitsijan rooli muuttuu kertomuksen edetessä tahtojan ja toimijan rooliksi • Kertomus sijoittuu tietoisuuden maisemaan, mutta roolin muutoksen myötä se liikkuu vastaanoton ulottuvuudesta aloitteen tekijän suuntaan 	<ul style="list-style-type: none"> • Kertomus pohjautuu kulttuuriseen skriptiin vanhusten hoitamisesta ja kunnioittamisesta • Kertomuksen päähenkilöstä eli kertojasta muodostuu moraalisesti ”oikein toimiva” henkilö, joka arvioi kertomuksen ”toisten henkilöiden” toimintaa oman arvomaailmansa näkökulmasta • Kertomuksen aikakehysten preferenssi: tilat ja prosessit • Kertoja on kokijan ja havaitsijan roolissa: suomalainen vanhustenhoito on ilmiö, jota kertoja implisiittisesti ja eksplisiittisesti arvioi • Kertomus sijoittuu tietoisuuden maisemaan

Työelämäkertomuksien ytimessä on kysymys ”kanssakansalaisena olemisesta”. Steniuksen (2003) mukaan suomenkielisen *kansalainen*-käsitteen alkuperä on käsitteessä ”*kanssakansalainen*”. Korsgaardin (2001) mukaan kansalaisuus on aina sidoksissa jonkin yhteisön jäsenyyteen: kansalainen on aina myös ”kansaeläjä”, kansalainen, joka elää muiden kanssa ja yhteydessä muihin. Kansalaisuudessa on hänen mukaansa kysymys siitä, miten opimme elämään yhdessä. Korsgaardin näkemykset yksilön ja yhteisön välisestä sidoksesta perustuvat demokraattisen kansalaisuuden käsitteeseen, jonka mukaan yksilön autonomiaan liittyy vastapainona vastuullisuus sekä tieto laillisista ja moraalisisista velvoitteista, joita syntyy yhdessä elämisestä ja muiden henkilöiden ja ryhmien kunnioittamisesta.

Korsgaardille (2001) demokraattinen yhteiskunta on oppiva yhteiskunta, jossa kansalaisuus opitaan. Oppimisprosessi demokratiassa ei kuitenkaan ole itsestään selvä prosessi, vaan se vaatii kansalaisilta tietoa, arvojen tuntemista sekä taitoja. Yhteiskunnan toimintaan

osallistuminen vaatii tietoa oikeuksista ja velvollisuuksista suhteessa poliittiseen järjestelmään sekä tietoa yhteisön säännöistä. Kansalaisuus edellyttää myös yhteisön tai yhteisöjen jäsenyyttä, johon liittyy sekä henkilökohtainen että kollektiivisen tunnetason ulottuvuus. Kansalaisuutta on siis ryhdytty käsittelemään erityisesti sosiaalisena, koko elämän kestävässä prosessina, jonka keskiössä eivät niinkään ole oikeudelliset säännöt vaan käytäntö, merkitys ja identiteetti (Isin & Turner 2002, 1—10). Työyhteisö muodostaa yhteisön, jossa kansalainen työntekijänä on jatkuvassa vuorovaikutuksessa toisten kansalaisten kanssa. Samalla työyhteisö muodostaa areenan, jossa Korsgaardin tarkoittamaa oppimista kansalaiseksi tapahtuu tiedostamatta tai tiedostaen. *Sosiaali- ja terveydenhuoltoalan hoivatyössä on elementtejä, jotka mahdollistavat työntekijän oman arvomaailman esiin tuomisen ja reflektoinnin ja myös pakottavat siihen.* Asiakastyöstä puhuttaessa on viime kädessä kyse siitä, miten sosiaali- ja terveydenhuollon työntekijä suhtautuu asiakkaisiin, eli miten työntekijä toimii ”kanssakansalaisena” suhteessa asiakkaisiin.

9 Yksilön omat selviytymisstrategiat: maassa maan tavalla(ko)?

Kahdessa analysoimassani työelämäkertomuksessa (Pirje 9.1 ja Soraya 9.2) nousee keskeiseksi kerronta siitä, miten yksilö luo itselleen ”selviytymisstrategian” toimiessaan arkisissa tilanteissa työyhteisössä.

9.1 Kumpi on ”kuningas”: asiakas vai työntekijä?

Pirjen lähtömaa on Itä-Euroopassa, jossa hän on suorittanut lukion sekä kaksi ammatillista tutkintoa. Opintojen jälkeen hän työskenteli kotimaassaan noin 10 vuotta monenlaisissa kaupan alaan ja toimistotyöhön liittyvissä työtehtävissä. Suomessa hän oli haastatteluhetkellä asunut noin 15 vuotta työskennellen muun muassa myyntityössä sekä sosiaali- ja terveydenhuoltoalalla avustavissa tehtävissä sairaalassa ja päiväkodissa.

Olen haastatellut Pirjeä kaksi kertaa. Ensimmäisen haastattelun alussa Pirje kertoo lyhyesti lähtömaastaan hankkimastaan koulutuksesta. Lisäksi hän kuvailee yksityiskohtaisesti toimistotyön rutiineja ajalta, jolloin hän toimi lähtömaassaan esimerkiksi palkanlaskijana. Vaikka Pirje oli asunut Suomessa haastatteluhetkellä jo 15 vuoden ajan, hän jättää kertomatta suurimmasta osasta Suomessa hankkimastaan työkokemuksesta. Vasta toisen haastattelukerran lopulla tulee ilmi esimerkiksi hänen pitkä kokemuksensa asiakaspalvelutyöstä Suomessa.

Työelämäkertomuksen jaksot muodostuvat seuraavasti:

Taulukko 9 A/Pirjen kertomus

Kuvaus	Koulutus ja työkokemus lähtömaassa. Kuvaus toimistotyön rutiineista lähtömaassa
Muotokuva	Myyjän työssä lähtömaassa: asiakkaat jonottavat kaupan edessä
Muotokuva/episodi	Suomessa asiakas on ”kuningas”

Pirjen kertomuksesta hahmottuu kerronnallisen haastattelun ominaispiirre, joka liittyy siihen, miten haastateltava pyrkii suhteuttamaan sanomaansa olettamiinsa haastattelijan odotuksiin. Kertoessaan työhistoriastaan lähtömaassaan Pirje keskittyy sosiaaliseen ympäristöön ja jättää omien odotustensa pohdinnan vähemmälle. Pirjen kertomus on eräänlaisia kommentointia, jossa hän kuvaa tavanomaista ja odotettua. Näin ollen kertomuksen analyysinkin voi sanoa olevan sen kysymistä, mihin odotuksiin kertoja tällä kertomuksellaan ja tällä ilmauksellaan vastaa (ks. Hyvärinen 2010, 111). Mitä Pirjen kertomuksessa merkitsee se, että hän jättää kertomatta huomattavasta osasta Suomessa saamastaan työkokemuksesta?

Tulkintani mukaan kertomatta jäänyt toimii eräänlaisena vertauskohtana tai odotushorisonttina (Labov & Waletzky 1967). Työkulttuurien ja asiakastyön vertaaminen ja rinnastaminen tuottavat kertomukseen evaluaatiota, jossa Pirje asemoi itsensä varsin diplomaattiseen ja kohteliaaseen suhteeseen suomalaisen haastattelijan kanssa.

Kertomuksen keskeisiä jaksoja seuraamalla Pirjen kertomuksesta hahmottuu *juoni* asiakkaan ja myyjän välisestä vuorovaikutuksesta. Esittelen seuraavaksi ne kohdat kertomuksesta, joissa Pirje kuvaa työtään myyjänä lähtömaassa ja asiakaspalvelua Suomessa. Työ kaupan myyjänä oli hänelle mieluista siksi, ”että sai olla ihmisten kanssa tekemisissä”. Pirjen työelämäkerronnassa korostuukin asiakastyön kuvaaminen. Hän työskenteli kaupassa myyjänä aikana, jolloin hänen lähtömaansa kuului vielä entiseen Neuvostoliittoon. Pirje kuvaa tilannetta, jossa kaupassa oli vain vähän myytävää tavaraa ja se oli säännösteltyä. Tämä vaikutti suuresti myyjän ja asiakkaan väliseen vuorovaikutukseen sekä siihen, millaiseksi tämä vuorovaikutussuhde muodostui:

Pirje/muotokuva/asiakkaat jonottavat kaupan edessä

- 1) no (mainitsee kaupan nimen) kauppatyö siinä mielessä,
- 2) että sai olla ihmisten kanssa tekemisissä,
- 3) se oli mukavaa, aika meni nopeasti, aina hirveän pitkät jonot,
- 4) oli paljon sellaista tavaraa,
- 5) joka loppui kesken.
- 6) Että kun tavara-auto tuli,
- 7) niin ihmiset oli kyllä hyvin tietoisia (siitä),
- 8) niin sit ne (asiakkaat) odotteli,
- 9) aina oli pitkät jonot,
- ///Marja: no mistä ne asiakkaat tiesivät koska tavaraa tulee?
- 10) (nauraa) kai se niinko tuttujen kautta,
- 11) sehän oli niinko joka paikassa, joka kaupassa,
- 12) että jos jotain ranskalaista hajuvertä,
- 13) niin parfumerian kaupan takana ihan hirveän pitkä jono,
- 14) niin erilaista kuin täällä,
- 15) että kun menet kauppaan,
- 16) niin myyjät tulee kyselemään,
- 17) että mitäs sais olla,
- 18) mutta ei siellä (lähtömaassa) ehtinyt mitenkään kysellä,
- 19) että se olis ollu niinko tyrkyttelyä

Pirje kertoo muotokuvamaisesti tapahtumaketjusta, jossa säännöstelty tavara loppui kesken, ja kun kyseistä tavaraa sitten saatiin myytäväksi, asiakkaat jonottivat myymälän ulkopuolella saadakseen sitä. Kerronta on kuvailevaa, ja kuvailua hallitsevat *tilojen* (että sai olla ihmisten kanssa tekemisissä, se oli mukavaa, aika meni nopeasti, että kun tavara-auto tuli) ja *prosessien* kuvaukset (tavara loppui kesken, asiakkaat odottelivat). Jaksossa ei tapahdu mitään ainutkertaista, eikä siinä kuvata mitään yksittäistä tapahtumaa vaan toistuvaa sosialismin aikaan liittyvää kaupankäyntiä. Rivillä 14 Pirje siirtyy kuvaamaan vastaavaa tilannetta Suomessa (myyjän ja asiakkaan kohtaamista) ja hänen omat kulttuurisesti muotoutuneet skriptinsä tilanteesta muuttuvat: suomalainen asiakaspalvelu koettaisiin hänen

lähtömaassaan ”tyrkyttelynä”. Rivillä 18 *mutta*-sana toimii kontrastoivana sidesanana kahden maan asiakastyön vertaamisessa sekä ilmauksena jostakin tärkeämmästä vaihtoehdosta.

Asiakkuus saa aivan toisenlaisen merkityksen tilanteessa, jossa asiakas jonottaa saadaksen haluamansa tuotteen, kuin tilanteessa, jossa asiakkaalle ”tyrkytetään” tuotetta.

Pirje jatkaa kertomustaan asiakkaan ja myyjän välisestä suhteesta:

Pirje/muotokuva/Suomessa asiakas on ”kuningas” (osa 1)

- 20) Mutta totta kai se oli aivan erilaista,
- 21) että kun täällä Suomessa puhutaan,
- 22) että asiakas on kuningas,
- 23) mutta siellä (lähtömaassa) se on aivan toisin päin.
- 24) Vaatekaupassa piti niinko pitää hyvää suhdetta yllä myyjän kanssa,
- 25) että jos hyvää tavaraa tuli,
- 26) niin sitä laitettiin sivuun,
- 27) että niinko useat sitte halusivat johonkin hyvään kauppaan myyjiksi,
- 28) tavallaan niinko täällä Suomessa se ei ole yhtään arvostettu ammatti,
- 29) mutta siellä (lähtömaassa) se oli juuri siinä mielessä,
- 30) että sä juuri olet sen tavaran keskellä,
- 31) ja sitten sä vaihdat sen (tuotteen) toisen kaupan myyjän kanssa.

Pirje jatkaa kertomustaan myyjän työstä kuvaamalla yksityiskohtaisemmin sitä, miten myyjät hänen lähtömaassaan ”vaihtoivat tuotteita keskenään” (rivi 31). Pirjen mukaan myyjän ammatti oli haluttu juuri sen vuoksi, että ”sai olla tavaran keskellä”; tavarat myymälässä antoivat siis myyjälle vallan suhteessa asiakkaisiin. Myyjä saa Pirjen kertomuksessa *toimijan roolin*. Arkisesta kaupankäynnistä Pirjen lähtömaassa muodostuu hänen kertomukseensa peli, jossa joku hyötyy enemmän kuin toinen. Suomessa Pirje kuvailee ”asiakkaan olevan kuin kuningas” (rivi 22), mikä kääntää myyjän ja asiakkaan roolit päinvastaisiksi.

Pirje/episodi/muotokuva/myyjän ja asiakkaan välinen suhde Suomessa (osa 2)

- 32) tuli vaan yksi ristiriitatilanne asiakkaiden kanssa
- 33) oli mieshenkilö, sanoi huonosti,
- 34) että täällä Suomen veronmaksajien rahoilla ulkomaalaiset tekee työtä
- 35) ja mitä kaikkea sieltä tuli
- 36) mutta se oli yks ainoa henkilö
- 37) ei silloinkaan ollut mitään muuta
///Marja: miltä semmonen tuntu?
- 38) se sitten muuttui semmoseksi aggressiiviseksi ja kutsuttiin poliisit
- 39) se vaan se paha olo kohdistu muhun
- 40) että se oli muuten vaan pahalla päällä,
- 41) se oli ainoa kerta,
- 42) muuten kyllä semmosia käsityksiä kuin ryssä
- 43) ja muuta sanomista kyllä

- 44) täällä Etelä-Suomessa on kyllä totuttu ulkomaalaisiin nykyään,
- 45) mutta silloin aikoinaan,

- 46) pikkukylässä ja lähellä Venäjän rajaa,
 47) kaikilla vanhemmilla ihmisillä sodan muistot ja semmosta,
 48) kyllä se varmaan vaikutti
 49) niin ja vielä sellanen työmielessä yks juttu,
 50) en muista oonko aikaisemmin kertonut,
 51) kun olin asiakaspalvelutyössä (mainitsee yrityksen nimen)
 52) niin silloin kyllä niinku suomalaisten asiakkaiden ja työntekijöiden osalta oli törkeää käyttäytymistä
 53) että meidän osastolta oltiin joka asiasta valittamassa pomolle,
 54) milloin oli (liian) vähän tehty työtä ja milloin mitäkin.
 55) Ei ihan kaikki, se oli vaan pari sellaista henkilöä,
 56) jos jotain virheitä oli tehty niin puhelimessa sanottiin
 57) että meillä täällä pari (maahanmuuttaja)tyttöä,
 58) että varmasti heidän moka,
 59) varmasti ei ollut meidän syytä,
 60) sitä tuli kyllä

 61) joskus tuntuu että tummaihoisilla on paljon helpompi,
 62) kun kaikki näkee päällepäin että toi on ulkomaalainen
 63) heti tietää kun menee puhuttelemaan ja kyselemään,
 64) mut sen mä oon kans huomannu,
 65) että kun esimerkiksi bussipysäkillä joku tulee kyselemään jotain,
 66) ja mä vastaan niin heti huomaa sen korostuksen (puheessa)
 67) tulee sellanen olo, että ne varmaan ajattelee,
 68) että ymmärtääkö se nyt ihan kaikkea
 69) jos mä kyselen tai jatkan sitä juttua

Pirje kertoo yksittäisestä tilanteesta, joka sattui hänen ollessaan myyjänä Suomessa. Hän aloittaa kertomisen vähättelemällä tilanteen merkitystä (tuli *vaan* yksi ristiriitatilanne asiakkaan kanssa). Vähättely jatkuu koko episodin ajan: ”mutta se oli yks ainoa kerta” (rivi 36), ”eikä silloinkaan ollut mitään muuta” (rivi 37), ”vaan se paha olo kohdistu muhun” (rivi 39), ”että se oli vaan pahalla päällä” (rivi 40) ja ”se oli ainoa kerta” (rivi 41). Kerronnassa esiintyy runsaasti suhdeprosesseja, jotka asettavat Hallidayn (1985) mukaan ”asioita ja olioita suhteeseen toistensa kanssa, identifioivat niitä ja antavat niille ominaisuuksia” (esimerkiksi ulkomaalaiset tekevät suomalaisten veronmaksajien rahoilla töitä (rivi 34) ja ”se oli ainoa kerta” (rivi 41)).

Rivillä 39 Pirje käyttää kontrastoivaa sidesanaa *vaan* ilmaisemaan täsmennystä lauseiden välillä: hän arvioi, että suomalaisasiakkaan aggressiivinen käyttäytyminen johtui pahasta olost, joka kohdistui Pirjeen. Hän käyttää myös *toistoa* korostaakseen arviotaan siitä, ettei kyseessä kuitenkaan ollut iso asia hänelle. Pirje pyrkii monessa eri kohdassa *selittämään* itseensä kohdistuneen asiakkaan aggressiivisen käyttäytymisen asiakkaan kannalta parhain päin. Hän pyrkii ymmärtämään asiakasta siten, että ”asiakas oli pahalla päällä” ja näin ollen syntyneen. Vaikka Pirje on monin tavoin vakuuttanut, etteivät asiakkaat ole osoittaneet epäluottamusta häntä kohtaan, rivillä 42 hän kuitenkin ilmaisee, että ”muuten kyllä (ihmisillä) on sellaisia käsityksiä kuin ryssä”.

Rivillä 44 Pirjen kertominen muuttuu muutokuvamaiseksi kuvailuksi. Rivillä 47 hän jopa pyrkii etsimään selityksiä Suomen ja Neuvostoliiton välisestä sodasta ja ymmärtämään sen vaikutuksia suomalaisten vihamieliseen suhtautumiseen maahanmuuttajia kohtaan. Kaiken vakuuttelun jälkeen kerronnassa on kuitenkin *takauma*: Pirje palaa kertomaan kokemuksestaan toisenlaisessa asiakaspalvelutilanteessa (rivit 49—50), jossa suomalaiset asiakkaat ja työntekijät olivat käyttäytyneet häntä kohtaan törkeästi.

Rivillä 59 Pirje lopulta ottaa toimijuuden itselleen sanojan roolissa: ”Varmasti ei ollut meidän syytä.” Jakson alussa kertomus sijoittuu suhdeprosessien runsauden ja omistajan roolin myötä sekä tietoisuuden että toiminnan maisemaan (Bruner 1996, 14), koska suhdeprosessit jäsentävät yhtäläisesti sekä ulkoisen että sisäisen maailman asioita (Hyvärinen 2010, 109—110.) Rivillä 59 siirrytään (ainakin väliaikaisesti) toiminnan maisemaan, jossa kertojan toimijuus vahvistuu.

Kertomuksen lopuksi Pirje kertoo teesinomaisesti ja yleistettävää kieltä käyttäen omista tunteistaan ja ulkopuolisuuden tunteestaan sekä arvioi, että ulkomaalaisella korostuksella suomen puhuminen aiheuttaisi sen, että kuuntelija ja ”kanssaihminen” ei ymmärtäisi kaikkea puhuttua. Hän käyttää persoonapronominia *ne* (rivillä 67) viitatessaan muihin ihmisiin bussipysäkillä.

9.2 ”Koska lautaset saa kerätä pois?”

Soraya on suorittanut Lähi-idässä sijaitsevassa lähtömaassaan yliopistotutkinnon käyttäytymistieteiden alalta. Opiskeluaikanaan hän työskenteli muun muassa koulutoimessa. Valmistumisen jälkeen Soraya työskenteli sairaalassa terapeutina. Suomessa hän oli asunut haastatteluhetkellä 10 vuoden ajan työskennellen eräässä järjestössä ja erilaisissa sosiaali- ja terveydenhuoltoalan avustavissa tehtävissä vanhusten palvelutalossa sekä päiväkodeissa.

Olen haastatellut Sorayaa kolme kertaa. Ensimmäisessä haastattelussa Soraya kertoo lyhyesti työstään lähtömaassaan sairaalaterapeutina. Hän kertoo siitä, minkälainen työnjako sairaalan osastolla oli ja mitä hänen työhönsä terapeutina kuului osana työyhteisöä. Hän ei kerro muista työkokemuksistaan lähtömaassaan. Ensimmäisen haastattelun lopuksi sekä toisessa ja kolmannessa haastattelussa Soraya siirtyy kertomaan työkokemuksistaan Suomessa.

Taulukko 9 B/Sorayan kertomus

Kuvaus	Koulutustausta ja työkokemus lähtömaassa (syntyy vastauksena haastattelijan kysymyksiin)
Kuvaus	Ensimmäiset työkokemukset Suomessa
Muotokuva	Puhekulttuuri suomalaisessa työyhteisössä
Muotokuva (analyysi alaluvussa 10.2)	Lainsäädännön ja työtä koskevien ohjeiden merkitys suomalaisessa työyhteisössä
Muotokuva	Työtavat suomalaisessa työyhteisössä
Muotokuva	Suomalaisvanhuksilta oppiminen

Sorayan kerronnassa korostuu suomalaisen ja lähtömaan työkulttuurien välisten erojen tarkastelu, joka tuottaa kerrontaan evaluaatiota *vertaamisen ja rinnastamisen* kautta. Labovin (1972, 378—398) mukaan tällaisen evaluaation ydin on tapahtumien vertaamisessa vaihtoehtoihin tapahtumiin. Vertaaminen ja rinnastaminen esiintyvät Sorayan kerronnassa siten, että hän kertoo sellaisista ”pienistä” asioista ja tapahtumista työyhteisön arjessa, jotka liittyvät vuorovaikutukseen ja työtapoihin. Sorayan kerronnassa on evaluatiivisena elementtinä myös *pahuu*, joka tarkoittaa sitä, että hän palaa lähtömaansa tapaan tehdä työtä kertoessaan työkokemuksistaan Suomessa.

Sorayan työelämäkertomuksen jaksoissa on kertojan odotuksia siitä, minkälaista vuorovaikutusta kulloiseenkin tapahtumaan *voisi sisältyä*. Hermanin (2002, 5) tarinamaailman näkökulmasta katsottuna Sorayan kertomuksen mentaalista mallia leimaa se, miten päähenkilön (Sorayan) mielentila on kertomuksen keskiössä, ja toimintojen kuvaus valottaa tätä. Hänen kertomuksensa liikkuu voimakkaasti *tietoisuuden maisemassa* (Bruner 1986, 14) muodostumalla siitä, mitä kertoja itse ajattelee ja tuntee. Muutoksen näkökulmasta katsottuna Sorayan kertomuksessa ei kuitenkaan esiinny sellaisia tapahtumia, joiden ansiosta hänen tietoisuutensa saisi uusia muotoja.

Soraya/muotokuva/puhekulttuuri suomalaisessa työyhteisössä (osa 1)

///Marja: minkälaisia kokemuksia sinulla on sieltä työpaikalta (mainitsee sosiaalialan työpaikan, jossa Soraya on työskennellyt)?

- 1) Mutta kuitenkin mä huomasin,
- 2) että ne (suomalaiset) olivat puhesuuria,

- 3) ne (suomalaiset) sanovat ihan suoraan sinulle,
- 4) sä tulet vähän surulliseksi
- 5) ei tapahtunut kovin isoja juttuja,
- 6) mutta mä muistan,
- 7) okei, suomalaiset puhuvat suoraan,
- 8) minunkin pitää oppia,
- 9) jos mä haluan jotain,
- 10) pitää sanoa ihan suoraan,
- 11) ihan hyvä ja positiivinen juttu,
- 12) vaikka alussa mä olin niin että,
- 13) miten voi sanoa noin suoraan (nauraa)

Soraya kertoo muotokuvamaisesti hänelle ristiriitaisista tapahtumista suomalaisella työpaikalla. Sorayan kerronnassa on *affektiivisia reaktioita* siitä, miten hän tuli surulliseksi (rivi 4) suomalaisten suorasta puhetavasta. Hän arvioi näitä tapahtumia käyttämällä odotusten osoittimina arvioivaa kieltä. Tapahtuneet asiat eivät olleet kertojalle ”*kovin isoja*” (rivi 5), ja suomalaisten niukka puhekulttuuri on ”*ihan hyvä ja positiivinen juttu*”, joka hänenkin on hyvä oppia, jos tarvitsee jotain. Rivi 6 alkaa kontrastoiavalla sidesanalla *mutta*, jolla kertoja ilmaisee odotuksen täsmennystä siihen, että ”*vaikka ei tapahtunut kovin isoja juttuja*”, hän kuitenkin ikään kuin muistuttaa itseään suomalaisten niukasta puhekulttuurista, joka hänenkin *pitää* (modaali-ilmaus) oppia. Soraya ”muistuttaa itseään” samasta asiasta myös rivillä 12 käyttäessään *vaikka*-sanaa korjatakseen näkökulmaansa suhteessa kulttuuriin odotuksiin työyhteisön vuorovaikutuksesta.

Soraya/muotokuva/puhekulttuuri suomalaisessa työyhteisössä (osa 2)

///Marja: miten sinun maassasi sitten menetellään?

- 14) ei me suoraan sanota,
- 15) tai jos jotain halutaan sanoa,
- 16) ei kokonaan suora puhe,
- 17) epäsuoraan, että toinen ymmärtää mitä tarkoittaa, epäsuoraan,
- 18) että lapsillekin sanotaan (Suomessa) paljon: ei saa, ei saa

- 19) kun mä olin töissä (lähtömaassa),
- 20) siellä oli erilaista,
- 21) esimerkiksi kahvitaulla,
- 22) kaikki ottaa osaa keskusteluun ja nauraa ja semmosta.
- 23) Mutta täällä (Suomessa) kaikki ihan hiljainen,
- 24) kukaan ei puhu niin paljon,
- 25) mutta mä tajuun,
- 26) okei se oli siellä (lähtömaassa)
- 27) ja se pitää unohtaa.
- 28) Tämä on tämmönen,
- 29) ja sen mukaan mennään.

- 30) jotenkin se on erilaista,
- 31) en mä edes halua puhua siitä asiasta,

- 32) ei ollut mukavaa,
- 33) koska mä en tarvitse puhua muuta sielä työpaikassa,
- 34) paitsi että mä haluan keskustella,
- 35) ja yleensä suomalaiset eivät puhu ollenkaan,
- 36) aamulla kukaan ei sano ”moi” tai jos lähtee niin ”moi moi”,
- 37) kukaan ei sano ”moi” ja ”moi moi”, kukaan ei sano,
- 38) mutta mä opin,
- 39) mäkään en sano ”moi” tai ”moi moi”,
- 40) sitten tulee hyvä
- 41) jos sä sanot ”moi”
- 42) sitten sä odotat että joku toinen vastaa,
- 43) jos sä et sano, sitten et odota

Muotokuvamainen kerronta jatkuu, kun kysyn, minkälainen Sorayan lähtömaan puhekulttuuri on. Kysymys tuottaa puheeseen evaluatiivisia jaksoja Sorayan kertoessa, minkälaista puhekulttuuri oli hänen lähtömaassaan. Soraya kuvaa muotokuvakertomuksessaan kulttuurisia skriptejä työpaikan vuorovaikutustilanteista. Ne ovat stereotyyppien kaltaisia kuvauksia siitä, miten hänen lähtömaassaan tauoilla työyhteisön jäsenten vuorovaikutus oli vilkasta (rivit 21—22). Rivillä 23 sidesanalla *mutta* Soraya ilmaisee, etteivät hänen odotuksensa työyhteisön sosiaalisesta kanssakäymisestä toteudu Suomessa, koska ”kukaan ei puhu niin paljon” (rivi 24). Rivillä 25 hän jatkaa sidesanalla *mutta* kuvausta selviytymisestään suomalaisten ”hiljaisuudessa”. Vilkkaat keskustelut työyhteisössä liittyvät lähtömaahan, ja koska hän nyt asuu ja työskentelee Suomessa, hänen on omaksuttava suomalainen niukka puhekulttuuri (rivit 25—29).

Kuitenkaan Sorayan henkilökohtainen ”selviytymisstrategia” suomalaisessa puhekulttuurissa ei ole onnistunut täydellisesti, koska hän jälleen rivillä 30 jatkaa arvioivaa puhetta odotuksistaan työyhteisön vuorovaikutuksesta. Kerronnassa on rivin 4 kaltainen *affektii-**vinen* reaktio. Soraya on kokenut vuorovaikutuksen epämiellyttäväksi eikä oikeastaan halua puhua siitä (rivit 30—32). Odotuksiensa ja tapahtumien toteutumisen suhdetta sävyttää ristiriita, sillä rivillä 33 Soraya toteaa, että hän ei halua muuta kuin keskustella asioista, mutta suomalaiset työkaverit eivät vastaa hänen vuorovaikutustarpeisiinsa. Kyseisen ristiriidan voi tulkita olevan myös eräänlainen toteutumaton odotus, jota Soraya sovittelee, vaikka se ei ole ollut miellyttävää.

Rivillä 27 Soraya osoittaa modaaliverbillä itselleen, että hänen *täytyy* unohtaa lähtömaansa vilkkaan vuorovaikutuksen kulttuuri. Vaikka hän ei suoraan ilmaise, mitä lähtömaan tapojen unohtaminen häneltä vaatii, puheesta saa sellaisen käsityksen, että hän tarkoittaa suomalaiseen tapaan (puhekulttuuriin) sopeutumista. Riveillä 36—43 hän kuvaa kehittämänsä suomalaisen puhekulttuuriin ”sopeutumisen menetelmää”, tietynlaista ”hiljaisuuteen” alistumista: jos jättää tervehtimättä, ei tarvitse odottaa, että joku vastaisi.

Kerronnassa suomalaisen työyhteisön työntekijät ovat tarinan muodostumisen kannalta tärkeitä, mutta jäävät kuitenkin hiljaisiksi ja lainkuuliaisiksi, jopa ”kasvottomiksi” työelämäkertomuksen henkilöiksi. Olen paikantanut Sorayan kerronnasta keskeiseksi jaksoksi otteen, jossa hän kuvaa tapahtumasarjaa suomalaisessa vanhusten palvelutalossa.

Jakso alkaa kysymykselläni siitä, mitä Soraya olisi halunnut tehdä toisin suomalaisella työpaikalla. Kysymyksenasettelu liittyy siihen, että Sorayan kerronnassa on ollut voimakkaasti läsnä lähtömaan ja Suomen työtapojen rinnastaminen ja vertaaminen.

Soraya/muotokuva/työtavat

///Marja: oliko siellä työpaikalla (viittaa Sorayan työpaikkaan suomalaisessa palvelutalossa) jotain sellaista, jota olisit halunnut muuttaa tai tehdä toisin sitten?

- 44) no ei ne olleet isoja asioita,
 - 45) ehkä ne on vähän kulttuuriasioita, en mä tiedä,
 - 46) mutta esimerkiksi ruokailussa mä huomasin,
 - 47) että kun ne (asiakkaat) syö,
 - 48) heti otetaan lautanen pois.
 - 49) Otetaan lautanen pois,
 - 50) se tarkoittaa: ole hyvä lähde,
 - 51) se on semmonen meillä (lähtömaassa),
 - 52) ettei näin saa tehdä, se on mejän kulttuuri,
 - 53) ettei saa ottaa siihen asti,
 - 54) kun hän (asiakas) istuu pöydän ääressä,
 - 55) ei saa ottaa pois (lautasta),
 - 56) heiltä (asiakkailta) otetaan heti pois,
 - 57) ja sitten joskus kun mä en ota pois (lautasta),
 - 58) niin kaikki (muut työntekijät) katto mua sillai,
 - 59) kun mä vaan seisoin,
 - 60) se on kuitenkin mun kulttuuri,
 - 61) mun mielestä on hyvä,
 - 62) että ruokailuaika on yksi tunti,
 - 63) jos on tunti, ei ole kiire,
 - 64) en mä kuitenkaan sanonut mitään, tuli vaan mieleen
- ///Marja: puhuitko sä niitten toisten työntekijöiden kanssa siitä mikset sä ottanut niitä lautasia pois vanhuksilta?
- 65) en sanonut heille, en sanonut,
 - 66) mutta ei kukaan kysynytäkään,
 - 67) minun mielestä pitää kysyä,
 - 68) jos ei kysytä,
 - 69) mä en itse sano

Soraya kuvaa tilannetta vanhusten palvelutalossa lounasaikaan. Heti jakson alussa hän arvioi, että ne asiat, joita hän haluaisi muuttaa (jakso saa alkunsa kysymyksestäni, mitä Soraya haluaisi muuttaa suomalaisella työpaikalla), ovat pieniä tai ”ehkä kulttuuriasioita” (rivi 45). Kerronta alkaa siis eräänlaisena vähättelynä ja epärointinä siitä, mitä kertoja oikeastaan haluaisi sanoa. Rivillä 46 on kontrastoiva sidesana *mutta*, jolla Soraya aloittaa pienoiskertomuksen siitä, miten lautasten kerääminen pois vanhuksilta heti ruokailun jälkeen oli hänelle hämmäntävä kokemus. Hän asettaa itsensä ikään kuin ulkopuolisen havainnoitsijan rooliin.

Kieltoilmauksilla ja toiston avulla Soraya painottaa sitä, ettei hänen lähtömaassaan tehty näin (rivit 47—56). Rivillä 57 hän kertoo yrittäneensä vaikuttaa asioiden kulkuun siten,

ettei korjannut astioita pois. Tämä kuitenkin aiheutti sen, että Sorayan työkaverit ”katseiltaan osoittivat” (rivi 58—59), että Sorayan tulisi korjata astiat pois pöydästä eikä ”vaan seistä”.

Sorayan työelämäkertomuksen keskeisten jaksojen välillä on samankaltaisuutta siinä mielessä, että niissä kaikissa hän kertoo tapahtumasarjasta, johon hän yritti vaikuttaa omasta näkökulmastaan. Työskennellessään iltapäiväkerhossa Soraya olisi tarjoillut ruokaa myös niille lapsille, joiden vanhemmat eivät olleet siitä maksaneet, ja palvelutalossa hän olisi antanut vanhuksille enemmän aikaa ruokailulla.

Sorayan kaikissa edellä esitetyissä työelämäkertomuksen jaksoissa on kulttuurisesti ja kognitiivisesti rakentuneita skriptejä. Skriptit käsittelevät vuorovaikutusta, sääntöjen noudattamista sekä ruokailutilannetta. Kaikkiin näihin skripteihin liittyy normatiivinen ulottuvuus: miten tilanteessa pitäisi toimia ja käyttäytyä. Sorayan kertomuksesta tulee ilmi, että hänen *odotuksensa* työyhteisön vuorovaikutussuhteista, sääntöjen noudattamisesta tai ruokailutilanteesta ovat erilaiset kuin mitä hän Suomessa havaitsee olevan. Palvelutalon ruokailutilanteesta ovat läsnä klassisen ravintolaskriptin ainekset. Siinä tapahtumat liittyvät tiettyyn tilaan ja toimivat automaattisesti. Kun Soraya kertoo suomalaisen palvelutalon ruokailuun liittyvistä tapahtumista, hänelle kertomisen arvoista on se, että kaikki ei tapahtunutkaan hänen odotustensa mukaisesti. Kun suomalaiset työntekijät keräsivät lautaset pois heti vanhuksen lopetettua ruokailun, merkitsi se Sorayan kulttuurisesti muodostuneen merkityksenantoprosessin mukaan sitä, että vanhusta pyydettiin lähtemään ruokasalista pois.

Kertomuksen keskeisissä jaksoissa Soraya asettaa itsensä *affektiivisen kokijan ja pohtijan* rooliin, jossa suomalaisen työyhteisön vuorovaikutuksen muodot hämmentävät häntä ja tekevät hänet surulliseksi. Esimerkiksi suomalainen niukka puhekuulttuuri on *ilmiö*, joka liittyy Sorayan kokemaan hämmennykseen. Palvelutalossa työskennellessään hän pyrki ottamaan *toimijan* roolin antamalla vanhuksille enemmän aikaa ruokailulla. Sorayan kerronnassa hänen toimijuuttaan eivät kuitenkaan suoraan estäneet toiset työntekijät, vaan pikemminkin esimerkiksi suomalainen niukka puhekuulttuuri.

Sorayan muotokuvamaiset kertomuksen jaksot loppuvat eräänlaiseen vaikenemiseen. Soraya kertoo päättäneensä, ettei enää tervehdi työpaikalle tullessaan tai työpaikalta lähtiessään, koska työkaverit eivät vastaa hänen tervehdykseensä. Vastaavasti hän kertoo, ettei ottanut työyhteisössä esille väärinkäsitystä, joka suomalaisille hoitajille jäi hänen käyttäytymisestään vanhusten ruokailutilanteesta. Hän toteaa episodissa 5 riveillä 65—69, ettei halunnut ottaa asiaa puheeksi, kun ”kukaan ei kysynytkään”. Tällä tavalla toimien hän tietoisesti asettuu työyhteisön vuorovaikutuksen ulkopuolelle.

Jokinen, Huttunen ja Kulmala (2004, 12) toteavat, että *vaikenemisen* voi tulkita vastapuheeksi. Puheen vastapoolina vaikeneminen voi tarkoittaa *äänettömyyttä*, joka liittyy siihen, että erilaisiin marginaaleihin luokitelluiksi tulevien ihmisten ääni ei yhteiskunnassa tule ylipäättään kuulluksi. Toiseksi vaikeneminen kytkeytyy kokemukseen siitä, että on vaikea löytää oikeita sanoja kuvaamaan omaa marginaalissa olon kokemusta. Kolmanneksi vaikeneminen on itsessään eräänlaista vastapuhetta, kieltäytymistä sellaisesta vuorovaikutuksesta, jossa tulee asetetuksi vähempiarvoisen keskustelukumppanin osaan.

Seuraavaksi esittelen Sorayan työelämäkertomuksen jakson, jossa hän siirtyy kuvaamaan asiakastyötä palvelutalossa.

Soraya/muotokuva/suomalaisvanhuksilta oppiminen

//Marja: minkälaisia kokemuksia sinulla on asiakkaista kun olet työskennellyt Suomessa?

- 70) siellä (palvelutalossa) oli yhteinen olohuone,
- 71) ja siellä mä aina kuuntelin asiakkaiden puheita,
- 72) ja jos mä en jotain ymmärrä,
- 73) kysyin heti mitä se tarkoittaa,
- 74) ja sit mä kirjoitan ylös,
- 75) siitä ne asiakkaat tykkäsivät niin kovasti,
- 76) ja sitten mä työskentelin sellaisessa virikeryhmässä,
- 77) jossa oli tietovisaa, ja heillä (asiakkailta) aina niin paljon tietoa,
- 78) mä ihmettelin aina, miten heillä voikin olla niin hyvä muisti ja varsinkin historiasta,
- 79) ja sitten mäkin opin sielä,
- 80) mä keskustelin paljon heidän kanssaan,
- 81) tutustuin heidän kulttuuriin,
- 82) koulussa mä en opi kulttuuria ollenkaan,
- 83) enkä ystävien kanssa,
- 84) koska ystävien kanssa on sellainen,
- 85) että ne haluaa olla sama kuin meillä on,
- 86) mutta töissä,
- 87) siellä mä saan realistijuttuja ja kulttuuriasioita

Soraya asettaa itsensä oppijan rooliin suhteessa palvelutalon asiakkaisiin. Hermanin (2002, 141) toimijaroolikategoriassa on *hyötyjän* rooli, joka tarkoittaa Sorayan työelämäkertomuksessa sitä, että hän hyödyntää asiakkailta saamaansa tietoa sekä kielen oppimisessa (rivi 94) että Suomen historian oppimisessa (rivi 97). Vuorovaikutus asiakkaiden kanssa ja siitä hyötyminen oli kuitenkin molemminpuolista: Sorayan mukaan asiakkaat pitivät siitä (rivi 95), että hän kirjoitti ylös oppimansa sanat. Mielenkiintoista episodissa on myös se, että Soraya arvioi kulttuurisen oppimisen tapahtuvan nimenomaan töissä asiakkaiden kanssa eikä oppilaitoksessa tai ystävien kanssa.

Sorayan kertomuksen jaksoissa on havaittavissa kulttuurinen skripti, joka sisältää normeja ja arvoja kunnioittamisesta. Skripti esiintyy siten, että Soraya kertoo lautasten pois keräämisen heti ruokailun jälkeen tarkoittavan hänelle ruokailijan pyytämistä poistumaan pöydästä. Kun kyseessä on vanhusten ruokailutilanne, se tekee tilanteesta Sorayalle merkittävän, kertomisen arvoisen tapahtuman. Sorayan mukaan juuri vanhuksille olisi annettava aikaa ruokailuun rauhassa. Hän myös nostaa vanhusasiakkaat tärkeämpään rooliin työyhteisössä oppimisessa kuin esimerkiksi työyhteisön työntekijät. Muiden työntekijöiden rooli esimerkiksi Sorayan kulttuurisen ja kielen oppimisen kannalta on olematon.

9.3 Sopeutuminen ”vallitseviin skripteihin”

Seuraavaksi kokoon yhteen luvussa 9 analysoimani työelämäkertomukset, joiden keskeisenä teemana ovat yksilölliset selviytymisstrategiat arkipäiväisissä työyhteisön tilanteissa (taulukko 9 C). Yhteistä Pirjen (9.1) ja Sorayan (9.2) kertomuksille on se, että molemmat päätyvät kertomaan asiakastyön arkisista toiminnoista ja vuorovaikutustilanteista suomalaisessa työyhteisössä. He tarkastelevat tilanteita ja toimintoja omien kulttuuristen skriptiensä kautta. Kertomusten ero liittyy eräänlaisen ”kriittisen perspektiivin asteeseen”. Pirje haluaa antaa kertomuksellaan kuulijalle ja lukijalle sellaisen kuvan, että hän on diplomaattinen, suomalaisuuteen myönteisesti suhtautuva maahanmuuttaja. Soraya puolestaan esittää kriittisiä arvioita suomalaisten niukasta puhekulttuurista ja työtavoista. Hän ei kuitenkaan kertomuksessaan täysin onnistu *vastakertomuksen* muodostamisessa, koska joutuu kertomuksessaan lopulta ”sopeutumaan” suomalaiseen niukkaan puhekulttuuriin tai hänelle itselleen vieraalta tuntuviin työtapoihin.

Taulukko 9 C/Skripti yksilön selviytymisstrategioista, kertomuksen aikakehykset ja osallistujaroolit

Pirje: Sopeutuminen ja ”diplomatia”	Soraya: Skriptin horjuttaminen
<ul style="list-style-type: none"> • Kertomuksen keskeiset jaksot muodostuvat erilaisissa työyhteisöissä tapahtuvaan asiakastyöhön liittyvästä kerronnasta • Kertoja jäsentää asiakastyötä kulttuuristen skriptien avulla • Kertomuksen aikakehysten preferenssi: prosessit ja tilat • Kertomusta hallitsevat suhdeprosessit, joissa omistajan rooli keskeinen • Omistajan rooli on neutraali aloitteen ja vastaanoton suhteen • Kertomus sijoittuu sekä tietoisuuden että toimijuuden maisemaan • Kertoja esittää itsensä ”diplomaattisena suomalaisuuden ymmärtäjänä” 	<ul style="list-style-type: none"> • Kertomuksen keskeiset jaksot muodostuvat kerronnasta, joka liittyy työyhteisön arjen tapahtumiin ja vuorovaikutustilanteisiin sekä perustuu kertojan kulttuurisiin skripteihin siitä, miten eri työyhteisön arkisissa tilanteissa tulisi toimia • Kertomuksessa korostuu suomalaiseen ja kertojan lähtömaan työskulttuuriin liittyvien erojen tarkastelu, joka tuottaa kertomukseen evaluaatiota vertaamisen ja rinnastamisen kautta • Kertomuksen aikakehysten preferenssi: tilat ja prosessit • Kertomus sijoittuu pääosin tietoisuuden maisemaan • Kertomus tasapainottelee suomalaisia työtapoja kriittisesti tarkastelevan vastapuheen sekä suomalaiseen työskulttuuriin sopeutumisen välillä • Oman lähtömaan skripti työyhteisön toiminnasta ei päde: kertoja pyrkii horjuttamaan suomalaista tapaa tehdä työtä tarjoamalla vaihtoehtoisia malleja työnteolle

Käsitteissä *yhteiskuntaan integroituminen*, ja *työyhteisöön integroituminen* voi nähdä tietynlaisen eheyttämisen, kokonaistamisen tai yhdentymisen leiman (ks. esim. Lepola 2000, 266—270). Integraatiolla ja kotouttamisella tarkoitetaan maahanmuutto- ja vähemmistöpoliittisissa keskusteluissa yleensä tilaa ja prosessia (Forsander 2002, 79; Pyykkönen 2007, 37—38), jossa vähemmistöryhmien jäsenet ovat ”kiinteässä vuorovaikutuksessa enemmistökulttuurin kanssa säilyttäen oman kulttuurisen identiteettinsä” (Lepola 2002, 11).

Yhdentymisestä sekä sopeutumisen tavoitteesta ja ihanteesta oli kyse myös keväällä 2010 Suomessa käydyssä julkisessa keskustelussa, jossa ”maassa maan tavalla” -sanalaskun sisältö sai monenlaisia merkityksiä. Ahposen (2010, 21) mukaan keskustelu osoitti tarpeen syventää näkemyksiä yhteisöjen erilaistumisesta ja vierauden hyväksymiseshdoista. Sanalaskun jatkoa ”...tai maasta pois” piti Ahposen mukaan alleviivata, jotta tulisi selväksi, miten sanalaskun käyttö liittyi maahanmuuttajilta odotettavaan sopeutumiseen. Sanontaa käytettiin niin työoloja koskevien lakien noudattamisen perusteluna kuin maahanmuuttajien kotouttamista ja perheen yhdistämistä koskevien lainkohtien muuttamiseksi. Mihin maahanmuuttajien pitäisi sopeutua, kun vaaditaan suomalaisen kulttuuriin ja yhteiskuntaan sopeutumista tai integroitumista? Pirjen ja Sorayan työelämäkertomuksissa on elementtejä, jotka herättävät kysymyksen siitä, kenen kulttuuristen skriptien mukaan työyhteisössä tulisi toimia.

”Maassa maan tavalla” -diskurssia ja kansallisvaltion sopeutumisen vaadetta voi tarkastella myös asia- ja ilmiökokonaisuuteena, jota kutsutaan suomalaisuudeksi. Löytyn (2010, 52) mukaan maahanmuuttajat eivät voi koskaan todella kotoutua Suomeen ja muuttua suomalaisiksi, jos suomalaisuus typistetään joksikin jo valmiiksi ja yhden mallin mukaan sorvatuksi kulttuuri- ja identiteettimuodoksi.

Kansallisvaltion tasolla kulttuurierot liittyvät vähemmistöpolitiikkaan ja maahanmuuttajien integrointiin. Kansainvälisessä maahanmuuttajakeskustelussa viitataan integraatiomalleihin, jotka toimivat erilaisina malleina etnisen ja kulttuurisen moninaisuuden hahmotamisessa ja sen puitteissa toimimisessa. Ylängön (2000) mukaan näissä malleissa nostetaan esille kaksi vastakkaista päälinjaa, yhteisölähtöinen ja kulttuurien tasa-arvoa korostava monikulttuurisuusmalli ja toisaalta yksilöiden autonomiaa ja tasa-arvoa tähdentävä assimilaatiopolitiikka.

Kansallisvaltion sopeutumisessa on kyse assimilaatiossa. Käsite *assimilaatio* tarkoittaa vähemmistöpoliittisessa merkityksessä *samanlaistumista ja samanlaiseksi tulemistä*. Maahanmuuttajien kohdalla tämä merkitsee oman kulttuurin sulauttamista tai sulautumista enemmistökulttuuriin. Tällöin maahanmuuttajat eivät käytä omaa kieltään, vaan he omaksuvat valtakulttuurin kielen, tavat ja käyttäytymissäännöt. Euroopan valtioista Ranskassa on rakentunut historiallisen republikanismin varaan maahanmuuttajiin kohdistuva assimilaatiopolitiikka. Tämä tarkoittaa sitä, että Ranskan valtio ei virallisesti tunnusta etnisten ja kulttuuristen vähemmistöjen olemassaoloa maan rajojen sisällä, vaan kaikkien yksilöjäsenten oletetaan olevan tasa-arvoisia tasavallan kansalaisia. (Saukkonen 2010, 29—30.)

10 Yhteisön ja yhteiskunnan suhteen sääntely

Kahdessa työelämäkertomuksessa keskeiseksi jaksoksi muodostui kerronta työlainsäädännöstä, työtä koskevista säännöistä ja määräaikaisista työsuhteista (Rami 10.1, Soraya 10.2). Rami kertoo työntekoa koskevasta työlainsäädännöstä yksilötasolla ja Soraya puolestaan koko työyhteisöä koskettavista laajemmista säännöistä ja toimintaperiaatteista.

10.1 Tieto omista oikeuksista työntekijänä

Olen analysoinut Ramin työelämäkertomusta alaluvussa 6.3 koskien työyhteisön vuorovaikutussuhteita. Hänen työelämäkertomuksensa sisältää myös kerrontaa työntekijän sitoutumisesta työhön sekä työlainsäädännöstä. Esittelen aluksi Ramin työelämäkertomuksen jaksosten etenemisen kokonaisuudessaan (ks. myös alaluku 6.3) ja olen merkinnyt taulukkoon lihavoinnilla nyt analysoitavat kertomuksen jaksot.

Taulukko 10 A/Ramin kertomus

Kuvaus	Perhe lähtömaassa. Koulutus- ja työkokemus lähtömaassa. Sijaisopettajan työtehtävien kuvausta lähtömaassa. Muutto Suomeen.
Muotokuva	Työntekijän sitoutuminen työhön
Muotokuva (analyysi alaluvussa 6.3)	Luottamuksen saaminen suomalaisessa työyhteisössä
Muotokuva	Työlainsäädäntö Suomessa ja lähtömaassa
Episodi (analyysi alaluvussa 6.3)	Yhteisöllisyys työpaikalla, lähtömaan ja Suomen vertailua

Olen haastatellut Ramia kaksi kertaa. Kun hän kuvaa ensimmäisessä haastattelussa ensimmäistä työkokemustaan lähtömaassaan sijaisopettajana, hän viittaa siihen, ettei koulussa työskentelevillä opettajilla ollut varsinaista työaika.

Rami/muotokuva/työntekijän sitoutuminen työhönsä

- 1) Me (opettajat) siivosimme päivän päätteeksi koulun tilat,
- 2) jätettiin paikat siisteiksi,
- 3) ja sillä tavalla ei ollut tarkkaa aikataulua,
- 4) sulla ei ollut tarkkaa työaika,
- 5) sinne piti aina juosta,

- 6) jos jotain tulee, siitä ei makseta,
- 7) se kuuluu siihen tehtävään,
- 8) siellä ei lasketa tunteja,
- 9) että nyt mulla on mennyt ylitöiksi

- 10) no esimerkiksi täällä Suomessa työn ohella on muutakin elämää,
- 11) (lähtömaassa) siihen ei pysty,
- 12) on niin paljon sitoutumista,
- 13) sitoutuminen on niin paljon enempää,
- 14) kun sulla on koko ajan se uhka,
- 15) että voit saada potkut,
- 16) siellä (lähtömaassa) ei ole lakia,
- 17) täällä (Suomessa) aika paljon on laki,
- 18) sä pystyt ottamaan rennommin,
- 19) olemaan töissä ja (työn) ulkopuolella sä hoidat omat asiat,
- 20) se on suuri asia,
- 21) täällä (Suomessa) esimerkiksi mitä annetaan töitä,
- 22) se tehhään vaan sen mukaan,
- 23) tehhään se oma homma ja sitten lähdetään (töistä),
- 24) ei sitten enempää,
- 25) ja ollaan hirveän tarkkoja.

Rami kuvaa sekä omaa sijaisopettajan työnkuvaansa että myös muiden opettajien työnkuvaa hyvin monipuoliseksi: opettamisen lisäksi opettajan työhön kuului siivous, vanhempien kanssa tehtävä yhteistyö sekä esimerkiksi koulun ylläpitoon liittyvä varainhankinta. Kertoessaan työkokemuksesta sijaisopettajana Rami käyttää kielen modaali-ilmauksia: jotain voidaan tehdä, koska se on luvallista ja sallittua, jotain on pakko tehdä, koska se on velvollisuus. Työhön liittyvät velvollisuudet kuitenkin korostuvat: opettajalla ei ollut tarkkaa työaikaa eikä työnkuvaa, mikä mahdollisti sen, että opettaja voitiin kutsua koululle työajan ulkopuolellakin.

Riviltä 10 alkaa kerronta, jossa Rami arvioi suomalaista työelämää lähtömaansa opettajan työn arjesta käsin. Kerronnassa esiintyy odotusten osoittimia: rivillä 11 *kielto*, joka viittaa kertojan kulttuuriseen skriptiin, sekä *takauma*, jossa kertoja huomaa tapahtumien kausaalisen selittämisen edellyttävän aikaisemmin kerrotun täydentämistä. Lähtömaan opettajan työn kuvaus saa nyt uusia merkityksiä: ilman työehtoja työskentelevän opettajan työ vaatii sellaista sitoutumista (rivi 12—13), että työn ulkopuoliseen elämään ei riitä aikaa. Sitoutuminen työhön saa Ramin kerronnassa sellaisen merkityksen, että sitoutuminen kertoo enemmän *pakosta* kuin esimerkiksi työn sisällölle omistautumisesta. Tämä tulee ilmi riveillä 14—16, joilla hän liittyy sitoutumisen *uhkaan* työn menettämisestä, mikäli työntekijä ei sitoudu työhönsä. Rivillä 16 Rami toteaa *kieltoilmauksella*, ettei hänen lähtömaassaan ole lakia, joka takaisi työntekijän oikeudet mahdollisessa irtisanomistilanteessa. Hän vertaa työntekijöiden oikeuksia lähtömaassaan ja Suomessa (missä lainsäädäntö toimii) ja arvioi, että Suomessa ”työntekijä voi ottaa rennommin”, koska jatkuvaa irtisanomishukkaa ei ole. Tämä tilanne taas johtaa siihen, että työntekijällä on ”elämää” työn ulkopuolellakin (rivi 19) eikä työntekijän tarvitse tehdä kuin sovitut työtehtävät (rivi 21—24).

Rivillä 20 Rami käyttää *arvioivaa, intesioivaa kieltä* ("se on *suuri asia*"), joka saa merkityksensä suhteessa kertojan kulttuurisesti muodostuneisiin odotuksiin siitä, miten työntekijän työ- ja vapaa-aika eroavat toisistaan. Rivillä 25 Ramin toteamus "ja ollaan hirveän tarkkoja" liittyy kertomuksen edelliseen jaksoon, eli hän jatkaa kertomustaan siitä, mitä työlainsäädäntö Suomessa työntekijälle merkitsee.

Rami/muotokuva/työlainsäädäntö lähtömaassa ja Suomessa

///Marja: Kerrotko lisää työkokemuksistasi Suomessa? Mitä haluat niistä kertoa?

- 26) Suomessa pitää olla esimerkiksi työsopimus,
- 27) eihän meillä (lähtömaassa) mitään työsopimuksia,
- 28) me vaan puhutaan, sä aloitat (työn) ja lopetat.
- 29) Ei lomaa, ei mitään etuja,
- 30) jos sä oot sairaana pois, se otetaan pois palkasta.
- 31) Ei irtisanomisia, sanotaan vain, ettei huomenna tarvii tulla.
- 32) Aluksi mä ihmettelin (Suomessa)
- 33) miksi pitää olla mustaa valkoisella kaikesta,
- 34) ja sillä tavalla Suomessa on enemmän sillä tavalla byrokratiaa,
- 35) monet jutut sun pitää huomioida työntekijänä.
- 36) (lähtömaassa) kun sanot yhdelle ihmiselle, se riittää,
- 37) jos täällä (Suomessa) yksi asia menee sekaisin,
- 38) monta ihmistä sinulla on siinä kiristämässä,
- 39) osastoja ja lainsäädäntöä ja poliisikin.
- 40) Sillä tavalla täällä (Suomessa) pitää olla enemmän tarkka kuin (lähtömaassa).
- 41) Tietenkin riippuu että missä olet töissä,
- 42) jos olet jossain valtiolla töissä,
- 43) sielläkin lainsäädäntö on erilaista, yksityisillä erilaista.
- 44) Se riippuu minkälainen ihminen siellä istuu,
- 45) ja tietenkin pitää olla varovainen.
- 46) Mä olen monen pomon kanssa (Suomessa) töitä tehnyt,
- 47) niiden kanssa olen hyvin toimeen tullut,
- 48) mutta tietyt henkilöt hän (esimies) sillä silmällä kattoo,
- 49) että hän on ulkomaalainen,
- 50) jonkinlaista konfliktia tulee jossain vaiheessa
- 51) ja välillä olen kokenut sillä tavalla,
- 52) että niillä (esimiehillä) on helppo sanoa,
- 53) että kun me (ulkomaalaiset) ei tiedetä lainsäädäntöä niin tarkasti,
- 54) että mikä on sun etu ja oikeus ja mistä pitää hankkia,
- 55) vaikka mä olen ollut niin paljon töissä,
- 56) eihän niistä (työlainsäädännöstä) ole vieläkään niin paljon perillä.
- 57) Kaupungillakin mä olen ollut jo 6 vuotta töissä,
- 58) ja vasta vähän aikaa sitten kuulin,
- 59) että voit olla omalla ilmoituksella sairauslomalla 3 päivää.

Rami jatkaa lähtömaansa ja Suomen vertailua työlainsäädännön näkökulmasta. Hän kuvailee tilannetta lähtömaassaan, missä kirjallisen työsopimuksen korvasi suullinen työsopimus. Rivillä 26 on odotusten osoittimena *modaali-ilmaus* siitä, että Suomessa *pitää* olla

työsopimus, ja heti sen jälkeen rivillä 27 *takauma* tilanteeseen lähtömaassa, missä (kirjallisia) työsopimuksia ei tehty. Rivit 32—40 muodostavat tavallaan ”pienoisepisodin”, jossa Rami kertojana asettaa itsensä *emotionaalisen kokijan rooliin*, jossa hän *ihmetteli* suomalaista työläinsäädäntöä ja sitä, miksi ”pitää olla mustaa valkoisella kaikesta” (rivi 33). Hänen kulttuurinen skriptinsä työsuhteen aloittamisesta sisälsi tiedon siitä, että suullinen sopimus olisi riittävä työsuhteen aloittamiseksi (rivi 36). Suomessa hän kuitenkin kohtasi enemmän byrokratiaa (rivi 35), joka vaati työntekijää ottamaan huomioon monenlaisia asioita työsuhteen alkaessa.

Rami selittää luettelomaisesti *kieltomuotoja* käyttäen, mitä etuja työntekijällä *ei ollut* hänen lähtömaassaan. Kertomuksen jaksossa on runsaasti edellä mainitun kaltaisia takauksia, joissa kertoja palaa kuvaamaan lähtömaansa tilannetta. Kerronnassa on myös *korjauksia*, joilla kertoja vaihtaa näkökulmaa ja suhteuttaa puheensa toisiin odotuksiin kesken virkkeen: rivillä 44 Rami täsmentää korjaamalla sitä, mitä hän on sanonut esimiesten erilaisuuden vaikutuksesta työntekijän asemaan.

Riveillä 40 ja 45 esiintyvä toisto ”*pitää olla enemmän tarkka*” ja ”*tietenkin pitää olla varovainen*” tuntuu aluksi ristiriitaiselta Ramin kertomuksen aikaisempiin jaksoihin nähden, joissa hän kertoo, kuinka Suomessa työntekijällä ei ole kirjallisten työsopimusten ja irtisanomisturvan johdosta jatkuvaa pelkoa tulla irtisanotuksi mielivaltaisesti. Kertomuksen edetessä tulee kuitenkin ilmi, että Rami tarkoittaa kerronnassaan ”tarkkuudella” ja ”varovaisuudella” sitä, että juuri maahanmuuttajatyöntekijöiden tulee noudattaa tiettyä varovaisuutta ja tarkkuutta saadakseen työläinsäädännön takaamat edut ja oikeudet. Hän arvioi, että riippuen siitä, onko töissä julkisella vai yksityisellä sektorilla (rivi 42—43), sekä siitä, ”millainen ihminen siellä istuu” (millainen esimies on, rivi 44), maahanmuuttajan pitää erityisesti huomioida omat etunsa. Rivillä 46 Rami kertoo työskennelleensä monen esimiehen alaisena Suomessa ja tulleen hyvin toimeen monen kanssa. Rivillä 48 Rami aloittaa kontrastoivalla sidesanalla *mutta* uuden kertomusjakson omista kokemuksistaan ulkomaalaisena työntekijänä Suomessa.

Rivillä 48 *mutta*-sana ilmaisee odotusten murrosta siihen nähden, että kaikki suomalaiset esimiehet suhtautuisivat maahanmuuttajien oikeuksiin työyhteisössä samalla tavalla.

Rivillä 51 Rami asettaa itsensä *pohtijan ja aistijan rooliin*, josta käsin hän arvioi esimiehen toimintaa. Tietyt esimiehet saavat Ramin kertomuksessa sellaisen roolin, että he käyttävät hyväksi maahanmuuttajatyöntekijöiden tietämättömyyttä työntekijöiden eduista ja oikeuksista. Kertomuksessa esiintyy Hallidayn (1984) funktionaalisen kieliopin mukaisia *suhdeprosesseja*, joiden tehtävänä on luonnehtia, luokitella ja identifioida asioita. Hyvärisen (2010, 104—105) mukaan suhdeprosessit liittyvät usein ongelmatilanteisiin, joissa aktiivisen tekemisen sijaan tuleekin tärkeäksi kuvata omaa tilannetta.

Ramin kerronnasta paljastuu Alhon (2010) tutkimuksen tapaan maahanmuuttajien kokema syrjintä ja epätietoisuus esimerkiksi työehdoista. Rami kertoo eksplisiittisesti tilanteista, joissa maahanmuuttajatyöntekijä ei ole tiennyt oikeudestaan saada esimerkiksi palkallista sairauslomaa. Kerronnasta kuitenkin paljastuu myös toisenlainen näkökulma läinsäädäntöön ja työntekijän oikeuksiin: kun verrataan lähtömaan ja Suomen tilannetta, kertomukseen syntyy evaluatiivista ainesta. Ramin kerronta pohjautuu kulttuurisen skriptin kaltaiseen tietoon työläinsäädännöstä lähtömaassa (tai pikemminkin työläinsäädännön

puutteesta) ja toisaalta siihen, miten Suomessa koko työelämää hallitsee työntekijän tietoisuus omista oikeuksistaan. Hän tavallaan ”tasapainottelee” arvioinneissaan siinä, onko lähtömaan toimintatapa työntekijälle parempi kuin suomalainen.

10.2 Suomalaiset ovat lainkuuliaisia

Olen käsitellyt Sorayan työelämäkertomusta myös alaluvussa 9.1. Olen erottanut Sorayan kertomuksesta erillisiksi jaksoiksi hänen puheensa siitä, kuinka tärkeitä lainsäädäntö ja työtä koskevat säännökset ovat Suomessa. Sorayan tapa rinnastaa suomalainen niukka puhekulttuuri ja puheen suoruus sekä suomalainen lainkuuliaisuus tuottaa evaluaatiota, jossa rinnastetaan kaksi suomalaisesta perspektiivistä erilaista ilmiötä keskenään.

Taulukko 10 B/Sorayan kertomus

Kuvaus	Koulutustausta ja työkokemus lähtömaassa (syntyy vastauksena haastattelijan kysymyksiin)
Kuvaus	Ensimmäiset työkokemukset Suomessa
Muotokuva (analyysi alaluvussa 9.2)	Suomalaisen työyhteisön puhekulttuuri
Muotokuva	Lainsäädännön ja työtä koskevien ohjeiden merkitys suomalaisessa työyhteisössä
Muotokuva (analyysi alaluvussa 9.2)	Työtavat suomalaisessa työyhteisössä
Muotokuva (analyysi alaluvussa 9.2)	Suomalaisvanhuksilta oppiminen

Soraya/muotokuva/lainsäädännön ja ohjeiden merkitys

///Marja: Kerro lisää suomalaisista työkavereina.

- 1) mä huomasin,
- 2) että suomalaisessa työkuultuurissa
- 3) ehkä se laki on tärkeää,
- 4) meidän maassa laki ei ole niin tärkeää,
- 5) katotaan jos voidaan tehdä näin, tehdään,
- 6) esimerkiksi (mainitsee suomalaisen työpaikan) ne antoivat maksullisen välipalan,
- 7) ja kaksi lasta ei tullut paikalle,

- 8) ja se ruoka jäähtyi,
- 9) ja minä sanoin,
- 10) että okei, mä annan jollekin toiselle lapselle ettei tuhata,
- 11) ja ne toiset (työntekijät) sanoivat,
- 12) ettei niin voi tehdä,
- 13) se on laki, se maksaa lapsille,
- 14) että joku maksaa, että ei voi antaa,
- 15) ja ne (työntekijät) panivat ruuan roskiin,
- 16) voi ei,
- 17) että sä laitat ruuan roskiin,
- 18) vaikka joku lapsi on nälkäinen,
- 19) tai joku muu lapsi, vaikka maksaakin,
- 20) olisi halunnut syödä enemmän.

Kun esitän Sorayalle pyynnön kertoa suomalaisista kollegoista, hän kertoo siitä, miten suomalaisille kollegoille ja suomalaiselle työkuultuurille ovat tärkeitä työtä koskevat säännöt ja ohjeet. Jakso alkaa Soryan toteamuksella, että hän *huomasi* lain tärkeyden Suomessa. Huomaaminen tarkoittaa sitä, että hän on tehnyt havainnon oman tietoisuutensa kautta. Hän asettaa itsensä aluksi affektiivisen kokijan rooliin.

Kertomus jatkuu suhdeprosesseilla, joiden avulla Soraya kertoo suomalaisen ja lähtömaansa tavan suhtautua lainsäädäntöön ja lakien noudattamisen olevan erilaista. Rivillä 4 on suoraa kahden maan lainsäädännön vertailua. Rivillä 5 on *modaali-ilmaus*, jonka avulla vertaaminen tapahtuu suhteessa siihen, mikä on kertojalle tavallista ja normaalia. Soraya arvioi lakien olevan tärkeämpi asia Suomessa kuin hänen lähtömaassaan, jossa toimittiin aina tilanteen mukaan.

Riviltä 6 lähtien Soraya antaa esimerkin siitä, miten suomalaisille kollegoille oli tärkeää noudattaa päivittäisiä työtehtäviä sääteleviä ohjeita. Hän kertoo tapahtumista, jotka sattuivat hänen työskennellessään lasten iltapäiväkerhossa. Lapsille tarjottiin maksullinen välipala, ja jos joku lapsista ei ollut paikalla, hänelle varattu ruoka heitettiin roskiin. Rivillä 9 Soraya ottaa toimijuuden omiin käsiinsä *sanoessaan*, että hän antaa syömättä jääneet välipalat sellaisille lapsille, joiden vanhemmat eivät olleet ruuasta maksaneet. Hän joutuu kuitenkin luopumaan aikeistaan, kun toiset työntekijät kieltävät ruuan antamisen muille (rivi 12) vedoten siihen, että laki kieltää maksetun ruuan antamisen toisille lapsille (rivi 13). Sorayaa tilanne hämmentää, eikä hän voi ymmärtää, miksei nälkäiselle lapselle saisi antaa ruokaa. Tämä johtaa kertomuksessa siihen, että Sorayan rooli sanojana ja toimijana vaihtuu *affektiiviseen kokijan rooliin*, jossa hän joutuu olemaan todistajana ja kokijana ruokaa roskiin heittäessä.

10.3 Kulttuurinen skripti ja työtä koskeva lainsäädäntö ja ohjeistus

Edellä analysoimissani Ramin ja Sorayan työelämäkertomuksissa työlainsäädäntöä ja työtä koskevaa ohjeistusta käsitellään eri näkökulmista. Rami kertoo työlainsäädännön takaamista yksilöllisistä eduista ja Soraya koko työyhteisöä koskevista työtä ohjaavista ohjeista ja toimintaperiaatteista. Yhteistä kertomuksille on se, että mainittuja kysymyksiä

tarkastellaan niissä molemmissa kertojan omista kulttuurisista skripteistä käsin. Tämä tarkoittaa sitä, että toisaalta kertojat tukeutuvat tuttuihin kulttuuriin skripteihin, joiden mukaan työläinsäädännöllä tai muulla työtä koskevalla ohjeistuksella ei ollut suurta merkitystä kertojien lähtömaissa (Soraya: ”Tehtiin niin kuin parhaaksi nähtiin” tai Rami: ”Kirjallisia työsopimuksia ei usein ollut”). Toisaalta kertomisen arvoiseksi nousee juuri se, että Suomessa työläinsäädännön ja ohjeiden merkitys on kertojien mukaan suuri.

Taulukko 10 A: Skripti työläinsäädännöstä ja muista työtä säätelevistä ohjeista, kertomusten aikakehykset ja osallistujaroolit

Rami: Työhön sitoutuminen ja työläinsäädäntö	Soraya: Suomalaiset ovat lainkuuliaisia
<ul style="list-style-type: none"> • Kertomus perustuu kulttuuriseen skriptiin siitä, mitä työläinsäädäntö merkitsee työn tekemisen ja työhön sitoutumisen kannalta • Kertomus sijoittuu tietoisuuden maisemaan (Bruner 1987, 20) • Kertomusta hallitsevat henkiset prosessit, joissa kertoja on havaitsija ja affektiivinen kokija • Suomalainen työläinsäädäntö on ilmiö, jota kertoja tarkastelee maahanmuuttajatyöntekijänä • Kertomuksen aikakehysten preferenssi: tilat ja prosessit 	<ul style="list-style-type: none"> • Kertomus perustuu kulttuuriseen skriptiin siitä, miten erilaiset säädökset ohjaavat työyhteisön arkea ja työtehtäviä • Kertomus sijoittuu toiminnan maisemaan (Bruner 1987, 20) • Kertoja esiintyy aluksi sanojan ja toimijan roolissa, mutta siirtyy kokijan rooliin

Työelämää koskeva lainsäädäntö muodostuu muun muassa työsopimuslaista, työaika-laista, vuosilomalaista sekä yhdenvertaisuuslaista, jotka takaavat kansalaiselle laajat oikeudet ja yhdenvertaisen aseman toimia työntekijänä työyhteisössä. Kyse on nimenomaan kansalaisten juridisista oikeuksista ja samanarvoisuudesta lain edessä. Mipex-indeksillä (MIgrant Integration Policy Index) mitattuna Suomi on saanut kiitettävän arvosanan muun muassa työsuhdeturvan ja työmarkkina-asemaan liittyvien oikeuksien osalta.

Vaikka Suomi sijoittuu kansainvälisessä vertailussa hyvin tarkasteltaessa maahanmuuttajien työmarkkina-asemaan liittyviä oikeuksia, tilanne ei tutkimusten valossa kuitenkaan ole hyvä. Wreden & Nordbergin & Forsanderin (2010, 275) mukaan maahanmuuttajat törmäävät odotuksiin suostua työhön muita halvemmalla ja heikommilla työehdoilla. Maahanmuuttajatyöntekijän hyväksyminen työyhteisöön saattaa olla ehdollista: maahanmuuttajista toivotaan joustavaa työvoimaa, jonka oletetaan vetäytyvän työmarkkinoilta huonoina aikoina, kun työpaikoista on puutetta ja työvoimaa on liikaa.

Alho (2010) on tutkinut maahanmuuttajien kokemuksia ja ammattiliittojen näkemyksiä työehtojen polkemisesta Suomessa. Tutkimuksessa tarkastellaan erityisesti rakennusala ja yksityisiä palvelualoja, jotka ovat sekä historiallisesti että kansainvälisesti käyttäneet

usein kantaväestöä pienempipalkkaisempia maahanmuuttajia ja siirtotyöläisiä puskuri-työvoimana, joka palkataan tilapäisesti ja tarvittaessa. Alho lähtee tutkimuksessaan siitä, että maahanmuuttajat hyväksyvät kantaväestöä heikommat työehtonsa muun muassa siksi, että he katsovat olevansa kantaväestöä heikommassa neuvotteluasemassa. Tutkimuksessa osoitetaan, kuinka maahanmuuttajat nostivat toistuvasti esiin niin sanottuihin materiaaliin työehtoihin, kuten palkkoihin, työaikaan ja ylityökorvauksiin liittyviä ongelmia. Alho (2010, 102) osoittaa tutkimuksessaan myös sen, että ongelmana ei näyttäytyä itse työ, vaan maahanmuuttajat itse kokevat työn tekemisen ehtojen olevan heitä kohtaan epäoikeudenmukaisia.

Ramin kertomuksessa (alaluvut 6.3 ja 10.1) tulee esiin Alhon tutkimuksen tapaan maahanmuuttajia kohtaan osoitettu epäluottamus sekä heidän epätasa-arvoinen kohtelunsa. Työ sosiaali- ja terveydenhuollossa ei ole Ramille sinänsä ongelma; kertomuksesta ei käy ilmi, ettei hän kokisi työtä mielekkääksi. Sitä vastoin epätasa-arvoinen asema työehtoihin liittyvissä kysymyksissä muodostuu ongelmalliseksi.

Suomalaisten työyhteisöjen kannalta tärkeää on Ramin ja Sorayan työelämäkertomusten tuottama *kulttuurinen* tieto siitä, kuinka työlainsäädännön ja työehtojen *puuttuminen lähtömaassa* vaikuttaa maahanmuuttajien käsityksiin yksilön juridisista oikeuksista. Työhön perehdyttämisessä olisi tämän takia panostettava maahanmuuttajatyöntekijöiden kohdalla siihen, että he tiedostaisivat omat oikeutensa kansalaisina ja tasavertaisina työyhteisön jäseninä.

Yhteenvetoa ja johtopäätöksiä

Globalisaatio nivoutuu lokalisaatioon – kansalaisuus rakentuu työyhteisön arjessa

Olen lähestynyt kansalaisuutta neljällä eri tasolla: globaalilla, kansallisella, työyhteisöllisellä sekä yksilöllisellä tasolla. Globalisaatio on muodostanut tutkimuksessani laajimman mahdollisen viitekehyksen. Olen ymmärtänyt lokaalin ja globaalien siten, että globalisaatio realisoituu paikallistasolla eli työyhteisön kaltaisissa pienyhteisöissä. Globaali ei yksiselitteisesti hallitse paikallista vaan kietoutuu siihen, kun se tulkitaan ja otetaan käyttöön työelämän jokapäiväisissä käytännöissä (ks. esim. Heiskala 1999, 23).

Kuvitellaan tilanne, jossa ihminen muuttaa maasta toiseen mukanaan matkalaukku, joka sisältää muuttajan lähtömaassa omaksuman käsikirjoituksen työelämässä toimimisesta. Uudessa kotimaassaan hän saa aikanaan oleskeluluvan, työluvan ja hakemuksesta myös uuden kansalaisuuden. Passi on dokumentti, joka takaa hänelle juridiset ja poliittiset oikeudet ja velvollisuudet uudessa kotimaassa. Muuttajalle tehdään kotouttamissuunnitelma, jonka avulla hän mahdollisesti löytää työpaikan ja jossa hänelle luvataan ”oman kulttuurin säilyttäminen”. Matkalaukussa oleva työelämää koskeva käsikirjoitus ei kuitenkaan ole konkreettinen asiakirja, jonka avulla muuttaja voisi päästä automaattisesti *osalliseksi* uuden kotimaansa työyhteisöihin.

Haastattelemiani maahanmuuttajat ovat tuoneet Suomeen muuttaessaan mukanaan palasen globaalia maailmaa. He ovat siten osa globalisoituneen maailman liikkuvaa työvoimaa, jonka myötä myös kansalaisuuden määrittely on saanut uusia muotoja. Kansalaisuuden tarkastelu oikeuksien ja velvollisuuksien näkökulmasta on siirtynyt kohti prosessuaalista näkökulmaa. Tällöin tarkastelun painopisteenä on osallisuus ja ulkopuolisuus yhteiskunnassa.

Tutkimukseni keskeisin tulos liittyy eräänlaiseen globalisaation ja arkielämän väliseen kuiluun. Suomessa on jo vuosia keskusteltu tulevasta väestörakenteen muutoksesta aiheutuvaan työvoiman tarpeesta sekä kansainvälistymisen myötä saatavasta kansantaloudellisesta hyödystä. Haastattelemieni maahanmuuttajien työelämäkertomuksista kuitenkin paljastuu, etteivät makrotason edut esimerkiksi työvoiman liikkuvuuden suhteen kohtaa välittömästi tavallista kansalaista ja työyhteisön jäsentä. Maahanmuuttajien työelämäkertomukset osoittavat, että kotoutuminen jäsenyyden ja osallisuuden kokemisen suhteen on sidoksissa yhtäältä yksilön omaan elämänhistoriaan sekä toisaalta siihen, kuinka muut ihmiset suhtautuvat häneen.

Työpaikan tasavertaiseksi kansalaiseksi tuleminen

Suomalaista maahanmuuttopolitiikkaa linjaa 1.9.2011 voimaan tullut laki kotoutumisen edistämisestä. Lain kantava periaate on kotouttamispolitiikka, joka tukee maahanmuuttajien pääsyä suomalaisen yhteiskunnan täysivaltaiseksi jäseneksi. Kotouttamisasiat on siirretty

valtionhallinnossa sisäasianministeriöstä työ- ja elinkeinoministeriöön. Muutoksella korostetaan hallituksen näkemystä työelämän keskeisestä roolista kotoutumisessa uuteen maahan. Uuden lain mukaan kotouttaminen on nyt mahdollista kaikille sitä haluaville ja kunnan on tehtävä alkukartoitus mikäli maahanmuuttaja sitä pyytää. Työministeriö on julkaissut oppaan ”Perustietoa Suomesta” (http://www.infopankki.fi/fi-FI/perustietoa_suomesta/) joka jaetaan niille jotka joko harkitsevat muuttavansa Suomeen tai ovat jo muuttaneet maahan. Oppaasta saa tietoa maahanmuuttobyrokratiasta sekä muun muassa asuntomarkkinoista ja työelämän pelisäännöistä. Oppaassa todetaan, että ”jos tietää jotain suomalaisesta tapakulttuurista, on helpompi ymmärtää suomalaisia. Samalla voi ymmärtää myös paremmin itseensä kohdistuvia odotuksia”. Ohjeita saa myös suomalaisuudesta, esimerkiksi siitä ettei vaitonaisuus ole merkki epäkohteliaisuudesta. Suomessa pärjää, jos tulee töihin ajoissa ja muistaa olla hiljaa kerrostalon ilmoitustaululle merkittyjen aikojen mukaisesti.

Lainsäädäntö säätelee ja ”Perustietoa Suomesta” kaltaiset infopaketit antavat ohjeita Suomessa asuville ja tänne muuttaville maahanmuuttajille muun muassa sosiaali- ja terveydenhuollon palveluista ja työvoimahallinnosta. Pääosa konkreettisesta arjen kotouttamistyöstä tehdään kuitenkin aivan tavallisilla suomalaisilla työpaikoilla ja kouluissa. Arkisissa vuorovaikutustilanteissa kohtaavat kulttuuriset työelämässä toimimisen skriptit ja odotukset.

Olen tarkastellut maahanmuuttajien työelämäkertomuksia havaitsemisen, tuntemisen ja toiminnan lähtökohdista käsin (Hyvärinen 2004, 297). Tutkimusaineiston järjestämisessä olen hyödyntänyt Tannenin (1993) ja Labovin (1972) odotusanalyysin menetelmää kulttuuristen skriptien paikantamiseksi. Lisäksi olen käyttänyt Hermanin (2002) käsitteistöä tiloista, prosesseista, suorittamisesta ja saavuttamisesta, jolla olen paikantanut kertomuksissa esiintyviä lajityyppejä sekä prosesseissa esiintyviä osallistujarooleja. Lähtökohtanani analyysissä on ollut se, että maailma, tapahtumat ja kokemukset eivät määrää käytettävissä olevia prosesseja, vaan ne ovat aina puhujan omia kulttuurisesti ja yksilöllisesti ankkuroituneita valintoja.

Yhteenvetoluvussa tarkastelen aluksi sitä, miten tutkimusaineisto jäsenyi kertomuksen aikakehyksen käsitteistöä ja osallistujaroolien tunnistamisen välineistöä hyödyntämällä. Sen jälkeen tarkastelen sitä, minkälaisia skriptejä aineistosta löytyi ja miten ne toimivat työyhteisön arjessa. Kertoessaan työelämästä maahanmuuttajilla on ollut hallussaan toisaalta oma kulttuurinen skriptinsä työelämässä toimimisesta sekä suomalainen skripti. Tutkimukseni fokuksiksi ovat muodostuneet näiden kahden skriptin yhteentörmäykset sekä vaikeudet niiden ymmärtämisessä ja soveltamisessa. Skripteillä on ollut tutkimuksessani läheinen suhde kertomiseen ja ”kerrottavuuteen”: kertomukset tukeutuvat erilaisiin skripteihin, mutta niin, että ne poikkeavat käsikirjoituksista ja kommentoivat poikkeamia. Toimiessaan suomalaisessa työelämässä ja työyhteisössä maahanmuuttajat valitsevat kerrottavikseen tapahtumia, jotka ovat olleet heille kertomisen arvoisia.

Huomionarvoista on myös se, että maahanmuuttajat tuottivat *runsaasti muotokuva- maista kerrontaa* (Phelan 2005; 2007), mikä poikkeaa perinteisistä Labovin kuvaamista suullisista kertomuksista. Yksityiskohtaisten kertomusten marginaalisuus verrattuna tapakertomuksiin ja muotokuvaan herättää ajatuksen maahanmuuttajien epävarmasta asemasta työyhteisössään. On tulkittavissa, että maahanmuuttajat eivät rohkene kritisoida suomalaisia työyhteisöjä suoraan.

Yhteenvetoluvun loppuun palaan vielä aktiivisesta kansalaisuudesta käytyyn keskusteluun sekä siihen, mitä annettavaa kertomuksen tutkimuksella on monikulttuurisen työelämän ja kansalaisuuden tutkimukselle.

Puhumisen paikat työyhteisöissä

Monissa työelämäkertomuksien puheen jaksoissa esiintyy *puhumisen ja sanomisen* kohta, jossa maahanmuuttajatyöntekijä joko *uskaltaa puhua* tai *vaikenee*. Joskus puhumisen rohkeudella on tekemistä kielitaidon kanssa, mutta se liittyy enemmän rohkeuteen tulla nähdyksi ja olla osa suomalaista työyhteisöä. Kyseessä on kertomuksessa esiintyviin osallistujaroleihin ja verbaalisiin prosesseihin kuuluva kielellisten prosessien ryhmä (Herman 2002, 136—169; Hyvärinen 2010, 105).

Analysoimissani maahanmuuttajien työelämäkertomuksien jaksoissa on toistuvasti esimerkkejä siitä, miten maahanmuuttajat joko *puhutaan* osaksi työyhteisöä tai *vaietaan* sen marginaaliin.

Oleellista sanojan ja puhujan roolissa on se, että siihen liittyy toimijuus. Yhdistin työelämäkertomuksista rakentuvat *tietoisuuden ja toimijuuden maisemat* (Bruner 1986, 14; Hyvärinen 2010, 105) toimijuuden astetta jäsentävään aloitteen ja vastaanoton ulottuvuuteen. Useimmat kertomukset sijoittuivat tietoisuuden maisemaan, joka muodostuu siitä, mitä toimijat tietävät, ajattelevat ja tuntevat. Useimpien kertojien osallistujarooliksi muotoutui kokijan ja havaitsijan rooli, joka sijoittuu toiminnan ulottuvuudessa vastaanoton puolelle. Siirtyminen toiminnan maisemaan (jota hallitsevat aikomukset, päämäärät, tilanteet ja keinot) ja kertojan roolista toimijaksi ja sanojaksi hyppääminen ei aineiston mukaan ole maahanmuuttajataustaiselle työntekijälle helppoa. Toiminnan maisemaan liittyy myös kuulijan roolissa oleminen, mutta tällöin rooli sijoittuu toimijuuden astetta jäsentävään vastaanoton ulottuvuuteen.

Sanojan rooli työyhteisössä voi aineiston mukaan liittyä kulttuuriseen skriptiin, joka käsittelee työntekijän ja esimiehen vuorovaikutuksen muotoja. Skripti tuottaa työntekijälle ja esimiehelle tietyt roolit, joiden mukaan heidän oletetaan toimivan. Tutkimuksessa haastatellut maahanmuuttajat ovat omaksuneet lähtömaissaan työhierarkian, jonka mukaan esimiehellä on pääsääntöisesti valtaa ja sen myötä myös sananvaltaa. Aineisto osoittaa, että työskennellessään Suomessa maahanmuuttajataustainen työntekijä tarvitsee paljon rohkeutta ennen kuin hän voi omaksua sanojan roolin toisaalta suhteessa esimiehiinsä, mutta ennen kaikkea suhteessa kollegoihinsa. Tutkimusta varten haastatellut Aisha ja Pihla osoittivat kertomuksissaan, kuinka he siirtyivät havaitsijan roolista sanojan rooliin ja samalla heidän toimijuutensa työyhteisössä kasvoi. Oleellista heidän kertomuksissaan oli myös suomalaisten kollegoiden rooli sanojina. Kertojat muistavat toisten ihmisten sanomiset ja koostavat ammatillista identiteettiään työntekijänä kollegoiden sanomisten kautta. Tällöin yksilön omakuva ei rakennu vain muista ihmisistä irrallisen yksilön tekoina ja ajatuksina, vaan jokainen tärkeä toinen liitetään sanomisen kautta osaksi omaa kokemusta ja kertomusta (ks. Hyvärinen 2010, 105). Pihlan kertomus uupumuksesta on esimerkki siitä, miten maahanmuuttajataustainen työntekijä voi ajaa itsensä umpikujaan toimiessaan toisenlaisten

odotusten ja toistenlaisten käsikirjoitusten varassa kuin muu työyhteisö. Aishan ja Pihlan kertomukset osoittivat myös sen, että suomalaiset kollegat voivat olla tietämättään tärkeässä asemassa työyhteisön skriptin avaajina: kuuntelijoina, kysyjinä sekä myönteisen palautteen antajina.

Ramin kertomuksessa maahanmuuttajatyöntekijän rooli puhujana ja sanojana on rajallinen. Rami kuvaa tilanteita työyhteisössä, jossa hän *voisi puhua, mutta hän ei saa siihen mahdollisuutta*. Hän kertoo työstä sairaalan osastolla ja tuo esiin, että suomalaisella kollegalla on enemmän sananvaltaa kuin maahanmuuttajataustaisella työntekijällä, kun on kyse esimerkiksi lääkkeenjaosta, omaisten kohtaamisesta ja työparin valinnan mahdollisuudesta. Ramin puheessa korostuu vahva tarkkailluksi ja epäilyksi tulemisen kokemus, jonka voi ajatella olevan kaukana täysivaltaisen jäseneksi tulemisen kokemuksesta. Sofian kertomuksessa suomalainen kollega toimii sanojan roolissa suomalaisen skriptin avaajana päiväkodin arkisessa tilanteessa koskien lapsen ja aikuisen vuorovaikutusta.

Puhujan ja sanojan roolista on kyse myös Zahran kertomuksessa, jossa suomalaiset kollegat avaavat suomalaisen hoitotyön skriptiä, jonka mukaan vanhusasiakkaalle olisi puhuttava äänekkäästi. Zahra kuitenkin vastustaa tätä annettua skriptiä ja pyrkii säilyttämään oman tapansa kohdata asiakas kuuntelemalla ja koskettamalla. Sorayan kertomuksessa suomalaiset kollegat *vaikenevat* jättämällä tervehtimättä tai silloin, kun haluavat kritisoida kollegaa. Maahanmuuttajataustainen työntekijä oppii vaikeutumisen osana kulttuurista skriptiä. Soraya pohtii oman kulttuurisen skriptinsä muutosta kohti vaikeutumisen ja puhumattomuuden skriptiä: kun ei puhu, ei tarvitse odottaa, että työkaverit vastaisivat.

Työelämäkertomuksien jaksoissa esiintyvät esimerkit skriptien vaihtamisesta tai vaihtamatta jäämisestä tärkeissä työyhteisön tilanteissa ja kohtaamisissa voisivat kannustaa keskustelemaan jopa käytännön sovelluksista sen suhteen, miten työelämässä pitäisi osata vaihtaa kokemuksia ja keskustella vaihtelevista odotuksista ja skripteistä. Työyhteisöissä laadittavat toiminta- ja työsuunnitelmat voisivat olla merkittäviä asiakirjoja, joissa auki kirjoitetut työn tekemistä koskevat skriptit olisivat muutakin kuin vain mappien täytettä: ne voisivat tarjota maahanmuuttajille aktiivisen subjektiaseman ja tukea aktiivista kansalaisuutta.

Haluan korostaa nimenomaan vuorovaikutuksellista prosessointia työtä koskevien skriptien tunnistamisessa ja vaihdossa. Työyhteisö on sosiaalinen yhteisö, jossa kansalainen toimii toisten kansalaisten kanssa. Suomalainen tapa ei aina ole se ainoa mahdollinen, mutta toisaalta myös erilaisista työkulttuureista tulevien työntekijöiden on hyvä tunnistaa omat työtä koskevat kulttuurisesti muotoutuneet skriptinsä. Skripteistä voi muodostua toisaalta voimavara tai jopa kahleen kaltainen malli työelämässä toimimisessa. Yhtäältä skriptejä voi hyödyntää työelämässä eräänlaisina kriittisinä perspektiiveinä. Sopeutuminen vallitseviin skripteihin ja käsikirjoituksiin tarkoittaa sitä, että yksilö pyrkii toiminnassaan unohtamaan oman tapansa toimia. Seuraavaksi esittelen, miten tutkimusaineisto järjestyi näistä näkökulmista katsoen.

Samanlaisia ja erilaisia työelämäkertomuksia

Maahanmuuttajat eivät muodosta yhtä ryhmää suomalaisessa työelämässä. He kaikki tuovat mukanaan erilaista osaamista, erilaisten kulttuuristen skriptien muodostamaa matkalaukkua tänne tullessaan. Suomalainen työelämäkään ei ole tyhjä tila, johon tulijat asettuvat, vaan monenlaisten yksilöiden ja kulttuuristen skriptien kenttä.

Kokemukset Suomesta ja suomalaisesta työelämästä yhdistävät eri puolilta maailmaa tulevia kertojia. Suomalaisen työyhteisön arki on se konteksti, josta he kertomuksiaan kertovat. Kertojat ovat tulleet Suomeen erilaisia reittejä. Eri kertojilla on toisistaan poikkeavia työkokemuksia Suomesta sekä toisistaan poikkeavia työkokemuksia lähtömaastaan, minkä takia kertojat kertovat eri tavalla suhteestaan suomalaiseen työelämään. Huttunen (2002, 331) purkaa tutkimuksessaan maahanmuuttajien omaelämäkertoista Simmelin (1908/1971) käsitettä muukalaisuudesta sosiaalisena tyyppinä ja positiona ja toteaa, että ”kaikki eivät ole muukalaisia samalla tavalla”. Huttunen osoittaa, että (maasta) lähtemiseen on aina syynsä. Syyt voivat olla henkilökohtaisia, poliittisia tai taloudellisia tai näiden syiden yhteenkietoutumia. Samoin yhteisö, johon ”muukalainen” tulee, ei ole homogeeninen paikkaan juurtuneiden ihmisten kollektiivi. Siksi ”muuttajat” ja ”paikalliset” eivät muodosta kahta toisensa poissulkevaa ryhmää, joiden olisi mahdotonta ymmärtää toisiaan. Muukalaisuudesta ei Huttunen (2002, 332) mukaan voi simmeliläisittäin puhua tyyppinä tai sosiaalisena muotona, joka olisi liikkumaton, pysähtynyt kuva. ”Muukalaiset muuttuvat, yhteisöt muuttuvat ja lopulta myös muukalaisten ja yhteisöjen väliset suhteet muuttuvat.” (Huttunen mts.) Myös kansalaisuus työyhteisön kaltaisessa yhteisössä muodostuu sen jäsenten vuorovaikutuksesta.

Kaikki tutkimukseeni haastatellut maahanmuuttajat ovat tavalla tai toisella suhteessa myös johonkin Suomen ulkopuoliseen maahan ja sen työelämään. Kertojat ovat kohdanneet Suomen ja alkaneet rakentaa suhdettaan tässä tapauksessa suomalaiseen työelämään varsin erilaisista lähtökohdista. Maahanmuuttaja ei tässäkään mielessä ole yhtenäinen hahmo, eikä maahanmuuttajuus ole samanlainen kokemus kaikille (ks. myös Huttunen 2002, 333). Yksi haastateltavista kohdistaa melkein koko työelämäkertomuksensa lähtömaassa saatuun työkokemukseen. Hänen työelämäkertomustaan kuunnellessa voisi kuvitella, ettei hänellä ole työkokemusta Suomesta lainkaan. Toisen haastateltavan työelämäkertomuksesta puolestaan voi ajatella, että hän jopa ”vaikenee” lähtömaastaan saadusta työkokemuksesta. Kuitenkin hänellä on pitempi työhistoria lähtömaassaan kuin Suomessa. Ensiksi mainitulle kertojalle lähtömaassa hankittu työkokemus esimiehenä on se ainoa ”kertomisen arvoinen”, hänen arvokkaana pitämänsä työkokemus, kun taas toinen haluaa kertoa juuri Suomessa hankitusta työkokemuksesta. Työelämäkertomuksien joukossa on myös kertomuksia, joissa molemmissa maissa saadut työkokemukset esittäytyvät samanarvoisina. Tällöin lähtömaan työkokemus voi toimia ”reflektiopintana” kertojan rakentaessa suhdettaan suomalaiseen työyhteisöön. Omaan lähtömaahan ja sen kulttuuriin kerronnassa ankkuroitu arvomaailma voi olla arvokas pääoma, jonka varaan kertoja työelämässä toimimisensa Suomessa rakentaa. Lähtömaa työeläminen voi myös merkityksellistyä paikkana, jossa työskentelymaan poliittisten ja yhteiskunnallisten syiden takia on kertojalle mahdotonta.

Maahanmuuttajuutta psykologiselta kannalta tutkittaessa puhutaan usein ”kulttuuri-shokista” ja siitä, kuinka maahanmuuttajuuden voi nähdä prosessina, jossa muuttaja käy läpi erilaisia prosesseja ihastuksesta inhon ja vastustuksen kautta sopeutumiseen ja tasapainoon (ks. esim. Liebkind 1994, 25–49). Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa edellä mainittujen mallien ongelmana on se, että niissä prosessi näyttää tapahtuvan maahanmuuttajan mielessä vailla kiinnikkeitä ympäröivään yhteiskuntaan ja muihin yhteiskuntiin. Muuttajien läpikäymä prosessi ei koske ainoastaan suhdetta uuteen asuinmaahan, vaan myös suhde lähtömaahan ja sen kulttuuriin joutuu myllerryksien kohteeksi (Huttunen 2002, 345). Aineistossani kaikkein pisimmän työuran Suomessa tehneet (yli 15 vuotta) maahanmuuttajat tuottivat työelämäkertomuksen, jota hallitsevat ulkopuolisuuden ja osattomuuden tunne sekä tietynlainen ”vierauden kokemus” suomalaisessa työyhteisössä.

Kulttuurinen ja kognitiivinen skripti ovat käsitteitä, joiden kautta olen tarkastellut työelämäkertomuksia paikantaakseni niiden kytkeytymisen laajempiin yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin. Työelämä ja työyhteisössä toimiminen perustuvat kulttuuristen ja kognitiivisten skriptien noudattamiseen. Kerrontaan (aivan kuten työyhteisössä toimimiseenkin) sisältyy myös mahdollisuus inhimillisen toimijuuden toteuttamiseen skripteistä poikkeamisen muodossa, mikä horjuttaa skriptien legitimitettä (Bruner 1991, 11). Skriptien rikkominen ei kuitenkaan ole helppoa. Erityisesti silloin, kun hallitsevassa asemassa olevien kulttuuristen skriptien tukipilareina on yhteiskunnallisia rakenteita ja käytäntöjä, jotka voimistavat ja legitimoivat niitä, ne hyväksytään helposti ”normaaleina” tai ”luonnollisina” tapoina toimia (ks. Miller 2005, 29; Miettinen 2006, 38). *Näin ollen skripteistä poikkeaminen edellyttää omien ja toisten ihmisten ajatustottumusten ylittämistä.*

Skripti voimavarana

Kahdessa työelämäkertomuksessa kertojat jäsentävät työyhteisön vuorovaikutusta kulttuurisen skriptin mukaiseen tietoon perustuen. Näissä kertomuksissa mennyt toimii rakennusmateriaalina tai resurssina kertojan pohdinnoissa nykyisyydestä. Toisaalta myös mennyttä tarkastellaan nykyisyydestä käsin. Kertomusten jaksot muodostuvat erilaisten tapahtumien kuvauksista, joissa kertojien kulttuurisesti muotoutuneet skriptit ja odotukset työyhteisön vuorovaikutuksesta Suomessa eivät toteudu. Kertojat neuvottelevat samanaikaisesti suhteestaan siihen, miten lähtömaan työyhteisön vuorovaikutuksessa toimittiin ja miten Suomessa toimitaan. Kertojat kertovat tapahtumista, joiden myötä he ovat vapautuneet kuuliaisesta, autoritäärisesti johdetun työyhteisön mukaisesta vuorovaikutuksen tavasta työyhteisössä. Kertomus sekä pohjautuu tuttuun skriptiin että poikkeaa siitä, jolloin kertojan odotukset murtuvat. Mennyttä työkokemusta ja siihen sisältyviä tapahtumia ja ihmisiä käytetään näissä kertomuksissa *aktiivisesti* nykyisen suomalaisessa työyhteisössä olemisen käsittelyssä, jolloin skripti muodostuu eräänlaiseksi voimavaraksi kertojille. Oleellista on kertojien oman tietoisuuden muutos, joka tapahtuu pienten arkipäiväisten tapahtumien ja kohtaamisten myötä. Tietoisuuden muutos liittyy kertojan itsensä muutokseen. Kertomuksen aikakehyksen (Herman 2002) näkökulmasta katsottuna kyseessä olevissa kertomuksissa korostuvat ajallisuuden suhteen pitkäkestoiset *tilat ja hitaat prosessit*, joissa

päähenkilöt ovat vastaanottavia. Hyvin tärkeitä kertojien kokemalle muutokselle ovat kertomuksissa esiintyvät muut henkilöt, eli tässä tapauksessa suomalaiset kollegat, joiden väliintulo kiittelyn tai ihmettelyn muodossa rikkoo kertojan kulttuurisen skriptin mukaisen kuuliaisena työntekijänä toimimisen kaavan.

Yhdessä työelämäkertomuksessa kertoja käyttää kulttuurisen skriptin kaltaista tietoa kertoessaan työstään suomalaisessa vanhusten kotipalvelussa. Hän tavallaan kuljettaa kertomuksen päähenkilön eli itsensä läpi reflektiivisen prosessin, jossa kerronta tasapainottelee skriptien rikkoutumisen ja säilyttämisen välillä. Hän *jäsentää omaa arvomaailmaansa* ja siihen liittyvää ”hyvää vanhuksen kohtaamisen” merkityskenttää ja luo samalla itsestään kuvan ”vanhusta arvostavana työntekijänä”. Kertojan arvio hänen omasta arvomaailmastaan saa merkityksen suhteessa vaihtoehtoisiin arvoihin eli tässä tapauksessa hänen suomalaisiksi olettamiinsa arvoihin. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kertoja pitäisi omaa kulttuurisesti muodostunutta tapaansa kunnioittaa vanhuksia eksplisiittisesti parempana tai ylevämpänä kuin suomalaista tapaa. Hän säilyttää oman kulttuurisen skriptinsä mukaisen tavan, ja kertomus piirtää kuvan päähenkilöstä, joka luottaa omien arvojensa mukaiseen toimintaan vanhustyössä. Samalla kertoja vastaa omasta kulttuurisesta taustastaan omaksumiinsa normatiivisiin odotuksiin siitä, miten vanhusasiakas tulisi kohdata. Tämä ilmenee siten, että kertoja arvioi implisiittisesti suomalaista yhteiskuntaa ja sitä, että omaisten tulisi hoitaa vanhukset eikä sosiaali- ja terveydenhuoltojärjestelmän.

Skripti kahleena

Tutkimusaineistossa on kaksi tematiikaltaan erilaista työelämäkertomusta jotka muistuttavat toisiaan kerrontatavaltaan. Yhteistä kertojille on se, että he ovat tutkimukseeni haastateltujen kertojien joukosta pisimpään Suomessa asuneet ja työskennelleet maahanmuuttajat. Kummankin työura Suomessa on kestänyt yli 15 vuotta, ja he hakevat siis vielä suhteellisen pitkän oleskelun ja työuran jälkeenkin paikkaansa koulutuksen kautta. Vaikka tutkimukseni tarkoituksena ei olekaan tutkia Suomessa asutun ajan vaikutusta työelämäkokemuksiin, nämä kaksi työelämäkertomusta herättävät ajatuksia maahanmuuttajatyöntekijöiden Suomessa kohtaamasta luottamuksen puutteesta ja syrjinnästä sekä siitä, miten koettu luottamuksen puute voi aiheuttaa maahanmuuttajatyöntekijälle miltei pysyvän ulkopuolisuuden tunteen.

Edellä mainitut kertomukset eroavat toisistaan mielenkiintoisella tavalla. Toisessa kertomuksessa kuvataan erilaisia tapahtumasarjoja työyhteisöissä. Kronologinen aika on kertomuksessa läsnä, mutta kertomus suosii Riessmanin (1990; 1991) tapakertomuksen mallia, eli kertoja kuvaa rutinoitunutta, toistuvaa toimintaa, joka ei pääty mihinkään. Hän kertoo toistuvista ja muuttumattomina pysyvistä syrjivistä ja epäluottamusta osoittavista tilanteista, joita maahanmuuttajat kohtaavat suomalaisissa työyhteisöissä. Toinen kertoja puolestaan vangitsee kertomukseensa pysähtyneitä kuvia työelämästä, kuten yövuoron hiljaisen aamuyön hetken, jossa läsnä ovat suomalainen vakituisessa työsuhteessa oleva työntekijä ja keikkatyösuhteessa oleva maahanmuuttajatyöntekijä. Myöhemmin hän toisaalta kertoo tilanteesta ja tapahtumista lähtömaansa kadulta, missä ihmiset viettävät iltapäivää. Näissä kahdessa kertomuksessa katse kiinnittyy moneen suuntaan. Kertojat sekä osallistuvat

keskusteluun lähtömaansa yhteiskunnasta ja moraalista että kääntävät keskustelun suomalaisen yhteiskuntaan ja sen moraalisiin arvoihin (ks. myös Huttunen 2002, 349).

Yhteistä mainituille kertomuksille on se, että kertojat asettavat itsensä *havainnoitsijan ja tarkkailijan rooliin*, josta käsin he tarkkailevat suomalaista työyhteisöä ja sen tapaa tehdä töitä. Edes yli 15 vuoden työkokemus ja täydellinen suomen kielen taito eivät ole siirtäneet kertojia toimijoiksi työyhteisössä. Toimijoiksi kerronnassa hahmottuvat suomalaiset työntekijät. Yhteistä kertomuksille on myös kategorisointi ja erottelu maahanmuuttajiin ja suomalaisiin tuntuu jäsentävän kohtaamisia suomalaisessa työyhteisössä. Toinen mainituista kertomuksista perustuu kulttuurisiin skripteihin ja odotuksiin työyhteisössä työskentelevien ihmisten tiiviistä yhteisöllisyydestä, jossa ”työkaveri olisi kaveri myös työn ulkopuolella”. Kertojan odotukset tämällyydestä yhteisöllisyydestä eivät ole kuitenkaan vuosien kuluessa toteutuneet Suomessa. Kertojan näkökulmasta katsottuna suomalainen ”työkaveri on vain työkaveri” -skripti näyttää eräänlaisena hallitsevana asemassa olevana kulttuurisena skriptinä, jonka varaan yhteiskunnalliset rakenteet ja käytännöt ovat rakentuneet. Kertoja ei pysty ohittamaan toisten ajatustottumuksia työyhteisön yhteisöllisyydestä eikä omiaankaan, jolloin kulttuurisista skripteistä poikkeaminenkaan ei ole mahdollista. Sen sijaan kertoja pyrkii löytämään vastauksia siihen, *miksi asiat työyhteisössä ovat niin kuin ne ovat tai miksi ne eivät ole niin kuin niiden olettaisi olevan*. Kyseessä on hypoteettinen kertomus (ks. Riessman 1991).

Molemmissa työelämäkertomuksissa ovat elementteinä tietynlainen tapahtumien vertaaminen vaihtoehtoihin tapahtumiin sekä odotukset siitä, millaista vuorovaikutuksen tulisi olla. Kertomuksissa toiset henkilöt saavat runsaasti tilaa.

Kuka uskaltaa rikkoa skriptin?

Tutkimusaineistossa on kaksi työelämäkertomusta, joissa kertomista suunnataan paljon erityisesti kuulijan informoimiseksi. Näistä toisessa käsitellään suomalaista esimiestyötä ja toisessa suomalaisen työyhteisön työtapoja ja suomalaista lainkuuliaisuutta. Kertojat selittävät lähtömaansa kulttuurispesifejä ajattelu- ja toimintamalleja suomalaiselle yleisölle (haastattelutilanteessa minulle). Kertoessaan lähtömaansa esimiestyöstä tai lähtömaansa työyhteisön vuorovaikutustavoista he selittävät hyvin yksityiskohtaisesti, miten lähtömaassa esimies toimi tai miten lähtömaassa aamulla töihin tullessa ”kaikki tervehtivät toisiaan”. Tapahtumat, joista he minulle kertoivat, eivät ehkä olisi olleet ”kertomisen arvoisia” heidän lähtömaassaan tai jos tutkimushaastattelun olisi tehnyt tutkija heidän kotimaastaan. Kyseisille työelämäkertomuksille on yhteistä myös se, että niissä korostuu suomalaisen ja lähtömaan työkuultuurin *erojen tarkastelu*, joka tuottaa kerrontaan evaluaatioita vertaamisen ja rinnastamisen avulla (ks. Labov 1972, 378—398). Kertojat tukeutuvat heille tuttuihin kulttuurisiin skripteihin ja odotuksiin siitä, miten työyhteisössä tulisi menetellä, ja arvioivat suomalaisessa työyhteisössä havaitsemiaan menettelytapoja ja käytäntöjä sen pohjalta.

Mainituissa kertomuksissa menneisyys on voimakkaasti läsnä ja kertojien lähtömaassa omaksumat skriptit työelämän vuorovaikutuksesta toimivat rakennusmateriaalina suomalaisessa työelämässä toimimiseen. Kertojat luovat ”vastakertomusta”, jolla he pyrkivät horjuttamaan esimerkiksi suomalaisen demokraattisen ja tiimityöhön pohjautuvan esimiestyön

toimivuutta tai arkipäiväisiä työtapoja sosiaali- ja terveydenhuollon työyhteisöissä. Kertojien menneisyys eli työ- ja koulutustausta selittää osaltaan heidän tapaansa tuottaa kriittistä vastakertomusta suomalaisen työyhteisön tavoille. Molemmilla kertojilla on yliopistokoulutus lähtömaastaan, ja he molemmat ovat työskennelleet oman alansa asiantuntijoina lähtömaassaan.

Vastapuhe kertomuksissa on nimenomaan vastapuhetta tiettyjä kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti vakiintuneita skriptejä kohtaan. Kertojat kyseenalaistavat vakiintuneita tapoja ja esittävät kertomuksissaan vaihtoehtoisia mahdollisuuksia. Kysymys siitä, onnistuvatko he vastapuheessaan, jää oman tutkimukseni puitteissa vastausta vaille. Merkittävää kuitenkin on, että tutkimusaineistoni sisältää myös kertomuksia, joissa kertoja ei uskaltaudu vastapuheeseen. Hekin valitsevat kerrottavakseen tilanteita ja tapahtumia suomalaisen työelämän arjesta, joihin liittyy kertojien näkökulmasta jopa implisiittistä kritiikkiä suomalaisia työtapoja kohtaan. Näissä kertomuksissa kertojat kuitenkin tyytyvät ”ymmärtämään” suomalaisia työtapoja ja sopeutumaan sellaisiin tapoihin, jotka tuntuvat heistä ”vääriltä”.

Tavoitteena aktiivinen kansalainen ja työyhteisön jäsen

Johtopäätösluvun loppuksi palaan takaisin tutkimukseni alkuun eli yhteiskuntatieteelliseen viitekehykseen kansalaisuutta koskevista erilaisista yhteiskuntaideologioista. Kansalaisuuden määrittelyt kertovat, millaisessa yhteiskunnassa haluamme elää. Kansalaisuuspolitiikka ja käytännöt määrittelevät, ketkä hyväksytään yhteiskunnan ja Suomi-merkkisen kansallisvaltion täysivaltaisiksi jäseniksi. Kansalaisuuspolitiikka vaikuttaa niin ulkomaalaispolitiikkaan, kotouttamispolitiikkaan kuin käsityksiin monikulttuurisuudesta (esim. Ronkainen 2006, 252—253).

Olen tutkimuksessani nostanut esiin hyvinvointikansalaisuuden rapautumisen sekä oikeuksiin perustuvan kansalaisuuden kritiikin. Oman aikamme republikanismi liittyy mielestäni aktiivisen kansalaisuuden käsitteeseen, jossa kansalainen nähdään velvollisuuksia omaavana ja aktiivisena toimijana. Ihmisten ryhmäjäsenyyksillä ei kansalaisuuden saamisen kannalta ole suurta merkitystä. Tärkeämpää on se, kuinka kukin *yksilö* pystyy osoittamaan olevansa aktiivinen ja tuottava yhteiskunnan jäsen.

Aktiivinen kansalaisuus ja kotouttaminen voidaan nähdä vuorovaikutuksellisenä prosessina siten, että kotoutuminen on sekä kansalaisuuden ehto että päämäärä. Kotouttamisprosessin päämääränä ja tavoitteena on se että maahanmuuttaja työllistyy. Aktiivisuus työelämässä nähdään siis tavoitteellisenä tilana, jossa maahanmuuttaja osallistuu ympäröivän yhteiskunnan toimintaan ja kartuttaa näin yhteistä hyvää. Ristiriita syntyy silloin, kun etnisyyttä pidetään samanaikaisesti oikeutena ja yksilöllisenä valintana muiden vaihtoehtojen rinnalla.

Kun yksilön etnistä taustaa tarkastellaan mahdollisuutena ja toimintatapana näkökulma siirtyy yksilötasoa laajempiin konteksteihin. Työskennellessään suomalaisella työpaikalla maahanmuuttaja tuo tullessaan oman kulttuurisesti muotoutuneen käsityksensä ja tietonsa työn tekemisen tavasta, työmenetelmistä, vuorovaikutussuhteista ja työpaikan rooleista. Tutkimusaineistoni koostuu erilaisista kertomuksista yksittäisten maahanmuuttajien

selviämisestä kulttuurien, kielten ja skriptien välisessä ristiaallokossa. Berger ja Luckmann (1966/1994) puhuvat sosiaalisesta tietovarannosta, joka syntyy, kasvaa ja välittyy sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Sekä maahanmuuttajataustaisten että niin sanotun kantaväestöön kuuluvien erilaisuuden tunnistaminen, tunnustaminen ja hyödyntäminen kasvattavat työyhteisön tasolla sosiaalista tietovarantoa. Työyhteisöt muodostuvat sosiaalisesta vuorovaikutuksesta, joissa skriptien vaihdosta voisi tulla arkipäiväistä aktiivista toimintaa. Oikeus olla toista mieltä ja kyseenalaistaa vallitsevia työelämän käsikirjoituksia on yhdenvertaisen työyhteisön perusta, jossa ei vältytä ristiriidoiltakaan. Erilaisuuden vastapainona olisi hyvä korostaa myös samanlaisuutta. Erilaisuuden lisäksi on kiinnostavaa myös se, mikä yhdistää ihmisiä yli rajojen.

Työelämän kokemuksilla ja työelämään rakentuvalla inklusiolla ja eksklusiolla on tärkeä rooli aktiivisen kansalaisuuden rakentumisessa. Tutkimusaineistoni osoittaa että työelämän kokemuksestani tarkka analyysi antaa uutta tutkimustietoa kansalaisuudesta osallisuutena, jäsenyytenä ja mahdollisuutena. Kertomuksen tutkimuksen välineillä on mahdollista kerätä pientä ja paikallista tietoa, jota hyödyntämällä monikulttuurisen työyhteisön jäsenillä on mahdollisuus oppia uutta sekä omasta että toisten kulttuureista. Työyhteisön kannalta tämä merkitsee parhaimmillaan työmenetelmien kehittymistä ja parempaa työhyvinvointia. Maahanmuuttajat tuovat yhteiskuntaan palasen globaalia osaamista, joka muokkautuu ja muovautuu näin osaksi suomalaisten työyhteisöjen osaamista.

Lähdeluettelo

- Abbot Porter H (2002) *The Cambridge Introduction to Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ahmad Akhlag (2010) ”Voisin tietysti palkata heitä, mutta...” Työmarkkinoiden sosiokulttuurinen sidonnaisuus. Teoksessa: Sirpa Wrede & Camilla Nordberg (toim) *Vieraita työssä. Työelämän etnistyvä eriarvoisuus*. Palmenia sarja 70. Helsinki: University Press, 72—92.
- Ahponen Pirkko-Liisa (1999) Kulttuurien kierreportaissa. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Ahponen Pirkko-Liisa (2008) Tasa-arvoa vai erojen politiikka?. Sosiaalisesta kulttuuriseen kansalaisuuteen. *Janus. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti*. 2 (16), 127—145.
- Ahponen Pirkko-Liisa (2010) Nurkkakuntaisuudesta kosmopoliittisuuteen. *Kulttuurinen kansalaisuus muuttuvassa paikallisyhteisössä*. *Kulttuurintutkimus* 27(2010): 4, 19—30.
- Alho Rolle (2010) Maahanmuuttajien kokemukset ja ammattiliittojen näkemykset työehtojen polkemisesta Suomessa. Teoksessa Sirpa Wrede & Camilla Nordberg (toim) *Vieraita työssä. Työelämän etnistyvä eriarvoisuus*. Palmenia sarja 70. Helsinki: University Press, 45—71.
- Anis Merja (2008) *Sosiaalityö ja maahanmuuttajat. Lastensuojelun ammattilaisten ja asiakkaiden vuorovaikutus ja tulkinnat*. Helsinki: Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 47/2008.
- Antikainen Maire (2010) Matkalla suomalaiseksi ja hoiva-alan ammattilaiseksi? Venäläis- ja virolaistaustaisten naisten ja suomalaisuuden kohtaamiset kuulumista rakentamassa. Helsingin yliopiston käyttäytymistieteellisen tiedekunnan tutkimuksia 317. Helsinki: Yliopistopaino.
- Anttiroiko Ari-Veikko & Tiura Marja (1997) Sisäinen yrittäjyys julkisissa organisaatioissa. Sisäinen yrittäjyys julkisen hallinnon tehokkuuden ja vaikuttavuuden parantamisen keinona. Tampere: Tampereen yliopisto. Kunnallistieteiden laitos. Raporttisarja 35/1997.
- Anttonen Anneli & Sipilä Jorma (2000) *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Jyväskylä: Vastapaino.
- Apo Satu (1986) *Ihmesadun rakenne. Juonien tyypit, pääjaksot ja henkilöasetelmat satakuntalaisessa kansansatuaineistossa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Arendt Hannah (1986) *The Origins of Totalitarianism*. London: Andre Deutsch.
- Aristoteles (1991) *Politiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Aristoteles (2009) *Retoriikka/Runousoppi*. Suom: Paavo Hohti. Helsinki: Gaudeamus. Aristoteles 9. Classica sarja.
- Bakhtin Mihail (1991) *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Suom: Paula Nieminen & Tapani Laine. Helsinki: Orient Press.
- Bauman Zygmunt (1996) *Postmodernin lumo*. Tampere: Vastapaino.
- Beiner, Ronard (toim) (1995). *Theorizing Citizenship*. New York: State University Press of New York.
- Berger Peter L & Luckmann Thomas (1966): *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma*. Suom: Vesa Raiskila. Helsinki: Gaudeamus, 1994.
- Berndtson Erkki (1993) *Politiikka tieteenä, johdatus valtio-opilliseen ajatteluun*. Helsinki: Valtionhallinnon kehittämiskeskus.
- Bourdieu Pierre (1998): *Järjen käytännöllisyys. Toiminnan teoria lähtökohtia*. Suom: Mika Siimes. Tampere: Vastapaino.

- Brockmeier Jens (2004) What Makes a Story Coherent? Teoksessa Angela Uchoa Branco & Jaan Valsiner (toim) *Communication and Metacommunication in Human Development*. Greenwich, Connecticut: Information Age Publishing, 285—306.
- Bruner Jerome (1986) *Actual Minds, Possible Words*. London: Harvard University Press.
- Bruner Jerome (1987) Life as a Narrative. *Social Research* 54, 11—32.
- Bruner Jerome (1990) *Acts of Meaning*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bruner Jerome (1991) The narrative construction of reality. *Critical inquiry* 18, 1—21.
- Bruner Jerome (1997) Labov and Waletzky thirty years on. *Journal of Narrative and Life History* 7(1—4), 61—68.
- Burr Vivien (1996) *An Introduction to Social Constructionism*. London and New York: Routledge.
- Carr David (1986) *Time, Narrative and History*. Bloomington: Indiana University Press.
- Chase Susan (2003) Taking narrative seriously. Consequences for method and theory in interview studies. Teoksessa Yvonna S. Lincoln & Norman K Denzin (toim) *Turning Points in Qualitative Research. Thying Knots in a Handkerchief*. Walnut Creek, CA: Alta Mira Press, 273—296.
- Clarke John (2005) New Labour's Citizens: Activated, Empowered, Responsibilized, Abandoned? *Critical Social Policy* 25:4, 447—463.
- Colliander Annaliisa & Ruoppila Isto & Härkönen Leena-Kaisa (2009) *Yksilöllisyys sallittu. Moninaisuus voimaksi työpaikalla*. Juva: PS kustannus.
- Dahrendorf Ralf (1996) *Citizenship and Social Class*. Teoksessa Martin Bulmer & Anthony Rees (toim) *Citizenship today. Contemporary Relevance of T.H. Marshall*. London: UCL Press, 25—48.
- Delanty Gerard (2000) *Citizenship In A Global Age. Society, Culture and Politics*. Buckingham: Open University Press.
- van Dijk Teun A (1980) *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. New Jersey: Hillsdale.
- Dwyer Peter (2000) *Welfare Rights and Responsibilities. Contesting Social Citizenship*. Bristol: The Policy Press.
- Ekholm Elina (2009) *Monimuotoisuus ja esteettömyys. Näkövammaisten asiantuntijoiden työelämäkokemuksia*. Espoo: Ennora. Espoo.
- Esping-Andersen Gosta (1996) After The Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy. Teoksessa Gosta Esping-Andersen (toim) *Welfare State in Transition. National Adaptions in Global Economies*. London: Sage Publications, 1—31.
- Esping-Andersen Gosta (2003): A Child-Centered Social Investment Strategy. Teoksessa Gosta Esping-Andersen & Duncan Gallie & Anton Hemerijck & John Myles (toim) *Why We Need A New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press, 26—67.
- Eteläpelto Anneli & Vähäsantanen Katja (2006) Ammatillinen identiteetti persoonallisena ja sosiaalisena konstruktiona. Teoksessa Eteläpelto Anneli & Onnismaa Jussi (toim) *Ammatillisuus ja ammatillinen kasvu. Aikuiskasvatuksen 46. vuosikirja*. Vantaa: Kansanvalistusseuran ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura.
- Eteläpelto Anneli (2007) Työidentiteetti ja subjektiiviset rakenteiden ja toimijuuden ristiaallokossa. Teoksessa Anneli Eteläpelto & Kaija Collin & Jaana Saarinen (toim.) *Työ, identiteetti ja oppiminen*. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit.
- Euroopan Unionin rasismi- ja työsuojeludirektiivi NDir 2000/43/EY
- Fludernik Monika (1996) *Towards a Natural Narratology*. London; New York: Routledge.
- Ford Cecilia (1994) Dialogic aspects of talk and writing: because on the interactive-edited continuum. *Text*, Vol. 14, nro 4, 531—554.
- Forsander Annika (1994) Etnisyys ja muutos. Teoksessa Forsander Annika & Ekholm Elina & Saleh Raya (toim) *Monietninen työ – haaste ammattitaidolle*. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja täydennyskoulutusjulkaisuja 9/1994, 13—26.

- Forsander Annika & Alitolppa-Niitamo Anne (2000): Maahanmuuttajien työllistyminen ja työhallinto – keitä, miten ja minne. Työhallinnon julkaisu 242. Helsinki: Työministeriö.
- Forsander Annika (2000) Työvoiman tarve ja maahanmuuttopolitiikka – onko maahanmuuttajien osaaminen vastaus työvoiman kysyntään? Teoksessa Marja-Leena Trux (toim) Aukeavat ovet –kulttuurinen moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä. Helsinki: WSOY, 143—202.
- Forsander Annika & Ekholm Elina (2001) Maahanmuuttajat ja työ. Teoksessa Annika Forsander & Elina Ekholm & Hautaniemi Petri & Abdullahi Ali & Anne Alitolppa-Niitamo & Eve Kyntäjä & Nguyen Quoc Cuong (toim) Monietnisyys, yhteiskunta ja työ. Palmenia kustannus. Helsinki: Yliopistopaino, 57—82.
- Forsander Annika (2002) Luottamuksen ehdot. Maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla. Väestötutkimuslaitoksen julkaisusarja D 39/2002. Helsinki: Väestötutkimuslaitos, Väestöliitto.
- Galabuzi Grace-Edward (2006) Canada's Economic Apartheid. The Social Exclusion of Racialized Groups in the New Century. Toronto: Canadian Scholars' Press.Inc.
- Geertz Clifford (1973) The Interpretation of Cultures. New York: Basic Books.
- Georgakopoulou Alexandra (2007) Small Stories, Interaction and Identities. Philadelphia: Jhon Benjamins Publishing Company.
- Gubrium Jaber F & Holstein James A (2002) From individual interview to the interview society. Teoksessa Jaber F Gubrium & James A Holstein (toim) Handbook of interview research: context & method. Thousand Oaks: Sage Publications, 3—32.
- Gubrium Jaber F & Holstein James A (2009) Analyzing Narrative Reality. Thousand Oaks California: Sage Publications
- Hall Edward (2003) Monikulttuurisuus. Suom. Mikko Lehtonen. Teoksessa Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim) Erilaisuus. Jyväskylä: Gummerus, 233—281.
- Hall Edward (2003) Kulttuuri, paikka, identiteetti. Suom: Juha Koivisto. Teoksessa Mikko Lehtonen & Olli Löytty (toim) Erilaisuus. Jyväskylä: Gummerus, 85—130.
- Halliday M. A. K (1985) An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold.
- Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi kansalaisuuden muuttamisesta HE 80/2010
- Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi kotoutumisen esittämisestä ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta HE 185/2010 vp.
- Harinen Päivi (2000) Valmiiseen tulleet. Tutkimus nuoruudesta, kansallisuudesta ja kansalaisuudesta. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Harinen Päivi & Suurpää Leena (2003) Nuoret kulttuurisessa välimaastossa. Teoksessa Päivi Harinen (toim) Kamppailuja jäsenyyksistä. Etnisyys ja kansalaisuus nuorten arjessa. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto.
- Heiskala Risto (1994) Sosiaalinen konstruktionismi. Teoksessa Risto Heiskala (toim.) Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Helsinki: Gaudeamus, 146—172.
- Heiskala Risto (1999) Esipuhe: Beck, globalisaatio ja ”toinen moderni”. Teoksessa Ulrick Beck: Mitä globalisaatio on? Tampere: Vastapaino
- Heiskala Risto (2000) Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktivistista synteesiä yhteiskuntateoriassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Helne Tuula (2003) Sosiaalipolitiikan nykyiset haasteet. Teoksessa Sosiaalinen politiikka Tuula Helne & Raija Julkunen & Jouko Kajanoja & Sini Laitinen-Kuikka & Tiina Silvasti & Jussi Simpura (toim). Helsinki: WSOY.
- Herman David (2001) Narrative Theory and the Cognitive Sciences. Narrative Inquiry 11 (1), 1—34
- Herman David (2002) Story logic: problems and possibilities of narrative. Lincoln: University of Nebraska Press.

- Herman David (2007) Introduction. Teos: David Herman (toim) *The Cambridge Companion to Narrative*. Cambridge University Press. Cambridge
- Herman David (2009) *Basic Elements of Narrative*. Malden MA: Wiley-Blackwell.
- Hindess Barry (1993) *Citizenship In The Modern West*. Teoksessa Bryan S. Turner (toim) *Citizenship And Social Theory*. London: Sage Publications, 19—35.
- Hofstede Geert (1993) Kulttuurit ja organisaatiot – mielen ohjelmointi. Juva: WSOY.
- Huotelin Hannu (1996) Menetelmällisiä lähtökohtia elämäkertatutkimukseen. Teoksessa Ari Antikainen & Huotelin Hannu (toim) *Oppiminen ja elämänhistoria. Kansanvalitusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura*, Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu Oy, 13—44.
- Huttunen Laura (2002) Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien elämäkerroissa. *Suomalaisen kirjallisuuden seuran Toimituksia* 861. Helsinki: Hakapaino.
- Hyvärinen Matti (1994) Viimeiset taistot. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Julkaisu nro 6/1994. Tampere: Vastapaino.
- Hyvärinen Matti (2004) Eletty ja kerrottu kertomus. *Sociologia* 4:2004, 297—309
- Hyvärinen Matti & Löyttyniemi Varpu (2005) Kerronnallinen haastattelu. Teoksessa Johanna Ruusuvoori & Tiittula Liisa (toim) *Haastattelu, tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino, 189—222
- Hyvärinen Matti (2006) Kerronnallinen tutkimus. Julkaistu kotisivuilla www.hyvarinen.info. (luettu 10.9.2009)
- Hyvärinen Matti (2006) Towards Conceptual History of Narrative. Teoksessa Matti Hyvärinen & Anu Korhonen & Juri Mykkänen (toim) *The Travelling Concept of Narrative. Collegium Studies Across Disciplines in the Humanities and Social Sciences. Volume 1*. Helsinki: Collegium for Advanced Studies, 20—41.
- Hyvärinen Matti (2007) Kertomus ja kertomuksen rajat. *Puhe ja kieli*, 27:3, 127 – 140.
- Hyvärinen Matti (2010) Haastattelukertomuksen analyysi. Teoksessa Johanna Ruusuvoori & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim) *Haastattelun analyysi*. Tampere: Vastapaino, 90—118.
- Hänninen Vilma (2000) Sisäinen tarina, elämä ja muutos. *Acta universitatis Tamperensis* 696. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Isin Engin. F. & Wood Patricia. K. (1999) *Citizenship & Identity*. London: Sage Publications.
- Isin Engin. F & Turner Bryan S (toim) (2002) *Handbook of Citizenship Studies*. London: Sage.
- Jaakkola Timo (2000) Maahanmuuttajat ja etniset vähemmistöt työhönnotossa ja työelämässä. *Työvoimapolitiittinen tutkimus* 218. Helsinki: Työministeriö.
- Jennings Jeremy (2000) *Citizenship, Republicanism and Multiculturalism in Contemporary France*. *British Journal of Political Science* (2000) 30. Cambridge University Press, 575—598.
- Johansson Håkan & Hvinden Bjorn (2007) Opening citizenship. Why do we need a new understanding of social citizenship? Teoksessa Bjorn Hvinden & Håkan Johansson (toim) *Citizenship in Nordic Welfare States. Dynamics of choice, duties and participation in a changing Europe*. London: Routledge, 3—17.
- Johansson Jan (2010) Kansalaisuus ja yhteiskunnallinen yhteisö. T.H. Marshallin ja Talcott Parsonsin perintö nykyaikaiselle kansalaisuustutkimukselle. *Sosiaalitieteiden laitos, Helsingin yliopisto*. Helsinki: Yliopistopaino
- Jokinen Arja & Huttunen Laura & Kulmala Anna (2004) Johdanto: neuvottelu marginaalien kulttuurisesta paikasta. Teoksessa Arja Jokinen & Laura Huttunen & Anna Kulmala (toim) *Puhua vastaan ja vaieta. Neuvottelu kulttuurisista marginaaleista*. Helsinki: Gaudeamus, 9—19.

- Jokivuori Pertti (2006) Sitoutuminen työorganisaatioon ja ammattijärjestöön –kilpailevia vai täydentäviä. *Jyväskylä Studies in Education, psychology and Social Research* 206. Jyväskylä; Jyväskylän yliopisto.
- Joppke Christian (2010) *Citizenship and Immigration*. Cambridge; Malden: Polity Press.
- Juhila Kirsi (2006) Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. *Sosiaalityön yhteiskunnalliset tehtävät ja paikat*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen Raija (2003) Työ – elämää ja politiikkaa. Teoksessa Raija Julkunen & Jukka Kajaoja & Sini Laitinen-Kuikka & Leena Silmivasti & Jussi Simpura (toim): *Sosiaalinen politiikka*. Helsinki: WSOY, 413—436
- Julkunen Raija (2006) Universalismista köyhyyspolitiikkaan? Teoksessa : Tuula Helne & Markku Laatu (toim) *Vääryyskirja*. Kelan tutkimusosasto. Vammala: Vammalan Kirjapaino, 43—60.
- Julkunen Raija & Kaskisaari Marja & Rikala Sanna & Virkki Tuija (2006) Valta ja haavoittuvuus työelämän luottamusrakenteessa. Teoksessa Pertti Jokivuori & Raija Latva-Karjanmaa & Arja Ropo (toim) *Työelämän taitekohtia*. Helsinki: Työvoimapolitiittinen tutkimus 309, 95—116.
- Jäppinen Maija & Hurtig Johanna (2007) Kulttuurisen sensitiivisyyden jäljillä. Maahanmuuttajien ja ammattilaisten odotuksia tarkastelemassa. Teoksessa Maija Jäppinen & Johanna Hurtig & Maritta Törrönen (toim) *Arjen polkuja ja kohtaamisia. Venäläistäustaiset maahanmuuttajat ja palvelujärjestelmä Kaakkois-Suomessa*. Empathos – Ehkäisevää työtä lasten ja perheiden kanssa Suomen ja Venäjän raja-alueella. Kotka: EAKR-projekti, 141—149.
- Kansalaisuulaki 359/2003
- Kaunistama Pekka & Laitinen Arto (1998) Paul Ricoeur ja narratiivinen identiteetti. Teoksessa Petri Kuhmonen & Sillman Sepp (toim) *Jaettu jana, ääretön raja*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. *Filosofian julkaisuja* 65, 168—195.
- Kauppinen Kaisa & Evans Julia (toim) (2007) *Monikko -tasa-arvo monimuotoisissa työyhteisöissä*. Helsinki.
- Keinänen Taina & Mäkeläinen Kati (2009) Aktiivinen kansalaisuus kotoutumisen edellytyksenä. Teoksessa Päivi Harinen & Veronika Honkasalo & Anne-Mari Souko & Leena Suurpää (toim) *Ovet auki! Monikulttuuriset nuoret, vapaa-aika ja kansalaistoimintaan osallistuminen*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/ Nuorisotutkimusseura *Julkaisuja* 91, 183—204.
- Kerkkänen Heikki (2010) Suomen valtio ja erilaisuuden hallinta. *Kulttuuritutkimus* 27(2010): 4, 5—18
- Kershaw Paul (2005) *Carefair: Rethinking The Responsibilities And Rights Of Citizenship*. Vancouver: UBC Press.
- Keskitalo Elsa (2008) *Balancing Social Citizenship and New Paternalism. Finnish Activation Policy And Street Level Practice In A Comparative Perspective*. Helsinki: Stakes.
- Ketscher Kirsten (2007) *Contrasting legal concepts of active citizenship. Europe and the Nordic countries*. Teoksessa Bjorn Hvinden & Håkan Johansson (toim): *Citizenship in Nordic welfare states. Dynamics of choice, duties and participaton in a changing Europe*. ss. 141-154. London and New York: Routledge, 141—154.
- Kettunen Pauli (2009) *Pohjoismainen hyvinvointivaltio. Leijona ja kolme kruunua – 200 vuotta Suomen sodasta ja rauhasta*. Eduskunnan juhlaseminaari 13.5.2009.
- Kietäväinen Asta (2009) *Metsään raivatut elämänpolut. Toimijuus ja identiteetti asutustilallisten elämäkertomuksissa*. *Acta Universitatis Laponiensis* 158. Rovaniemi.

- Koikkalainen Saara & Tammilehto Timo & Kangas Olli & Katisko Marja & Koskinen Seppo & Suikkanen Asko (2011) Welfare or work: migrants' selective integration in Finland. Teoksessa Emma Carmel & Alfio Cerami & Theodoros Papadopoulos (toim) Migration and welfare in the new Europe. Social protection and the challenges of integration. Bristol: The Policy Press, 143—158
- Koistinen Leena (1997) Polkuja perille. Turun seudun maahanmuuttajien työvoimapolvet ja työllistyminen 1994-1996. Helsinki: Työministeriö.
- Komulainen Katri (1998) Kotihiiriä ja ihmisiä. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Korkiakangas Pirjo (1996) Muistoissa rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Korsgaard Ove (2001) Why has citizenship become such a vogue word? Teoksessa Ove Korsgaard & Shirley Walters & Randi Andersen (toim) Learning for Democratic Citizenship. The Danish University Education. The University of Western Cape. Copenhagen: The Association For World Education, 4—22.
- Kortteinen Matti (1992) Kunnian kenttä: suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Helsinki: Hanki ja jää.
- Kujala Tiina (2006) ”Ei pirise enää koulun kello”. Kerronnallinen tutkimus opettajien ikääntymiskokemuksista. Sähköinen väitöskirja. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 576. Tampere: Tampereen yliopisto. <http://acta.uta.fi>. Luettu 23.2.2010.
- Kurki Leena & Nivala Elina (2006) Johdanto. Teoksessa Leena Kurki & Elina Nivala (toim) Hyvä ihminen ja kunnan kansalainen. Johdatus kansalaisuuden sosiaalipedagogiikkaan. Tampere: Tampereen yliopistopaino, 11—21.
- Kuusela Pekka (2006) Kansalaisuus, modernisaatio ja globaali aika. Kansalaisuuden ajankohtaisuudesta. Teoksessa Mikko Saastamoinen & Pekka Kuusela (toim) Kansalaisuuden ääriäviivoja. Hallinta ja muodonmuutos myöhäismodernilla ajalla. Toim: Helsinki: Yliopistopaino, 36—52.
- Kuusela Pekka & Saastamoinen Mikko (2006) Kansalaisuuden ulottuvuudet. Teoksessa Mikko Saastamoinen & Pekka Kuusela (toim) Kansalaisuuden ääriäviivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla. Helsinki: Yliopistopaino, 9—25.
- Kylmäkoski, Merja (2000). The Virtue of the Citizen. Jean-Jacques Rousseau's Republicanism in the Eighteen-Century French Context. Tampere: Tampereen Yliopistopaino.
- Laakso Harri (2006) Vastoin kaikkia odotuksia. Reseda tutkimustietokanta. http://www.keravantaidemuseo.fi/vastakertomus_pdf_www.pdf (luettu 12.3.2011)
- Labov William (1997) Some Further Steps in Narrative Analysis. <http://www.ling.upenn.edu/wlabov/sfs.html> (luettu 5.1.2010)
- Labov William (1972) Language in the inner city: studies in the black english vernacular. Philadelphia: The University of Pennsylvania Press.
- Labov William & Waletzky Joshua (1967) Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience. Teoksessa June Helm (toim) Essays on the Verbal and Visual Arts. Seattle: University Press. ss. 12—44.
- Laki Kotoutumisen edistämisestä 2010/1386
- Lauren Jeannette & Wrede Sirpa (2010) Työkäytännöt ja institutionaalinen rasismi – lähihoitajien työ. Teoksessa Sirpa Wrede & Camilla Nordberg Vieraita työssä. Työelämän etnistyvä eriarvoisuus. Palmenia-sarja 70. Helsinki: University Press, 172—192.
- Lehtonen Mikko (1996) Merkityksien maailma. Vastapaino: Tampere.
- Leinikki Sikke (2009) Pelon ja toivon välissä. Pätkätyöläisen urakerronta. Työelämäjulkaisut TJS Opintokeskus. Helsinki: Yliopistopaino.
- Leiwo Matti & Pietikäinen Sari (1996) Kieli vuorovaikutuksen ja vallankäytön välineenä Teoksessa Kari Palonen & Hilikka Summa (toim). Pelkkää retoriikkaa. Tampere: Vastapaino.

- Lepola Outi (2000) Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi. Monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttajapoliittisessa keskustelussa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 787. Helsinki: Hakapaino.
- Leponiemi Jussi & Sippola Aulikki (2006) Lisääntyvä kulttuurinen monimuotoisuus työyhteisössä ja henkilöstöjohtamisessa –tapaustutkimus suomalaisissa organisaatioissa. Teoksessa Pertti Jokivuori & Raija Latva-Karjanmaa & Arja Ropo (toim) Työelämän taitekohtia. Työvoimapolitiittinen tutkimus 309. Helsinki: Työministeriö.
- Liebkind Karmela (toim) (1994): Maahanmuuttajat: Kulttuurien välinen kohtaaminen Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Linde Charlotte (1993) *Life Stories. The Creation of Coherence*. New York: Oxford University Press.
- Linnanmäki-Koskela Suvi (2010) Maahanmuuttajien työmarkkinaintegraatio. Vuosina 1989—93 Suomeen muuttaneiden tarkastelua vuoteen 2007 asti. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus. Tutkimuksia 2010: 2.
- Lister Ruth (1990) *The Exclusive Society: Citizenship and the Poor*. London: Child Poverty Action Group.
- Lister Ruth (1997) *Citizenship: Feminist Perspectives*. London: MacMillan Press.
- Lister Ruth (2003) *Citizenship: Feminist perspectives*. Second Edition. New York: Houndmills. Palgrave Macmillan.
- Löytty Olli (2008) Maltillinen hutu ja muita kirjoituksia kulttuurien kohtaamisesta. Jyväskylä: Gummerus.
- Löytty Olli (2010) Monikulttuurisuuden käsitteen mieli. Teoksessa Timo Heikkinen & Eeva Mynttinen (toim) Kollaasikaupunki. Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja C 78. Aalto-yliopisto. Teknillinen korkeakoulu. Helsinki: Yliopistopaino, 43—54.
- Löyttyneemi Varpu (2004) Kerrottu identiteetti, neuvoteltu sukupuoli. SoPhi 90. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylä: Minerva kustannus.
- Marshall Thomas H (1964) *Class, Citizenship and Social Development with an Introduction by Seymour Martin Lipset*. New York: Doubleday.
- Marshall Thomas H (1996) *Citizenship And Social Class*. Teoksessa Thomas H. Marshall & Tom Bottomore (toim): *Citizenship And Social Class*. London: Pluto Press, 1—51.
- Martikainen Tuomas & Tiilikainen Marja (toim) (2007) Maahanmuuttajanaiset: Kotoutuminen, perhe ja työ. Väestöntutkimuslaitos. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusrja D 46/2007. Helsinki: Väestöliitto
- Matinheikki-Kokko Kaija (1994) Suomen pakolaisvastaanotto –periaatteet ja käytännöt. Teoksessa: Karmela Liebkind (toim) Maahanmuuttajat. Kulttuurien kohtaaminen Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.
- Malmberg Raija (1996) Minä, me ja muut. Teoksessa Liisa Salo-Lee & Raija Malmberg & Raimo Halinoja (toim) Me ja muut. Kulttuurienvälinen viestintä. Yle-opetuspalvelut. Jyväskylä: Gummerus, 88—98.
- Melby Kari & Ravn Anna-Brite & Wettenberg Carlsson Christina (2008) A Nordic model of gender equality? Introduction. Teoksessa Kari Melby & Anna-Brite Ravn & Christina Carlsson Wettenberg (toim): *Gender equality and welfare politics in Scandinavia. The limits of political ambition?* University of Bristol: The Policy Press, 1—26
- Miettinen Sonja (2006) Eron aika. Tyttären kertomuksia ikääntyneen vanhemman kuolemasta. Yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 4/2006. Helsingin yliopisto. Valtiotieteellinen tiedekunta. Helsinki: Yliopistopaino.
- Mildorf Jarmila (2007) *Storying Domestic Violence. Constructions & Stereotypes of Abuse in the Discourse of General Practitioners*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.
- Miller Tina (2005) *Making Sense of Motherhood: A Narrative Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Migrant Integration Policy Index. <http://www.mipex.eu/> (luettu 27.6.2011)
- Mishler Elliot G (1997) A Matter of Time: When, Since, After Labov and Waletzky. *Journal of Narrative and Narrative History* 7., 61—68.
- Morson Gary Saul (2003) Narrativeness. *New Literary History* 34, 59—73.
- Nenonen Tellervo (2003) Ulkomaalaiset pääkaupunkiseudulla. Pääkaupunkiseudun julkaisusarja B2003:14. Helsinki.
- Nieminen Suvi (2010) Neuvotteluja ammatillisesta jäsenyydestä – maahanmuuttajasairaanhoitajat terveydenhuollon työyhteisöissä. Teoksessa Sirpa Wrede & Camilla Nordberg (toim) Vierailta työssä. Työelämän etnistyvä eriarvoisuus. *Palmenia-sarja* 70. Helsinki: Helsinki University Press, 147—171.
- Nordberg Camilla (2007) Boundaries of Citizenship. The Case of the Roma and the Finnish Nation-State. Research Institute Swedish School of Social Science. Research Institute no 23. Helsinki: University Press.
- Nordberg Camilla (2010) Tutut vieraat – Suomen romanit, työelämän marginaalissa? Teoksessa Sirpa Wrede & Camilla Nordberg (toim) Vieraita työssä. Työelämän etnistyvä eriarvoisuus. *Palmenia-sarja* 70. Helsinki: Helsinki University Press, 254—273.
- Ochs Elinor & Capps Lisa (2001) *Living Narrative. Creating Lives in Everyday Storytelling*. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
- Ojala Jari & Hakoluoto Tanja & Hjorth Anna & Luoma-aho Tanja (2006) Hyvä paha sosiaalinen pääoma. Teoksessa: Pertti Jokivuori & Raija Latva-Karjanmaa & Ropo Arja (toim) Työelämän taitekohtia. Helsinki: Työpoliittinen tutkimus 309, 4—13.
- Paananen Seppo (1999) Suomalaisuuden armoilla: ulkomaalaisten työnhakijoiden luokittelu. *Tilastokeskus. Tutkimuksia* 228. Helsinki: Tilastokeskus.
- Paananen Seppo (2005) Maahanmuuttajien integrointi: vaikea ja ristiriitainen henke. Teoksessa Seppo Paananen (toim) Maahanmuuttajien elämää Suomessa. Helsinki: Tilastokeskus, 173—180.
- Perry Stephen (1995) Immigration, Justice and Culture. Teoksessa Warren Schwartz (toim) *Justice in Immigration*. Cambridge: Cambridge University Press, 94—135.
- Perustietoa Suomesta. [http://www.infopankki.fi/fi-FI/perustietoa Suomesta/](http://www.infopankki.fi/fi-FI/perustietoa_Suomesta/) (luettu 2.9.2011)
- Pettit Philip (2007) *Republicanism. A Theory of Freedom and Government*. New York: Oxford University Press.
- Peura Anni (2008) Tohtoriksi tuleminen tarina. Kasvatustieteellisen laitoksen tutkimuksia 219. Helsingin yliopisto. Helsinki: Yliopistopaino.
- Phelan James (2005) Narrative Judgments and the Rhetorical Theory of Narrative: Ian McEwan's Atonement. Teoksessa James Phelan & Peter J. Rabinowitz. Blackwell Publishing, 322—336.
- Phelan James (2007) *Experiencing Fiction. Judgments, Progressions, and the Rhetorical Theory of Narrative*. The Ohio State University.
- Pietilä Ilkka (2010) Vieraskielisten haastattelujen analyysi ja raportointi. Teoksessa: Johanna Ruusuvuori & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim) Haastattelukertomuksen analyysi. Tampere: Vastapaino, 411—423.
- Polkinghorne Donald E (1996) Narrative knowing and the study of life. Teoksessa Birren James. E & Kenyon Gary. M & Ruth Jan-Erik & Schroots Johannes. J.F & Svensson Torbjorn (toim): *Aging and biography. Explorations in adult development*. New York: Springer publishing company, 77—99.
- Pyykkönen Miikka (2007) Järjestäytyvät diasporat. Etnisyys, kansalaisuus, integraatio ja hallinta maahanmuuttajien yhdistystoiminnassa. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 306. Jyväskylä: University Printing House.
- Quinn Naomi & Holland Dorothy C (1987) Culture and cognition. Teoksessa Holland Dorothy & Quinn Naomi (toim) *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 3—42.

- Rastas Anna (2005) Kulttuurit ja erot haastattelutilanteessa. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim): Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 78—102.
- Rauhala Pirkko-Liisa & Virokannas Elina (2011) Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo. Teoksessa Aini Pehkonen & Marja Väänänen-Fomin (toim) Sosiaalityön arvot ja etiikka. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Rex John (1996) *Ethic Minorities in the Modern Nation State*. Hampshire & London: Macmillan.
- Ricoeur Paul (1991) Life in quest of narrative. Teoksessa David Wood (toim) *On Paul Ricoeur: narrative and interpretation*. Routledge, London & New York: Routledge, 20—33.
- Ricoeur Paul (2000) Tulkinnan teoria. Diskurssi ja merkityksen lisä. Suom: Heikki Kujansivu. Tutkijaliiton julkaisu 98. Tammerpaino Oy.
- Riessman Kohler Catherine (1990) *Divorce Talk: Women and Men Make Sense of Personal Relationships*. New Brunswick and London: Rutgers University Press.
- Riessman Kohler Catherine (1991) Beyond reductionism: narrative genres in divorce accounts. *Journal of Narrative and Life History* 1(1), 41—68.
- Riessman Kohler Catherine (2002) Analysis of Personal Narratives. Teoksessa Gubrium Jaber F & Holstein James A (toim) *Handbook of Interview Research: Context and Method*. Thousand Oaks: Sage Publications, 695—710.
- Riessman Kohler Catherine (2008) *Narrative Methods for the Human Sciences*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Rimmon-Kenan Shlomith (1991) Kertomuksen poetiikkaa. Suom: Auli Viikari Tietolipas 123. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Rimmon-Kenan Shlomith (2002) *Narrative Fiction – Contemporary Poetics*. London & New York: Routledge.
- Ronkainen Jussi (2006) Monikansalaisuus ja monimuotoistuva suomalaisuus. Teoksessa Tuomas Martikainen (toim) *Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000-luvulla. Etnisten suhteiden ja kansainvälisen muuttoliikkeen tutkimuksen seura ry:n julkaisuja. Tietolipas 212. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki: Hakapaino, 237—256*.
- Rosenthal Gabrielle (2004) The healing effects of storytelling on the conditions of curative storytelling in the context of research and counseling. *Qualitative Inquiry* 9:6, 915—933.
- Roth Hans Ingvar (1996) *Mångfaldens gränser*. Stocholm: Dialogos Förlag AB.
- Rose Nikolas (1990) *Governing The Soul. The Shaping Of The Private Self*. London and New York: Routledge.
- Rose Nikolas (1999) *Powers of Freedom. Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruusuvuori Johanna & Nikander Pirjo & Hyvärinen Matti: Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen. Haastattelun analyysi (toim) Tampere: Vastapaino, 9—38.
- Räty Minna (2002) *Maahanmuuttaja asiakkaana*. Tampere: Tammer-Paino Oy.
- Saastamoinen Mikko (2010) Aktiivisen kansalaisuuden vastatulkintoja. Neuroottinen ja hylätty kansalaisuus. Teoksessa Jani Kaisto & Miikka Pyykkönen (toim) *Hallintavalta. Sosiaalisen, politiikan ja talouden kysymyksiä*. Helsinki University Press: Gaudeamus, 230—253.
- Saastamoinen Mikko (2006) Riskitodellisuus ja aktiivisen kansalaisuuden ihanne. Teoksessa Mikko Saastamoinen & Kuusela Pekka (toim) *Kansalaisuuden ääriviivoja. Hallinta ja muodonmuutokset myöhäismodernilla ajalla. Palmenia sarja*. Helsinki: Gaudeamus, 55—85.
- Sandel Michael J (1982) *Liberalism and the Limits of Justice*. New York: Cambridge University Press.

- Saukkonen Pasi (2007) *Politiikka monikulttuurisessa yhteiskunnassa*. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit.
- Saukkonen Pasi (2010) *Kotouttamispolitiikka meillä ja muualla*. Teoksessa Timo Heikkinen & Eeva Mynttinen (toim) *Kollaasikaupunki*. Aalto-yliopisto. Teknillinen korkeakoulu. Helsinki: Yliopistopaino, 27—42
- Scank Roger & Abelson Robert P (1977) *Scripts, plans, goals and understanding*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Schank Roger C (2000) *Tell me a story: Narrative and intelligence*. Evanston: Northwestern University Press.
- Sennet Richard (2004) *Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa*. Suom: Kaisa Koskinen. Tampere: Vastapaino.
- Siikala Anna-Leena (1984) *Tarina ja tulkinta*. Tutkimus kansankertojista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 404. Helsinki.
- Siikala Anna-Leena (1987) *Kertomus, kerronta ja kulttuuri*. Teoksessa Tommi Hoikkala (toim) *Kieli, kertomus, kulttuuri*. Helsinki: Gaudeamus, 98—117.
- Siltala Juha (2004) *Työelämän huonontumisen lyhyt historia: muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta hyperkilpailuun*. Helsinki: Otava.
- Sintonen Teppo (1999) *Etninen identiteetti ja narratiivisuus*. Kanadan suomalaiset miehet elämänsä kertojina. *SoPhi* 40. Jyväskylän yliopisto. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylä: Kopijyvä Oy.
- Sintonen Teppo (2008) *Diversiteetti ja narratiivisuus*. Tutkielma diskursiivisesta organisaatiotodellisuudesta. *Jyväskylä Studies in Business and Economics* 64. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä: University Printing House.
- Sippola Aulikki & Leponiemi Jussi & Suutari Vesa (2006) *Kulttuurisesti monimuotoistuvien työyhteisöjen kehittäminen*. Pitkittäistutkimus 15 työkuulttuurin välittäjäryhmän toiminnasta ja vaikuttavuudesta. *Työpoliittinen tutkimus 2006*. Helsinki: Työministeriö.
- Stout Jeffrey (2005) *Democracy and Tradition*. Princeton: University Press.
- Stenius Henrik (2003) *Kansalainen*. Teoksessa Matti Hyvärinen & Jussi Kurunmäki & Kari Palonen & Tuija Pitkänen & Henrik Stenius (toim) *Käsitteet liikkeessä: Suomen poliittisten käänteiden historia*. Tampere: Vastapaino, 309—362.
- Suomen Perustuslaki 1999/731
- Tannen Deborah (1979) *What's in a Frame?* Teoksessa Freedle Roy (toim): *New Directions in Discourse Processing*. *Advances in Discourse Processes* II, ss. 137-181. Norwood, New Jersey: Ablex, 137—181.
- Tannen Deborah (1993) *What's in a Frame? Surface Evidence for Underlying Expectations*. Teoksessa Deborah Tannen (toim.) *Framing in discourse*. New York: Oxford University Press, 14—56
- Tanner Arno (2003) *Siirtolaisuus, valtio ja politiikka*. Kanadan, Sveitsin ja Uuden-Seelannin työvoiman maahanmuutto ja politiikka 1975-2001. *Ulkomaalaisviraston julkaisuja* 4. Helsinki: Työministeriö.
- Turner Bryan S (1990) *Outline of a theory of citizenship*. *Sociology* 24, 2: 189—217.
- Turner Bryan S (1993) *Contemporary problems in the theory of citizenship*. Teoksessa Bryan Turner (toim): *Citizenship and Social Theory*. London: Sage Publications, 1—18.
- Turner Bryan.S (2001) *The erosion of citizenship*. *British Journal of Sociology*, 52:189—209.
- Ulkomaalaisvirasto: kansalaisuus. www.uvi.fi (luettu 12.5.2010)
- Urry John (2000) *Global Flows and Global Citizenship*. Teoksessa Engin F. Isin (toim.) *Democracy, Citizenship and The Global City*. London: Routledge, 62—78.
- Valokivi Heli (2008) *Kansalainen asiakkaana*. Tutkimus vanhusten ja lainrikkokojen osallisuudesta, oikeuksista ja velvollisuuksista. Tampere: Tampereen yliopistopaino.

- Valtonen Kathleen (1997) *The Societal Participation of Refugees and Immigrants. Case Studies in Finland, Canada and Trinidad. Migration Studies C 12.* Turku: Institute of Migration. Vammalan Kirjapaino.
- Valtonen Kathleen (1999) *Pakolaisten integroituminen Suomeen 1990-luvulla.* Työhallinnon julkaisu 228. Helsinki: Työministeriö.
- Velthuis Ruud (2002) *Why Should We Have Political Education. Lifelong Learning in Europe.* 4/2002, 214—220
- Vilkko Anni (1990) *Omaelämäkertojen analysoiminen kertomuksina.* Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.) *Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta.* Helsinki: Gaudeamus. 1990, 88—98.
- Vilkko Anni (1997) *Omaelämäkerta kohtaamispaikkana. Naisen elämän kerronta ja luenta.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 663. Tammer-Paino Oy. Tampere 1997
- Vilkko Anni (1998) *Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkertoista.* Teoksessa Matti Hyvärinen & Eeva Peltonen & Anni Vilkko (toim) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa.* Tampere: Vastapaino. Tampere
- Vilkko Anni (2007) *Kodin kaipuu – tuntuma ajassa muuttuvaan tilaan.* Teoksessa Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim): *Menneisyys on toista maata.* Kalevalaseuran Vuosikirja 86. Jyväskylä: Gummerus, 13—26.
- Wrede Sirpa (2010) *Suomalainen työelämä, globalisaatio ja vieraat työssä.* Teoksessa Sirpa Wrede & Camilla Nordberg (toim) *Vieraita työssä. Työelämän etnistyvä eriarvoisuus.* Palmenia-sarja 70. Helsinki: University Press, 7—31.
- Watanabe Suwako (1993) *Cultural Differences in Framing: American and Japanese Group Discussions.* Teoksessa Deborah Tannen (toim): *Framing the Discourse.* New York: Oxford University Press, 176—209.
- White Hayden V (1987) *The content of the form: narrative discourse and historical representation.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Yhdenvertaisuuslaki 2004/21
- Ylänkö Maria (2000) *Kansainvälistymisen kahdet kasvot – muuttoliikkeet ja kulttuurien globalisaatio.* Teoksessa Marja-Liisa Trux (toim) *Aukeavat ovat –kulttuurien moninaisuus Suomen elinkeinoelämässä.* Sitran julkaisusarja 238) Helsinki: WSOY.

